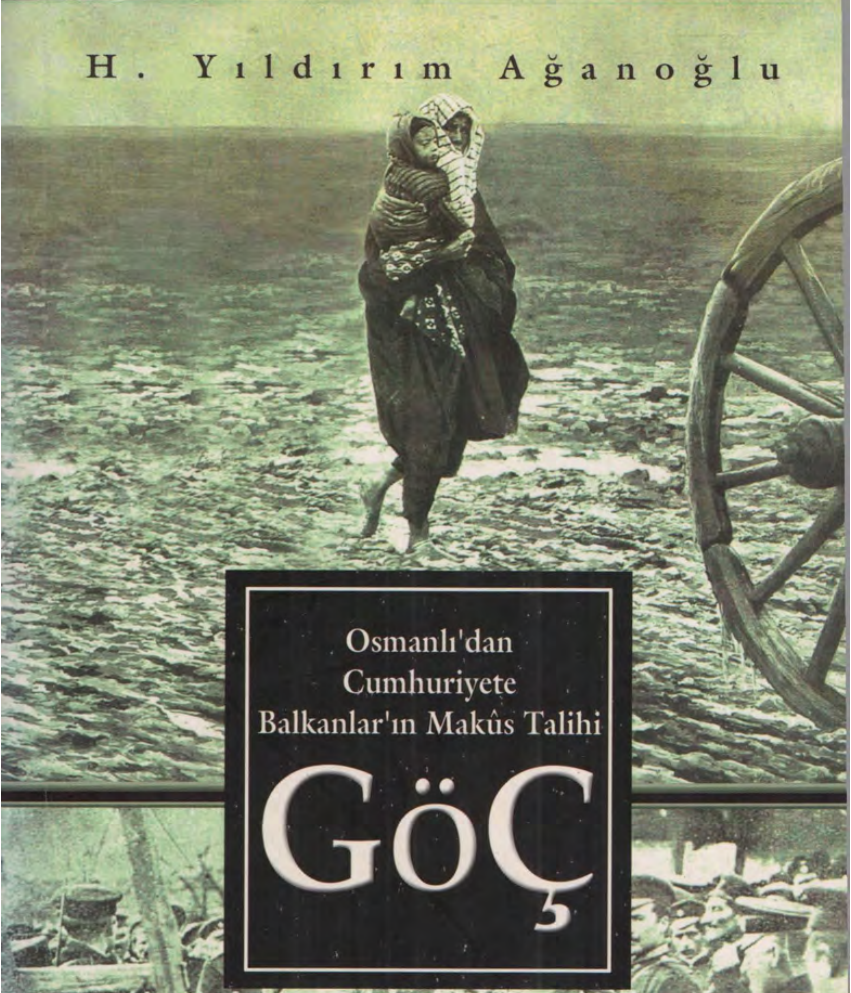
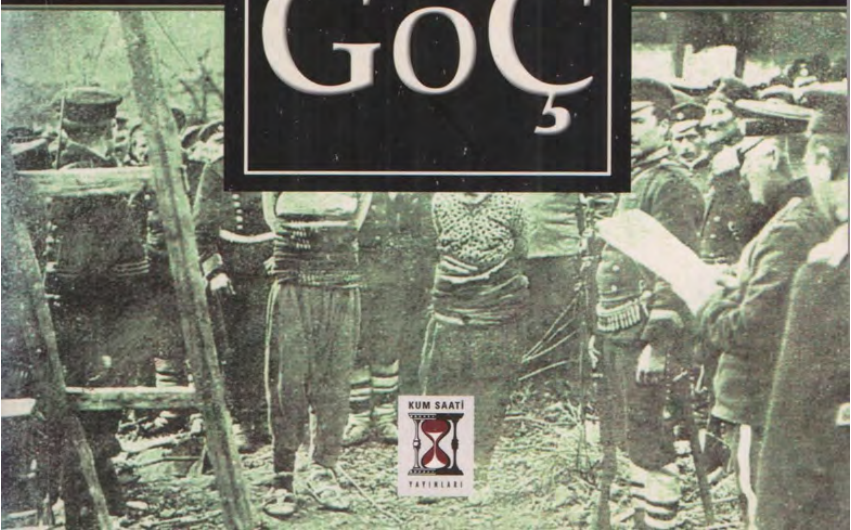
H. Yıldırım Ağanoğlu

Osmanlı'dan
Cumhuriyete
Balkanlar'ın Makûs Talihi

GÖÇ

KUM SAATİ
YAYINLARI

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

BALKANLAR'IN MAKÛS TALİHİ

GÖÇ

Kitabın Adı
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
BALKANLAR'IN MAKÛS TALİHİ GÖÇ

Kitabın Yazarı
H. Yıldırım AĞANOĞLU

Yayın Sorumlusu
Bilge BAHADIR

Yayın Yönetmeni
İlhan BAHAR

Kapak Tasarım
Serdar ÇOBANOĞLU

Dizgi
Kum Saati

Montaj
Remzi KODAMANLAR

Baskı-Cilt
Ece

Birinci Basım
Kasım 2001

Adres
Ticarethane Sok. Fetih Han 46/6
Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 0 212 513 86 25

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

BALKANLAR'IN MAKÛS TALİHİ

GÖÇ

H. Yıldırım AĞANOĞLU

KUM SAATİ

Birer muhacir olan
Sevgili Annem Leman ve Babam Asım Ağanoğlu'nun
şahsında göç yollarında acı çeken
tüm muhacirlerin aziz hatıralarına...

H. Yıldırım AĞANOĞLU

Yugoslavya muhaciri bir anne babanın çocuğu olarak 1968 yılında İstanbul'da doğdu, 1989 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. 1996 yılında İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. *"Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselesi, Balkan Harbi Sonrası Örneği (1912-1914)"* adlı teziyle 1999 yılında yüksek lisansını tamamladı. (Elinizdeki eser bu tezin yeni ilavelerle genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir)

1988 yılından beri Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda çalışmaktadır. Yayın Kurulu'nda grup çalışması ile hazırladığı kitaplar, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları arasında neşredildi.

- *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasında Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II,* (1575-1918), Ankara 1993.
- *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919),* Ankara 1992.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Araştırmaları Merkezi'nde "İstanbul Külliyatı" serisinin

- *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi I,* İstanbul 1997.
- *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul'da Sosyal Hayat I,* İstanbul 1997,

adlı kitapları hazırlayan grup içinde yer aldı. Ayrıca Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları arasında neşredilen

- *1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca),* İstanbul 2000,
- *650.Yıl Sempozyumu, Türklerin Rumeli'ye Çıkışı'nın 650. Yıldönümü,* İstanbul 2002,
- *II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da Bir Direniş Mücadelesi, Yücel Teşkilatı,* İstanbul 2003.
- *Üsküp Planı (1890),* İstanbul 2003. (1890 yılında Üsküp şehrinin mahalle ve tarihi eserlerini gösteren plan)

adlı eserleri hazırladı. Ayrıca Balkanlar ile ilgili gazete ve dergilerde yayınlanmış birçok makalesi bulunan yazar, çeşitli üniversitelerde düzenlenen panellerde Balkanlar'dan göçler ile ilgili tebliğler sunmuştur. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Web: www.geocities.com/y_aganoglu e- posta: y_aganoglu@yahoo.com

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR....12

RESİMLER....13

KISALTMALAR....16

ÖNSÖZ....17

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ....21

GİRİŞ....25

BİRİNCİ BÖLÜM

BALKAN HARBİ ve GÖÇ

1- RUMELİ'DEN İLK GÖÇLER....31

2- 1877-1878 HARBİ'NDEN BALKAN HARBİ'NE KADAR OLAN DÖNEM....33

3- BALKAN HARBİ....44

A-) Balkan Harbi'nin Sebepleri....44

B-) I. ve II. Balkan Harpleri....49

C-) Harbin Kaybedilmesinin Sebepleri....56

D-) Harbin Neticeleri ve Sonrasındaki Kuvvet Dengeleri....58

4- SİVİL HALKA YAPILAN MEZALİM ve GÖÇ SÜRECİ....61

A-) Göçün Sebepleri 61
I- Sivillere Uygulanan Mezalim.....62
a) Yunan Mezalimi 63
b) Bulgar Mezalimi 67
c) Sırp, Karadağ Mezalimi ve Makedonya'daki Durum.....79
II- Dinî Sebepler 84
III- Ekonomik Sebepler.....90

B-) Göç Sırasında Yaşanan Sıkıntılar 91

C-) Yapılan Mezalimlerin Ve Göçün Bilançosu.....93

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NİN İSKÂN SİYASETİ

İ- OSMANLI DEVLETİ'NİN İSKÂN SİYASETİ 99

A-) Balkan Harpleri Öncesindeki Genel İskân Siyaseti.....99

B-) Balkan Harpleri ve Sonrasında İskan Siyaseti.....108
I- Türk Unsurun İskânı.....108
II- Arnavut Unsurun İskânı.....112
III- Boşnak Unsurun İskânı.....116
IV- Diğer Unsurların İskanı 118

C-) Gayrîmüslim Unsurların Göç Ettirilmesi Ya da İlk Mübadele Provaları.....119
I-) 1913 Osmanlı-Bulgar Mübadelesi.....120
II-) 1914 Osmanlı-Yunan Mübadelesi 123

D-) Devletin Muhacir Meselesinde Yaşadığı Zorluklar Ve Uyguladığı Politikalar 138

E-) Muhacir-Mülteci Ayırımı ve Vatandaşlığa Kabul Siyaseti 143

F-) Muhacirler İle İlgili Kurulan Komisyon ve Müdüryetler 149

G-) Rumeli Muhacirîn-i İslamiye Cemiyeti.....155

2- MUHACİRLERİN NAKİLLERİ.....160

A-) Demiryolu ile Yapılan Nakiller 162

B-) Denizyolu İle Yapılan Nakiller 167

C-) Muhacir Nakilleri Esnasında Ortaya Çıkan Problemler 171

3- MUHACİRLERİN İSKÂNI 175

A-) İskân Meselesinin Sürekliliği ve İskân Mahallerinin İsimlendirilmesi 175

B-) İskân Meselesinde Alınan Tedbirler 177

C-) Muhacirlerin İskânında Dikkat Edilen Temel Prensipler 181

D-) Muhacirlerin İskân Olundukları Yerler 184

4- MUHACİRLERE YAPILAN SOSYAL YARDIMLAR 193

A-) Devletçe Yapılan Yardımlar 193

I- Arazi, Emlak, İaşe ve Hayvan Temini 193

II- İşe Yerleştirme ve Meslek Öğretme 200

III- Muhacirlerin Eski Ülkelerindeki Hukukunun Korunması 207

IV- Selanik'te Bulunan Muhacirlere Yapılan Yardımlar 212

B-) Cemiyetler ve Halk Tarafından Yapılan Yardımlar 217

C-) Dış Yardımlar 220

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUHACİRLERLE İLGİLİ PROBLEMLER

1- İSKÂN MAHALLERİNDE SOSYAL HAYAT 225

A-) Yerleşik Halkın Muhacirlerden Şikayetleri 226

B-) Muhacirlerin Verdikleri Zararlar ve Sosyal Uyumsuzluk Örnekleri 233

C-) Muhacirlere Verilen Zararlar 236

2- MUHACİR ÖĞRENCİLERİN EĞİTİM MESELESİ 239

3- MUHACİRLERİN SAĞLIK MESELELERİ 245

A-) Muhacirler Arasındaki Bulaşıcı Hastalıklar: 245
I- Kolera....245
II- Çiçek Hastalığı....250
B-) İstanbul Dışındaki Vilayetlerde Görülen Hastalıklar....251
C-) Bulaşıcı Hastalıkları Önlemede Avrupa'dan Gelen Yardımlar:....254
D-) Şehrin Su Menbalarının Korunması: 255
E-) Muhacirlerin Ölüm Raporları....257
4- MUHACİRLERİN ASKERLİK MESELELERİ....258
5- MUHACİRLERLE İLGİLİ MALÎ MESELELER 264

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDEKİ GÖÇLER

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDEKİ GÖÇLER....273
1- 1923 NÜFUS MÜBADELESİ ve YUNANİSTAN'DAN DİĞER GÖÇLER....280
A-) Mübadele Hazırlıkları....280
I- Mübadele Öncesi Durum:....280
II- Lozan Barış Görüşmeleri ve Mübadele Meselesi....283
III- Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'nin Kuruluşu....284
a) Merkezdeki Teşkilatlanma ve Bütçe....285
b) Mübadele İmar ve İskân Kanunu....286
IV- İskân Alanlarının Tespiti ve Ön Hazırlıklar 287
B-) Mübadele Göçmenlerinin Türkiye'ye Nakilleri ve İskânları....290
I- Mübadele Göçmenlerinin Türkiye'ye Getirilişi....292
II- Mübadele Göçmenlerinin Geçici Beslenme ve Barınma Sorunları 295
III- Mübadele Göçmenlerinin Yerleştirilmeleri ve Karşılaşılan Sorunlar 296
IV- Anadolu Rumlarının Türkiye'den Ayrılışı ve Yunanistan'da Yaşadıkları....299

C-) Mübadele Göçmenlerinin İçtimai Durumları.....303

D-) 1923 Mübadelesinin Değerlendirmesi.....306

E-) Yunanistan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen Diğer Göçler.....308

2- BULGARİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLER.....310

3- YUGOSLAVYA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLER.....320

4- ROMANYA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLER.....332

NETİCE.....337

EKLER.....346

EK: 1 İskân-ı Muhâcirîn Nizâmnâmesi.....346

EK: 2/1 Muhâcirîne Arazi Ve Emlâk Tevziine Dair Talimatnâmedir.....354

EK: 2/2 Muhâcirîne Verilen Bağ, Zeytinlik, Dutluk Ve Emsali Yerlerin İmarı Ve Hüsn-i Muhafazası Zımnında İstihdâm Edilecek Ustalara Dair Talimatnâme.....363

EK: 3 MUHÂCİRLERİN ÖLÜM RAPORLARI.....367

Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Müdüriyeti Evrakına Göre Muhacirlerin Aralık 1912-Mart 1913 Tarihleri Arasındaki Ölüm Raporları.....367

EK : 4 BULGAR MEZALİMİ İNTİKAM LEVHASI.....372

BİBLİYOĞRAFYA.....373

DİZİN.....381

TABLOLAR

Tablo I: Dine Dayalı Millet Sistemine Göre Osmanlı Avrupası Nüfusu 42

Tablo II: Etnik Kimliğe Göre Osmanlı Avrupa'sı Nüfusu 43

Tablo III: Savaş Öncesi Balkan Devletleri ve Yüzölçümleri..... 44

Tablo IV: Balkan Ülkelerin Savaş Sonunda Kazanç ve Kayıpları 58

Tablo V: Edirne Vilayeti Göç Tablosu (1914) 129

Tablo VI: Muhacirin Komisyon-ı Âlîsi..... 150

Tablo VIı

Tablo VIII:1912-1915 Yılları Arasında Balkanlardan Gelen Müslüman Muhacirler ve Bunların İskân Edildiği Yerler 190

Tablo IX : Hapishanelerde Göreve Başlattırılan Muhacirler 204

Tablo X : İller Bazında, Türkiye Cumhuriyeti'ne Yapılan Göçler (1921-1927)..... 279

Tablo XI : Mübadele Öncesi Düşünülen İskân Planı 288

Tablo XII: Mübadillerin Yerleştirildikleri İllere Göre Aile ve Nüfus Miktarıyla Bunlara Verilen Taşınırıaz Mallar (1924-1933) 298

Tablo XIII: 1923-1960 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Türk Göçleri..... 319

Tablo XIV: 1952-1967 Yıllarında Yugoslavya'dan Gerçekleşen Göç Miktarı..... 328

RESİMLER

RESİM 1: Girit Adasında zulüm ve işkence ile öldürülen mazlumun yetim kalmış çocukları.....41

RESİM 2: Girit Resmo'da Balalimno köyünde Rumlar tarafından zulmen ve hıyaneten öldürülen Hasan Bekiraki 66

RESİM 3: Bulgarlarca idama mahkum edilen muhacirlere idam hükmü okunurken.....68

RESİM 4: Edirne'de Bulgarlarca öldürülüp, Meriç Nehrine atılan esir Osmanlı askerleri.....69

RESİM 5: Bulgarlar tarafından gözleri çıkarılıp, parmakları kesilerek, kafası parçalanan bir mazlum.....70

RESİM 6: Edirne Karaağaç'ta, Bulgarlar tarafından kollarından dörder dörder bağlanarak Meric nehrine atılarak öldürülen Rum siviller. 76

RESİM 7: İstanbul meydanlarında muhacirler.....92

RESİM 8: 1922 Eylül'ünde, İzmir'in alınışından sonra Batı Anadolu'lu Rumlar Yunanistan'a giderken. 138

RESİM 9:Çorlu'dan yalınayak göç eden bir muhacir kadını. 9 Kasım 1912. 161

RESİM 10: İstanbul sokaklarında muhacir arabaları 162

RESİM 11: 1877-78 Harbi'nde Trenlerle İstanbul'a kaçmaya çalışan muhacirler 164

RESİM 12: Balkan Harbi Esnasında Çerkezköy Tren İstasyonu'na gelen muhacirler 165

RESİM 13:Balkanlar'dan gelip Anadolu'ya geçmeyi bekleyen muhacirler 23 Kasım 1912. 170

RESİM 14: Sirkeci'de izdiham halinde bulunan Muhacir arabaları ve hayvanları 171

RESİM 15: Sokak köşelerinde kalmış muhacirler. 1912 187

RESİM 16: İstanbul Surlarının önüde çadır kurmuş muhacirler 23 Kasım 1912. 188

RESİM 17: Balkan Harbi'nde yaralılar için Hilaliahmer hemşirelerinin sargı bezi imalatı.....249

RESİM 18: Bab-ı Ali caddesinde şehrin sağlığını tehdit eden muhacir kâfileleri. 251

RESİM 19: Yaşlı bir karı-koca göçmen Trenden indiğinde 277

RESİM 20: Bir göçmen ailesi 278

RESİM 21: Yunanistan'dan Türkiye'ye Mübadele neticesi denizyoluyla gelen mübadiller. 291

RESİM 22: Anadolu'ya muhacirlerin getirdiği seri hareket kabiliyetine sahip dört tekerlekli muhacir arabaları....305

RESİM 23: 1989 Bulgaristan'dan Zorunlu Göç'te trenle gelen kafileler 311

RESİM 24: 1989 Bulgaristan'dan Zorunlu Göç'te yüklerini indiren soydaşlar....315

RESİM 25: Jivkov'un devrilmesi , ekonomik vs. sebeplerden Bulgaristan'a geri dönen muhacirler. 23 Ekim 1989. 318

RESİM 26: Yugoslayva'dan trenle gelen Göçmenler Haydarpaşa İstasyonu'nda3/4/1955. 320

RESİM 27: Yugoslavya Göçmenleri eşyalarıyla Trene doğru giderlerken.3/4/1955. 322

RESİM 28: Yugoslavya Göçmenleri Haydarpaşa Tren istasyonunun önünde 7/4/1955....323

RESİM 29: Yugoslavya Göçmenleri Kadıköy Arabalı vapur iskelesinde kamyonlarla nakil esnasında. 7/4/1955. 324

RESİM 30: Yugoslavya Göçmenlerinden bir kafile 28 Şubat 1957. 325

RESİM 31: Yugoslavya Göçmenleri Sirkeci Arabalı Vapur İskelesinde 7/4/1955 327

RESİM 32: 1992 Sonrasında Bosnalı Göçmenler....329

RESİM 33: 1995 Kırklareli'nde Bosnalı Göçmenler için kurulan misafirhane. 329

RESİM 34: 1994 Sonrasında Gelen Bosnalı Göçmenler....330

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
ATASE.	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
BEO	: Babıâlî Evrak Odası Tasnifi
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH.EUM.EMN.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi
DH.HMŞ.	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi
DH.İD.	: Dahiliye Nezareti İdare Kalemi
DH.İUM.	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyeti
DH.KMS.	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH.MTV.	: Dahiliye Nezareti Mütenevvia
DH.SNM.	: Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Müdüriyeti
DH.SN.THR.	: Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi
DH.MB.HPS.	: Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MB.HPS.M.	: Dahiliye Nezareti. Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik
DH.ŞFR.	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
Gös Yer	: Gösterilen yer
km.	: Kilometre
Md.	: Madde
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
s.	: Sayfa
SBF.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı.
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
vb.	: Ve bunun gibi

ÖNSÖZ

Şüphesiz göç hadisesi hangi millet ve din mensubunun başına gelirse gelsin bir insanlık dramıdır. Dolayısıyla tarihi olaylar neticesinde milletlerin zorla yer değiştirmeleri hadiseleri insanların hafızasından kolayca silinmemekte ve çeşitli izler bırakabilmektedir. Rumeli'den Anadolu'ya yönelik göçler, Avrupa Tarihi'nde son üç yüzyıldır görülen en büyük felaketlerden olması hasebiyle hatıralarda canlı kalmaktadır. Göç, kelimenin kökü itibarıyla göçmeyi, yıkılmayı, insanın köküyle bağının koparılmasını da içinde barındırmaktadır. İnsanın hayat hakkını elinde görme, boyun eğdirme, göç, şiddet kullanma ve son aşamada savaş olarak şekillenen silsilenin, belki de en haysiyetsiz merhalesi göçe zorlamadır.

Osmanlı Devleti'nin hayatiyetini sürdürdüğü zaman içinde tarafsız tarihçiler ve arşiv belgelerinin de doğruladığı üzere Gayrimüslimlere planlı, sistematik bir etnik soykırım uygulanmamıştır. Yaşanan bazı lokal hadiseler ise olayı hiçbir zaman genelleştirmez. Buna karşı; Osmanlı Yönetimi'nin Balkanlar'da zaafa uğraması sonucunda Müslüman ahali ise çeşitli vesilelerle katliam, baskı ve zorlamalar neticesinde göç etmek zorunda kalmıştır. Son iki yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sivil nüfusunun dörtte biri Balkanlar ve Kafkaslarda meydana gelen etnik ve dini soykırım ile buna bağlı gerçekleşen göçler neticesinde eksilmiştir. Bu yaklaşık 5 milyon insana tekabül etmektedir. Bu kadar masum insanın hayatını kaybetmesinin sebeblerine, medeni ülkeler olduğunu iddia eden Batılı tarihçilerden birkaçı haricinde kimse değinmemiş ve Batı kamuoyunda sadece milyonlarca Ermeni ve Rum'un vahşi Türklerce(!) öldürüldüğü iddiası yer almıştır.

Ekonomik açıdan zor durumda olmalarına rağmen gerek Osmanlı Devleti gerekse onun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti, eskiden sahip oldukları topraklardan gerçekleşen göç meselesiyle uğraşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Balkan Harpleri sonrası ise Osmanlı Devleti'nin hem dış, hem de iç politikada son derece yoğun problemlerle uğraşmak zorunda kaldığı, adeta varlık mücadelesi verdiği bir dönemdir. Kadim, devlet geleneğinin böylesi bir dönemde dahi uygulamalara yansıma biçimini görmek bizim için oldukça etkileyici olmuştur. Bu arada tezimizde meselelerini incelemeye çalıştığımız in-

sanların kendilerini isimlendirmelerindeki tercihlerine uygun olarak muhacir kelimesini göçmen kelimesinin yerine daha sıklıkla kullandığımızı da belirtelim.

Bu kitabın ana iskeleti, *"Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselesi (Balkan Harbi Sonrası Örneği 1912-1914)"* adıyla 1999 yılında, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kürsüsünde beş kişiden oluşan jüri üyelerinin oybirliği ve olumlu nitelendirmeleriyle, yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir. Araştırmamızda tarih boyunca Rumeli'den Anadolu'ya yönelik göçlerin sürekliliği ve sebepleri hakkında genel bir bilgi verildikten sonra Müslüman muhacirlerin göçlerine ve bu göçlerin meydana getirdiği problemlerle birlikte, Osmanlı Devleti'nin iskân siyasetini ve muhacirlerin yaşadıkları sosyal problemleri de Osmanlı Arşiv Belgeleri'ne dayanarak ortaya koymaya çalıştık. Ancak Balkan Harbi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemdeki göç meselesinin sosyal projeksiyonunu çıkarabilmek esas gayemizdir. Bununla birlikte son dönem tarihimizde birçok icraatlarıyla yerini almış olan İttihad ve Terakki Hükûmetleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde Müslüman muhacirlere mukabil olarak Rum ve Bulgar nüfusu göç ettirmesini ve bunun gerekçelerini birinci elden kaynaklara dayanarak gözler önüne sermeye çalıştık.

Rumeli'den göç denince, başlangıcından günümüze 300 yıllık bir zaman dilimini içeren bu tarihçeyi 1914'te bırakmanın okuyucuların Rumeli'den Anadolu'ya göç tarihçesini algılayışında bir eksiklik bırakacağını düşündük. Marmara Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi doktora programında hazırladığımız seminer ödevi olan *Cumhuriyet Devri Rumeli'den Göçler* adlı bölümün de eserin sonuna ilave edilmesinin bu bağlamda faydalı olacağı kanaatindeyiz. Şüphesiz 78. yılına eriştiğimiz Cumhuriyet Dönemindeki Balkanlar'dan Göç Tarihi'nin bu kadar kısa bir bölümde anlatılamayacağının bilincindeyiz. Ancak bu özetin ileride yapacağımız ilmi çalışmaların bir başlangıcı olacağını düşünmekteyiz.

Cumhuriyet döneminde göçler konusunda yapılmış araştırmaların görece olarak azlığı, bize bu konuyu daha mikro düzeyde ele alacak çalışmaların yapılması gerektiği neticesine ulaşmamızı sağlamıştır. 1978'den itibaren yüzyirmi yıllık dönem ele alınacak olursa Rumeli'den göç eden insanların ve onların nesillerinin, Türkiye demografisinde tahminen 1/5 oranında olduklarını söyleyebiliriz. Rumeli'den göç halen devam eden ve kolay kolay bitmesi beklenmeyen bir gerçek ve

sosyal olgudur. Bu yüzden bir göç enstitüsü kurulması ve bu meselenin ilmî ortamlarda tartışıldıktan sonra ciddi bir devlet politikası haline getirilmesi inancındayız.

Balkanlar'dan Türkiye'ye üçyüz yıldır devam eden göç süreci gerek Türkiye menfaatleri, gerekse insanî açıdan, makûs bir talih olarak nitelendirilebilir.. Bu yüzden kitabımıza ad verirken hem sürekliliği hem de vurguyu birlikte içermesi noktasında *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç"* ismini uygun gördük.

Gerek Yüksek Lisans dersleri esnasında gerekse konu seçimimde birikimlerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Mehmet Saray ve Doç. Dr. Ali Arslan'a ve de özellikle tez döneminde danışmanım olarak yerinde ikaz ve düzeltmeleriyle tezimin bitirilmesinde teşvik ve yakın desteklerini gördüğüm hocam Doç. Dr. Cezmi Eraslan'a kitabımın neşredilmesi vesilesiyle tekrar teşekkür etmek benim için en önemli vazifedir.

Kitabımın yazım aşamasında en önemli kısımlardan olan Balkanlarla ilgili telif eserlere ulaşmamda, ilme destek olmayı bir görev addeden, Rumeli dostu Hasan Yelmen'in, temelini attığı Rumeli Dökümantasyon Merkezi'nin rolü büyüktür. Bu merkezi bünyesinde barındırmasıyla büyük bir görevi ifa eden ve genel merkezi İstanbul'da bulunan Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği başkan ve yöneticilerine de teşekkür ederim.

Tezimin kitap olarak yayınlanmasından önce eksikliklerini gidermede, değerli fikirlerinden istifade ettiğim dostlarım Dr. Ahmet Zeki İzgöer, Mümin Yıldıztaş ve Kemal Gurulkan Beylere ve de özellikle kitabın neşredilmesinden önce bir kez daha okuma lutfunda bulunarak son haline gelmesine büyük katkılar sağlayan değerli arkadaşım Nazmi Eroğlu Bey'e minnet ve şükran duygularımı ifade etmek istiyorum.

Tezim ve kitabımın 3 yıl kadar süren hazırlık aşamalarında ihmal ettiğim değerli eşim ve çocuklarımın destekleri olmasaydı bu eser ortaya çıkamazdı. Onların sabır ve anlayışlarına teşekkür etme de kelimeler kifayet etmiyor.

Bununla birlikte yine de hatalarımız varsa değerli okuyucularımızın af ve anlayışlarına sığındığımı da ifade etmek istiyorum.

H. Yıldırım AĞANOĞLU
Ataköy 2001

İKİNCİ BASKI İÇİN BİRKAÇ SÖZ

Balkanlardan göç hadisesinin Türkiye tarihindeki yeri ve öneminin yeterince tartışılmadığı kanaatinde olmamıza ve basın ve yayın organlarında yeterince tanıtılmamasına rağmen bir buçuk sene gibi kısa bir zaman diliminde kitabımızın birinci baskısının tükenmesi bizi fevkalade memnun etmiştir. Bu durum göç konusunda daha birçok çalışmaya ihtiyaç duyulduğunun da göstergesidir. Göç konusunun yeterince tartışılmaması bu konuda fazla eser verilmemesi, bu konudaki devlet politikaları ayrıca bir sosyolojik inceleme konusu olabilir. Ancak kitabımızın yayınlanmasından sonra aldığımız olumlu tepkiler ve yapıcı eleştiriler bize, bu konuya gelecek yıllarda daha fazla önem verileceğini düşündürtmektedir.

Birinci baskıda yer alan bir iki teknik yanlışlığı düzeltmek dışında ikinci baskıya bir ek yapmadık. Şüphesiz bu konu yeni çıkan bilgi ve belgeler ışığında yeni kitaplarda çalışılmaya devam edecektir.

Okuma alışkanlığının maalesef pek fazla yaygın olmadığı ülkemizde, hele hele sosyal tarih ilim dalı alanında olan kitabımızın basılması, Türkiye'nin birçok noktasına dağıtılıp raf ömrü bulması ve birinci baskısının bitmesi ve ikinci baskının yapılmasında Kum Saati Yayınları sahibi İlhan Bahar'ın büyük emekleri geçmiştir. Kendisine çok teşekkür ederim

Bununla birlikte Rumeli Kültürü'ne büyük değer veren ve kitabımızın üyeleri arasında tanıtılmasını sağlayan ve imza günleri düzenleyerek ikinci baskıya ulaşmamızda büyük emekleri geçen Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği eski genel başkanı Sn. Lütfü Türkkan ile yeni genel başkanı Sn. Kenan Şahinler ve değerli yönetim kurulu üyelerine de teşekkür etmek benim için zevkli bir vazifedir.

Üniversitelerimiz, Derneklerimiz ve diğer kuruluşlarımızda Balkan Araştırma Merkezlerinin kurulup çoğalması, göç ve Balkanlar ile ilgili tez ve araştırmaların artarak devam etmesi temennisiyle...

H. Yıldırım Ağanoğlu
Ataköy 2003

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nüfusunun önemli bir kısmını muhacirlerin oluşturduğu ülkemizde göç meselelerini derinlemesine inceleyen araştırma sayısı maalesef bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. İşte bu yüzdendir ki tez konumuzu seçerken göç ve göçmen meselesini incelemeyi tercih ettik. Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1699 Karlofça Anlaşması'yla ilerlemesinin durdurulup, geri çekilme sürecinin başlamasıyla göç meselesi de buna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Daha yoğunluklu olarak, Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan gerçekleşen göç hareketleri Osmanlı Devleti'ni daimi surette meşgul etmiş ve büyük bir sosyal problem olarak varlığını Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam ettirmiştir. Aslında göç, günümüz Türkiye insanının bile gündemine yoğunluklu olarak girmişken, nedense ilim aleminde araştırma konusu olarak fazla tercih edilmiş değildir.

Bu konuda yapılmış araştırmalardan ilk olma özelliğini taşıyan çalışmalar, Ahmet Cevat Eren'in 1966'da yayınladığı *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri* ve 1968'de yayınlanan Bilal N. Şimşir'in üç ciltlik *Rumeli'den Türk Göçleri* adlı dokümanter kitabıdır. Daha sonra Nedim İpek'in 1994 tarihinde basılan *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri(1877-1890)* ve Ahmet Halaçoğlu'nun *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)* adlı araştırmaları ve diğer bazı çalışmalarla göç mevzusu kısmen aydınlatılmaya başlamıştır.

Göç meselesi dikkatimizi çektiğinde, Balkan Harbi hakkında yazılmış çok sayıda eser bulunmasına rağmen, harp ve sonrasında meydana gelen göçler ile ilgili Türkiye'de yapılan araştırmaların yetersiz olduğunu gözlemledik. İşte yüksek lisans esnasında tez konumuzu bu minval üzere göçün en yoğun olduğu Balkan Harbi'nden Birinci Dünya Savaşı başlarına kadar olan dönemle sınırlandırmış idik.

Bu konuda bizim tezimizden önce yapılan yegâne ana çalışma, Ahmet Halaçoğlu'nun doktora tezi olan ve sonradan yayınlanan kitabıdır. Çalışmamız esnasında istifade ettiğimiz kitabın bir takım eksiklikleri olduğuna da işaret etmeliyiz. Bu eksiklikleri 1- Mevcut bazı önemli belge tasniflerinin kullanıl-

maması 2- Kullanılan belgelerde anlamı tamamen veya kısmen değiştirecek okuma yanlışları yapılması olarak iki grupta toplayabiliriz.[1]

Kitabımız kullandığımız kaynakların büyük bölümü Osmanlı Arşiv Belgelerine dayanmaktadır ve bunların büyük bir kısmı da ilk kez kullanılmaktadır. Dahiliye Nezareti'nin Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi, Hukuk Müşavirliği Kalemi, İdare Kalemi, İdare-i Umumiye Müdüriyeti, Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, Dahiliye Nezareti Mütenevvia kısmı, Sicil-i Nüfus Müdüriyeti, Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi, Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti, Şifre Kalemi fonlarına ait belgeler tezimizde yoğunlukla kullanılmıştır. Ayrıca

---

[1] Kitap yayınlanmadan önce, Osmanlı Arşivi'nde bir kısmı araştırmaya açık olan Dahiliye Nezareti fonlarının hiç kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Yoğunlukla kullanılan gerçekten de önemli bir fon olan Babıali Evrak Odası Tasnifi'ydi. Ancak bu fondan da yararlanan Ahmet Halaçoğlu'nun, önemli okuma yanlışları yaptığı görülmektedir. Mesela eserin 63. Sayfasında yeralan ve 402 numaralı dipnotta kaynak gösterilen BEO. 314317 numaralı belgenin aslına baktığımızda geçen "*Dersa'âdet ve vilâyâtda mevcut ikiyüzbine karib muhâcir*" ifadesi eserde İstanbul vilayetinde mevcut 200.000 muhacir olarak okunmuştur. Bu yanlış okuma 403 numaralı dipnotta "*bu sayının sadece İstanbul'a gelen göçmenler mi, yoksa bütün Osmanlı topraklarına gelen göçmenler mi olduğuna dair bilgi yoktur*" hatalı yorumunun yapılmasına sebep olmuştur. Balkan Harbi'ndeki hiçbir zamanda İstanbul ikiyüzbin muhaciri bir arada görmemiştir. Zaten 1915'e kadar gelen muhacir sayısı ancak 300.000 civarındadır ve bunun 120.000 kadarı 1914-1915 tarihleri arasında gelmiştir. Devletin iskân politikasında muhacirlerin büyük bir kısmı İstanbul'dan Anadolu'ya nakledilliyor ya da İstanbul'a uğramadan direkt olarak Anadolu iskelelerine gönderiliyordu. Keza Trakya'dan karayoluyla gelenlerin bir kısmı Tekirdağ ve Gelibolu üzerinden çeşitli şehirlere sevk ediliyorlardı.

Kitaptaki bazı yer isimleri Osmanlıca'dan yanlış transkribe edilmiştir. Mesela 51. sayfada Makedonya'da bulunan Usturumca(Strumitza) şehri İstromca, 73. sayfadaki Yedikule'de bulunan Hacı Evhad Camiî, Hacı Ohad Camiî diye okunmuştur. Bu gibi yanlış okumalar makul karşılansa da bizce kitabın ekleri yerinde bulunması gereken *İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi* bizzat araştırma içinde aynen yer almış (sayfa 110-115) ve bunda da anlamı değiştirecek okuma hataları yapılmıştır. Bunlardan, 8. maddede yeralan *nakş-i iskân* (doğrusu nakl-i mekân), *mütehhez makarrarata tevfik mu'âmele* (doğrusu, müttehaz mukarrerâta tevfik-i mu'âmele), 15. maddesindeki *mahavvül* (doğrusu muhavvel), 27. maddedeki *aynen* (doğrusu atiyen), 32.maddede yeralan *vukuad-ı sıhhiyeye*(doğrusu ve kaide-i sıhhiyeye), *ittihaz ve tefrîk*(doğrusu intihâb ve tefrîk), 33. maddede *mu'amelât-ı vâziha* (doğrusu malûmât-ı vâziha), 41. madde de *hıfzü'l-saha* (doğrusu hıfzü's-sıhha) ifadelerini örnek olarak vermenin yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Bununla birlikte kitabımızda, döneminde yapılmış yegane çalışma olması hasebiyle Ahmet Halaçoğlu'nun eserinden faydalandık. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Halaçoğlu'nun kullanmadığı, Dahiliye Nezareti belgelerini kullanarak bu meseledeki eksiklikleri tamamlamış olduğumuz kanaatindeyiz.

Meclis-i Vükela Mazbataları, ve Kavanin ve Nizamat Defterleri de tezimizde kullandığımız defter tasniflerine örnektir. Muhacirler ile ilgili Babıali Evrak Odası tasnifinin büyük çoğunluğu Ahmet Halaçoğlu tarafından kullanılmıştır. Tekrara düşmemek için bu belgelerden önemli gördüğümüz bazıları haricindekileri kullanmadık. Muhacir meselesinin ekonomik boyutunun tam manasıyla aydınlatılması da şu anda tasnifi yapılmamış olan Mâliye Nezareti belge serilerinin araştırılmaya açılmasıyla mümkün olacaktır.

Dahiliye Nezareti'nin diğer kalemlerinde rastladığımız Muhacirin Müdüriyeti'nin tamimen tebliğ nüshalarıyla muhacirin müdüriyeti evrakına ulaşma zorluğunu da kısmen aştık. Özellikle nezaretin *Sicil-i Nüfus Müdüriyeti ve Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti* gibi kalemlerinde bulduğumuz, bütün vilayet ve nezarete bağlı kalemlere gönderilen ve bu kalemlerde saklanan tamimen tebliğ nüshaları, Osmanlı Devleti'nin muhacir ve iskân politikasını aydınlatmada önemli katkılar sağladı. Tezimizin ikinci bölümü olan İskân Siyaseti ve Üçüncü Bölüm olan Muhacirler ile İlgili Problemler bu belgelerin kullanımıyla şekillendi. Yine Rumi 1333 tarihinde İstanbul'da basılmış olan, *1- Muhacirine Arazi ve Emlak Tevziine Dair, 2-Muhacirine Verilen Bağ, Zeytinlik, Dutluk Ve Emsali Yerlerin İmarı ve Hüsn-i Muhafazasına dair Talimatname* de tarafımızca ilk defa neşredilmiştir. Yorumlamaya çalıştığımız ve ekler kısmında verdiğimiz Muhacirler ile ilgili Ölüm raporları da tezimizin orijinal kısımlarındandır.

Konumuz ile ilgili kullandığımız araştırma eserlerinden en önemlisi Prof. Dr. Justin McCarthy'nin orijinal adı Death and Exile olan, *Ölüm ve Sürgün* adıyla Türkçe'ye çevrilen kitabıdır. Bu kitap 1821-1922 tarihleri arasındaki yüz yıllık dönemde Osmanlı toplumunun başına gelenleri İngiliz Arşiv Belgeleri ve diğer yayınlanmış belge ve araştırmalara dayanarak tarafsızca kaleme alınmış değerli bir araştırmadır. Özellikle muhacir sayılarını ve mezalime uğrayanların miktarı, demografi uzmanı olan Amerikalı profesör tarafından eserinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bizde bu tablo ve değerlendirmelerden kendi konumuzla ilgili olanlarını yorumlamaya çalıştık. A. Cevat Eren, Bilal Şimşir ve

Nedim İpek'in değerli araştırmalarından da Devletin, Balkan Harbi öncesindeki iskân siyasetini belirlemede ve girişte göçlerin genel tarihçesini yazmada oldukça istifade ettik. Yine, Fuat Dündar'ın 2000 yılında bitirdiği yüksek lisans tezi olan ve İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1915) adıyla 2001 yılında neşredilen eseri de çalışmamızda yararlandığımız eserlerdendir..

Cumhuriyet Dönemi'nde Rumeli'den Göçleri özet olarak incelediğimiz Dördüncü bölümde, temel başvuru kaynağımız Cevat Geray'ın, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)* adlı eseridir. Son asrın en önemli nüfus değişimlerinden olan Türk-Yunan mübadelesini anlatırken Kemal Arı'nın *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)* adlı eseriyle Raif Kaplanoğlu'nun mahalli sözlü tarih çalışmalarında bir örnek sayılacak *Bursa'da Mübadele* adlı kitabı yararlandığımız en önemli eserlerdendir. Yine Bilal N. Şimşir'in *Bulgaristan Türkleri*, Beğlan Toğrol'un *112 Yıllık Göç* adlı kitapları Bulgaristan'dan göçleri incelerken sıklıkla kullandığımız eserlerdendir. Yugoslavya'dan göçleri incelerken kendileri de birer Yugoslavya muhaciri olan Şerafettin Yücelden ve Sabahattin Zaim'in makaleleri bu konudaki nadir başvuru kaynaklarındandır. Diğer kullandığımız makale ve eserler dipnotlarda belirtilmiştir.

İncelediğimiz dönemin muhacir meselesini bütün boyutlarıyla ortaya koyduğumuz iddiasında değiliz. Ancak Osmanlı Devleti'nin muhacir politikasını ve iskân siyasetini kısmen vuzuha kavuşturduğumuzu düşünüyoruz. Şüphesiz tasnifi bitirilerek araştırmaya açılacak Osmanlı belgeleri, dönemin gazeteleri, yabancı devlet arşivlerinin tam manasıyla değerlendirilmesi ve yeni çıkacak kitaplar ışığında bu konunun çalışılmasına ve yeni bilgilerin açığa çıkarılmasına devam edileceği inancındayız. Keza Cumhuriyet Tarihi'nde Rumeli'den göçleri özet olarak incelediğimiz bölüm ise bir ön hazırlık niteliğinde ana çalışmanın mütemmimi olarak değerlendirilmelidir. Bu konu bundan sonraki çalışmalarımızda ve de hususiyetle doktora tezimizde de ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır.

GİRİŞ

Göç ve göçmen meselesi Türkiye'nin son üç yüz yıllık tarihindeki en önemli problemlerin başında gelmektedir. Bilindiği üzere göç, kişinin yeni şartlara daha iyi uyum sağlayabilmek maksadıyla ya da tabiî, iktisadî, siyasî ve benzeri mecburiyetler neticesinde yaşadığı cemiyeti ve sosyal çevreyi değiştirmesi, bir başka çevreye, yabancısı olduğu çevre ve insan topluluğuna katılması hadisesidir. Göçü cemiyetteki diğer yer değiştirmelerden ayıran başlıca ölçü, göç edenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesi ve yeni yerleşim yerinde, yeni sosyal ve ekonomik ilişkileri kurmasıdır[2]. Bu noktada *iç göç* ve *dış göç* olarak temel tanımlaması yapılan kavramın bizim konumuzu ilgilendiren kısmı ise çoğunlukla uluslararası boyutta olan dış göç meselesidir. Çünkü Balkanlar'da kaybedilen her toprak parçası, oradan kopup gelen göçmen kafilelerini de beraberinde getirmiştir.

Büyüyen ve gelişen bir devlet olarak Balkanlar'ın fethedilmesi ve en geniş sınırlara ulaşıldıktan sonraki süreçte başlayan geri çekilme, göç problemini de beraberinde getirmişti. Bu göçün ana kaynağı olan Balkan Yarımadası, tarih boyunca birçok medeniyetlerin hakim olmak noktasında güç sarf ettikleri büyük bir bölgedir. Balkanlar, bu bağlamda Avrupa ile Asya kıtalarındaki medeniyetler arasında çok önemli bir köprü vazifesi görmüştür. Balkanlar coğrafi olarak, kuzeyde Tuna'nın aşağı kesimleri ve Sava ırmağı, doğuda Karadeniz, güneydoğuda Ege Denizi, güneyde Akdeniz ve batıda Adriyatik Denizi ile çevrilidir. Bugünkü ülkelerin siyasi sınırları düşünüldüğünde yüzölçümü 788.865 kilometrekaredir.

Tarihte dinlerin kesişme noktası olması hasebiyle dikkat çekici olan Balkanlar, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle (M.S. 395) Ortodoks ve Katolik mezheplerinin de bölünme

[2] Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul 1979, s. 23.

teşkil etmiştir. Ortodoksluğun merkezi Bizans, Katolikliğin merkezi ise Roma olmuştur. Daha sonra Osmanlı'nın Balkanları fethetmesiyle mezhepler arası kesişme, dinler arası kesişme noktasına dönmüştür. Osmanlı'nın Viyana kapılarına kadar uzanması ve 1683 sonrasındaki savaşlarda daimi surette geri çekilmesi, bölgedeki hakimiyet mücadelesinin en önemli sebeplerinden bir tanesidir.

1800'lü yıllara gelindiğinde ise Balkanlar stratejik açıdan Slav ve Germen nüfuz alanlarının kesiştiği noktayı oluşturmuştur. Özellikle Rusya'nın Ortodoksların hamisi olma yolunda ilerlemesiyle Balkan Slavlarını kullanması, Osmanlı Devleti'nin başına epey gaileler açmış ve neticede Balkan devletçiklerinin bağımsızlığı ve Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle neticelenmiştir. Günümüzde de stratejik açıdan büyük önem taşıyan Balkanlar, Rusya'nın etkinliğini kaybetmesinden sonra Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa'nın büyük gücü Almanya arasında gizli bir hakimiyet mücadelesine tanıklık etmektedir.

Balkanlar etnik açıdan da dünyanın hiçbir yöresinde görülemeyecek derecede girift bir etnik mozaiğe sahiptir. Birçok din ve ırk bir arada ve karma bir biçimde yaşamaktadır. Hatta, Balkanlar tanımlanırken buradaki ırk ve dinlerin çeşitliliğinden dolayı, karışık halde bulunan büyük bir antropoloji müzesine benzetilmekteydi[3]. Balkanları coğrafi ve stratejik yönden kısaca değerlendirdikten sonra göç meselesini kavramak için, Osmanlı'nın bölgede ilk görülmesi ve yayılmasıyla, Türk, Arnavut, Boşnak, vs. oluşan Müslüman nüfusun Balkanlardaki durumuna değinmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, çok hızlı bir şekilde gelişmesindeki önemli bir sebep kendisine doğal büyüme alanı olarak Bizans topraklarını seçmesidir. Bu bağlamda Rumeli'de kazanılan ilk toprak parçası Orhan Bey zamanındaki Çimpi kalesidir. Gelibolu ve çevresi Süleyman Paşa tarafından alınarak Rumeli'deki akınlar için bir üs olarak kullanılmıştır. Daha sonra Bolayır'a kadar bölge fethedilerek Rumeli'deki

[3] William M. Sloane, *Bir Tarih Laboratuarı Balkanlar*, Çev: Sibel ÖZBUDUN, İstanbul 1987, s.40.

topraklara ilk olarak Karesi tarafından getirilen Yörük Türkleri iskân edilmişlerdi[4]. Trakya ve Makedonya tarafına yapılan fetihlerden sonra da Anadolu'nun Aydın, Biga ve Karesi gibi yerleşim birimlerinden getirilen on bin kadar Türk buralara iskân edilmişlerdi. Ayrıca askeri bir tedbir olarak buradaki Hıristiyanlar da Anadolu'ya göçürülmekteydi[5]. Osmanlı Devleti kimi zaman cezalandırmak maksadıyla göç ettirip Rumeli'ye yerleştirdiği Türklere Sürgünler diyordu. Bu zorunlu iskân neticesinde nüfusta etnik dengeler sağlanmış ve Rumeli daha süratli olarak fethedilmişti. Mesela bu sürgünlerden biri olan Paşa Yiğit Bey'inde Rumeli'deki fetih ve iskân işlerinde önemli rolü olmuştur[6].

Rumeli'nin Türkleştirilmesindeki en önemli etkenlerden bir diğeri de orduyla birlikte ya da daha sonra Rumeli'ye giden birçok tarikata mensup idealist dervişlerin ıssız yerlere kurdukları medrese ve zaviyelerde çevrelerine topladıkları insanlarla iskân işine katkıda bulunmasıydı[7].

Osmanlı bir uç beyliği olarak Söğüt'e yerleşirken, savaş hariç yerli halka dokunmamış ancak kendi dindaş ve ırkdaşlarını da iskan etmekten kaçınmamıştır. Bu anlayış ile Anadolu'ya olduğu kadar Rumeli'ye de göçü teşvik ederek göçürme, şenletme hareketi ile fethedilen toprakların güvenlik ve iktisadî gelişmesini sağlamayı hedeflemiştir. Sultan I. Murad zamanında devletin sınırları Vardar vadisine ulaştığı ve Selanik dahi fetholunduğu zaman Anadolu'nun bazı yerlerinden gönüllü ya da mecburi olarak Türkleri, Rumeli'ye göç ettirmiştir. Sultan I. Murad zamanında Kavala, Drama, Serez ve Karaferye taraflarının fethedilmesi üzerine Saruhan'daki göçer yörükleri Serez taraflarına getirtmiştir. Yıldırım Bayezid, Saruhan halkından bazılarını Filibe civarına sürmüştür. Çelebi Sultan Mehmed döneminde, Samsun'un fethedilmesi üzerine dönüşte İskilip

[4] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara 1982, s.155-157.

[5] Ömer Lütfü Barkan, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuasından Ayrı Bası*, (C. 13. No:1-4), İstanbul 1954, s.6.

[6] Ö.L.Barkan, *a.g.e.*, s.14-24.

[7] Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nın İskan Siyaseti ve Aşiretlerin İskanı*, Ankara 1988, s. 3.

Tatarlarını Filibe yöresine yerleştirmiştir. Fatih Sultan Mehmed devrinde Kastamonu ve Sinop fethedildikten sonra İsfendiyaroğulları bütün cemaatiyle birlikte Filibe taraflarına iskan edilmişlerdi. Osmanlılar çeşitli sebeplerle boşalan araziler, köprüler, derbentler, menzil mahallerinin muhafazası ve emniyetini temin maksadıyla yeni yeni köyler kurmuşlardı. Böylece Rumeli'deki (özellikle XVI. yüzyılda olmak üzere) hakimiyet, bu göçler sayesinde, Türkleşme ve İslam dinin yayılmasıyla her geçen gün büyüyerek devam etmiştir[8].

Rumeli'ye bu tür metotlarla çok sayıda Türk yerleştirilmesi yanında yapılan fetihlerden sonra Osmanlı idarecilerinin halka iyi davranmaları ve adil idareleri neticesinde (İstimalet Politikası) Balkanlardaki kavimlerden olan Arnavut ve Boşnaklar da kendi istekleriyle İslam dinini seçmişlerdi. Bu kavimlerin İslamiyet'e girmeleriyle Balkanlar'daki Osmanlı varlığı da perçinlenmiş oldu. Osmanlı'nın Balkanlar'dan çıkışına kadar zaman zaman çeşitli isyanlar yaşansa da günümüze kadar bu kavimlerle çoğunlukla birlikte iyi bir şekilde yaşanmıştır.

Arnavutlar, Türklerin baskıcı olmayan idarecilikleri sayesinde İslam dinine kolaylıkla girmişlerdir. Bunlardan İslam dinine ilk girenler ise timar sahibi beyler olmuştur. Genellikle sanıldığının aksine timar sahibi olabilmek için Müslüman olma şartı yoktu. XV. yüzyılda Hıristiyanlara da timar dağıtılıyordu. İşte bu gibi politikalar neticesinde 1466 senesinde İlbasan, Tesalya Yenişehri gibi merkezler kısa sürede Müslüman Arnavutların merkezleri haline geldiler[9].

Boşnakların İslam dinine girmelerindeki önemli sebeplerden biri de kendilerinin Bogomil mezhebine tabi olmalarından dolayı bölgedeki Katolik ve Ortodokslarından çok baskı görmeleriydi. Ayrıca Hıristiyanlığın bir mezhebi olan Bogomillik İslamiyet'le çok benzerlikler gösteren bir inanıştı[10]. İşte bu yüzden Boşnakların önemli aileleri ve zaman içinde tamamının Müslümanlığı kabul etmeleri kolay olmuştur.

---

[8] Hüseyin Arslan. *16.yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*. İstanbul 2001, s.180-184.

[9] Mustafa L.Bilge. "Arnavutluk" maddesi. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 1, s.387.

[10] İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. 2. s. 84-85.

BİRİNCİ BÖLÜM

BALKAN HARBİ VE GÖÇ

1- RUMELİ'DEN İLK GÖÇLER

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Viyana kapılarına kadar büyümesinden sonra yapılan Viyana Kuşatması'nın başarısızlığa uğraması aynı zamanda bir dönemin sonu da olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk olarak muhacir meselesi ile tanışması başarısızlıkla biten 1683 Viyana Kuşatması'nın sonrasında, 1683-1699 yılları arasındaki Osmanlı-Avusturya savaşları esnasında, serhat boylarındaki Müslümanların geri çekilmeleri süreciyle başlar. Devam eden Osmanlı-Avusturya savaşları neticesinde Balkanlardaki önemli şehir merkezleri de zarar görmüş ve buradaki halk muhacir konumuna düşmüştü. Bu merkezlerden en önemlisi zamanında 60.000 nüfusu ile Edirne'den sonra Müslümanların ikinci önemli merkezi olan Üsküp şehridir. Avusturyalı General Piccolomini'nin 1689'da Üsküp şehrini yakmasıyla şehrin nüfusunun büyük bir kısmı muhacir konumuna düştü. İstanbul'a ulaşabilen bir kısım muhacirler ise Üsküp mahallesini kurdular[11].

---

[11] Nazif Hoca, "*Üsküp*" maddesi , *MEB. İslam Ansiklopedisi*, c. 13 İstanbul 1986, s.124.

Avusturya'ya karşı yapılan başarısız savaşların ardından kaybedilen toprakların Türk ve Müslüman ahalisi de ilk defa olarak iç kesimlere göç etmek zorunda kalmışlardı. Bu savaşlar neticesinde Üsküp ve civarından kaçan halk geçici olarak Sofya ve Serez'e doğru göç etmiş, ahali ancak 1689'da Fazıl Mustafa Paşa'nın Sadrazamlığı zamanında yerlerine döndürülmüştür. Üsküp'ün yaşadığı bu büyük sıkıntıdan sonra tekrar canlanması, ne ilginçtir ki mağlubiyetle biten 1877-78 Rus harbinden sonra olmuştur. Böylece Üsküp iki yüz yıllık bir duraklamaya girmişken bu savaş neticesinde çok sayıda muhacirin buraya yerleştirilmeleri ve demiryolunun faaliyete girmesiyle yine büyük bir merkez haline gelmiş ve canlanmıştır[12].

Osmanlı'nın Avrupa'dan geri çekilmesiyle göç süreci hızlanıyor ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kırım'ın kaybedilmesiyle 1800'lere kadar devam eden zamanda 500.000'e yakın insanın Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerine göç etmesiyle sonuçlanıyordu [13].

Fransız ihtilalinden sonra gelişen milliyetçilik cereyanları ve bazı durumlarda Osmanlı mahalli idarecilerinin kötü yönetimi neticesinde Sırp, Hırvat, Rum, Bulgarların da bundan etkilenip Türk ve Müslümanlara karşı yaptıkları mezalim neticesinde sadece 1806-1812 arasında 200.000'e yakın Müslüman, muhacir durumuna düştü[14].

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rus ordusunun geçtiği yerlerdeki Müslümanlar katliamdan kaçabilmek için dağlara ve ormanlara sığınmışlar ve arabalar üzerinde günlerce beklemek zorunda kalmışlardı. Rusların bu savaşlarda geçtikleri yerler olan Samakovcuk, Varna, Silistre ve diğer işgale uğrayan bölgelerdeki gördükleri zulümler ve yağmalar neticesi eski vergilerini bile ödeyemez duruma düşmüşlerdi[15]. Bu savaşta Osmanlı

---

[12] Nesimi Yazıcı. "Salih Asım'ın Eserlerinde Üsküb". *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler*, İstanbul, 1996, s. 54.

[13] Y. Halaçoğlu. *a.g.e.*, s. 41-42.

[14] A. Cevat Eren. *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul 1966, s. 33.

[15] Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, İstanbul 1993, s. 20-21.

ordusu daha güçlü bir konumdayken 20.000 kişilik Rus Ordusunun Edirne üstüne yürümesi ve küçük boyuttaki Rus birliklerinin de Edirne'den çıkarak Çorlu, Silivri ve Enez'e kadar bütün kasaba ve köyleri talan etmeleri İstanbul'da büyük bir panik havası başlatmıştı. Bütün Güney Trakya Türkleri de bundan etkilenip yerlerini yurtlarını bırakarak İstanbul'a kaçıyorlardı[16].

İçe dönük göç meselesinin özellikle 19. yy. sonlarında artması ve bilhassa Kırım Savaşı'nın sonrasında 1856-1865 yılları arasında yaklaşık iki milyondan fazla göçmenin gelmesi, devletin yaşadığı zorlukları anlamak için yeterli bir rakamdır[17].

2- 1877-1878 HARBİ'NDEN BALKAN HARBİ'NE KADAR OLAN DÖNEM

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de karşılaştığı en büyük yenilgi 1877-78 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus Harbi neticesindendir. Rumi 1293 senesinde olması sebebiyle tarihlerimize 93 harbi olarak geçen bu savaş büyük çapta bir Müslüman kıyımına sebep olmuş ve işgal altına giren bölgelerin halkından birçok insanın da muhacir konumuna düşmesiyle neticelenmiştir. 93 Osmanlı-Rus harbi neticesinde göç etmek zorunda kalan muhacir miktarını McCarthy, 1.253.500 kişi olarak gösterir[18]. Bu konuda diğer önemli bir araştırma olan Nedim İpek'in eserinde de açlık, hastalık ve katliamdan kendini kurtarıp göç etmek zorunda kalan 1.230.000 kişinin muhacir konumuna düştüğü belirtilmektedir[19].

Osmanlı-Rus Harbi'ndeki en önemli problemlerden biri de yığınlar halindeki muhacirlerin kaçmak için demiryolunu kullanmalarıydı. Muhacirler cepheye asker ve malzeme taşımada kullanılacak Tren vagonlarını can havliyle doldurarak askerin

---

[16] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. I, .Ankara 1987, s. 5.

[17] A. Cevat Eren, *a.g.e.*, s. 7.

[18] J. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev: Bilge Umar, İstanbul 1998, s.105.

[19] Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994, s.174.

lojistik destek almasını da engellemişlerdi. Hatta Süleyman Paşa'nın emriyle yaralı askerleri ve askeri malzemeyi taşımak için ayrılan trenler bile muhacirler tarafından zorla işgal olunuyordu. Bu arada Sadrazam Ethem Paşa da 13 Ocak 1878'de Süleyman Paşa'ya gönderdiği telgrafta, karlar altında sığınacak yer bulamayarak vagon bekleyen muhacirlerin trenlerle İstanbul'a gönderilmesini istemekteydi[20]. Bu sıralarda trenlerin muhacirler için ne kadar önemli olduğunun bir delili de İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Layard'a Albay Blunt tarafından gönderilen bir rapordan anlaşılmaktadır. Bu rapora göre 12 Ocak'tan 24 Ocak'a kadar 1.093 vagonda, (her vagonda yaklaşık 50 kişi olarak hesaplanmıştır) 54.650 kişi İstanbul'a gitmek üzere Çorlu istasyonundan geçmişti[21].

Bu savaşta Ruslar, Türkleri önce Rusya'ya tehcir etmek istemişler ama daha sonra bundan vazgeçerek toplu yok etme planını uygulama yolunu seçmişlerdir. Rusların sivil halkı kıyımdan geçirmeye girişmelerinin ardında yatan başlıca gaye Türk köylüleri arasında dehşet salarak yurtlarından kaçmalarını sağlamaktı. Bu planı uygulamak için en uygun güç Don-Volga Kazaklarıydı. Kazaklar yüzyıllardan beri özellikle sivil halka karşı uyguladıkları vahşetle kirli savaşlar yapmanın ustasıydılar. Onların yaklaştığı söylentisinin çıkması bile tam onların tasarladığı gibi Türk muhacirlerin yollara dökülmesine yetiyordu. Rus ordusunun geçtiği yerlerdeki halkın göç ettirilmesiyle Rus ordusuna karşı arkadan çete savaşı verebilme ihtimali de ortadan kalkıyor ve böylece Ruslar kendilerini güvenlikte hissediyorlardı. Ayrıca bölgenin Türklerden temizlenmesinden sonra savaşın en önemli neticesi olarak, çoğunluğu Slav halktan oluşan bir Bulgaristan'ın ortaya çıkması sağlanmıştı[22].

Rusların ve Bulgarların bu savaşta uyguladıkları mezalimin boyutları korkunçtu. Savaşı izlemek üzere Şumnu'da bulunan Manchester Guardian, Kölnische Zeitung, Journal des Débats,

---

[20] Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri* , c. I, Ankara 1989, s. 268-269.

[21] Şimşir, *a.g.e.*, s.322-324.

[22] J.McCarthy, *a.g.e*, s. 71. Birinci baskıda "J.McCarthy" sehven yazılmamıştır.

Morning Post, Pester Lloyd, Wiener Tageblatt, Daily Telegraph vs. Avrupa gazetelerinin muhabirleri 20 Temmuzda ortak imzalarıyla yayınladıkları bir duyuruda Razgrat ve Şumnu'da savaştan ve kıyımdan kaçmaya çalışan çocuk, yaşlı ve kadınların insanlık dışı bir şekilde Ruslar tarafından mızrak ve kılıçlarla yaralandıklarını kendi gözleriyle gördüklerini belirtmekteydiler[23]. Muhacirler katliamdan kurtulmaya çalışırken karşılaştıkları en önemli problemlerden biri de soğuk ve açlıktı. Birçoğu bu yüzden yollarda öldüler. Bir Alman demiryolu memuru, Tatarpazarcık yakınlarındaki tepelerde soğuktan donan 400 kişilik muhacir kafilesinin içinde hayatta kalmayı başarabilen sadece küçük bir kız çocuğunu cesetler arasında bulmuş ve kurtarmıştı[24]. Aslında lokal olarak verilebilecek bu örnekte bile 400 ölü arasındaki küçük kız çocuğunu kurtaran memurun yaşadığı dehşet düşünülecek olursa, her biri bir can olan 260.000'i aşkın insanın katledilmesi yaşanan vahşetin akıl almaz bir boyutta olduğunu ispatlamaktadır.

Savaş öncesi Tuna ve Edirne Vilayetleri'nde yaşayan Müslüman nüfus toplam 1.5 milyon civarındadır. 93 Harbi sırasında 1.253.000 kişi muhacir durumuna düşmüştü. Bu savaş ve katliamın neticesinde bunlardan 515.000 kadarı Osmanlı topraklarına yerleştirilmiş, geri kalan miktardan bir kısmı eski topraklarına geri dönmüştür. Fakat en korkuncu bu savaşta 261.937 kişi yani eski nüfusun % 17'si katledilmiş ya da sürgünler esnasında ölmüştür[25]. İşte bu yüzden 93 harbi halk arasında *Koca Bozgun* olarak nitelendirilir[26].

Osmanlı Rus Harbi'nde muhacirlerin uğradığı bu büyük felakete sadece Rodoplar bölgesindeki Müslümanlar organize olarak direnebilmişler ve bölgeye Rus ve Bulgarları yıllarca sokmamışlardı. Müslümanlar Kırcaali ve bütün Rodop Balkanı-

---

[23] *a.g.e.*, s.70.

[24] *a.g.e.*, s.90.

[25] *a.g.e.*, s.108-110. Ayrıca daha geniş bilgi için aynı eserin 59-114 sayfaları arasında çoğu İngiliz Arşiv belgelerine dayanan 1877-78 Harbi'ndeki Rus ve Bulgar mezalimine dair objektif araştırmasına bakılabilir.

[26] Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara 1985, s. 13.

nın kuzey kısımlarında karargâh kurarak büyük kısmı Edirne ve İstanbul önlerinde bulunan Rus ordusunu güç durumda bırakmıştı. Bu direnişçiler Batı Trakya bölgesinde ilk Geçici Türk Hükümeti'ni kurmuştu. Rodoplular Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin İstanbul'daki elçilerine göndermiş oldukları 16 Mayıs 1878 tarihli muhtırada bölgeyi Bulgaristan'a bırakan Ayastefanos Antlaşmasını protesto ettikten sonra, ahalisinin tamamı Türk ve Müslüman olan bölgeye ayrıca 100.000 civarında muhacir sığındığı ve buraya Rus ve Bulgarların sokulmayacağını, kendilerini savunmak için silaha sarılmak mecburiyetinde kaldıklarını duyurmuşlardı.[27].

Varlıklarını korumak için bu ayaklanan Türklere Süleyman Paşa'nın komutasındaki birliklerden arta kalan askerler de katılmıştır. Rodop Türkleri Osmanlı ve Türk hakimiyetinden başka bir hakimiyeti tanımayacaklarını belirtmiş Osmanlı Padişahı'ndan silah ve cephane yardımı istemişlerdi. Fakat herhangi bir yardım görmemişlerdi. Bu ilk hükümetin kurucuları arasında Ahmet Ağa Tımirski, Hacı İsmail Efendi, Hidayet Paşa ve Kara Yusuf Cavuş ve otuz kişilik Temsilciler meclisi bulunuyordu. Berlin Antlaşması'ndan sonra Büyük Bulgaristan bir prenslik haline getirilip sınırları Balkan sıradağlarına kadar geriye çekilmiş, Doğu Rumeli Vilayeti kurulmuştu. Ancak kurulan vilayetin Bulgaristan nüfuzuna girmesi üzerine Rodop Türkleri bu idareyi tanımamış ve neticede 1886'da imzalanan İstanbul Konferansıyla Doğu Rumeli'nin idaresi Bulgaristan'a bırakılmış ise de Kırcaali ve Rodop Müslüman köylerinin Osmanlı'da kalması sağlanmıştı. Bunda Rodop Türklerinin yapmış olduğu direnişin rolü büyüktür[28].

1877-78 Harbi neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması'yla, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki en uç ileri karakolu olan Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgaline bırakılmıştı. Buranın Müslüman halkı olan Boşnaklar ise Hıristiyan bir devletin işgalinde yaşamayı bir türlü kabullene-

[27] Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 20-29.

[28] Halit Eren, *Batı Trakya Türkleri*, İstanbul 1997, s. 22-30.

memişler ve göç etmeyi düşünmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti takip ettiği siyaset gereği önce göçü desteklememiş ve hatta önlemeye çalışmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de devletin malî durumunun muhacirlerin nakliye ve iaşe bedellerini tam manasıyla karşılayacak durumda olmamasıydı.[29]. Bununla birlikte Avusturya'nın yaptığı çeşitli zulümler neticesinde 1882-1900 tarihleri arasında 120.000 kadar Boşnak, anavatan olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir.[30]

Bosna'nın Avusturya-Macaristan tarafından işgalinden sonra, meydana gelen göç dalgalarından üç büyük etnik grup arasında en çok etkilenen grup Boşnaklar olmuştur. Göç başlangıçta sabık Türk memurları ve kendilerini tehlikede gören bazı nüfuzlu Müslümanlarla sınırlı kaldı.1881 yılında yürürlüğe giren askerlik yasası Müslümanlar arasında 1883'e kadar sürecek kitlesel göçlere sebep oldu. 1893-1899 yılları arasında nispeten durulan göçler 1900 yılında en yüksek seviyesine ulaştı. Aydın Babuna'nın tespitlerine göre bu tarihe kadar olan göç edenlerin yaklaşık olarak 150.000 civarında olduğudur.

Avusturya Eyalet Yönetimi'nin tuttuğu istatistiklere göre göç edenlerin faaliyet gösterdikleri ekonomik sektörlere göre dağılımı şu şekildedir: Ziraat (toprak sahipleri dahil) % 71.27, Zanaatkârlar % 10.51, İşçi ve gündelikçiler % 7.46, Tüccarlar % 5.30, Serbest Meslek ve diğerleri % 5.46'dır. Göç edenlerin büyük çoğunluğu köylülerdi. İkinci sırada ise zanaatkârlar yer almaktadır. Göçün sebepleri arasında dini baskılar ve ticari sebepler en önde gelenleriydi. Monarşi'den gelen sınaî ürünlerle rekabet edemeyen ve ayrıca yükselen hayat pahalılığı karşısında ezilen halk kitleleri büyük oranda göç etmek zorunda kalıyordu. Osmanlı makamları ile Avusturya makamları, karşılıklı olarak birbirlerini göçü teşvik etmek ile suçladılar. Ancak Osmanlı yönetimi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı önemli bir siyasi güç olarak gördüğü Bosnalı Müslümanlar'ın göçüne temelde karşıydı. Boşnakların göç etmesiyle Bosna'daki

[29] *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919).*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1992, s. 82-85.

[30] *a.g.e.*, s. 309.

nüfus dengesini Sırpların lehine değiştirdi. Bu durum Monarşi'nin Balkanlar'daki durumunu zora soktu[31].

Ayrıca Bosna-Hersek'teki Müslüman Türk topluluktan yaklaşık 2.000 kişinin bu sıralarda Üsküp'e geldiği bilinmektedir. Bu muhacirler için hükümet, Vardar'ın sağ yakasında tek katlı küçük evler yaptırmıştır. 20. Asrın ilk on senesinde yeni gelen muhacirler için Üsküp'te Macir (muhacir) adı verilen bir mahalle kurulmuştur. Balkan ve I. Dünya Harbi'nin sonunda bu muhacirlerin büyük bir kısmı Türkiye'ye göç etmiş ve bunlardan boşalan evlere Makedonlar yerleştirilmiştir[32]. Daha sonra da Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesini kabullenemeyen birçok Boşnak gerek bu dönemde gerekse Balkan Harbi'nden sonraki Yugoslavya döneminde anavatan olarak gördükleri Türkiye'ye göç etmeye devam etmiştir.

İmparatorluğun Rumeli'deki çekirdek ve ana topraklarından göçmüş olarak, Edirne ve İstanbul bölgelerinde yığılarak Anadolu'ya yerleştirilen göçmenlerin yerleşim yoğunluğu, genelde imparatorluğun Anadolu'daki çekirdek ve ana bölgelerini oluşturan sınırlarını pek fazla aşamadı. Edirne, İstanbul, Aydın, Ankara, Kastamonu ve Hüdavendigâr vilayetleri ve genel bir ifadeyle Trakya, Marmara, kuzey-batı, ve batı Anadolu bölgeleri Rumeli göçmenlerinin kitlesel yerleşim alanları oldu. Diğer bölgeler uzaklık ve iklimin elvermemesi sebebiyle asgari düzeyde kaldı. Hatta Diyarbekir örneğinde olduğu gibi, bu bölgelerde yaşayan Hıristiyan ahali yabancı devletlere baş vurarak, bölgelerine Rumeli göçmenlerini kabul etmek istememeleri, kendi öz halkını kendi topraklarına istediği gibi yerleştirebilmek iktidarını elden kaçırmış olan bir imparatorluğun acı durumunun bir göstergesi oldu[33].

---

[31] Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu. Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul 2000, s. 26-28.

[32] N. Hoca, a.g.m., s. 124.

[33] Kemal Beydilli, "Balkanlar'da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Yay. Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s. 33.

Rumeli'de, 93 Harbi sonrasında Müslümanlar, Bulgaristan ve Sırbistan elinde kalan bölgelerden ayrılarak, Kosova, Manastır, Selanik gibi vilayetlere de yerleştirilmişler, imparatorluğun diğer bölgelerindeki Bulgarların bir kısmı da Bulgaristan ve Doğu Rumeli'ye göçmüştü. Ayrıca Kafkaslardan gelen bazı muhacirler de Balkanlara ve de özellikle Bulgaristan sınır boylarına yerleştirilmişti.

Balkan Harbi'nde Osmanlı Devleti'ni en çok zorlayan devlet olan Bulgaristan, 1878'de Berlin Antlaşması ile özerkliğini kazanmış ve 1885'te Doğu Rumeli Vilayeti'ni kendi topraklarına katmıştır. II. Meşrutiyet sonrasında 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan'a, Osmanlı Devleti protestonun ötesinde bir şey yapamadı. Bulgaristan'ın kaybı Osmanlı topraklarından ayrılan diğer ülkelerden farklı bir biçimde değerlendirmek gerekir. Çünkü Bulgaristan'ın bağımsızlığı Balkanların artık elden çıktığının en belirgin göstergesi olmuştur. Balkanların kaybı ise Osmanlı'nın imparatorluk vasfını ortadan kaldıracaktır. Balkan Milletleri ise unuttukları ve asırlar öncesinde kalmış problemlerine geri dönecekler ve imparatorluğun diğer yerleri gibi, bu bölgede de sağlanmış olan "Türk Barışı"nı artık kaybedeceklerdir[34].

1877-78 Harbi'nden sonra Rumeli'den gerçekleşen göçler neticesinde, Anadolu'daki yerleşim bölgeleri ve Müslümanların nüfus oranları da artmıştır. Buna bir örnek olması bakımından Balıkesir'in Gönen ilçesini verebiliriz. Gönen'de 19. yy. da altı olan mahalle sayısı göçlerden sonra 11'e çıkmıştır. Gelen muhacirler kurdukları mahallelere ve köylere geldikleri şehrin adları olan Tımova, Osmanpazar, Plevne mahalleleri ya da Çobanhamidiye, Osmanpazar köyleri vb. isimlerini vermişlerdir. Yine bu tarihlerden sonra Kosova'dan gelen Arnavut muhacirler, dağınık olarak muhtelif köylere yerleştirilmiştir. Bulgaristan Yunanistan'dan gelen göçmenler ise yeni birçok köy kurmuş-

[34] Mahir Aydın, " Prenslikten Krallğa Bulgaristan" *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Yay. Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s. 47.

tur[35]. Bu gelişmelerden sonra Gönen'in köylerinin nüfusunun, neredeyse yarıya yakınının muhacirler tarafından oluştuğunu söylememiz mümkündür.

Göçmen yerleşimleri konusunda yapılmış olan saha çalışmalarının azlığına rağmen, günümüzde Adana'nın Ceyhan ve Yumurtalık yörelerinde, 24'ü Bulgaristan, 3 Girit'ten, 21'i ise Kafkaslardan olmak üzere toplam 48 köyün muhacir köyü olduğu bilinmektedir. Yine Eskişehir köylerinin de % 42'si muhacir köyleridir[36].

Balkan Harbi öncesindeki göçlerin önemli bir bölümü ise Girit Adası'ndan gerçekleşmiştir. 18 Aralık 1897'de Batılı devletlerin baskılarıyla Girit'in özerk bir eyalet haline getirilmesi ve Yunan Prensi Yorgi'nin vali olarak atanmasıyla güvenliği kalmayan Müslümanlar göç etmeye başladılar. 1898'de İzmir'e 3.000 civarında göçmen geldi. 1899'da İzmir'e gelen göçmen miktarı 20.000'i aşmıştı. 1913 Balkan Harbi'nden sonra Yunanistan ile yapılan anlaşma ile Osmanlı Devleti ada üzerindeki hükümranlık hakkını kaybetmiş ve Girit Yunanistan'a ilhak edilmiştir.

---

[35] Tacettin Akkuş, Gönen Köyleri ve Tarihçesi, İstanbul 2001, s.19 vd.
Arnavutların yerleştirildiği köyler: Ulukır, Tuzakçı, Söğüt, Sarıköy, Kocapınar, Kalburcu, Alaatin ve Bostancı
Bulgaristan'dan gelenlerin kurdukları yeni köyler: Beyoluk, Çatak, Çifteçeşmeler, Fındıklı, Gebeçınar, Ilıcak, Killik, Koru Değirmen, Küçük Soğuklar, Küpçıktı, Sebepli, Şaroluk, Asmalıdere, Akçapınar Hamidiye, Osmanpazar, Gökçesu,
Yunanistan ve Bulgaristan'dan gelen Pomaklann kurduğu köyler: Dumanalan, Hasanbey, İncirli, Alacaoluk, Kavakalan. Bunun yanında Kocapınar, Söğüt, Akçapınar, Tahtalı, Atıcıoba, Bostancı, Dışbudak, Kalfa,Sarıköy, Yörükkeçidere.

[36] Fuat Dündar, *İttihad ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul 2001, s. 252.

RESİM 1: Girit Adasında zulüm ve işkence ile öldürülen mazlumun yetim kalmış çocukları (Resimli Kitap Cilt: 7)

Girit adasındaki nüfus oranları takip edildiğinde göç ve Rumlar tarafından gerçekleştirilen katliamın korkunç boyutları ortaya çıkmaktadır[37].

Yıl	Müslüman	Hıristiyan
1821	160.000	129.000
1876	95.746	135.780
1900	33.496	269.319
1911	27.852	307.812

[37] Süleyman BEYOĞLU, "Girit Göçmenleri(1821-1924)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 2*, İstanbul 2000, s. 123-138.

Yine başka bir eserde Hicri 1296-1316(1878-1898) yılları arasında Girit adasından 175.900 kişinin Osmanlı vilayetlerine göç ettiği belirtilmektedir[38].

Böylece Balkan Harbi öncesinde 1911'e gelindiğinde Müslümanlar, 1877'ye nazaran daha yüksek bir nüfus oranına sahiptiler. Osmanlı Avrupa'sında da küçük bir farkla olsa da mutlak çoğunluk Müslümanlarda idi. Nüfus sayıları çeşitli kaynaklara göre farklılıklar göstermektedir. McCarthy, Dine dayalı *millet* sistemine göre Müslümanlar %51, Rumlar % 25, Bulgarlar %19, diğerlerinin ise %5 civarında olduğunu belirtmektedir. Buna göre düzenlenen tablo aşağıdadır.

Tablo I: Dine Dayalı Millet Sistemine Göre Osmanlı Avrupası Nüfusu[39]

VİLAYET	MÜSLÜMAN	RUM	BULGAR	TOPLAM
Edirne	760.000	396.000	171.000	1.427.000
Selanik	605.000	398.000	271.000	1.348.000
Yanya	245.000	331.000	-	561.000
İşkodra	218.000	11.000	-	349.000
Kosova	959.000	93.000	531.000	1.063.000
TOPLAM	3.242.000	1.558.000	1.220.000	6.353.000

Aram Andonyan ise Osmanlı Avrupa'sı nüfusunu şu şekilde vermektedir[40].

[38] Sawsan Agha Kassab, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Vilayetlerine İskan Edilen Giritli Göçmenler". *Osmanlı*, Cilt ... s. 698.

[39] McCarthy, *a.g.e.*, s.144-145.

[40] Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, İstanbul 1975, s. 86-87.

Tablo II: Etnik Kimliğe Göre Osmanlı Avrupa'sı Nüfusu

ETNİK KİMLİK	EDİRNE	SELANİK	MANASTIR	KOSOVA	İŞKODRA	YANYA
Müslüman Türk	250.000	333.440	11.550	89.350	12.000	10.000
Müslüman Arnavut	-	-	218.650	418.250	80.000	180.000
Müslüman Bulgar	115.000	98.590	23.900	13.680		20.000
Müslüman Sırp					40.000	
Müslüman Çingene	15.000	22.200			5.000	7.000
Bulgar	370.000	446.050	330.080	251.000		
Ortodoks Rum	220.000	168.500	61.930	150		110.000
Ortodoks Arnavut	3.500					110.000
Ortodoks Ulah		24.970	64.945	910	10.000	180.000
Ortodoks Türk	3.000					
Ortodoks Sırp				112.870	30.000	
Ermeni	30.000					
Yahudi		55.320			5.000	6.000
Karışık		16.320	34.790			
Katolik Arnavut					140.000	25.000
TOPLAM	**1.006.000**	**1.165.390**	**846.495**	**908.915**	**322.000**	**648.000**

Tablo III: Savaş Öncesi Balkan Devletleri ve Yüzölçümleri[41]

DEVLET	YÜZÖLÇÜMÜ	NÜFUS
Bulgaristan	96.345	4,338,000
Yunanistan	64.859	3,041,000
Sırbistan	45.427	3,000,000
Karadağ	9.427	274,000

Savaş öncesinde bölgeyi gezen bir Amerikalı gazeteci olan William M. Sloane ise 36 milyonluk Balkan nüfusunda Romenler 7, Türkler 6, Bulgarlar 4, Sırplar 3, Yunanlılar 2,5 milyon, Karadağlılar ise 250.000 kadar olduklarını belirtmektedir.[42].

Balkan Harbi öncesindeki göçler ve stratejik durum ve nüfus yapısını inceledikten sonra Balkan Harbi'nin sebepleri, harbin çıkışı, kuvvet dengeleri ve askeri açıdan sonuçlarını değerlendirmeye çalışacağız.

3- BALKAN HARBİ

A-) Balkan Harbi'nin Sebepleri

Osmanlı Tarihi'nin en büyük yenilgilerinden biri olan Balkan Savaşlarını sadece Türkler ve küçük Balkan devletleri arasındaki bir mücadelenin ürünü saymak yanlış olur. Dünya güç dengelerinin oluşmasında önemli bir yeri olan, hatta I. Dünya Savaşı'nın sebepleri arasında bile sayılabilecek Balkan Harbi'nin çıkmasında birçok etken vardır.

---

[41] Yılmaz Öztuna. *Rumeli'ni Kaybımız, 93 ve Balkan Savaşları*, İstanbul 1990, s. 184.

[42] William M. Sloane. *a.g.e.*, s. 126.

Büyük güçler tarih boyunca Balkanlara hakim olabilmek için mücadele vermişlerdir. 19. Asır sonlarında ve 20. Asrın başlarında da Rusya ve Avrupa devletleri Balkanlara sahip olmanın planlarını yapmaktaydılar. Paris Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın Balkanlara inmesi geciktirilmiş ise de, 1876 Sırp İsyanları ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ile Rusya, Balkanlardaki Ortodoksların hamiliğini üstlenen politikalarına devam etmiş ve İstanbul'daki Rus Büyükelçisi General İgnatiyev aracılığıyla Balkanlardaki Slavları kışkırtmıştı[43]. Bu savaş neticesinde Ruslar Balkanlarda bağımsızlığını kazanmış küçük devletçiklerin hamisi rolünü daha kuvvetli bir şekilde sürdürmüştür.

Rusya Uzakdoğu'da Japonlara karşı yaptığı savaşı 1905'te kaybedince gözünü geleneksel politikalarına uygun olarak Balkanlara ve Boğazlara çevirdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etmesine Rusya razı olursa, buna karşılık Rusya'nın da Boğazlardaki taleplerine sıcak bakabileceğini iletmişti. 5 Ekim 1908'de Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak edince Rusya bunu istemeyerek kabul etti. Bunun üzerine Rusya Jöntürk İhtilali'nden yararlanıp savaş yoluyla Boğazları ele geçirmek emelini hayatiyete geçirmek istemişti. Ancak 1908 Reval Buluşması'ndan sonra müttefiki olan İngiltere ve daha önceki müttefiki Fransa, Rusya'nın Boğazlarda üstünlüğü ele geçirmesini istemiyorlardı. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı'ya karşı Balkan devletçiklerinin birliğini destekleyerek Balkan Harbi'nin en önemli sebeplerinden birini teşkil etti. Rus hükümetince Balkan devletlerine her türlü yardım sağlandı. Binlerce Rus gönüllü Sırp ve Bulgarların yanında savaşmaya gitti[44].

Balkan Savaşları'nın önemli sebeplerinden biri de Makedonya meselesidir. Makedonya Devrimci Örgütü (VMRO), 1903 yılında Osmanlı yöneticilerinden çok Müslüman halkı hedefleyen bir ayaklanma planlamıştı. Maksatları Osmanlı'nın ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırmalarını sağlayarak Avrupa kamuoyunu etkilemek ve büyük güçleri müdahaleye zorlamak-

[43] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987, 2. Baskı, s. 353-354.
[44] *a.g.e.*, s. 409.

tı. Fakat senaryo istenen gayeden ziyade problemin uluslararası bir nitelik kazanmasına sebep olur. Bu problemde Avusturyalılar ile onların desteklediği Bulgarların tercihi, kendi kontrollerindeki bağımsız ya da özerk bir Makedonya'dan yanaydı. Fransa, İngiltere ve Rusya ise Avusturya'nın Makedonya'yı da nüfuz alanına katarak Balkanlarda büyümesi yerine, Makedonya'nın Balkan devletlerince paylaşılmasını desteklemişlerdir[45]. Böylece müttefiklerin onayıyla Balkan Savaşları'nın çıkışı da teşvik edilmiş olmaktaydı.

Harbi hazırlayan ana sebeplerden birisi de Balkan milletleri arasındaki anlaşmazlıkları sona erdiren Kiliseler ve Okullar Kanunuydu. 1870 yılında Bulgar ve daha sonra Sırp Kiliselerinin bağımsızlıklarına kavuşmalarından ve Fener Rum Patrikhanesi'nin yönetiminden çıkmasından beri, Balkan milletleri arasında Makedonya'da kıyasıya bir kilise kavgası sürmekteydi. Hangi kilise ve kiliselere bağlı hangi okulların kime ait olduğu belli değildi. Bu yüzden özellikle Bulgarlar ile Rumlar arasında çekişme hiç eksik olmuyordu. II. Abdülhamit ise iktidarının ilk gününden itibaren, Balkanlarda denge siyaseti güdüyordu. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra İttihat ve Terakki önderliğinde bu mesele çözümlendi. 3 Temmuz 1910'da Osmanlı Hükümeti'nce çıkarılan Kiliseler ve Okullar Kanunu bu kargaşalığı gidermiş ve hangi kilise ve okulların kime ait olduğu belirlenmişti[46]. İttihad ve Terakki önderleri, 1908 İhtilali'nde kendileri tarafında olan azınlıklar arasındaki en büyük anlaşmazlık sebebini ortadan kaldırarak böylece bir jest yapmışlardı. Fakat yaptıkları bu siyasi hata Balkanların kaybındaki en önemli sebeplerden biri olmuştur.

1910'lu yıllarda cereyan eden Arnavutluk ayaklanmasında ve 1912 nisanında Kuzey Arnavutluk'ta başlayan ayaklanma Mayıs ve Haziran aylarında Yakova ve Priştine'ye sıçradı. Ağustos 1912'de Arnavutlar Üsküp'ü işgal ederek hapishanede tutuklu bulunan mahkumları salıverdiler. Memleketlerine yakın

[45] Stefanos Yerasimos. *Milliyetler ve Sınırlar*. İstanbul 1995. s. 100.

olan bölgelerdeki redif depolarını yağmaladılar[47]. Taviz vermek durumunda kalan Jöntürkler, Arnavutların on iki büyük isteğini kabul ederek genel af çıkarmak zorunda kaldı. Jöntürkler' in Balkanları elde tutabilmek için dini ikinci plana atıp Türkleştirme politikası uygulamaları Arnavutların isyanının en önemli sebeplerindendi. Bu durum Türklerin Slavlara karşı olan üstünlüklerinde en önemli yardımcıları olan Arnavutları kaybetmelerine sebep oldu. Ayrıca bu yenilgi Makedonya'daki diğer Hıristiyanların isyan ve özgürlük ateşinin daha çok parlamasına sebep olmuş ve Balkan Harbi'nin çıkmasına sebep olmuştur.[48].

Harbin öbür cephesine yani Balkanlı müttefiklere bakıldığında, Harbin çıkış sebepleri benzerlikler gösteriyordu:

1- Karadağlılar daha fazla genişlemek arzusuyla Sancak ve Arnavutluk'ta büyümek istiyordu.

2- Yunanlılar büyük idealleri olan Adriyatik'ten İstanbul'u içine alacak bir şark imparatorluğu kurma sevdasındaydı ve harp öncesi hedefleri ise Makedonya kısmını almaktı.

3- Sırplar eski Sırbistan topraklarını ihya etmeyi düşünüyorlardı ve harp öncesi hedefleri ise Kosova ve Makedonya'yı almaktı.

4- Bulgarlar ise kendilerini Balkanlarda yaşayan bütün milletlerin özünü teşkil ettikleri inancıyla, Balkanlarda dini ve siyasi bir birlik kurmak azmindeydiler. Harp öncesi hedefleri ise Trakya ve Bulgarlarla meskun Makedonya kısmını almaktı[49].

Balkan devletçiklerinin büyüme isteğinin ardında yatan sebep ise siyasi olduğu kadar ekonomiktir. Toprak açlığı olarak da ifade edilen demografik büyüme 1880-1910 yılları arasında Romenleri 4.6 milyondan 7 milyona, Bulgarları 2.8 milyondan 4.3 milyona, Sırpları ise 1.7 milyondan 2.9 milyona yükselmiş-

---

[46] İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*. İstanbul 1988, s.70-71. Ayrıca Bkz: Tahsin UZER, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1979, s.116.

[47] TC. Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi, 3.Cilt 1.Kısım, Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu* , Ankara 1993.

[48] Sloane, *a.g.e.*, s. 133.

[49] TC. Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi*, c. I, Ankara 1970, s. 56-57.

lerdi. Bu nüfusa yetecek topraklar lazımdı. Bu da ancak işgallerle gerçekleşebilirdi. 1911'de kırsal kesimin toplam nüfusa oranı Bulgaristan ve Sırbistan'da % 80, Romanya'da % 75, Yunanistan'da % 60 idi. Fakir köylüler tefecilere olan borçlarını ödeyemediklerinden kentlere doğru göç edip işçi sınıfını oluşturmaktaydı. Bu sıkıntılı hayattan Balkan Ülkeleri'ndeki siyasi partiler istifade edip, savaşı teşvik ettiler. Balkanlı milletlerin Avrupa ile temasa geçmeleriyle Batı kültürü yayılmaya başladı ve Balkan Devletleri'nin hayatında önemli bir yer işgal etti. Devletler düzeyindeki politik çekişmeler milliyetçilerin yararına olarak grupların dayanışmasını kuvvetlendirdi[50]. Bütün bu sayılanlar ülke içindeki sıkıntıları kapatmak ve halkı savaşa yönlendirmede milliyetçiliği ön planda tutan politikacıların yararına oldu.

Balkan Harbi öncesinde Osmanlı Devleti'nin karadan bağlantısı bulunmayan Trablusgarb'ta İtalya'nın saldırısı üzerine girdiği savaşta, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı olan Oniki Adalar işgale uğramıştı[51]. Yine Çanakkale Boğazı'nın İtalyan Donanması tarafından ablukaya alınması Osmanlı'yı zor duruma düşürmüştü. Neticede Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya karşı mağlup olması Balkan Devletleri'nin Balkan Harbi öncesinde Osmanlı'ya karşı birleşmelerinde ve savaşın çıkışında önemli bir etken olmuştur. Osmanlı'nın seferberlik hazırlıkları sırasında, Ege Denizi'nde İtalyan ablukası devam ettiği için, Balkan limanlarına denizden asker sevketmesi de mümkün olamıyordu[52].

Balkan Harbi öncesinde ittifakları ortadan kaldırmak için Osmanlı devlet adamları gerekli tedbirleri alamadıklarından yenilgi kaçınılmaz olmuştu. Atina Sefareti Müsteşarlığı'nda bulunan Galip Kemali Bey'in 1912 Nisan'ında İstanbul'a gönderdiği raporlarda, Bulgar ve Yunan kralları arasındaki gizli haber-

---

[50] Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, İstanbul 1995,. s. 355-359.

[51] Ali Arslan, "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası İle Osmanlı Devleti'nin Adalardaki Halkla İlişkileri ve Yardımları (1913-1919)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 12*, İstanbul 1998, s. 24-36.

[52] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkilabı Tarihi*, Cilt II. Kısım I, Ankara 1991, s. 382.

leşmeler ve bunun neticesinde Rum ve Bulgar Patrikhaneleri arasında gelişmekte olan iyi ilişkilerin dikkat çekici olduğunu, ayrıca Bulgar ve Yunan komiteleri arasında da bir anlaşma zemini oluşturulmak istendiği noktasında İstanbul'a haberler göndermiş, ancak dikkate alınmamıştı[53].

B-) I. ve II. Balkan Harpleri

Aslında aralarında derin anlaşmazlıklar bulunan Sırbistan ile Bulgaristan'ın, Rusların yoğun gayretleri sonunda imzaladığı ittifakla savaşın çıkacağı belliydi (13 Mart 1912). Bu ittifaka göre Osmanlılarla bir savaş halinde iki devlet birlikte hareket edeceklerdi. Diğer önemli bir konu da, ayrıntıları tam olarak kararlaştırılmamış ise de, Kuzey Makedonya'nın Sırbistan'a, Güney Makedonya'nın ise Bulgaristan'a bırakılmasıydı. Yunanistan ise bu ittifakı öğrendiğinde Başbakan Venizelos aracılığıyla ittifaka katılmak için yaptığı diplomatik teşebbüsler sonunda 29 Mayıs 1912'de, Sofya'da Yunan-Bulgar gizli anlaşması imzalandı. Anlaşmayı çıkmaza sokmamak için toprak paylaşımı konuşulmamıştı. 1912 Ağustosu'nda Karadağ-Bulgar Anlaşması imzalanınca Osmanlı'nın Rumeli'de sonunu getirecek olan ittifaklar zinciri de tamamlanmış oluyordu. Hemen akabinde bu politik anlaşmalardan sonra harbin esaslarını konuşmak için askeri heyetler bir araya gelmişler ve 11 Mayıs 1912'de Bulgar-Sırp ve 22 Eylül 1912'de de Bulgar-Yunan gizli askeri anlaşmaları imzalandı[54].

Osmanlı Devleti'nin harbin hemen öncesinde, Avrupalı büyük devletlere bir iyi niyet gösterisi olarak 150.000 kişilik talimli ve tecrübeli askerinden oluşan en muntazam kuvvetlerini terhis etmesinin büyük yanlışlık eseri olduğunu, Osmanlı Devleti'nin Atina Elçiliği'nde, durumu yakından izleyen Galip Kemali Bey tarafından da belirtilmektedir. Ayrıca ittifak anlaşmalarının imzalanmasından sonra bunların önlenmesi ve Osmanlı Devleti

[53] Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene*, İstanbul 1949, s. 288.

[54] İ.Artuç, *a.g.e.*, s. 68-70.

lehine düzeltilmesi için yeterli zaman varken, Osmanlı Bürokrasisi'nin parti kavgaları, nüfuz ve ihtiras düşünceleri içinde olması bunu engelliyordu[55].

Ordunun askeri açıdan içinde bulunduğu kötü durum rapor edilmesine rağmen, Hükümet savaşa girilmesi noktasında kamuoyu baskısının etkisinde kalınmıştı. Şark Ordusu komutanı Abdullah Paşa ordunun siyasete bulaşmış durumunu ve zayıflığını şu şekilde anlatmaktadır:

"Osmanlı Ordusu... kabineler değiştirecek nüfuz ve iktidarı istihsal edecek derecede siyasetle iştigal eylemelerinden rical ve erkan arasında şahsiyyet meseleleri tevhid-i amal ve mesaiyi akim bırakmasından dolayı harpte muvaffakiyetin rükn-i esasisi olan sıkı bir inzibatın vücudu temenni-i muhal olmuştur. İşte harbi inzibat ve terbiyesi muhtell, alat ve edevatı kırık ve dökük, kendisi ihtilal-i dahililerle bozulmuş tab ü tüvanı kalmamış olan bir ordu ile icraya kalkıştık"[56].

Abdullah Paşa, Padişah ile olan görüşmesinde de seferberliğin ilanından evvel ordunun Balkanlardaki durumunun çok kötü ve hazırlıksız olduğunu ve savaşın kesinlikle diplomatik yoldan önlenmesi gerektiğini söylemişti. Paşa Vükela Heyeti'ne *de "Sadece Bulgarlar ile bile savaşamayız. Onları Çatalca'da durdurabilirsek ne ala"* diye görüş belirtip savaşa karşı olduğunu söylemesine rağmen görüşleri dikkate alınmamıştı[57].

İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin kışkırttığı üniversite talebeleri ve bunların yönlendirdiği halk, hükümetin savaşa girmemek için yaptığı teşebbüslerin aksine savaşa girmek için mitingler düzenliyorlardı. Nitekim 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı hükümetine savaş ilanıyla beklenen gün gelmiş oldu. Avrupalı devletler bir ortak görüş belirterek savaş sonunda hiçbir toprak değişikliğini kabul etmeyeceğini ve statükoyu koruyacağını Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Çünkü bu savaşta Osmanlı-

---

[55] Ş. K. Söylemezoğlu, *a.g.e.*, s. 323-34.

[56] *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı (Tahlil ve Metin)*, Hazırlayan: Recep Çelik, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s. 11.

[57] *a.g.e.*, s. 13.

ların Balkan Devletleri'ni ağır yenilgiye uğratacağı ve topraklarını işgal edeceği düşünülüyordu.

Savaşın başlamasından sonra Karadağlıların kazandığı başarılar, henüz savaşa girmemiş Balkan ittifakında sevinçle karşılanıyordu. Ancak Karadağ'ın bu başarıları İşkodra önüne gelince durduruldu. Hasan Rıza Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri tamamen kuşatılmış şehri başarıyla savundu ve Karadağlılara ağır kayıplar verdirildi. Bütün direnişe rağmen İşkodra şehri 10 Nisan 1913'te teslim oldu. Şehrin savunması, Hasan Rıza Paşa'nın bir suikasta kurban gitmesinden sonra Esat Toptani Paşa'nın komutasına bırakılmıştı. Karadağ Kralı Nikola, Esat Paşa'ya, Arnavutluk Kralı olmasını destekleyeceğini beyan ederek şehri teslim almıştı[58]. Fakat Avrupalı devletler İşkodra'nın Karadağ'a değil Arnavutluk'a bırakılmasını istemişler ve savaş sonunda da bu isteklerini Karadağ'a zorla kabul ettirmişlerdi.

Bulgarlar ve Sırplar ise hemen savaşa girişmeyerek kendileri için gerekli zamanı kazanmak için Osmanlı Devleti'ne Makedonya'da reform yapılması, imparatorluk uluslarının ırki özgürlüğünün bütün sonuçlarıyla onaylanması, her ulusun Osmanlı Meclisi'nde nüfusuna göre temsil edilmesi, Hıristiyanların bulundukları bölgelerde ve Hıristiyan subayların komutasında askerlik yapmaları, Müslüman göçmen getirilerek Rumeli vilayetlerinin ırkî durumunun değiştirilmemesi vb. taleplerin yerine getirilmesini istemişlerdi. Bu notada yer alan maddelerin uygulamalarının denetlenmesi için Sadaret'te yarı yarıya Hıristiyan ve Müslüman bir kurulun bulunması ve kurulun çalışmalarını Büyük Devletler ve Balkan Devletleri'nin elçilerinin de gözetimi altında yürütülmesi gibi kabulü imkansız taleplerde bulunmuşlardı. Bu notada dikkat çeken, daha önceden bu tür talepler Büyük Devletler'e iletilir ve onların haklı bulması neticesinde Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalede bulunulurdu. Oysa

[58] Andonyan, *a.g.e.*, s. 328-329.

ki Balkanlı Devletler ilk defa Osmanlı Devleti'ne buyruklar vermeye kalkışıyorlardı[59].

Bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'nce gayet ağır bulunması normaldi. Devlet bunu içişlerine karışma vesilesi sayarak 16 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan'a savaş ilan etti. Müteakip günlerde Yunanistan'a savaş ilan edilmesiyle Osmanlı Balkanlar'daki dört devlet ile savaş haline girdi[60].

Bulgaristan ile savaş başladıktan sonra ilk büyük çarpışma, 22-23 Ekim 1912'de meydana gelen Kırklareli Savaşı'dır. Üstün kuvvetlerle taarruza geçen Bulgar kuvvetleriyle çarpışmalar yapılmış ve Bulgar ordusu fazla ilerleyememişti. Ancak gece eğitimine alışık olmayan Osmanlı askerlerinin, gerekli önlemleri almadan uyuması ve bunun akabinde General Dimitriyef komutasındaki Bulgar birliklerinin *Padişahım çok yaşa* diyerek yaptıkları şaşırtma baskınıyla çözülen Osmanlı birlikleri ve akabinde, Mahmut Muhtar Paşa komutasındaki 3. Kolordu da bozguna uğramış ve geri çekilmiştir. Paşa'nın çabası geri çekilen askerleri durdurmaya yetmemiş ve bu bozgun büyüyerek bu ilk savaşın kaybedilmesiyle neticelenmiştir. Kolorduya Lüleburgaz'a çekilme emri verilir. Ancak soğuk, yağmur, çamur ve de en önemlisi panik yüzünden düzenli bir çekilme gerçekleştirilemez ve birçok cephane, erzak vs. düşmana terk edilir[61].

28 Ekim - 2 Kasım arasındaki Pınarhisar-Lüleburgaz savaşlarının da kaybedilmesiyle, mevcudu 100.000'i aşkın ordu ve peşindeki muhacirler 100 km. gerideki Çatalca istihkâmlarına kadar geri çekildiler. Bulgar Genelkurmayı'nın harekat planları da bu ani gelişmelere uygun değildi. Bulgarlar Çatalca'ya geldikleri zaman topraklarından 250 km. kadar uzakta ve her türlü ulaşım imkanlarından yoksun olarak iaşe ve levazım ihtiyaçlarını dahi karşılayamıyorlardı. 17-18 Kasım Çatalca muharebeleriyle Bulgarlar yenilerek ilerlemeleri durdurulmuş ve

---

[59] Y. H. Bayur, *a.g.e.*, s. 420-421.

[60] Artuç., *a.g.e.*, s. 86-91.

[61] Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi, Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, Yay.Haz. M. Ziyaeddin Engin, İstanbul 1979, s. 29-39.

12.000 ölü, yaralı ve kayıp vermişlerdi. Bu sıralarda her iki tarafta görülen kolera da ağır kayıplara sebep oluyordu.

Yalnız Edirne şehri Şükrü Paşa komutasında direnmiş ve Bulgarlar tarafından kuşatılmıştır. Düşmanın taktik üstünlüğü yanında bizzat cephede doktorlar bile bulundurmasına rağmen Osmanlı birliklerinde yaralı taşıyacak sedyeci bile bulunamıyordu. Sırf bu olay bile askerlerin morallerini olumsuz yönde etkiliyordu.[62]. Şehrin kuşatılmasından önce kendini Edirne'ye atan muhacirler de savaşın içinde kalmışlardı. Sarayiçi ve şehrin tüm camileri muhacirlerle doluydu[63]. Nihayet her türlü yardımdan uzak kalan Edirne 26 Mart 1913'te Bulgar muhasarasına karşı koyamayarak düşmüştü.

Sırp kuvvetleriyle ilk büyük savaş, Kumanova Meydan Muharebesi olmuştu. 23 Ekim 1912'de başlayan bu savaşta önce Osmanlı kuvvetleri taarruz etmiş ve başarılar kazanmıştı. Fakat ikinci günün gecesi Arnavutlardan oluşan Üsküp Redif tümeninin askerleri cepheyi bırakıp evlerine ve yakın köylerine gitmesi yüzünden meydana gelen boşluktan yararlanıp taarruza geçen Sırplar ilerleyerek Osmanlı Ordusu'nun panik halinde geri çekilmesine sebep olmuşlardı. Bunda Sırp topçusunun da önemli rolü vardı. Bu panik savaşın büyük bir mağlubiyetle bitmesine sebep oldu ve Sırplar 25 Ekim'de Kumanova'ya hemen ertesi gün 26 Ekim'de Üsküp'e girdiler[64]. Kırçova-Pirlepe savaşlarını kaybeden Osmanlı Birlikleri, 18 Kasım'da Manastır'da dört gün süren ve Sırplara ağır kayıplar verdiren bir savaş vermesine rağmen neticede yenilmiş ve Sırplar 19 Ekim 1912'de Manastır'ı işgal etmişlerdi[65].

Yunanlılara karşı ilk büyük savaşlar Serfice ve Yenicevardar savaşlarıdır. Yunanlılar bu savaşları kazandıktan sonra önlerinde ciddi bir engel kalmamış ve Selanik şehri tek bir kurşun atılmadan Tahsin Paşa tarafından Yunanlılara teslim edil-

[62] Hasan Cemal, *Tekrar Başımıza Gelenler*, Çev: Murat ÇULCU, İstanbul 1991, s. 90.

[63] *a.g.e.*, s. 116.

[64] Artuç, *a.g.e.*, s. 197-204.

[65] *a.g.e.*, s. 231-241.

mişti (9 Kasım 1912) [66]. Selanik'e birkaç gün sonra ulaşan Bulgar birlikleri de şehirde yerleşmişlerdi. Yunan ordusunun esas büyük kuvveti bu yönde ilerlerken bir kolordusu da Yanya şehrini kuşatmıştı. Yanya şehri de uzun süre dayanmasına rağmen 6 Mart 1913'te Osmanlı yönetiminden çıkmıştı[67]. Ayrıca Yunanlılar herhangi bir askeri destekten yoksun Sakız, Midilli, Limni, Bozcaada gibi Ege Adaları'na da asker çıkararak işgal ettiler.

Her cephede yenilgiye uğrayan Osmanlı Ordusu ile Balkanlı müttefikler arasında 3 Aralık 1912'de ateşkes ilan edildi. Gerçi ateşkesin şartları bile adaletsizdi. Mesela, Türkler kuşatma altındaki Edirne'ye demiryolundan yardım götüremeyecek, fakat Bulgarlar Edirne içinden geçen demiryolunu kullanarak kendi birliklerine yardım götürebileceklerdi. Yunanlılar da ateşkesi kabul etmemiş ve savaşa devam ederek denizyoluyla merkezden Osmanlı Batı Ordusu'na yardım gönderilmesini engellemişlerdi. Bu şartlar altında barışı görüşmek için toplanan Londra Konferansı'nda Büyük devletler de tamamen Balkanlı devletlerin yanındaydılar. Zorlukla geçen barış görüşmelerinde Sadrazam Kamil Paşa Hükümeti direnmek istediyse de askeri bir kozu olmadığından bütün söylenenleri kabul etmeyi düşünüyordu. Yalnız Edirne'nin Bulgarlara bırakma sorumluluğunu yüklenmek istemiyordu. Saltanat Şurası toplandı ve kararın kabul edilmek zorunda olduğu sonucu çıktı. Bu arada savaşa girilmesini teşvik eden İttihatçılar ve onu destekleyen basın, Avrupa'nın ve Edirne'nin kaybından dolayı alabildiğine hükümete muhalefet etmekteydiler.

İşte bu esnada Trablusgarb savaşından İstanbul'a dönen Enver Bey ve bazı İttihatçı subaylar 23 Ocak 1913'te Babıali Baskını'nı gerçekleştirdiler. Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve bazı subaylar öldürüldü. Sadrazam Kamil Paşa istifa etmek durumunda bırakıldı. Mahmut Şevket Paşa Sadarete getirildi ve

[66] Andonyan, *a.g.e.*, s. 402.
[67] *a.g.e.*, s. 436.

çoğunluğu İttihatçılardan oluşan bir hükümet kuruldu[68]. Bu baskınla Osmanlı çoğulculuğu da noktalanmış ve bu tarihten itibaren İttihad ve Terakki, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar muhalefeti susturarak ülkeyi yönetmişti. Hürriyeti ilan edenler sanki birer despota dönüşmüşlerdi[69].

8 Şubat 1913'te Şarköy'e başarısız bir çıkarma harekatı yapıldı. Maksat Edirne'yi kurtarmaktı. Ancak bu yenilgiden sonra da umutlar tükenmiş ve Edirne'nin de düşmesi üzerine uzun görüşmeler ve büyük devletlerin baskısıyla 30 Mayıs 1913'te Londra'da barış imzalandı. Osmanlı, tüm Avrupa topraklarını kaybetmişti. Trakya'da sınır Midye-Enez çizgisiydi ve Edirne Bulgarlara bırakılmıştı. Arnavutluk bağımsız olmuş, Ege Adalarının geleceği Büyük Devletler'in kararına bırakılmıştı.

Edirne'yi düşmana veriyor diye Kamil Paşa'yı eleştiren ittihatçılar kendi elleriyle Edirne'yi bırakmak durumunda kalmışlardı. Londra Barış Antlaşması imzalandıktan iki hafta sonra 12 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa bir suikast ile öldürüldü. Sadrazamlığa Sait Halim Paşa getirildi.

Savaş bitmişti ama Balkanlı devletler arasındaki anlaşmazlıklar bitmemişti. Bulgarlar en çok kayıp veren kendileri olduğu halde Makedonya'dan fazla pay alamamaktan şikayet ediyorlardı. Öte yandan Sırplar ve Yunanlılar ise aynı şikayetlerde bulunmuşlar ve Bulgarlara karşı ittifak anlaşması yapmışlardı. Romanya ise I. Balkan Savaşı'nın dışında kalarak hiçbir kazanç elde edememişti ve ayrıca onların da Bulgarlara karşı düşmanlıkları vardı. Barışın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra Bulgaristan 29 Haziran 1913'te bir baskın hareketiyle Sırplara ve Yunanlılara saldırdı. altı günlük savaştan sonra Bulgarlar mağlup oldular. Romenler de bu savaş neticesinde yıpranmamış ordularıyla Plevne ve Silistre'yi ele geçirip Dobruca'yı almışlardı.

---

[68] Artuç, *a.g.e.*, s. 244-250.

[69] Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*, İstanbul 1995, s.108.

Fırsattan istifade eden Osmanlı ordusu, 15 Temmuz'da harekete geçer ve Midye-Enez hattına kadar ilerler. Avrupa devletleri ve özellikle İngiltere Osmanlıların bu hattı kesinlikle geçmemeleri noktasında tehditler savurmaktaydı. Bu hatta dört gün bekleyen ordu 21 Temmuz'da Kırklareli'ni, 22 Temmuz 1913'te de Edirne'yi geri alır. Zaten ciddi bir savaş olmaksızın Bulgarlar geri çekilmişlerdir. Meriç nehrine kadar olan bütün Doğu Trakya ele geçirilir. Ancak Avrupalı devletler buradan ileriye geçilmemesini tekraren hatırlatırlar[70].

Neticede bir ay süren II. Balkan Savaşı sona erer ve 10 Ağustos 1913'te Bükreş Barış Antlaşması imzalanır. Buna göre Vardar Vadisi'nin orta kısmı Sırbistan'a, Kavala ve Serez Yunanistan'a, Güney Dobruca ve Silistre ise Romanya'ya bırakılmıştı. 29 Eylül 1913'te de Bulgarlar ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul Muahedesi imzalanır. Buna göre şimdiki Trakya hududuna yakın bir sınır kabul edilir. Tek fark Meriç nehri ilerisindeki Dimetoka ve 25-30 km. toprak Türk tarafında kalmaktaydı.[71]

Savaşı bitiren diğer anlaşmalar ise, Yunanistan ile Atina'da imzalanan 14 Kasım 1913 tarihli barış anlaşmasıdır. Buna göre iki devlet arasındaki Ege Adaları anlaşmazlığı Büyük Devletler'in kararına bırakılıyordu. Yunanistan'da kalan Türklerin dinî hak ve serbestiyetleri tanınıyordu. Karadağ ile ise 14 Mart 1914'te barış anlaşması imzalanmıştır. Sırbistan ile sınır kalmamasına rağmen 26 Mart 1914 tarihinde imzalanan barış anlaşması ile savaş durumu sona erdirilmiştir.[72]

C-) Harbin Kaybedilmesinin Sebepleri

Harbin kaybedilmesindeki askeri sebepler şu şekilde özetlenebilir. Ordu arasında talim, terbiye noksandı. Talimli askerler terhis edilmişti. Özellikle Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden sonra siyasi kararlarla rütbe indirimine girişilmiş ve emir

---

[70] Artuç, *a.g.e.*, s. 308-319.

[71] Not: Dimetoka şehri ve çevresi 1.Dünya Savaşı'nda Bulgarlan Osmanlı-Alman ittifakına dahil edebilmek için Almanya'nın baskısıyla Bulgaristan'a bırakılmıştır.

[72] Andonyan, *a.g.e.*, s.531.

komuta zinciri oldukça yara almıştı. Seferberlik tamamlanmadan savaş başlatılmış savunma kabiliyetinden bile yoksun ordunun taarruz harekatı yapması istenmişti. Soğuk ve yağışlı hava başarılı bir şekilde geri çekilmeye el vermemiş, top ve ağır malzemelerin büyük bir kısmı düşmana terkedilmişti. Erzak, cephane ve levazım konusunda askere lojistik destek sağlanamamıştır. Kolera salgını yenilginin en önemli sebeplerindendir[73].

Harbin kaybedilmesindeki en önemli sebeplerden biri de ordudaki subay sayısının azlığı ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklardı. Ordunun subay kadrosu 30.653 olması gerekirken 1911 sonunda 16.211 subay vardı. Diğer bir problem ise subaylar arasındaki alaylı-mektepli çekişmesiydi. Alaylılar, mektepliler rütbede ve yükselmede gözü olan çocuklar olarak görürlerdi. Mektepliler yani Harbiye mezunları da alaylıları yeteneksiz, kudretsiz, kaba insanlar olarak görürlerdi. Ayrıca Nizamiye sınıfı dışında kalan redifler de ayrı bir problemdi. Redif subayları eğitimle uğraşmazlar ve hatta askerlerini kanun ve nizamlara karşı gelmeye bile teşvik ederlerdi. Aralarında ticaretle uğraşanlar, tütün kaçakçılığı yapanlar bile vardı[74].

Balkan Harbi'nin kaybedilmesinde ordunun politikaya bulaşmasının da büyük rolü bulunmaktadır. Savaş esnasında subaylar Hürriyetçi ve İttihatçı olarak ikiye bölünmüştü ve ast-üst ilişkisi büyük yara almış subaylar, üstlerinin emirlerini dinlememekteydiler. İttihat ve Terakki muhalifi olan Dahiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey, '*Savaşı kazanacak ittihadçı olmayan bir hükümetin varlığından ise ordumuzun mağlup olmasını İttihatçılar tercih etmiştir*' diyordu. İttihad ve Terakki ajanları Anadolu'dan Rumeli'ye gönderilen erlerin arasına karışarak "*Sizin vatanınız Anadolu, Rumeli'de ne işiniz var?*" diye propaganda yaptıkları iddia edilmektedir.[75]. Nitekim buna benzer başka bir iddiaya göre, Yunanlılar ile 17 Aralık 1912'de yapılan deniz

[73] *Balkan Harbinde Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 250-254.

[74] *Balkan Harbi , Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu*, s. 31.

[75] Öztuna, *a.g.e.*, s.125.

savaşlarında ağır yaralar alan Yunan Amiral gemisi olan Averof zırhlısına taarruz edilmemiş, Kamil Paşa Hükümeti'ne zafer kazandırmak istemeyen bazı Türk deniz subaylarının kastî gayretsizlikleri yüzünden Yunan donanması imha edilememiştir[76].

D-) Harbin Neticeleri ve Sonrasındaki Kuvvet Dengeleri

Birinci Balkan Savaşı 7 ay 22 gün sürmesine rağmen, Türklerin bozgunu ilk üç haftada gerçekleşti. Savaş sonunda dengeler alt üst oldu. Balkan Harbi'ne katılan devletlerin Osmanlı Devleti'nden kazançları ve Savaş sonundaki durumları aşağıdaki gibidir[77].

Tablo IV: Balkan Ülkelerin Savaş Sonunda Kazanç ve Kayıpları

Ülke Adı	Savaştaki Kazancı		Savaş Sonrası Durumu	
	Yüzölçümü (km^2)	Nüfus	Yüzölçümü (km^2)	Nüfus
Bulgaristan	25.257	984.000	121.062	5.322.000
Yunanistan	55.919	1.859.000	120.060	4.400.000
Sırbistan	41.873	1.942.000	87.300	4.942.000
Karadağ	5.590	161.000	15.017	435.000
Arnavutluk	-	-	25.734	800.000

Balkan Savaşları'nın üç mağlubu vardı. Türkler, Bulgarlar ve Avusturyalılar. Öte yandan Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ bu savaşlarda yüzölçümlerini iki katına çıkardılar. Bundan sonra Osmanlı ile bir sınırı kalmayan ve kazandığı zafer sarhoşluğuna kendini kaptıran Sırbistan kendine yeni büyüme alanı olarak Avusturya'yı seçti. Bunun en önemli neticesi Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdının bir Sırp anarşisti tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya Sava-

[76] *a.g.e.*, s. 115.
[77] *a.g.e.*, s. 184.

şı'nın başlaması oldu. Yunanistan ise artık Balkanlar'da daha fazla büyüyemeyeceğinin bilincinde olarak Ege Adaları'nı ele geçirip gözünü İzmir ve Anadolu kıyılarına dikti.

Dolayısıyla bu mağlubiyet Balkan Savaşı sonrası ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde, bu üç ülkenin aynı ittifak içinde bir araya gelmeleri neticesini doğurdu. Böylece İngiltere ile Rusya'nın araya koydukları küçük devletçiklerle Balkanları kontrol altında tutma ve denetleme umutları suya düştü. Bu karışıklıklar ve oturmamış kuvvet dengeleri içindeki Balkanlarda, bir Sırp-Avusturya savaşı kapıda olduğu gibi, Yunanlılar ile Türklerin arasındaki Ege Adaları'nın statüsü ve muhacirlerden kaynaklanan gerginlikler de bir Türk-Yunan savaşı beklentisini vermekteydi[78].

Balkan Savaşı sonrasında Makedonya topraklarının büyük çoğunluğunun Yunanistan ve Sırbistan tarafından paylaşılmaları, Makedonya'nın özerk bir bölge olması için savaşan VMRO[79]'nın (İç Makedonya Devrimci Örgütü) Makedonya'da geliştirmeye çalıştığı, Makedon kimliği ile ilgili amaçlarını da akamete uğratmıştır[80]. Böylece Makedonya'nın bağımsızlığı meselesi 1991'e kadar bir daha gündeme gelmeyecektir.

Çok geçmeden Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki duruma tamamen hakim olacak ve Osmanlı Devleti de Balkan Harbi'nin bitişinden tam bir yıl sonra 12 Kasım 1914'te savaşa sokulacaktır. Enver Bey, 18 Aralık 1913'te yarbaylıktan Albaylığa, 5 Ocak 1914'te ise Mirlivalığa(Tuğgeneral) terfi ettirilip Harbiye Nazırlığına getirilir. Bu arada Padişahın yeğeni olan Naciye Sultan ile evlenir ve saraya damat olur. Daha doğrusu kendisini Harbiye Nazırlığı'na uygun görür ve bunu Sadrazama bir ültimatom gibi bildirir. Sadrazam Sait Halim Paşa şaşkınlık içinde, genç olduğu biraz daha beklemesinin uygun olduğunu belirtince, Enver Paşa'nın cevabı sert ve kesin olmuştur. "*Mak-*

---

[78] S. Yerasimos, *a.g.e.*, s.70

[79] Not:, Makedonca Dilindeki söylenişiyle VMRO: Vatreşna Makedonska Revolutsionna Organizatsiya.

[80] Gül Tokay, "Makedonya Sorunu (1878-1913", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Yay. Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s. 65

sadımı arz edemedim galiba. Bir İttihad ve Terakki Hükümeti olan kabinenizde Harbiye Nazırlığını üzerime almam uygun görülmüştür" [81]. İttihad ve Terakki önderlerinin zoruyla, Balkan Harbi sonrasındaki böyle karışık bir ortamda Türkiye I. Dünya Savaşı'na girmek mecburiyetinde bırakılmıştır.

Balkan Harbi sonunda artık Osmanlılık düşüncesi de son bulmuştu. Rumeli'deki savaşın ve mezalimlerin halkın hafızasında acı intibalar bırakması, Türk milliyetçiliğinin İttihad ve Terakki önderliğinde hızla yayılmasını sağlamıştır. Balkan Harbi'nin diğer savaşlara nazaran halkı daha fazla etkilemesinin sebepleri yaralıların ve muhacirlerin akın akın İstanbul'a gelmesi, gazetelerin günü gününe savaş ve mezalim haberleri vermesiydi. Balkan Harbi'nden önce Türk milliyetçiliğini ön plana çıkaran dernekler ve *Türk Derneği Mecmuası, Türk Yurdu, Halka Doğru* gibi yayınlar görülmüş ise de bu dernek ve yayınlar sadece seçkin aydınların ilgi alanında kalmışlardı. Anadolu Müslümandı. Türk kimliğini oluşturacak ortak paydaya sahip olsa dahi bunun bilincinde değildi. Balkan Harbi'nden sonra milliyetçilik Müslüman-Türk unsur arasında giderek yeşerdi ve kitleselleşti. İttihatçıların en büyük gayreti bir ulus yaratmak olmuştu.

Balkan Harbi'nde özellikle Rum tüccarın Yunanistan'a yardım ediyor diye boykot edilmesiyle milli iktisatın da temelleri atılmış oldu. Özellikle harpte Göriceli bir Rum olan Averof'un katkılarıyla alınmış tek başına bir donanma olarak nitelenen Averof Zırhlısı yüzünden Osmanlı Devleti denizden asker sevkiyatı yapamamış ve askerlerine lojistik destek sağlayamamıştı. Sırf bu olay bile boykotajın tüm Rumlara teşmil edilmesiyle sonuçlandı. Müslüman tüccarlar çoğaldı, milli bilinç oluştu[82]. Bu olaylar Balkan Harbi sonrasında, milli devlete giden süreçte büyük bir aşama olmuştur.

---

[81] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul 1986, C. II, s. 422-423.

[82] Z. Toprak, *a.g.e.*, s. 108-111.

4- SİVİL HALKA YAPILAN MEZALİM VE GÖÇ SÜRECİ

A-) Göçün Sebepleri

Şüphesiz göç durup dururken meydana gelen bir olgu değildir. İnsanların bütün kurulu düzenlerini bozup iç veya dış göçlere kalkışmaları bir takım sebepler dahilinde gerçekleşmektedir. Etnik farklılıklardan dolayı bir ayırıma tabi tutulup baskı, zulüm görme ve en korkuncu sistematik bir şekilde, etnik soykırıma tabi tutulma, din farklılığından kaynaklanan baskı ve zulümler, birde ekonomik şartlardan dolayı hayatı sürdüren şartların zorlaşması gibi faktörler, göçün meydana gelmesini sağlayan sebeplerin en önemlileridir. Balkan Harbi ve sonrasında bu saydığımız etkenlerin birçok yerde tümünün birden görülmesi üzerine 20. yy. Avrupa tarihinin en önemli göç süreçlerinden biri de başlamış oluyordu.

Balkanlardan göçün en büyük sebebi Rusya ve onun Panslavist akımı şemsiyesi altındaki Hıristiyan Balkan devletlerindeki Türk düşmanlığı taassubudur. Bu noktada Türklerin Balkanları terk etmesinin sebepleri arasında, Mustafa Kemal Atatürk'ün 23 Eylül 1923'de Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği demeç ilgi çekicidir.

"Asırlardan beri düşmanlarımız Avrupa kavimleri arasında Türklere karşı kin ve husumet fikirleri telkin etmişlerdir. Batı zihniyetine yerleşmiş bu fikirler hususi bir zihniyet meydana getirmiştir. ...Avrupa'da Türk'ün her türlü terakkiye hasım bir adam olduğu, manen ve fikren gelişime gayri müsait bir adam olduğu zannedilmektedir."[83]

Biz de Rumeli'den göçün sebeplerini maddeler halinde incelemeye çalıştık.

---

[83] Mehmet Saray, "Türkiye'nin Dış Türkler Dramı ve İnsan Hakları", *Tarih Boyunca Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları(Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti)*, Üçüncü kitap, İstanbul 1993, s. 144.

I- Sivillere Uygulanan Mezalim

Balkan Harpleri sırasında ve sonrasında yaşanan zulümler 19. ve 20. yy. tarihindeki en önemli dramlardan biridir. Dünya tarihinde emsali az görülen bu zulümler Osmanlı'nın Balkanlarda geri çekilme süreciyle başlamış ve maalesef günümüze kadar devam etmiştir. Tabii ki bu geri çekilmenin sonucunda yerleşik Müslüman nüfusa katliam yapıldığından göç kaçınılmaz olmaktaydı. Fakat Avrupa'da mesela Fransa'da bir Alman işgali karşısında Fransızlar topyekün yerlerini, yurtlarını bırakıp göç etmezler. Çünkü onlarda sivillere karşı uygulanan etnik temizlik tehlikesi yoktur. Balkanlarda ise iş tersinedir. Başta Rus olmak üzere bütün Balkan milletlerinin Türk topraklarında atacakları her adım Türk aile ocaklarının sönmesini gerektirir. Çiftçi olan ve kazancını toprağa bağlı olarak sürdüren ahali ölüm tehlikesi olmaksızın, her şeylerini kaybedip türlü sefalet içinde göçe etmesinin sebebi Türklere ve Müslümanlara uygulanan mezalimdir[84]. İşte bu yüzden göçün en büyük sebebi olan sivillere karşı yapılan mezalimi ayrı bir bölüm halinde incelemeye çalıştık. Tabii burada verdiğimiz örnekler bile soykırımın boyutlarını tam olarak yansıtmamaktadır. Sırf bu mezalim konusu bile başlı başına bir araştırma konusu olabilir.

Balkanlardaki Müslümanlara karşı uygulanan zulmün ve ciddi manada göçün tarihi 1697'den itibaren Avusturya İmparatorluk Ordusu'nun işgalleriyle başlamaktadır. Üsküp şehrinin, Avusturya Generali Piccolomoni tarafından yakılması ve sonrasında 60.000 insanın yaşadığı bu şehrin, büyük ölçüde göç problemiyle karşı karşıya kalması ve uzun yıllar eski seviyesine gelememesi, bu zulmün en büyük delillerindendir[85]. Fakat esas manada mezalimler Balkan kavimlerinin isyanlarıyla başlar. Balkanlardaki istiklal hareketleriyle Müslümanlara karşı uygula-

---

[84] Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 20.

[85] Not: Şu anda Üsküp'te ayakta olan camilerin büyük bir kısmı bile bu yangının dolaylı izlerini taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin hiçbir yerinde görülmeyen bir mimari özellik olarak camilerin üstündeki piramit şeklinde çatılar bu zamandan kalmadır. Mesela Klasik dönem bir Osmanlı yapısı olan Yahyapaşa Camii'nin kubbesi diğer birçok cami gibi yıkılmış ve imkansızlıklar nedeniyle aynı kubbe yapılamadığından caminin üstü üçgen piramit bir çatı ile kapatılabilmiştir.

nan soykırımların birebir ilişkisi vardır. Sırp ayaklanmaları ve muhtariyeti (1804, 1816, 1862, 1867, 1876) Karadağ isyanları (1852-1864) Yunan isyanları ve bağımsızlık süreci (1821-1830) Bulgar isyanları ve muhtariyeti (1835, 1841, 1849, 1867, 1876, 1877) süreçlerinin ortak özellikleri haklı ya da haksız gerekçelerle başlayıp olayın sivil ahaliye karşı bir terör ve katliam hareketlerine dönüşmesiydi.

Türk ve Müslümanlar o zamanlarda ekonominin ve üretimin en önemli aracı olan toprağa ve çiftliklere sahip bulundukları için bu mülklerden koparılmaları gerekiyordu. Halk kütlelerini tam bilincinde olmadıkları milli bağımsızlık eylemlerine katabilmek için en etkili yol buydu. Mesela 1702'de Karadağ'da tek bir Müslüman bırakmamacasına kılıçtan geçirilmesi Karadağ'ın bağımsızlığının başlangıcı sayılmaktadır. 1804 Sırp ayaklanmasında da çiftlik sahipleri ve sipahilerin tamamı bir anda öldürülmesi, 1821 Yunan ayaklanmasının daha büyük boyutta toplu kıyımla başlaması ve bundan sonra gelen 1876 Bulgar, 1890 Ermeni ve 1903 Makedonya eylemlerinde de aynı metot denenmişti. Ayrıca bu metodun diğer bir özelliği de Avrupa basınını Türkler aleyhine çevirip katliamı Türkler yapıyor yalanıyla uzun vadede bağımsızlıklarını kazanmalarıyla neticelenmesiydi[86]. İşte bu metodlarla gerçekleşen mezalim neticesinde göçler başlıyordu.

Mezalim hareketlerinden şüphesiz en büyüğü tarihlerimize 93 harbi olarak geçen 1877-78 Osmanlı–Rus Harbi'ndeki Rus ve Bulgar mezalimidir. Daha sonraki en büyük soykırım ise Balkan harbi sonrasında meydana gelenlerdir. Bunları kavimlerin yaptıkları mezalimleri örneklendirerek incelemeye çalışalım.

a) Yunan Mezalimi

Balkanlardaki Yunan mezalimi 1821 Yunan ayaklanmasıyla başlar. Yunan ayaklanmasının kendine özgü niteliği, Müs-

[86] Orhan Koloğlu, "Türk'ün Çözemediği bir Taktik:Propaganda Aracı Olarak Şiddet(1890 Armenie Örneği)*, Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler*. İstanbul 1996, s. 133-134.

lümanların etnik temizliğe tabi tutulması ve sürülmesi olaylarının ilki olmasıdır. Böylece bu ayaklanma Osmanlı'ya karşı girişilen ulusal ayaklanmalarda izlenen bir model de oluşturmuştu.

Tarihçi George Finlay 1864'te yayınlanan Yunan Ayaklanmasının Tarihi (History of Greek Revolution) adlı kitabında şöyle yazıyordu: "*1821 Nisanında 20.000 kişi toplamına yakım bir müslüman nüfus Yunanistan'da dağınık olarak yaşıyor ve tarımda çalışıyordu. Daha iki ay geçmeden bunların çoğu kıyımdan geçirildiler; adamlar, kadınlar, çocuklar hiç acımadan ve sonra pişmanlık duymadan öldürüldüler*"[87]

Yunanlı Başpiskopos Germanos'un ağzından çıkan ayaklanmanın milliyetçi sloganı "*Hıristiyanlara huzur, konsoloslara saygı, Türklere ölüm*"dü. Mesela zulümlerin boyutları anlatılırken Tripolitza'da(Tripoliçe) geçen bir olayda üç gün üç gece, Türklerin soykırıma tabi tutulduğu ve isyancıların liderlerinden Kolokotrones'in kendisi "*kasabaya girdiğimde yukarı hisar kapısından başlayarak atımın ayağı hiç yere değmedi*" dediği nakledilmektedir. Böyle diyerek ilerlediği zafer kutlama yolunun Müslüman cesetlerinden meydana gelen bir örtüyle döşendiği kastedilmiştir. Katliamdan nasılsa kurtulan 2000 civarındaki kadın, çoluk-çocuk Müslüman'ın gaddarca toplanıp bitişik dağlardaki bir dere yatağına götürülüp koyun gibi boğazlandığı belirtilmektedir[88].

Ortodoks din adamlarının başını çektiği Yunan ayaklanmasını anlatan Amerikalı tarihçi ve demografi uzmanı olan McCarthy batılı tarihçilerin bu katliamlardan hiç bahsetmediklerini belirtip şöyle demektedir:

"*Yunan ayaklanması Balkanlarda daha sonraki ayaklanmalar için bir model ortaya koymuştu. Milli bağımsızlığı sağlamak uğruna bölgeleri Türk nüfusundan arındırma politikası; 1877-78 1912-13 ve 1919-23 savaşlarında yeniden kendini gösterdi. Oysa Osmanlılar böyle yapmayıp Hıristiyanların eski-*

[87] Nakleden McCarthy, *a.g.e.*, s.8.

[88] Allison Phillips'in *The War of Greek İndepedence(1821-1830)* adlı 1897'de New York'da basılan kitabının 60-61. sayfalarından nakleden J. McCarthy, *a.g.e.*, s. 10-11.

den yaşadıkları yerlerde kalmasına katlandılar. Hıristiyanlara çoğu zaman iyi davrandılar, bazen de kötü davrandılar ama onların varlıklarını sürdürmelerine ve dillerini, geleneklerini ve dinlerini korumalarına izin verdiler. Eğer 15. yy Türkleri böyle hoşgörülü olmasalardı 19 yy. Türkleri kendi yerlerinde yurtlarında yaşamayı sürdürüyor olabilirdi... Mora ayaklanması neticesinde kesin bilinen bir sayı olmamakla birlikte isyancılar tarafından öldürülen Müslümanların sayısı 25.000'i geçmektedir"[89].

Balkan Harbi'nde Yunan mezalimi akıl almaz boyutlara ulaşmıştı. Bu konuda Yanya'da bulunan bir Rum eczacının yaptıkları dehşet vericidir.

" Her gece sekiz-on Türk Osmanlı kızını ağlata ağlata soymak, oynatmak, tehdidle işkenceler ile onları meyus etmek...Helen oğullarına ne kadar neşeli bir zafer gururu bahşediyor....Yanya düştüğü zaman müşterilerimin kapılarını çalıp onları himaye etmek istediğimi belirtince, beni Osmanlı dostu bildikleri için mücevher, para ve aileleriyle evime geldiler. Bunlardan erkek olan 7 kişiyi su kuyusuna yuvarladım. Üç ihtiyar kadını boğazladım. Şimdi en müstesna 9 metrese sahibim. Biri yüzbaşı hanımıydı ve hamileydi. Çırılçıplak soyunmak ve oynamak istemediği için tekmeledim, çocuğunu düşürdü. Bu uğursuz Türk yavrusunu yumurta kırar gibi ezdim.... Diğer Türk kadınlarıyla mücevherlerinin yerini göstermek şartıyla ırzlarına tecavüz etmemek üzere bir anlaşma yaptım. Bütün mücevherler geldikten sonra anlaşmayı bozdum..."[90]

---

[89] *a.g.e.*,s.11-13

[90] *Türk Kaatilleri ve Yunanlılar* (Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti Neşriyatından), İstanbul 1332, s.7 ve devamından nakleden Kadir Mısıroğlu, *Türkün Siyah Kitabı Yunan Mezalimi*, İstanbul 1997, s. 234-236.

RESİM 2: Girit Resmo'da Balalimno köyünde Rumlar tarafından zulmen ve hıyaneten öldürülen Hasan Bekiraki (Resimli Kitap Cilt 7)

Bir Selanikli dükkan sahibi olan ve daha sonra Yunan ordusunda yedek subaylık yapan Yunanlının hatıra defterinde anlattıkları da etnik soykırımın boyutlarını akıl almaz derecelere çıkarmaktadır. Günümüzdeki en tehlikeli savaş çeşitlerinden biri olarak görülen biyolojik savaş taktikleri daha o zamanda Türklere uygulanmıştı.

"...Çocuklar kadınlar süngülerimizin parıltısını görünce derhal haçı öperek hıristiyan oluyorlar. Mutaassıp Türklerin kafalarını kasaturalarımızla vücutlarından ayırıyoruz ...uğursuz birer numune olan minare ve camiler derhal dinamitlerle havaya uçuruluyor.... Alman gazeteciler yüzünden Türk esirleri aşikare boğazlayamıyoruz. Ama bir doktor ile yeni bir usul bulduk. Şişelerle dizanteri, tifo mikrop kültürlerini bakkallara dağıttık. Müslüman müşterilerinin aldığı şeylere hemen bir iki damla katıyor. Hastalık alametleri başladığında o havaliyi kordon altına alıyoruz ne konsolos ne de gazeteci giremiyor. Bundan sonra kuvvetli zehirleri ilaç diye veriyoruz. Kırana kırana telef oluyorlar. Türk çocuklarına şeker satarken kolera mikrobu bu-

laştırıyoruz hemen ölüyorlar.... Türkleri katlederken kurtulanlar bir camiye sığındılar ve sürgüleri kapadılar. Camiîn dört tarafına gazyağı dökerek ateşleyince ikinci bir eğlenceye tesadüf ettik kapıdan çıkanlar derhal süngüleniyordu... Kadınların saçlarından tutuşunca pervane gibi nasıl dansettiğini görmeli. Hele Türklerin vücudu tutuştuktan sonra mısır kızartırken hasıl olan çatırdılardan daha müthiş sadalar çıkarıyor..."[91]

Yunanlıların Balkan Harbi'nde Ege Adalarını ele geçirdikten sonra orada sayıca az ve korumasız durumda olan Müslümanlara da türlü eziyetler ediyorlardı. Midilli adasında birçok Müslüman ateşe atılarak yakılmış, Limni adasındaki 9 Müslüman suçsuz yere idam edilmiş, adadaki 800 Müslüman ise türlü eziyetlere tabi tutulmuşlardı[92].

Ayrıca güney Arnavutluk'u işgal eden Yunan askerlerinin Müslüman köylerini yaktıkları, talan ettikleri, Müslümanları kasabalardaki evlerden çıkarıp Yunan askeri yerleştirdikleri ve işgal edilmiş bölgelerdeki Müslümanların ileri gelenlerini hapsettikleri ya da sürdükleri gerçeği İngiliz Arşiv Belgeleri'nde kayıtlıdır[93].

b) Bulgar Mezalimi

Şüphesiz Balkan kavimleri içinde, hem 1877-78 hem de 1912'de yaptıkları mezalim açısından Bulgarları kimse geçemez. Bu tarihlerde mezalimden bahseden yerli ve yabancı kaynaklarda en çok geçen Bulgar zulmüdür. 93 Harbi'nde Bulgarların en büyük yardımcısı ve teşvikçisi ise Ruslardı.

1877-78 Harbi ile Rusların Tuna nehrini geçerek Bulgaristan'a girmesi üzerine işgal ettikleri bölgelerde yaptıkları katliam yanında buradaki Müslüman ahalinin Rusya'ya sürülmesi kara-

---

[91] Aynı Eser, s. 242-245.

[92] Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyet-i Hayriyesi Müellifâtından No:1, *Alâm-ı İslâm, Bulgar Vahşetleri İslâmiyenin Enzâr-ı Basîretine ve İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine*, Dersaadet 1328, s.60-63

[93] Foreign Office. F.O.320-2 Selanik'teki İngiliz konsolosu Lamb'den Grey'e yazı 25 Ekim 1913, 320-I Lamb'den Grey'e, 7 Kasım 1913 tarihli yazıdan Nakleden: J. McCarthy, *a.g.e.*, s.164.

rına varmışlardı. Ancak daha sonra Rusya Harbiye Nazırı Milyutin'in karşı çıkması üzerine bu tehcir hareketinden vazgeçilerek Panslavistlerin doğrultusunda üzerine genel bir yok etme fikrinde birleşmişlerdir. Bundan sonra yok etme siyaseti, Rus ordularının girdikleri yerde Türkleri silahsızlandırıp, Bulgarları silahlandırmak ve böylece Bulgarlarla birlikte gayet rahat katliam yapmak şeklinde gerçekleşiyordu. Ruslar kendilerine katılmayan Bulgarları da cezalandırıyor ve köylerini yakıyordu.

RESİM 3: Bulgarlarca idama mahkum edilen muhacirlere idam hükmü okunurken (Resimli Kitap Cilt 8)

Bu zamanda gerçekleşen ve tarihlere Harmanlı Katliamı olarak geçen olay, bir anda öldürülen insan sayısı bakımından en büyük ve korkunç olanıdır. Ocak 1878'de Rus ve Don Kazak askeri birliklerinden oluşan askeri birlikler Harmanlı'da 20.000 arabada çoğu kadın ve çocuk olmak üzere çeşitli eserlerde miktarı 40 ile 100 bin arasında değişen bir muhacir kitlesine saldırarak katlederler. Bu katliamdan kurtulmayı başaranlar ise Meriç kıyılarında ve dağlar arasında soğuktan ve açlıktan kırıldılar[94].

[94]N. İpek, s. 14-19.

Bizim esas konumuz olan Balkan Harbi'nde de Bulgarlar Ruslardan öğrendikleri zulüm tekniklerini geliştirerek uyguladılar. Çatalca'ya kadar ilerleyen Bulgar Orduları ve onlara yardım eden Bulgar komitecileri Trakya'da ve ayrıca Makedonya'da katliamlar yapmışlardı. Bu katliamda ölenlerin sayısı kesin olarak bilinememekle birlikte Anap adlı Macar gazetesinin 7 Şubat 1913 tarihli sayısında yayınlanan rapora göre sadece Makedonya'da 60.000 Arnavut, 40.000 Türk kılıçtan geçirilmişti. Doğu ve Batı Trakya'da da en az o kadar Türk ve Müslüman öldürülmüş olabileceği düşünülerek toplam 200.000 Müslüman ve Türk'ün sadece Bulgarlarca öldürüldüğü tahmin edilebilir. Çünkü Bulgar orduları Trakya'da nüfus oranı açısından Türklerin çok yoğun oldukları bölgeleri çiğneyip geçmişlerdi ve harp hukuku kurallarına uymamışlardı[95].

RESİM 4: Edirne'de Bulgarlarca öldürülüp, Meriç Nehrine atılan esir Osmanlı askerleri (Resimli Kitap, Cilt 8)

[95] Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu" *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara 1985, s. 53.

Balkan Harbi'ni yakından izleyen bir gazeteci olan Leon Troçki, yazılarında diğer Balkan kavimlerinin yaptığı zulümler gibi Bulgarların yaptıklarını da kıyasıya eleştirmiştir. Bulgarlarca yapılan kıyımların varlığını Avrupa'ya anlatma yönünde gazetecilere uygulanan yasağı ve yapılan mezalimleri de eleştirmiştir. Bulgar üst düzey yöneticilerinden Todorov'a 12 Aralık 1912 tarihli gazetesindeki köşesinden açık mektuplar yayınlayarak buna karşı çıkmıştır. Troçki, savaşın en başında Rodop mıntıkasındaki Bulgar kuvvetlerinin tamamen sivil halktan oluşan bir Pomak köyünü top ateşiyle tamamen yok ettiğini, Dimetoka'da bir süvari bölüğünün silahsız sivil halkı nehir içine sürükleyip yaban ördeği avlar gibi öldürdüklerini yazmaktadır. Casusların hakkından gelmek bahanesiyle Tırnova ve Kırcaali yörelerinde Bulgarların karşılaştıkları Türklerin yollarda elleri arkadan bağlanarak, boğazları boyun kemiklerine kadar kesildiği, çocukların yaşlı Türk kadın ve erkeklerin kafalarına aldıkları darbelerle evlerinin yanında öldürüldükleri de yine bu yazıda belirtilmektedir[96].

RESİM 5: Bulgarlar tarafından gözleri çıkarılıp, parmakları kesilerek, kafası parçalanan bir mazlum. (Resimli Kitap, Cilt 8)

[96] Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, İstanbul 1995, s. 327-329.

Bulgarların Mustafapaşa'yı aldıktan sonra o havalideki orman ve sazlıkları ateşe vererek gizlenen muhacirleri öldürdükleri, kaçmaya çalışan kadın, çoluk, çocuk ihtiyarlardan oluşan 200 kişiyi yakalayarak kurşuna dizdikleri anlatılmaktadır[97].

Balkan Harbi esnasında Bulgarlar, önce kendi topraklarında yaşayan Müslümanları, daha sonra ele geçirdikleri Makedonya, Batı Trakya ve Doğu Trakya'da yaşayan yerleşik Müslümanları ve buralara sığınan muhacirleri fırsat buldukça, ya da planlı bir şekilde katlediyorlardı.

Serez'i ele geçiren Bulgarlar şehrin ileri gelenlerinden din adamı, avukat, banka müdürü vb. 200 kişiyi tutuklamışlar ve işkencelerden sonra öldürmüşlerdi. Havsa'da öldürdükleri Müslümanların cesetlerini kuyuya atmışlar ve üstlerine de Türk mezarlıklarından söktükleri mezar taşlarını yığmışlardı[98].

Makedonya'nın İştip bölgesini ele geçiren Bulgarlar sadece buradaki Türklere değil Yahudilere de zulümler yapmışlar ve insanları açlıktan ölüme terk etmişlerdi. Bunu anlatan ise bizzat Bulgarların yeni kazandıkları topraklara gönderdiği ve Milli Bulgar Bankası'nın şubesini açmakla görevli bir Bulgar memurudur. *"Kasabanın yarısını oluşturan Türk ve Yahudi evleri tamamen boş. 25 kadar komitacı çetnik güpegündüz 70 yaşlarında bir Yahudi'ye saldırdı ve başını taşla yardılar. Ben müdahale edince bana da saldırdılar. Korkunç bir durum, sivil Türk köylülerinin nedensiz yere öldürüldüğü, mallarına, mülklerine el konulduğu karılarının çocuklarının açlığa terk edildiklerini görünce insanın yüreği parçalanıyor. Radovişte ile İştip arasında yaklaşık 2.000 Türk muhacir çoğu da kadın ve çocuk, açlıktan öldüler. Sahiden yalnızca açlıktan..."* [99]

Yine Makedonya'nın Usturumca şehri Memişli köyü sakinlerinden Ali Ağa'nın anlattıkları da Bulgar zulmü neticesi yaşa-

---

[97] Ahmed Cevad, *Balkanlarda Akan Kan (Kırmızı-Siyah)*, Yayına Hazırlayan: Şevket Gürel, İstanbul (tarihsiz), s.118.

[98] İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi(1878-1989)*, Ankara 1990, s. 31. Not. Bu kitap Bulgar, Sırp, Yunan Mezalimlerini bir bütün olarak anlatan en iyi müracaat kaynaklarındandır. Biz mezalimlere ancak bir iki örnek verdik. Kitaptaki Fotoğraflar ve resimler görüldüğünde mezalimin boyutları yoruma ihtiyaç hissetmeden ortaya çıkmaktadır.

[99] L.Troçki, *a.g.e.*, s.320.

nan göçü açıklamaktadır.

"Ben aslen Kayalı köyündenim. Harpte Bulgar komitacılarının zulmünden büsbütün boşanmış bizim köy. Kalkıp toptan göç etmiş bizim köylüler. Dedem ise gün gele yine buradan yarım saat ötede Kayalı'ya kendi toprağımıza döneriz umuduyla kalkıp Memişli'ye taşınmış. Bir süre sonra kendi köyümüzde oturacağız, kendi toprağımızı işleyeceğiz deyip kalkmış Kayalı'ya gitmiş. Bulgar komitaları da bir iki demeden öldürmüşler dedemi. Dedem vurulduktan sonra bir daha da oraya dönemedik."[100]

Buradan da anlaşılacağı üzere, Türk köylüleri geriye dönüş ihtimalleri varsa göç olayını tercih etmemekte ve yakın yerlere gidip hayatlarını kurtardıktan sonra geri dönmeyi düşünmektedirler. Fakat genellikle yaşanan geri dönme ihtimalinin ya hiç, ya da büyük tehlikeler altında mümkün olduğudur ki birçok seferde geri dönenler Serez'de olduğu gibi öldürülmekteydi. Yani göç, yaşanan zulümler sebebiyle geri dönüşü olmamak üzere kaçınılmazdı.

Aralık 1912'de Serez'de, Osmanlı birlikleri çekildikten sonra Müslümanlar şehri savaşmadan Bulgarlara teslim etmişler, ancak kıyımdan kurtulamamışlardı. Türk ve Yunan kaynaklarına göre burada öldürülen yerleşik ahali ve muhacirlerin sayısı 5000 civarındadır. Buradaki Rum metropolit Türkleri korumaya çalışmışsa da Bulgar komitacıları onu tam olarak dinlememişlerdi. Ancak Rum metropolit yoğun gayretiyle kasabanın mutasarrıf, ve eşrafından bazı kişileri kurtarmıştı[101].

Serez'de (diğer adıyla Siroz) 800 Müslüman boğazlanmış Cuma-i Bala, Petriç, Menlik gibi kasabalarda ne bir Müslüman, ne bir cami, ne de bir Müslüman evi sağlam kalabilmiştir. Bulgarların sık kullandığı bir zulüm taktiği de camileri içindeki Müslümanlar ile havaya uçurmaktı. Donço denen eşkiya liderliğindeki Bulgar çetesi, kadın ve çocuklarla dolu camiyi bombalarla havaya uçurmuştu[102].

---

[100] Suat Engüllü, *Pırnalı'dan Çıktık Yola*, Üsküp 1989, s. 94.

[101] J. McCarthy. *a.g.e.*, s.161-162.

[102] Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Türkiye Uyan*, Dersaadet 1329, s. 22.

İngiliz Arşiv belgelerindeki konsolosluk raporlarında bildirildiğine göre Serez'e sığınmış bulunan muhacirler Bulgarların güvence verip, muhacirlerin memleketlerine geri dönebileceklerini ilan etmeleri üzerine, Serez'e sığınmış Melnik'li Türklerden kalabalık bir kitle dönüşe başlamış, ama Petriç yakınlarına geldiklerinde köylerinin yakılıp yıkıldığını öğrenmişlerdi. Bu esnada onları konaklama esnasında basan Bulgarlar bu muhacirlerden 200 kadarını öldürmüşlerdi. Ayrıca Struma/Karasu ırmağı kıyısındaki Ormançiftlik'te 1200 kişi daha kıyımdan geçirilmiş, 150 Türk Gyurgyevo köyünde öldürülmüş, Petriç'te de kaymakam yardımcısının ilanı ile toplanmaya zorlanan Türklerden 160'ı süngülerle hemen oracıkta katledilmişti. Serez'deki makamlardan aldıkları serbest geçiş belgesiyle köylerine dönen Hatunca köylüleri ise üç dört gün evlerinde kaldıktan sonra önce soyulmuşlar sonra da tamamı kıyımdan geçirilmişti[103]. Bu tür köylerin toptan yok edilmesine dair epey bilgiler mevcuttur. Drama Serez sancakları arasında 87-100 haneli bir köy olan Yörükler Köyü'nün Türk ahalisinin tamamı Balkan savaşında Bulgarlarca katliama uğramışlardı[104].

Dedeağaç şehri de Serez ile benzerlikler gösteriyordu. Bulgar komitacılarına çarpışmadan teslim olmuş, sonra talandan geçirilmiş ve kıyıma uğramışlardı. Kentin Müslüman halkından ve muhacirlerden 3000 kişi öldürülmüş, Müslüman evlerini ve camilerini yıkmak için dinamit kullanılmıştı. Buradaki Rum piskopos gerçek bir din adamına yakışır bir şekilde, gücünün yettiği her yerde Müslümanları korumasıyla kendini gösterdi[105]. Oysa Rum kentliler Müslümanların malını talan etmekte Bulgarlara katılmışlardı[106].

---

[103] Foreign Office, F.O.195-2438 No:6866, Selanik'teki İngiliz Konsolosu Lamb'den Lowther'a yazı, Selanik 13 Aralık 1913, nakleden: J. McCarthy. *a.g.e.*, s.180.

[104] T. Uzer. *a.g.e.*, s.275.

[105] Bütün araştırmalarımızda Müslümanların kıyımdan geçirilmesini engellemeye çalışan Hıristiyan din adamlarına örnek olarak sadece Serez ve Dedeağaç Rum piskoposlarına rastlayabildik. Maalesef diğerleri katliamı destekler ya da sessiz kalır bir konumdaydılar. Çünkü onlar, olayı Ortodoksluğun Müslümanlığa karşı kazandığı bir din zaferi olarak değerlendirmekteydiler.(Y.Ağanoğlu)

[106] McCarthy., *a.g.e.*, s. 162.

Kavala'da yaşayan bir madamın Viyana'daki babasına gönderdiği bir mektubun Viyana gazetelerinde yayınlanan kısmında Kavala zulmü şöyle anlatılmaktadır: " *Etraf köylerden Kavala'ya gelen muhacirlere, Bulgar memurları hayatlarının korunacağına dair kendilerine teminat vermişlerdir. Buna rağmen muhacirlerin büyük bir kısmı yollarda Bulgarlarca katledilmiştir*"[107].

Bulgarların Trakya'da yaptıkları zulümlere örnek olması açısından Fransız yazarı Pierre Loti Edirne'nin geri alınmasını ve gördüklerini Daily Telegraph gazetesine çektiği bir telgrafta şöyle anlatıyordu.

"*Hıristiyan kurtarıcılar birkaç ay içinde bu kadar tahribatı yapmak için kim bilir nasıl bir vahşi hırsla çalışmışlardır. Bulgarların istilasından evvel Trakya ovalarının nüfusça kalabalık ve müreffeh hayatına malik bir vilayet olduğu malumdur. Fakat bu gün hiçbir şey yok. Beni Edirne'ye götüren otomobilde hiçbir insan yüzü görmeden kilometrelerce yol aldık. Yalnız orada burada iskeletler, taş yığınları göze çarpıyor. Bu viranelere yaklaştıkça enkaz arasından ürkek yüzlü bir zavallı meydana çıkıyor. Mesela Havsa'da cami ve minaresi yıkılmış, mezarlar dahi açılarak kirletilmiş, köyün binden fazla ahalisinden yalnız kırkı kurtulmuştu*"[108].

Balkan Harbi'nde yaşanan en ilgi çekici katliam ortaklıklarından birisi de Bulgarlar ile Ermeniler arasında gerçekleşmiştir. Daha önceleri Anadolu'da Sason'da Türklere karşı savaşmış ve sonra durumun değişmesiyle Sofya'ya kaçmış olan Andranik Ozanyan adlı çeteci Ermeni'nin önderliğinde oluşturulan 230 kişilik gönüllü Ermeni bölüğünün Makedonya lejyonunu oluşturduğu ve bölüğün önce Kırcaali'ye sonrada Türk sınırını geçerek savaşa yollandığı ve bunların yaptıkları zulümlerle anıldığını öğreniyoruz. Bizzat Osmanlı düşmanlığından bu bölüğe katılmak için dünyanın her yerinden gelen gönüllüler nasıl ev ve köyleri yaktıklarını, nasıl adam boğazladıklarını Leon Troçki'ye

---

107 Ahmed Cevad, *a.g.e.*, s. 139-140

108 Süleyman Kocabaş, *Balkanlarda Panislavizm*, İstanbul 1986, s.292-923.

anlatmış, yazar da bunları 19 Temmuz 1913 tarihli gazetesinde aktarmıştı[109].

Yapılan bu katliamların neticesi tüm Avrupa basınında yer aldığı gibi Türkiye'de de yoğun tepkiyle karşılanıyordu. İkdam gazetesinin 15-16 Ağustos 1913 tarihli nüshalarında yapılan katliamlara dair belgeler yayınlandıktan sonra haberin sonuna konulan bir özette söylenenler katliamın boyutlarını ortaya koymaktadır. Buna göre Kırcaali kazasının 6 köyünde 570 hanede oturan 3430 nüfusun çoluk çocuğu da dahil olmak üzere tamamı katledilmişti. Eğridere kazasının Gümülcine'ye hicret edemeyen kısmında kalan 11 köyde 1490 hanenin tamamı yakılmış ve bir tek kişi kalmamacasına 7600 nüfus katledilmişti. Diğer köylerden 1970 ev yakılmış ve göç etmeyi başaramayan 1880 kişi feci surette katledilmişti. Gümülcine'nin 85 köyden oluşan Şeyhcuma ve 25 köyden oluşan Kirli nahiyelerinin tamamı Türk olduğundan bütün bu köyler yakılmış ve tahrip edilmiş ahalisi istiladan önce göç ettiğinden kurtulmuştu.

Arda havzasının kuzeybatı istikametindeki Eğridere'nin Hotaşlı nahiyesi ile Kırcaali'nin Şahinler ve Çamdere mevkiileri istilaya uğramamıştı. Bunun sebebi ise 15-16.000 nüfustan oluşan ahalisinin elinde 2000'i aşkın silah ve bolca cephane bulunmasıydı[110].

Öte yandan Osmanlı Hükümetleri de kendilerine gelen ve tamamen sivillere karşı icra edilen mezalim ve katliam haberleri karşısında çaresizlik içinde kıvranıyordu. Devlet bizzat savaşın içinde olduğundan katliama uğrayanları koruyamamış ve destek olamamıştı. Bu sebeple Almanya gibi dost ülkelerin konsoloslukları aracılığıyla birşeyler yapılmaya çalışılıyordu. Bulgarlar ile savaşı bitirmek üzere imzalanan İstanbul Muahedesi döneminde bile Balkanlardaki Bulgar vahşeti devam ediyordu. Bu zulüm Bulgar makamlarına hatırlatıldığında ise konu saptırılmaktaydı.

---

[109] Troçki, *a.g.e.*, s.283-295.

[110] 15-16 Ağustos 1913 tarih ve 5921, 5922 numaralı İkdam gazetesinden nakleden A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.35-36.

RESİM 6: Edirne Karaağaç'ta, Bulgarlar tarafından kollarından dörder dörder bağlanarak Meric nehrine atılarak öldürülen Rum siviller. (Resimli Kitap, Cilt 8)

İskeçe'de Bulgarlar ele geçirdikleri kişileri parça parça etmişler, Kumanova ile Üsküp arasında ise 3000 kişiyi katletmişlerdir. Selanik'teki tarafsız devlet konsoloslarından alınan bilgiye göre 20.000 kişi acımasızca katledilmiştir. Razlık'ta toplanan muhacirler de Bulgar katliamına uğramışlar ve canlarını kurtaranlar Almanya hükümeti aracılığıyla oradan aldırılmaları için Osmanlı Hükümeti'ne başvurmuşlardı. Hükümet de çaresizlik içinde Almanya Selanik Konsolosluğu'ndan yardım istemiş gelen cevapta demiryolu ve diğer ulaşım imkanlarının güvenli olmadığından bahisle, savaş bitimine kadar bu zavallı insanların Türkiye'ye gelmeleri mümkün olamamıştır[111].

Müslüman muhacirlerin önemli toplanma merkezlerinden biri olan Selanik'te muhacirlerin ihtiyaçlarını buradaki Selanik Heyet-i İslamiyesi ve buradaki İslam cemaatinin başkanı Müftü Ahmed oğlu Hilmi Efendi karşılamaya çalışıyorlardı. Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Ekim 1913 tarihli yazışmada Bulgaristan ile imzalanan barış anlaşmasının gazetelerde görüldüğü belirtildikten sonra Usturumca, Osmaniye, Çarova, Petriç, Menlik, Cuma-i Bala, Nevrekop, Razlık ve Robçoz kazaları ahalisinden birçok muhacirin dağlarda, kasaba ve şehirlerde pek perişan bir biçimde kaldıkları haber verilmişti. Bunların içinden sadece durumu çok kötü olan 5-6 bin nüfusa, günlük yüzer dirhem ekmek Selanik Cemaat-i İslamiyesi'nce dağıtılmaktaysa da kışın yaklaşması sebebiyle bunlara kapalı mekan bulunamadığı gibi bütün bir sene ekmek dağıtmanın da mümkün olmadığı belirtilmişti. Oysa ki Bulgaristan ile yapılan anlaşma maddelerinde Bulgaristan'a kalan mahallerde İslam hukukunun ve ahalinin her türlü saldırıya karşı güvenliklerinin sağlanacağı söylenmekte olduğundan bu muhacirlerin memleketlerine döndürülmesi hususunda Bulgaristan nezdinde çalışmalar yapılması istenmişti[112].

---

[111] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.33.

[112] BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 2, Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Eylül 1329(3 Ekim 1913) tarihli tahrirat.

Bunun üzerine İstanbul'da bulunan Bulgar delegasyonundan General Savof'a 11 Ekim 1913'de konu yazılmış, generalden gelen cevapta ise konu saptırılarak Bulgarların suçlu olmadığı bu ahalinin Yunan Ordusu tarafından köylerinden sürüldüğü buna rağmen gereken makamlar ile yazışarak muhacirlerin memleketlerine dönmesine çalışılacağı belirtilmişti[113]. Oysa ki yukarıda belirtilen şehirlere Yunan Ordusu savaş boyunca hiç girmemişti. Zaten Bulgar generalin yalanı Selanik Heyet-i İslamiyesi'nin İstanbul'a gönderdiği katliam haberlerini içeren bir diğer yazıyla ortaya çıkmıştır.

1 Kasım 1913 tarihli bu yazıda 600 hane kadar Usturumca muhacirlerinin yerlerine dönmek üzere Selanik'ten hareketle Sırp bölgesi olan Doyran kazasının Rabova Köyü ilerisinde, Kusturum boğazında Bulgar karakolları tarafından içeri girmelerine izin verilmemiş geri dönmek istediklerinde ise bu sefer Yunanlılarca içeri alınmamışlardı. Muhacirler bu ara bölgede kendileri hakkında bir karar verilmesini beklerken 30 Ekim 1913, gecesi Bulgar eşkiyalarının bir gece baskınına uğramışlardı. Bu saldırıda 37 kişi öldürülmüş 27 kişi de ağır yaralanmıştı. Ertesi gün Sırp hükümeti yaralıları toplamış ve tedavi için Üsküp'e göndermişti. Eşkiyalarca sağa sola açılan şiddetli ateş esnasında çıkan kurşunlardan bir Bulgar eşkiyası da ölmüştü. Böylece katliamı yapanların Bulgar çetecileri olduğu anlaşılmıştı. Selanik Müftüsü Ahmed oğlu Hilmi tarafından, burada kalan muhacirlerin bu mezalimden ve kışın zor şartlarından bir an evvel kurtarılması ve barış anlaşması şartlarına Bulgar makamlarının uyması için Dahiliye Nezareti'nce teşebbüste bulunulması isteniyordu[114].

Barış zamanında bile yaptıkları anlaşma şartlarına uymayıp, katliam yapılmasına göz yuman Bulgarların savaş esnasında yaptıkları mezalimin derecesinin büyüklüğü de böylece tah-

---

[113] BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 3 General Savof'tan gönderilen Fransızca yazının tercümesi.

[114] BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 7 Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden fevkalade mühim ve müstacel kaydıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Teşrinievvel 1329 (1 Kasım 1913) tarihli tahrirat.

min edilebilir. Bu yapılan mezalim ve diğer baskı ve zulümler neticesi göç olayı kaçınılmaz duruma gelmekteydi.

Bulgarların yaptıkları mezalimin en korkunç boyutlarından biri de sistematik şekilde kadın ve kızlara uygulanan tecavüzlerdi. Selanik havalisindeki bütün köylerde anne ve babalarının önlerinde bütün kadın ve kızların iffetleri komitacılar tarafından kirletildi ve daha sonra çoğu öldürüldü. Bazı yerlerde sadece 13 yaşına kadar olan kızlara tecavüz edildi[115].

Kılkış yakınlarında çeşitli zulümler yaptıktan sonra on üç genç kıza tecavüz edilmiş ve diri diri toprağa gömülmüşlerdir. Kabaöyük köyünde Bulgarlarca kirletilmeyen kadın ve kız kalmamıştır[116].

c) Sırp, Karadağ Mezalimi ve Makedonya'daki Durum

Balkan savaşları ve sonrasındaki Sırp zulmünün sistematik bir hale gelişini yakından izleyen bir Rus gazetecisi Leon Troçki, harp esnasında gazetesine gönderdiği haber ve değerlendirme yazılarından oluşan kitabında mezalimi ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

Zulüm emrini bir ülkenin yöneticisi olan ve düzenli ordunun başındaki bir kral verirse onun emrinde bulunan subay ve askerler ve daha kötüsü çetecilerin yapacağı kötülüklerin sınırının olmaması normaldi. İşte Sırp Kralı Petar, Kumanova'ya giderken yolda rastladığı bir grup Arnavut esiri gördüğünde arabasında ayağa kalkarak şöyle demiştir.

"Bu adamlar benim ne işime yarar? Öldürülsünler, yalnız kurşunlanarak değil; o, cephane israfı olur; değneklerle dövülerek"[117]

Bir Sırp subay Müslümanlara yaptıklarını Troçki'ye şöyle anlatmaktadır:

---

[115] Hanry Nivet, *Balkan Haçlı Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi*, Çev. Ragıp Rıfkı, İstanbul tarihsiz, s.119-121.

[116] Alp, *a.g.e.*, s.33.

[117] Troçki, *a.g.e.*, s. 338.

" Kendi halkından kopan Arnavut esirleri çok mahzun, gözü yaşlı oluyor. Adamlarım birkaç kere karşıma bir Arnavut getirdiler adam önümde yerlere kadar eğildi ve ağlamaklı bir sesle aman aman dedi. Adamlarıma onları öldürmeyi kesinlikle yasakladım, ama açık yüreklilikle söylemeliyim ki bu emre itaat etmediler. Bir askere bir esiri komutana götürmesini söylersin, onu alır elli adım götürür, sonra bir silah sesi duyarsın. İşte bu kadar... Bizim kuvvetlerimizin harekatta bulunduğu Manastır yöresindeki hemen hemen bütün köyler hasarsız çıktılar. Türklerin oturduğu köyler hariç. Ancak zulümlerin sorumluluğu sadece çok ufak bir derecede düzenli kuvvetlere aittir. Komitacılar düşünebileceğinizden daha kötüydü. İçlerinde entellektüeller, fikir adamları ateşli milliyetçiler vardı. Bunlar orduyla birlikte oldukları müddetçe herşey yolunda gidiyordu. Ama harekat tamamlanınca ordu ilerleyerek partizanları halkın elindeki silahları almak üzere geride bırakınca onları denetleyecek kimse yokken dehşet dolu olaylar başlıyordu... Yine tecavüz suçunu işleyenler komitacılardır. Biz böyle şeyleri düzenli orduda kesinkes yasaklamıştık."[118]

Yine Troçki 23 Aralık 1912 tarihli Kievskaya Mysl adlı gazetesinde yayınladığı yazıda Kendisi Üsküp'e giremediğinden Sırp gazeteci arkadaşının anlattığı korkunç Sırp zulmü hakkında şunları yazıyordu:

"... Dehşet sahneleri Kumanova'ya yaklaşınca başladı. Ortalık kararmıştı. Ama gökyüzü ne kadar kararırsa yangınların verdiği ürkütücü aydınlık, o kadar çarpıcı görünüyordu. Etrafımızda her yer yanıyordu. Arnavut köyleri bütünüyle yangın sütunlarına dönüşmüştü. Bu tablo Üsküp'e kadar yol boyunca devam etti. Üsküp istasyonuna gece vardık. Sokaklarda kimse yoktu. Yalnızca istasyonda sarhoş bir Sırp astsubay ve dört asker vardı. Ortalarında çok genç iki Arnavut ayakta duruyordu. Sarhoş komitacı astsubayın elinde bir kama diğer elinde konyak şişesi vardı. Astsubay emirleri sıralıyordu. Çök! Arnavutlar korkularından canları yarı yarıya çıkmış dizleri üzerine çöktüler. Kalk! Kalktılar. Bu birçok kez tekrarlandı. Sonra da tehdit ve

[118] *a.g.e.*, s. 142-145.

küfürlerle kamasının ucunu kurbanlarının boğazlarına ve göğüslerine batırdı; ondan sonra onları bir parça konyak içmeye zorladı; sonra da...onları öptü. Onlarla insafsız bir kedinin farelerle oynadığı gibi oynadı. Onlar Arnavut dedi, askerlerden biri bana, alelade bir ses tonuyla. Şimdi onları doğrayacak. Dehşet içinde uzaklaştım...Benim şehre gelmemden iki gün önce şehirde yaşayanlar sabahleyin uyanınca Vardar üzerindeki esas köprünün altında yani şehrin göbeğinde- karşılarına yığın yığın cesetler çıkmış, kafaları kesilmiş Arnavut cesetleri...Apaçık bir şey varsa o da başları kesilmiş bu adamların bir çarpışmada öldürülmedikleriydi.

Üç asker yanımdan yürüyerek geçiyorlar. Konuşmalarına kulak misafiri oluyorum. Kaç tane Arnavut öldürdüm bilmiyorum diyor biri, ama üstlerinden hiç para edecek bir şey çıkmadı. Sonra genç bir Türk köylü kadını öldürdüm üzerinde on altın lira buldum.

...Handa tanıdığım bir onbaşıya rastlıyorum. Ferizoviç(Firzovik)'te Arnavutlar arasında ne yapıyorsunuz diye soruyorum. Piliç kızartıp Arnavut öldürüyoruz. Ama bıktık bundan da diyor.

Niye tıpkı eşkiyalar gibi hareket ediyorsunuz, dediğimde onbaşı cevap verdi. Biz düzenli ordu belirli sınırlara sıkı sıkıya uyduk ve oniki yaşından altındakileri öldürmedik. Komitacılar hakkında kesin bir şey söylemem mümkün değil onlar başka bir grup. Onlara kefil olmam, dedi...Yani oniki yaşın altındakiler bile öldürülüyordu."[119]

Sırpların ele geçirdiği Üsküp şehrinde muhacirlerin durumu ise yürek parçalayan bir haldeydi. Başlarını sokacak bir yer bulamayan bu insanlar sokak ortasında kalmışlardı. Mahmut Şevket Paşa'nın günlüğünde, bu zavallı insanları Avusturya konsolosunun himayesine aldığı ve bu sayede 800 kadar muhacirin karınlarını doyurduklarından bahsetmekteydi[120].

---

[119] *a.g.e.*, s. 308-315.

[120] Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul 1988, s. 107.

Sırplar Üsküp'te 2000, Prizren civarında 5000 Arnavut'u toptan katletmişlerdi. Ayrıca Sırp ordusunun yolu üzerindeki Arnavut köyleri yakılıp yağmalanmaktan kurtulamıyordu[121].

Balkan Harbi'nde Sırpların yanında acımasızlıkları ve vahşilikleriyle tanınan Karadağlıların da zulümleri olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşiv belgelerinde, bir hayır kurumu temsilcisi olan Bayan Durham 21 Temmuz 1913 tarihli mektubunda Karadağlıların zulümlerini şöyle anlatmaktadır:

"*Arnavutluğu istila eden Karadağlı askerler görünüşe bakılırsa yolları üzerindeki herşeyi yakıp yıktılar Müslüman köylerinin yanı sıra Katolik köyleri de yakılıp yıkıldı... Orduların geçişi canlı kalabilmiş insanlar için gerekli olan her şeyi gerçek anlamda yok ediyordu. Onbinlerce kişi İşkodra'da ve diğer kentlerde sığınmacı oldu. Kıyımdan geçirilerek öldürülmeyip de canlı kalanların bu esirgenişi aç kalarak yavaş yavaş daha korkunç bir ölümle ölmek idi.*"[122]

Usturumca şehrini önce Bulgarlar ele geçirip talan etmişler, daha sonra ise bölge Sırplara bırakılmıştı. 1912 yılının kasım ayında iki hafta içinde şehrin 20-50 yaş grubu arasındaki bütün erkekleri toplanmış ve Sırp, Bulgar ve Rumlardan oluşan komisyon önünde yargılanarak bunlardan 557 kayıtlara geçen kişi bir iki gün hücrede tutulduktan sonra şehir dışında katledilmişti[123].

Balkan Harbi'nde Makedonya'daki katliamlara Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleriyle birlikte Makedon çetelerinin de katıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu katliamdan sadece Türkler değil Makedonya'da yaşayan diğer Müslüman kavimler olan Arnavut, Boşnak, Torbeş ve Pomaklarında geçirildiği ve bunların sayısının yüzbin civarında olduğu belirtilmektedir[124].

---

[121] Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyet-i Hayriyesi Müellifâtından, *Alâm-ı İslâm, Bulgar Vahşetleri İslâmiyenin Enzâr-ı Basîretine ve İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine*, s.38.

[122] Foreign Office. F.O.371-1842'den nakleden McCarthy, *a.g.e.*, s. 163

[123] McCarthy., *a.g.e.*, s. 160.

[124] Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Sonra Makedonya'da Türkler" *Makedonya'da Rumeli Türkleri'nin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı*, İzmir 1996, s. 81.

Yine Makedonya'nın Kumanova belediyesi Dlıga köyü yaşlılarından Balkan Savaşını yaşayan Rasim Amca'nın Makedonya Türklerinin kendilerine has şivesiyle 1987 yılında anlattığı anıları buradaki Sırp zulmünü belgeleyen klasik bir göç hikayesidir. Aynı zamanda muhacir psikolojisini anlatması bakımından da ilginç bir belge niteliğindedir.

"...Dokuzyüzoniki'de kaçıp köyü terk ettiğimizde yedi yaşında olduğumu biliyorum. Hey gidi dünya hey. Ne felaket günlerdi o günler. Şimdiki gibi hatırlıyorum top seslerini işitince hemen oyunlarımıza ara verir bir köşeye sinerdik. Korku büyür dururdu gözlerimizde. Durum iyice kötüleşince büyüklerimiz beraberimizde götürebileceğimiz kadarıyla evimizdeki pılı pırtıyı topladılar. Arabalara yüklediler. Kadınlı erkekli, gençli, ihtiyarlı, çoluklu çocuklu bir kafile halinde Güreller'e indik önce. Baktık onlar da yola kalkışmışlar. Güreller'lilerle birlikte Üsküp'e gittik...İki üç geceyi Üsküp'te geçirdik. Şimdi hatırlayamıyorum ya yine düştük yollara. Bu sefer Nukuştak köyünde serdik çulu. İşte bugün hayal meyal hatırlayabildiğim o 912 yılının kışını orada geçirdik. Yeniden Dlıga'ya döndüğümüzde bir yaş daha büyüktüm. Oyunlarımızı oynarken bile kulak kesilerek bir anlam çıkarmaya çalıştığımız yaşlılarımızın konuştuklarından muhacirliğin zorluklarını çocukluğuma rağmen anlayabiliyordum. 912 yılıydı ya Osmanlı battı. Millet korku içinde ne yapacağını şaşırmış bir haldeydi. Savaşlar birbirini izledi durdu. Her gelen asker önünden kaçıp köyü terk etmek zorundaydık. Tam üç defa kaçıp yeniden döndük buralara. Bir seferinde yaktılar bile Dlıga'yı. Buna rağmen terk etmeye kıyamadık, suyuna, toprağına gönül bağladığımız bu toprakları."[125]

Yine Makedonya'nın güneyinde Bulgaristan sınırı yakınlarında yer alan Valandova Belediyesi[126] Kalıkova Türk köyünün

[125] A.g.m., s.115-116.

[126] Bütün göç ettirme politikasına rağmen Güney Makedonya'nın çoğu 1950'li yıllarda gerçekleşen yoğun göçlere kadar Yörük Türklerinden oluşmaktaydı. Göçlerden sonra boşalan bazı Türk köylerine Makedonlar tarafından yerleşilmiş ise de birçok Türk köyü halen terkedilmiş olarak durmaktadır. Bu da verimli toprakların boş kalması sebebiyle ülkenin ekonomik yapısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bununla birlikte bölgede, günümüzde nüfusu Yörük Türklerinden olu-

yaşlılarından İbrahim Paşalı'nın anlattığı anılarda Birinci Dünya Harbi esnasındaki Sırp ve Bulgar zulmünü belgelemiştir. Ayrıca bu anılarda yöre Türklerinin baskı ve zulümden ne kadar korktuklarını ve bu yüzden gerçekleşen Türkiye'ye göçün sebepleri de daha iyi anlaşılmaktadır.

" Daha yaşlılardan işittiğimize göre Kalıkova köyü üç yüz hanelik büyük bir köymüş. Ancak ilk harpte sökülüp gitmişler buradan...Osmanlı burayı terk ettikten sonra bu yerlerde Sırplı buyururmuş. Yani tepenin o yanında Bulgar, bu yanında Sırp hakimmiş. Udova'ya yeni Sırp askerleri gelmişmiş. En çetin savaş yılları olduğundan yorgun, argın aç taksir, gelecek emri bekliyorlarmış. Bir gece tepenin öbür yanından Bulgar çetecileri burayı basmışlar. Udova'daki askerlerin hepsini bıçaktan geçirmişler. Bu zulmü yaptıktan sonra da bunu Türkler yaptığına dair yalandan haber yayarak gerisin geri çekilivermişler. Olay işitilince Sırp askeri Krilovak'tan buraya doğru akın etmiş. Bunun üzerine Udova'yı, Kalıskova'yı, Kalıkova'yı Sırplar bıçaktan geçirecek diye bir söz çıkmış. Andığım bu üç köyde ne kadar Türk varsa Usturumca tarafından sınırı geçerek Türkiye'ye göç etmişler. Bu üç köyden göç edenler bugün Edirne tarafına düşen bir bölgede yaşamaktadırlar."[127] Diğer bir eserde de Balkan Harbi'nde Kalıkova köyünde meydana gelen aynı olay yorumlanırken Sırp askerlerin Türklere saldırıp katliam yaptıkları belirtilmektedir[128].

II- Dinî Sebepler

Balkan Harbi esnasında gerçekleşen göçlerin en önemli sebeplerinden biri de dini baskılardır. Rumeli'yi kendi aralarında paylaşan Balkanların çiçeği burnunda devletleri kazandıkları topraklardaki Hıristiyan unsurları kendi kiliselerine bağlamaya çalışıyorlardı. Hıristiyan unsurların çoğu Ortodoks mezhebine

şan Dedeli, Çalıklı, Kalıkova, Bağçebosu, vs. birkaç Türk köyü mevcudiyetini sürdürmektedir. (Y. Ağanoğlu)

[127] S.Engüllü, a.g.e., s. 102-103.

[128] Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Yugoslavya'da Türk Kültürü*, İstanbul 1987, s. 16

tabi olsalar bile, Bulgarların ele geçirdikleri topraklardaki Rum kiliseleri Bulgar Eksarhlığı'na, Yunanlıların ya da Sırpların ele geçirdikleri yerlerdeki kiliseleri ise Yunan/Sırp Ortodoks kiliselerine bağlanmaya zorlanıyordu[129]. Az da olsa bu hususta piskopos rütbelerini ve canlarını kaybedenler olmuştu. Fakat genelde bu olaylar kansız sonuçlandı[130]. Aslında bu anlaşmazlıkların kökeni 1870'li yıllarda Bulgar Milli Kilisesi'nin kurulması ve İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'nden ayrılmasına kadar uzanmaktaydı [131].

Fakat Müslümanların, din değiştirmeye zorlanmaları kilise değiştirmek gibi değildir. Din değiştiren bir Müslüman hanımından boşanmakta, ailesinden kalan mirası alamamaktadır. Ayrıca yıllarca hakim unsur olan Müslümanlar için vaftiz edilmek sonsuza dek lanetlenmeyi kabul etmek demekti.

Bulgarlar ise aldıkları birçok yerlerde Müslüman Türkleri ve Pomakları[132] din değiştirmeye zorluyorlardı. Bu konuyla ilgili

---

[129] Not: Günümüzde bile Makedonya'daki bazı kiliselerin mülkiyet ve bağlılıkları üzerinde Makedon, Sırp ve Bulgar Ortodoks kiliseleri arasındaki anlaşmazlıklar sürmektedir. Y. Ağanoğlu.

[130] McCarthy, *a.g.e.*, s. 169

[131] Bulgarlar 1839 yılından beri Rum Patrikhanesi'nin yönetiminden kurtulup kilise ve ayinlerinde Bulgarca'yı kullanmak istiyorlardı. 1849 yılında İstanbul Fener'de ilk Bulgar Papazevi'nin açılmasıyla bağımsız kilisenin temelleri atıldı. Bulgarların ilerleyen faaliyetleri Patrikhane'yi kızdırdı ve 1859 yılında papazevi kapatılıp Bulgar papazlar aforoz edildiler. Sonuçta Osmanlı Hükümeti 11 Mart 1870 tarihinde Bulgar kilisesinin bağımsızlığını ilan eden Eksarhlık Beratı'nı yayınladı. Daha sonra Bulgaristan ve Makedonya'daki bazı yerlerdeki Rum metropolitler yerine Bulgar metropolitler atandı. Daha fazla bilgi için Bkz: Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaleti'nden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na*, İstanbul 1996, s. 70-79.

[132] Not: Bulgarca konuşan Bulgar asıllı Müslümanlara Pomak denmektedir. Fakat bazı eserler Pomak, Torbeş vb unsurların 11. yüzyılda Balkanlara göç etmiş Kuman Türkleri'ne dayandıklarını belirtmektedir. Balkanların muhtelif yerlerinde benzer durumlara rastlanmaktadır. Mesela Slav asıllı ve Sırpça-Hırvatça dilini konuşan Bosna-Hersek Müslümanlarına *Boşnak*, Makedon asıllı Müslümanlara *Torbeş*, Kosova'da yaşayan Sırpça konuşan Müslümanlara *Goran* adı verilmektedir. Fakat esas ilgi çeken Osmanlı'dan sonra İslamiyet'i seçen bu kavimlerin aynı dilleri konuşmalarına rağmen kesinlikle ırken aynı ya da yakın oldukları kavimlere karşı mensubiyet duymamaları ve birçok yerde kendilerini Türk olarak kabul etmeleridir. Bu da, Balkanlar'ın yakından bilinmez ise anlaşılamayan etnik ve dini hassasiyetlerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Baskın Oran, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. c. 48, No: 1-4, Ocak-Aralık 1993.

gerek Osmanlı gerekse İngiliz Arşiv belgelerinde birçok bilgi mevcuttur.

Dahiliye Nezareti'ne muhacirler tarafından gönderilen 5 Kasım 1913 tarihli bir dilekçe bu zulmü belgelemektedir. Bulgarlar ile imzalanan İstanbul Muahedesi ile Bulgaristan'da Hıristiyan yapılan Pomakların asıl dinleri olan İslamiyet'e tekrar dönmeleri umut edilirken, aksine oraya giden Ali oğlu Mehmed'in zorla Hıristiyan yapıldığı ve kiliseye sevk edildiğinin gelen kartpostallardan anlaşıldığı muhacirlerce belirtilmişti. Dilekçe sahipleri, anlaşma şartlarında bulunmasına rağmen, Bulgarlarca bu politika izlendiği müddetçe orada bulunan mallarımızı ne cesaretle idare edip, kira ya da satışını yapabileceğiz diyerek, anlaşma şartlarının uygulanarak Pomakların kurtarılıp hicretlerine müsaade edilmesini talep etmekteydiler[133].

Bunun üzerine Dahiliye Nezareti zorla Hıristiyan yapılıp, minareleri yıkılan, camileri ise kiliseye çevrilen ve türlü zulümlere tabi tutulan bu Müslümanlara sahip çıkarak İstanbul Anlaşması hükümlerine aykırı davranan Bulgaristan'a durumun düzeltilmesini diplomatik bir lisanla hatırlatmıştı. Bu hususta anlaşmayı Bulgarlar adına imzalayanlardan Mösyö Toşef'e gönderilen 8 Kasım 1913 tarihli yazıda şunlar belirtilmekteydi:

"Filibe ile civar köylerde yaşayan ahali-i İslamiye'nin merasim-i diniyelerini ifa hususunda muhafaza-i serbesti edemedikleri, ahali-i hükümet-i mahalliyenin cebr ve ikrahı altında tanassura sevk edildiklerine dair kati ve mevsuk haberler alınmaktadır. Ezcümle Filibe Sancağı dahilinde Beşire kazasına mülhak ve kamilen İslam Pomaklar ile meskun bulunan Çinebane, İliane, Kurova, Durkova, Ortaköy, Rakilova ve Filibe sancağı dahilinde İstanmeka kazasına tabi Yerköprü, Dranova, Saftişta, Gündüzköy, Cepli, Çukurköy, Bayat karyelerine 1913 senesi Kânunusanisinde mücavir Bulgar köyleri kılınmalarıyla sıyanet-i halk ve asayişe memur asakir ve ahali-i saireden mü-

[133] BOA., DH.KMS. 4-2 Lef 2, Razlık kazası Babyale köyü muhacirleri adına Hafız Mehmed Ali, Peştere Kazası Çinebane köylü Hüseyin b.Mehmed ve birçok muhacir tarafından imzalanıp Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Teşrinievvel 1329 (5 Kasım 1913) tarihli ariza.

rekkep muhtelif kuva-yı müslimeye bi't-taaruz mevcud mabed-i İslamiye'nin minarelerini hedm ve tahrib, zükur ve inas bütün efrad-ı İslamiyeyi Bulgar adıyla tesmiye ve her köye bir papaz ikame ve tayin etmişler. Gerek bu ruhaninin ...evamiri olmayan gerek serbesti-i mezhebini muhafaza ile hıristiyanlık ayinini kabul etmeyenler hakkında dövmek, hapsetmek ve hatta öldürmek suretiyle mezalim ve fecayi irtikab eylemişlerdir. Hükümet-i mahalliyeden başka bazı mesalih-i mühimme nezdinde icra olunan bütün teşebbüsat ve müracaat akim kalmış, köylüler İstanbul Konferansı'nın bu hususa dair ihtiva edeceği itilafa kadar mecbur-ı intizar bırakılmışlardır. Ahkam-ı sulhiye neticesinde her iki devlet serbesti-i edyan esasını mükeffel bulunduğu halde ahali-i mezkure hakkında salifü'l-beyan tazyikatın aynı şiddetle berdevam bulunduğu ve mabed ve merasimlerin şekl-i aslisine irca edilmediği de istihbarat-ı mevsuk cümlesindendir. Musalahanameye vaz-ı imza ve havi olduğu mevaddın icrasını vaad ve mükeffel suretiyle mal ve dini serbestiye riayetkar olduğunu isbat eden Bulgaristan Hükümeti'nin vekayii bi't-tahkik İslam tebanın temadi-i mazlumiyetine meydan vermeyeceğini ümid ve rica eyleriz."[134]

Rodop Balkanları ve Arda nehri havzasında yaşayan Pomakların yaşadığı bölgelere gelen Bulgarlar önce imam, muhtar ve eşrafı öldürdükten sonra, camileri kiliseye çevirip papazları yerleştirmişler ve Hıristiyanlığı kabul etmemekte direnenlerin tırnaklarını, dişlerini sökmüşler, bazılarının ağız ve burunlarını kesmişler ve hatta akıl almaz başka işkencelerle öldürmüşlerdi. İstiladan sonra Gümülcine ve İskeçe'ye hicret edenler köylerine geri döndürülerek kadınların tesettürü ortadan kaldırılmış, isimler Bulgar isimleriyle değiştirilmiş ve Müslüman kızlar Bulgar erkekleriyle, Müslüman erkekler ise Bulgar kızlarıyla evlenmeye zorlanmışlardı[135].

---

[134] BOA., DH.KMS. 4-2 Lef 1, Dahiliye Nezareti'nden Mösyö Toşef'e gönderilen 26 Teşrinievvel 1329 (8 Kasım 1913) tarihli tezkire sureti.

[135] 15-16 Ağustos 1913 tarih ve 5921, 5922 numaralı İkdam gazetesinden nakleden A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 35-36

Bu zorla din değiştirme olayı şöyle gerçekleşiyordu. Bulgar komitacıları ve papazlardan oluşan ekipler Müslüman köylerine gidiyor, insanları sıraya soktuktan sonra onlara Bulgar isimleri veriyor ve her birinin alnına kutsal suyu sürüp vaftiz ettikten sonra elindeki domuz etinden yapılma sucuktan bir parça yemeye zorlanıyordu. Daha sonra bu kişi Hıristiyan olmuştur diye verilen bir vaftiz belgesiyle merasim sona eriyordu. Bundan sonra erkeklerin fes giymesi, kadınların da çarşafla dolaşmaları yasaklanıyordu[136]. Keza Selanik'te yaşayan Türkler feslerini çıkarıp şapka giymeye zorlanıyorlar ve nerede fesli biri yakalanırsa Bulgar ya da Yunan askerleri tarafından fesine haç resmi çizilerek taciz ediliyorlardı[137].

Yine din değiştirme ile ilgili İngiliz arşiv belgelerinde yer alan 24 Eylül 1913 tarihli bir belgede Bulgaristan'daki zorla Ortodoks yapılan Müslümanların dövüldükleri, kadınlarının peçelerinin açıldığı, kadınlar hamamına zorla girildiği mızrak ucuyla ittirilerek kiliseye götürüldükleri noktasında Bulgar makamları nezdinde şikayetçi oldukları belirtilmektedir. Yapılan zulümlerden o kadar bunalmışlardır ki şikayet etmeği dahi göze alıyorlar. Yani bu şikayetleri dikkate alınmaz ise Bulgar komitacılarının kendilerini daha kötü şekilde cezalandıracaklarını biliyorlardı. Bu 169 ve 301 imzalı iki şikayet dilekçesi de İngiliz makamlarına ulaştırılmıştı. Bu dilekçelerde de camileri tekrar açılmaz ve zorla din değiştirme politikası sürerse Bulgaristan'dan göç etmek zorunda kalacakları da belirtiliyordu[138].

Nevrekop kazasına bağlı yirmibeş köyde 2840 kişinin, Razlık kazasına bağlı iki, Cumaibala kazasına bağlı iki, İstanimeka'nın bir ve Peştire kazasının yedi köyündeki ahalinin de zorla dinlerinin değiştirildiği belgelerde kayıtlıdır[139].

---

[136] J. McCarthy., *a.g.e.*, s. 171-172.

[137] Ahmed Cevad., *a.g.e.*, s. 43, 120.

[138] Foreign Office, F.O. 371-1840, No.1840. Sofya'dan O'Reilly çıkışlı Grey'e gönderilmiş 24 Eylül 1913 tarihli yazıdan nakleden J. McCarthy., *a.g.e.*, s. 172.

[139] BOA., 18 Ocak 1914 tarihli BEO 318730 - 318774 numaralı belgelerden nakleden A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 42.

1 Ağustos 1913 tarihli bir askeri raporda zorla din değiştirme ve sürdürülen baskılar dile getirilmekteydi. Kırcaali ve Gümülcine taraflarında bulunan Bulgar eşkiyalarının hala İslam ahaliden kiliseye dönüştürülen camilerde her Pazar Hıristiyan ayini için gitmezlerse her seferde 15 altın lira para cezasına çarptırılmakta ve bu hususta ısrar edenler gizlice idam edilmekteydiler[140].

Bulgarların dini zulümlerinin en belirginlerinden biri de cami, tekke gibi yapıların yıkılması ya da başka maksatlarla kullanılmasıydı. Trakya'nın geri alınmasından sonra 12 Ağustos 1913'te tanzim edilen bir askeri raporda Bulgar işgali sırasında Kara Mehmed Köyü'ndeki caminin tahrip edildiği, Lüleburgaz'daki caminin minaresi yıkılarak çan kulesi eklenip kiliseye çevrildiği, Hasköy'deki caminin ise ahır yapıldığı belirtilmektedir. Keza Keşan'da 14 cami, Usturumca da üç cami, Çatalca da bir cami yıkılmıştır. Demirhisar'daki Sultan Camiî tiyatroya çevrilmiştir. Edirne'den Koşukavak bölgesine kadar olan bütün Türk ve Rum köylerinde bulunan kilise ve camiler yerle bir edilmiştir.[141].

Ayrıca Bulgarların işgal ettikleri yerlerde Müslüman cami, türbe vs. yerlere saldırmaları ve bunların kubbelerindeki hilali indirip haç takarak hürmetsizlikte bulunmaları Müslümanları psikolojik açıdan yıkıyor ve göçlerini hızlandırıyordu. Balkan Savaşı'nda Türklerin Dobruca'daki eserlerini imha etmek isteyen Bulgarlar Türkleri aşağılamak maksadıyla Tekke Köyü'ndeki Akyazılı Sultan Türbesi'nin tepesindeki hilali indirerek haç takmış ve türbedarı öldürmek için ise penceresinden bomba atmışlardır. II. Balkan Savaşı'nda Romenler bölgeye girince Romen komutan askerlerine verdiği emirle putu indirip hilali tekrar yerine takmıştı[142].

---

[140] ATASE Arşivi K:584, Dosya30, fihrist 2-7'den nakleden, İ. ALP, *a.g.e.*, s. 27.

[141] ALP, *a.g.e.*, s. 23-24.

[142] İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Anıları*, Yay. Haz. Bülent Demirbaş, İstanbul 1987, s. 229.

III- Ekonomik Sebepler

Göçü teşvik eden en önemli sebeplerden biri de normal düzeydeki bir çiftçinin bile hayatını sürdürecek ekonomik şartların ortadan kalkmasıdır. Balkanlı müttefiklerin ele geçirdikleri topraklardaki Müslüman ve Türk nüfusu etnik arındırmaya tabi tutması için kullandığı taktiklerden biri de, insanların evlerini, tarlalarını yakıp yıkma, ürünlerini ve hayvanlarını gasb ederek her türlü mezalime ve zorluğa rağmen direnen köylülere göç etmekten başka çıkar yol bırakmamasıydı. Ayrıca her şeye rağmen direnenler ise, kasıtlı olarak konulan ağır vergileri ödeyemeyip yine hicret ediyorlardı.

Müslümanları kıyımdan geçirip kalanları göç etmeye zorlamanın arkasında sadece öldürme hissi yatmıyordu. Buradan gidecek Müslümanların ev, çiftlik, tarla, hayvanlarına vb. sahip çıkma hırsının da bunda önemli rolü vardı. İşte bu yüzden Arnavutluk'u istila eden Karadağlı askerler, görünüşe bakılırsa yolları üzerindeki her şeyi yakıp yıktılar. Geçtikleri güzergahlarda o kadar kerestelik ağaç devirmişlerdi ki, sonunda çekilip gittikten sonra 1913 Kasım'ında geri dönen muhacirlerin tam yakılıp yıkılmadan kalabilen az sayıdaki evlerin tamiri için gerekli ağaçları bulamadılar. Bunun üzerine köylerdeki insanlardan on binlerce kişi İşkodra'ya göç etmek zorunda kaldı. Selanik'teki İngiliz konsolosu Lamb'in amirlerine verdiği raporlara göre sırf Arnavutluk'taki Müslümanlara ait 700.000 koyun Sırplarca gasbedilmiş ve burada kalan insanlar açlık çekmeye mahkum edilmişti.

Manastır bölgesindeki Sırp memurlar, muhacirlere ait iken sürgüne uğratılmaları sebebiyle ürünlerini kaldıramadıkları çiftlikler için bile ağır vergiler talep ediliyordu. Köylülerden çoğu için böylesine vergilendirilmekten tek kurtuluş yolu ülkeden göç etmekti.

Ele geçirilen topraklara atanan Balkanlı müttefiklere ait memur ve askerlerin Müslümanlara ait malları talan etmesi de yaygın bir uygulamaydı. Makedonya'nın Usturumca şehrindeki Sırp kaymakam kişisel olarak talan ettiği Müslümanlara ait 80

araba dolusu malı Belgrad'a göndermişti[143].

Bizzat muhacirlerin Osmanlı makamlarına verdikleri bilgilere göre Bulgar Ordusu Türk topraklarını işgal sırasında Selanik, Keşan, İpsala, Babaeski, Malkara ve Sofulu'da sadece 13 kişinin 395.060 kuruş değerindeki malını, Sırp ordusu ise Priştine sancağında dört kişiye ait 16.000 kuruşluk mal ve hayvanını gasb etmişlerdi[144].

Muhacirler son anda bile ekonomik olarak sıkıntıya sokulmaktaydı. Mesela 15 Aralık 1914'te Kavala yoluyla anlaşma dahilinde Yunanistan'dan göç etmek isteyen muhacirlere Yunanlılar da bütün usul ve nizamlara aykırı olarak pasaport vizesi ödettiriyorlardı. Meselenin Kavala Şehbenderliği'nden bildirilmesi üzerine yapılan teşebbüslerle bu durum düzeltilmiştir[145].

B-) Göç Sırasında Yaşanan Sıkıntılar

Göç esnasında muhacirler yaşadığı sıkıntılara dair birçok eserde bilgiler mevcuttur. Yaşanan sıkıntılar normal şartlar altında bir insanın hayal edemeyeceği kadar kötüydü. Özellikle savaşın 1912 sonbaharında başlamasıyla, Balkanlara özgü soğuğun ve yağmurun meydana getirdiği çamurlu yollarda ilerlemek neredeyse imkansızdı. İnsanlar aceleyle ve ancak bir iki parça eşyasını alarak çıkabilmiş, çoğunun ayağı ya da üstü yarı çıplaktı. Ölüm korkusu bütün mal ve mülkten daha önde geliyordu.

Balkan Harbi'ni yakından izleyen bir Fransız gazeteci olan Stephane Lauzanne, bu göçmen kafilelerini şöyle anlatmaktadır.

" *İlk kafileye İstanbul'a 20 km. ötesinde rastladım. Ondan sonra ardı arkası kesilmedi. Bazı fakirler, ihtiyarlar, kadınlar, çocuklar ufuktan bize doğru, kendilerini kovalayan görünmeyen güçten korkarak, suskun ve telaşlı kaçıyor, kaçışıyorlar-*

[143] McCarthy., *a.g.e.*, s. 161-165.

[144] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 43.

[145] BOA., DH.İD. 63/46, Dahiliye Nezareti İdare Kalemi'nden İstanbul Vilayeti'ne gönderilen 2 Kanunuevvel 1330 (15 Aralık 1914) tarihli tezkire sureti.

dı....Hepsinin yüzünde korku izleri, hepsinin hallerinde şaşkınlık vardı. Köyler hemen hemen boştu."[146]

RESİM 7: İstanbul meydanlarında muhacirler (Resimli Kitap, Cilt 8)

Bu ilk izlenimlerinden sonra gördüklerinden daha fazla etkilenen yazar 1912 Kasım'ında İstanbul'un manzarasını adeta resmeder gibi anlatıyordu.

"Demiryolu yaralıları getirirken göçmenler de yolları dolduruyordu. Yavaş yavaş İstanbul kapılarında acaip bir kalabalık göründü. Bütün mülteciler toplanmıştı. Bir müddet sonra İstanbul'un yolları geçilmez bir hal aldı. Kaba bir örtü ile örtünmüş öküz arabası konvoyu göz alabildiğine uzanıyordu. Her arabada sandıklar arasında bir saman yığını üzerine kadınlar ve çocuklar uzanmış yatıyorlardı. Bütün bu zavallılar savaştan kaçmışlar köylerini terkederek İstanbul'a canlarını zor atmışlar so-

[146] Stephane Lauzanne, *Balkan Acıları (Hastanın Başucunda Kırk Gün)*, İstanbul 1990, s. 47-48.

kaklarda meydanlarda ve cami civarlarında açıkta uyuyorlardı.... İşte bunlar askeri yenilginin göçe zorladığı insanlardı."[147]

Bulgarlar ile Trakya'da yapılan Kırklareli, Pınarhisar, Lüleburgaz ve Çatalca muharebelerinden sonra yüzbine yakın muhacir topluluğu Türk ordusuyla birlikte her seferinde biraz daha geriye ve neticede İstanbul ve buradan da Anadolu'ya da akın akın geri çekiliyordu. Çünkü düşman ordusunun yapamadığını arkadan gelen Bulgar komitacıları yapıyor, ondan geriye kalan olursa onu da yerleşik Hıristiyanlardan oluşan çeteler tamamlıyordu. Bazı yerlerde ise daha Bulgar ordusu görünmeden Kırklareli, Babaeski ve Pınarhisar yerlisi Bulgar ve Rum çeteleri ortaya çıkmıştı. Bunlar bölgedeki savunmasız Türk köylerine ve muhacir kafilelerine baskınlar düzenleyip dehşet saçarak Trakya'yı etnik temizliğe tabi tutuyorlardı[148].

Balkan Harbi'ndeki muhacirlerin çoğu göç ederken dahi Osmanlı ordusunun gerisinde yani bağlaşıkların ordularının ve de en kötüsü çetelerinin kontrol ettikleri bölgelerde kalmışlardı. Doğal olarak bu muhacirlerin çoğu yollarda can verdi. Çoğu kez köylerden ayrılanların ancak yarısı Balkanlardan götürülme ümidiyle kıyı kentlerine ulaşabilmişlerdi[149].

İstanbul, Selanik, Kavala gibi şehirlere ulaşanlar izdiham yüzünden sağlıklı ortamlarda barındırılamıyor soğuk, hastalık ve yetersiz beslenmeden de bunların bir çoğu hayatlarını kaybediyorlardı. Her nasılsa uzun süre savunulabilen Edirne, Yanya ve İşkodra kalelerine sığınan muhacirler ise, diğerlerinin yaşadıkları yanında bir de kuşatma altında bulunmanın güçlüğünü çekmişlerdi.

C-) Yapılan Mezalimlerin Ve Göçün Bilançosu

Tüm bu yapılan mezalim ve göçün bilançosuna bakıldığında durumun korkunçluğu ortaya çıkmaktadır. 1911 senesinde

[147] *a.g.e.*, s. 61-62.

[148] İ. Artuç, *a.g.e.*, s. 150-151.

[149] J. McCarthy, *a.g.e.*, s. 148-149.

Osmanlı'nın elinde bulunan Rumeli'nin Müslüman nüfusu 2.315.293 kişidir. Oysa ki Balkan Harbi sonrası farklı yıllarda yapılmış Yunan, Bulgar ve Yugoslavya kaynaklarında bu ülkelerce Balkan Harbi'nde alınan topraklarda kalan Müslüman nüfusa bakıldığında bu nüfusun 870.114 kişi olduğu görülmektedir. Fark 1.445.179 kişidir ki böylece toplam nüfusun % 62'si eksilmiş olmaktadır. Bunun ne kadarı göç ne kadarı katliam sonucu öldürüldüğünü kesin sayılarla bilmek imkansız ise de, Justin McCarthy'nin yapmış olduğu demografik analiz metotlarıyla, yaklaşık bir neticeye varılabilmektedir.

Bu metoda göre 1.445.179 kişiden Türkiye'ye göç edenlerin sayısı olan 812.771 kişi (*413.922 kişi 1912-1920 tarihleri arasında Türkiye'ye göç etmiş, 398.849 kişi de 1921-1926'da Türk-Yunan Mübadele Anlaşmasına göre Türkiye'ye gönderilmiştir*), çıkarılınca Balkan Harbi esnasında katliam sonucu öldürülen Müslümanların sayısı 632.408 kişi olarak çıkmaktadır. Bu sayı zapt edilmiş Osmanlı Rumelisi'nin toplam nüfusunun % 27'sine tekabül etmektedir[150].

İttihad ve Terakki'nin önde gelenlerinden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın anılarında Balkan harbi neticesinde Sırp, Yunan ve Bulgarlar tarafından çoğunluğu kadın çoluk, çocuk olmak üzere katledilenlerin sayısının 500.000 civarında olduğunu belirtmektedir[151].

Netice olarak Balkan Harbi sonrasında Osmanlı Avrupası Müslüman nüfusundan 632.408 kişinin sistematik bir şekilde katledildiği, 812.271 kişinin 1912-1926 yılları arasında Rumeli'den Türkiye'ye göç etmek mecburiyetinde bırakıldığı ortaya çıkmaktadır ki bu veriler etnik soykırımın en önemli delilleridir.

Başka bir kaynakta Balkan Savaşları'ndan sonra Türkiye'ye 640.000 kişinin göç ettiğinden söz edilmektedir[152]. 24

---

[150] *a.g.e.*, s. 184-192.

[151] Cemal Paşa, *Hatırat*, Yay.Haz. Metin Martı, İstanbul 1996, s. 79.

[152] İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi" *Toplum Bilim*, Sayı 50, İstanbul 1990, s. 49-72'den aktaran, Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 56.

Mart 1918 tarihli Meclis-i Ayan toplantısında dönemin Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi Müdürü Hamdi Bey, II. Meşrutiyet'e kadar gelen muhacir nüfusunun tespit edilemediğini söylüyor ancak" 1293'ten beri tetkik ettiğimiz kuyuda göre 854.870 muhacir olduğunu anlıyoruz" diyordu. Meşrutiyetten ve Balkan Harbi'nden sonra gelenleri ise 450.000 olarak tespit ettiklerini belirtiyordu[153].

[153] Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri 3, 4, 2, 41 24 Mart 1334 , s. 2215-217'den aktaran F. Dündar, *a.g.e.*, s. 56-57.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN İSKÂN SİYASETİ

1- OSMANLI DEVLETİ'NİN İSKÂN SİYASETİ

A-) Balkan Harpleri Öncesindeki Genel İskân Siyaseti

Tarih boyunca devletlerin kurulması, büyümesi, gelişmesi ve yıkılmaları neticesinde büyük miktarda nüfus kitlelerinin yer değiştirdiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti de kuruluş ve gelişme dönemlerinde Rumeli'de fethettiği yeni topraklara Anadolu'dan getirdiği Türk topluluklarını nakledip birçok yeni kasaba ve köyler kurarak boş arazileri şenlendirmiş ve dışa dönük bir iskân siyaseti izlenmişti. Ancak Osmanlı devletinin 17. yy. sonu ile 18. yy. da Avrupa'da toprak kaybına uğraması ile bundan sonra içe dönük bir iskân meselesi ile karşılaşılmıştır.

1683-1699 yılları arasındaki başarısız savaşların ardından kaybedilen toprakların Türk ve Müslüman ahalisi de iç kesimlere göç etmek zorunda kalmışlardı. Bu savaşlar neticesinde Üsküp ve civarından kaçan halk, Sofya ve Serez'e doğru göç etmiş, fakat 1689'da Fazıl Mustafa Paşa'nın Sadaret'e gelmesiyle ahali yerlerine döndürülmüştür. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kırım'ın kaybedilmesiyle 1800'lere kadar devam eden göç sonunda 500.000'e yakın insan Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerine göç etmişlerdi[154].

---

[154] Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988. s. 41-42.

İçe dönük göç meselesinin özellikle 19. yy. sonlarında artması ve hatta sadece 1856-1865 yılları arasında yaklaşık iki milyondan fazla göçmenin gelmesi, devletin yaşadığı zorlukları anlamak için yeterli bir rakamdır[155]. Fransız İhtilali'nden sonra gelişen milliyetçilik cereyanları ve bazı durumlarda Osmanlı mahalli idarecilerinin kötü yönetimi neticesinde; Sırp, Hırvat, Rum ve Bulgarların da bundan etkilenerek Türk ve Müslümanlara karşı yaptıkları mezalim neticesinde sadece 1806-1812 arasında 200.000'e yakın Müslüman, muhacir durumuna düştü[156].

Gitgide artan ve yoğun şekilde gerçekleşen göçmen problemleri ile Şehremaneti ilgilenmekteyken, yetersiz kalması üzerine, 5 Mayıs 1860'da padişaha arz edilen bir tezkire ile ilk defa Muhacir Komisyonu oluşturuldu[157]. Devletin ve bu komisyonun çektiği sıkıntıyı örneklemek açısından sadece 1878 senesinde 150.000' yakın muhacirin Anadolu'nun muhtelif yerlerine bu komisyon tarafından sevk edildiğini söylemek yeterli olur kanısındayız.[158].

1877-78 Harbi neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması gereğince, Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgaline bırakılmıştı. Buranın Müslüman halkı olan Boşnaklar ise Hıristiyan bir devletin işgalinde yaşamayı bir türlü kabullenememişler ve göç etmeyi gitgide tercih etmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti önce göçü desteklememiş ve hatta önlemeye çalışmıştır(1879). Bunun sebepleri arasında Osmanlı'nın hukuki haklarının sürmesinin, ancak buradaki Müslümanların varlığının devamıyla mümkün olacağının bilinmesi, Avusturya'nın Selanik'e karşı muhtemel bir işgal hareketini, Bosna-Hersek'teki 400.000 Müslümanın silaha sarılacağı korkusuyla engellemek gibi sebepler yer alıyordu. Ayrıca devletin malî durumu, muhacirlerin nakliye ve iaşe bedellerini tam manasıyla karşılayacak durumda değildi. Bu senelerde daha Ana-

[155] A. Cevat Eren, *a.g.e.*, s. 7.
[156] *a.g.e.*, s. 33.
[157] *a.g.e.*, s. 58.
[158] *a.g.e.*, s. 79.

dolu'ya göç eden diğer Rumeli muhacirleri iskân edilemediğinden Bosna'dan yeni geleceklerin daha da kötü duruma düşmeleri kaçınılmazdı[159]. Bununla birlikte Avusturya'nın yaptığı çeşitli zulümler ve göç ettirme taktikleri neticesinde, 1882-1900 yılları arasında 120.000 kadar Boşnak Türkiye'ye göç etmiştir.[160] Bu muhacirlerin çoğu İstanbul'da Üsküdar ve Beykoz'daki çiftliklere; Rumeli'de ise Üsküp, İşkodra; Anadolu'da Ankara[161] ve Bursa civarlarına iskân edilmişlerdir.

Tarihlerimize 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti yoğunlukla karşılaştığı göçmenlerin iskân problemlerini önem verdiği yeni bir siyaset dahilinde yürütmeye çalıştı. Artık gelen göçmenler çoğunlukla Rumeli'ye yerleştirilmeye çalışılıyordu. Bu harpten sonra kaybedilen topraklardan göç eden ahali Yanya, Tırhala, Selanik, Edirne, İstanbul arasında kalan köy ve boş arazilere yerleştirilmek suretiyle askeri açıdan da önem verilen ve Müslüman unsurdan meydana gelen bir kordon oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu siyasetin başarıya ulaşabilmesi için II. Abdülhamid Rumeli'den Anadolu'ya muhacir sevkini yasaklamıştır. 1879 yılında, Şarki Rumeli'ye göç eden Rum ve Bulgarlar'dan geri dönenlerinin sayısının 20.000 civarına çıkması karşısında Abdülhamid, bunların yerine bölgeye devlete sadık Müslüman ahalinin yerleştirilmesini istemiştir. Ayrıca bu göçmenlerin Rumeli'deki işgal edilmeyen Türk topraklarına yerleştirilmeye çalışılmasının diğer bir sebebi de; hem göçmenlerin daha az sorunla karşılaşmaları, hem de yakın bölgelere iskân yapılması dolayısıyla devlet açısından daha az masraf demekti[162].

Devlet, takip ettiği siyaset gereği muhacirleri jeo-stratejik konum açısından önemli gördüğü yerlere iskân etmeye çalışmıştır. Çanakkale boğazı çevresindeki Müslüman köyleri za-

---

[159] *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 82-85.

[160] *a.g.e.*, s. 309.

[161] Ankara Vilayeti'ndeki muhtelif yerlere 1901 yılında 1457 hanede 6802 Boşnak muhacir yerleştirilmiştir. Bunlar hakkındaki ayrıntılı kroki için Bkz. *a.g.e.*, s.182-186.

[162] İpek, *a.g.e.*, s. 156.

manla harap olup dağıldığı için bölge nüfusunun hemen hemen tamamı Rumlardan oluşuyordu. İşte bu yüzden İstanbul'un savunması için büyük önemi haiz Çanakkale Boğazı'nın savunması ve bölgenin Türkleşmesi veya dengenin sağlanması açısından yöreye muhacir iskân edilmeye çalışılmıştır[163].

Son dönem Osmanlı padişahları arasında Türk ve Müslüman nüfusa oldukça ehemmiyet veren II. Abdülhamid *"Türk unsurunu kuvvetlendirmeye dikkat etmeliyiz. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Müslüman halkın çoğalıp artanını muntazaman buraya getirip yerleştirmeliyiz"* demiştir. İşte bu hedef doğrultusunda savaşlarla ve tifo, kolera gibi salgın hastalıklarla azalan kırsal nüfus yüzünden Anadolu'daki geniş verimli topraklar işlemez hale gelmişti. Kır nüfusunun az olması, köyler arasındaki mesafenin çok büyük boyutlara ulaşması, mecburi olarak büyük çiftliklerin çoğalmasıyla neticeleniyordu. Çiftlikler yoğunlukla Trakya, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgesinin sahil kesimleriyle İç Anadolu'da görülüyordu. İşte hükümetin gayesi muhacirleri bu çiftliklere yerleştirerek ziraata elverişli yerlerin tarıma açılması ve vergi gelirlerinin artmasını sağlamaktı[164].

Yine II. Abdülhamid'in Müslüman muhacirler hakkında takip ettiği siyasete bir örnek olarak, Doğu Anadolu'da 1877-78 Harbi'nden sonra Rusların zoru ile Rusya'ya göç ettirilen Ermeni muhacirleri verebiliriz. Ermeniler'in yerine oluşan nüfus boşluğu Müslüman muhacirler yerleştirilerek giderilmiştir. Bu siyasetin uygulanmasındaki maksat doğuda artarak devam eden Ermeni faaliyetlerini kontrol etmek ve Müslüman muhacir yerleştirerek etnik dengeyi sağlamak ve böylece Rus sınırındaki Müslüman nüfusu arttırmaktı[165].

93 Harbi neticesinde muhacirler İstanbul'a yığılınca devlet vilayetlerdeki boş arazilerin bildirilmesini istemiş ve toplam

---

[163] *a.g.e.*, s. 156.

[164] *a.g.e.*, s. 157-158.

[165] Cezmi Eraslan, "I. Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Karşılaştığı Siyasi Ve Sosyal Problemler" *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, Sayı II, İstanbul 1996., s.74., Ayrıca bkz. C. Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992, s.388.

10.425.881 dönüm boş arazi tespit edilmiştir. Ancak Diyarbakır, Van, Musul, Halep, Bağdat, Basra Vilayetleri'ndeki 8.807.035 dönüm arazi kuraklık sebebiyle verimli olmaması ve İstanbul ile Rumeli'ye uzak olması dolayısıyla iskâna elverişli bulunmamış ve muhacirlerin büyük bir kısmı Edirne, Aydın, Ankara, Kastamonu ve Hüdavendigar Vilayetleri'ne gönderilmiştir[166].

93 Harbi'nden sonra gelen muhacirlerin iskânıyla birlikte ilave insan gücünün devreye girmesiyle daha çok alan tarıma kazandırılmış, verimlilik artmış, ve tarım ürünleri iç ve dış pazarlara daha rahat ulaşım imkanı bulmuştur. Muhacirlerin demiryolu hatları boyuna iskân edilmeleri ve muhacirlerin kullandığı dört tekerlekli arabaların, Anadolu'daki iki tekerlekli kağnılara nazaran daha fazla yükü daha kolay taşıyabilmeleriyle ulaşım şartları değişmiş ve ihracat imkanları da böylece artmıştır. Tarımsal işletme sayısının artmasıyla 1873-1893 yılları arasında Osmanlı Devleti genelinde tarım yapılan arazilerde % 25 artış görülmüştür. Sanayide kullanılan tütün, pamuk ve gülyağı gibi ürünlerde önemli miktarlarda artışlar sağlanmıştır. 1890-1913 arasında üretilen Buğday miktarı % 17.2, 1885-1914 yılları arasında üretilen tütün miktarı % 100 artmıştır. Yine muhacirlerin patates üretimine yaptıkları katkı yanında, Anadolu'da bilinmeyen bazı hayvan türlerini getirerek hayvancılığın da gelişmesine sebep olmuşlardır[167]. Bu veriler ile birlikte muhacirlerin devlete getirdikleri yük yanında belli bir süre sonra ekonomik yönden büyük bir gelişmeye sebep oldukları da ortadadır.

1877-78 Harbi ve sonrasında yaşanan göçlerin Türkiye'de bir diğer önemli etkisi de yerleşim organizasyonunda görülmektedir. İlk yoğunluğun azalmasından sonra muhacirler oluşturulan yeni mahalleler ve köylere iskân edilmişlerdir. Dama

[166] İpek, *a.g.e.*, s.165. Vilayetlerde ne kadar boş arazi olduğu tam liste halinde bu eserde kayıtlıdır.

[167] Gülfettin Çelik, "Osmanlı Türkiyesi'ne 19.yy.Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımından Tahlili", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler*, İstanbul 1996, s.121-122.

tahtası dizilişi biçiminde görülen köy planlarıyla[168] toplu köy tipi oluşturulmuştur. Bu tip yerleşimlerin sosyal teması sağlamak, ulaşım ve taşımacılık mâliyetlerini azaltmak, altyapı kurma kolaylığı vs. yararları vardır. Ayrıca muhacirler bölgeye taş evler yapımını da yeni bir teknik olarak getirmişler, evlerin oda, samanlık, avlu vs. düzenlemesinde de yeni şekillerin yaygınlık kazanmasına sebep olmuşlardır[169].

Devlet, Gayrimüslim nüfusun yüksek olduğu vilayetlerdeki Müslüman nüfusu arttırmak için Rumeli'nden gelen muhacirleri belli bir iskân siyaseti dahilinde yerleştiriyordu. Buna verilebilecek en belirgin örneklerden biri de Hüdavendigar Vilayeti örneğidir. 16.yüzyılda % 6'larda dolaşan Gayrîmüslim nüfusun Bursa merkezde 1831'de % 34.69'a, 1876'da ise % 36.08'lara tırmanması dolayısıyla devlet buradaki Müslüman nüfusu artırma gayretine girişmiştir. 93 Harbi göçmenleri çoğunlukla Bursa civarına yerleştirilmiştir. 1894 yılında Bursa kent merkezinde Gayrîmüslim oranı % 22.36'ya, 1906 senesinde ise % 21.77'ye düşmüştür.

Bursa Sancağı'nda da çok sayıda Gayrîmüslim vardı. 1870 yılında Bursa sancağındaki Gayrîmüslimler % 31.82 iken 93 göçmenlerinin yerleştirilmesi neticesinde 1894 yılında % 25.09'a gerilemiştir[170]. 1877-78'deki harpten sonra 1886'ya kadar şehre gelen muhacirlerin sayısı 60.254'tür[171].Bursa Balkan Harpleri ve cumhuriyet döneminde de göç almaya devam etmiş ve 1912-1930 arasında 50.000 göçmen daha bu şehre gönderilmiştir[172]. Bu sayede Bursa potansiyel insan gücü açısından Türkiye'nin en önemli tarım ve sanayi merkezlerinden biri haline gelmiştir.

---

[168] Balkan harbinden sonra gelen muhacirlerin iskânı için de aynı köy tipi uygulanmıştır. Adı geçen bu köy tipine örnek proje için Bkz: BOA., DH.MB.HPS.M. 8/47, 1329 Nisan(1913 Nisan) tarihli ve Nafıa Nezareti mühendislerine çizdirilen Köylerde inşa olunacak hane projesi. Ve köyün ev, cami, mektep ve karakol gibi binalarının yerleşim krokisi.

[169] G. Çelik, A.g.m., s. 127.

[170] Raif Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, s. 26-27.

[171] *a.g.e.*, s. 15.

[172] *a.g.e.*, s. 16.

Balkan Harbi öncesinde Devletin Rumeli'nde elinde tuttuğu toprakları Türkleştirmek için büyük gayret sarf ettiğini ve iskân faaliyetlerini bu bölgede yoğunlaştırdığını görmekteyiz. Devletin bunu yapmaktaki amacı buraların da savaşlar neticesinde elden çıkmasını nüfus kesafetini lehine çevirerek önlemekti. Mesela etnik olarak Balkanların en problemli yerlerinden olan ve Avrupalı devletlerin defalarca Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma vesilesi yaptığı Makedonya'ya, muhacir yerleştirilmesi meselesinde İhtilalci Makedon Devrimci Örgütü (VMRO)[173] liderlerinden Hıristo Matev'in açıklamaları ilgi çekicidir. VMRO'ya bağlı çetnikler Makedonya'daki Türk varlığını sona erdirmek için Türk beylerinin topraklarını Makedon köylülerine satmaları için tehditler savuruyorlar ve zorluyorlardı. 1908 meşrutiyet hareketi ile Gayrimüslim ile Müslüman ihtilalciler arasında oluşan dostluk ve kardeşlik devresinde VMRO militanları ortadan yok olduğu zaman Makedonlar'ın planları da suya düşmüştü. Çünkü beyler artık topraklarını hükümete satmaya başlamışlar, Hükümet de bu topraklara Bosna'dan, Bulgaristan'dan, Kafkasya'dan ve başka yerlerden gelen Müslüman muhacirleri yerleştirmeye başlamıştı. 1910'dan sonra VMRO'nun çeteci birlikleri yeniden canlanınca, çiftliklerde önceki kötü durum yeniden baş göstermişti[174].

Makedonya'da Müslüman nüfus ağırlıklı bir bölüm oluşturulması yönünde devletin iskân siyaseti her zaman başarıya ulaşmamış ve plansızlık yüzünden çoğunlukla akamete de uğramıştır. Bununla ilgili bir araştırmada, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından Bosna-Hersek'in ilhakının ilan edilmesinden sonra, bu olayı büyük bir manevi çöküntü içinde karşılayan Boşnaklar, Osmanlı topraklarına doğru bir göç hare-

---

[173] 1893'te Selanik'te kurulan Makedon dilindeki söyleyişiyle VMRO'nun açılımı Makedonya Devrimci İç Örgütü'dür. En kanlı ayaklanmasını (halen Makedonya'nın milli bayramı olarak kutlanmakta olan) St.İlinden ayaklanmasıyla 2 Ağustos 1903'te yapmıştır. VMRO ve Makedonya meselesi hakkında Daha geniş bilgi için bkz:. Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jöntürk İhtilali'nin Kökenleri (1903-1908)*, İstanbul 1996; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, .c. 8. s.151-161.

[174] Troçki, *a.g.e.*, s. 279-280.

keti başlattılar. Bu muhacirler bir Müslüman çoğunluk meydana getirmek maksadıyla Makedonya'ya yerleştirileceklerdi. İskân planları o suretle hazırlanmıştı ki, bu muhacirler mevcut Türk halkıyla birleşince Hıristiyan ahaliyi birbirinden ayıran kordonlar meydana gelecekti. Genç Türklerin ileri gelenlerinden Doktor Nazım Bey bu hareketin öncüsü oldu. Fakat bu muhacirler bir takım ihmalcilik ve koordinasyon bozukluğu sebebiyle, kendilerine ayrılan yerlere gelince hiçbir şeyin hazırlanmadığını görmüşler ve çoğunlukla ümitsizlik ve sefalet içinde geldikleri yerlere geri dönmüşlerdi[175]. Babıali 1912 yılında da bir kangren haline gelmiş Makedonya meselesini halletmek için buraya iki milyon Müslüman yerleştirerek sorunu kökünden çözümleme tasarısını gerçekleştirmeye çalışıyordu[176].

Hükümetin Makedonya'ya Müslüman yerleştirme siyasetine, Kosova vilayeti Preşova Kazası'nın Boyanofça Nahiyesi'ne bağlı Tımofçe Köyü yakınlarında iskân edilmiş olan Bosna muhacirlerinin oluşturduğu köy, örnek olarak verilebilir. Bu köye 6 Mart 1912 tarihli irade-i seniyye ile Refahiye ismi verilmiştir[177]. Burada dikkat çekici olan nokta Avusturya-Macaristan'ın baskıcı hakimiyetinde kalmaya dayanamayan Boşnak muhacirlerin, anavatan olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nin yönettiği topraklara göç etmeleriydi. Devletçe takip edilen siyaset gereği, coğrafi açıdan yakın olması ve bölgenin etnik ve dini dengelerinin muhafaza edilmesi açısından Makedonya'ya yerleştirilmeleridir.

Selanik Vilayeti'ne bağlı Katrin Kazası'nda oluşturulmuş bir muhacir köyüne *"nâm-ı nâmi-i hazret-i Pâdişâhî'ye izâfeten"* 14 Mart 1912'de Reşadiye ismi verilmiştir. Bu da hükümetin Balkan Harbi'nin yakınlaştığı günlerde bile Rumeli'de muhacir köyleri kurduğuna önemli bir delil teşkil etmektedir[178].

---

[175] Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük II*, İstanbul 1999, s. 100.

[176] Andonyan, *a.g.e.*, s. 192.

[177] BOA., İrade Dahiliye 1330.Ra.16/No: 17, (5 Mart 1912), Aynı konulu bir başka belge için bkz. BOA., DH.SN.THR. 31/47.

[178] BOA., İrade Dahiliye 1330 Ra.24/No: 28, 1 Mart 1328 (12 Mart 1912) tarihli İrâde-i Seniyye.

Yine Balkan Harbi'nin hemen öncesinde 5 Eylül 1912 tarihli Heyet-i Vükela kararında, daha önceden alınan ve "muhacirlere araziden başka bir şey verilmeyecektir" kararına istisna olarak Kosova'ya hicret etmiş olan 63 hane muhacirin yaşlı ve güçsüz olmaları sebebiyle iaşe ve iskân bedellerinin de devlet tarafından karşılanması kararı verilmiştir[179]. Devlet, kaybettiği topraklardan gelen muhacirleri fazla geri çekilmeme prensibiyle, Rumeli'de varolmaya çalışarak iskân politikasını sürdürmüştür.

Devletin yürüttüğü yerleştirme siyasetine en güzel delili olabilecek bir başka mesele ise, o zamanki Yunanistan sınırına komşu olan Preveze Sancağı'na bağlı Parga çiftliğinin yabancıların eline geçmemesi ve stratejik önemi değerlendirilerek Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri'nden gelen teklif üzerine satın alınmasıdır. Bu teklif Heyet-i Vükela'da görüşülmüş ve sahipleri ile anlaşılıp bedeli *muhacirin tahsisatından* karşılanmak üzere 24 Nisan 1912'de 15.000 liraya satın alınması kararına varılmıştır. Ancak mevcut ödenekte yeterli miktar bulunmadığından avans olarak 500 lira verilmiş ve arta kalan bedelin ertesi sene *muhacirin tahsisatından* karşılanması uygun görülmüştür. Bu meselenin Heyet-i Vükela gündemine girecek kadar önemli görülmesi, çiftliğin Yunan Denizi'nde, ileride aleyhte önemli bir görev üstlenebilecek bir konumda bulunabileceği endişesindendir. Buna engel olabilmek için uygulanacak en iyi tedbir de buranın Hükümetçe satın alınarak muhacir iskânına ayrılması kararı olmuştur[180].

Bazen de önemli görülen yerlerdeki etnik dengeyi sağlamak maksadıyla, gelecek muhacirlere bazı teşviklerde bulunduğunu görüyoruz. Mesela bir miktar para, 80'er dönüm arazi ve evler inşâ edilmesi vaatleriyle, Romanya ve Bulgaristan'dan göç ederek Selanik'in Yüncüler mevkiine iskân edilen muhacirlerin bu vaatlerden yararlanamadıklarından şikayette bulundukları görülmüştür. Bu şikayetlerinde muhacirler kendilerine vaat

[179] BOA., MV. 168/49. 28 Ağustos1328 (5 eylül 1912) tarih ve 494 sayılı Meclis-i Vükela kararı.

[180] BOA., MV. 164/22. 11 Nisan 1328 (24 Nisan 1912) tarih ve 132 sayılı Meclis-i Vükela kararı.

edilen topraklar verilmediğinden gereği gibi ziraat yapamadıklarından " *zaruret ve felaket*"e düştükleri; ya Anadolu'daki geniş topraklardan 80'er dönüm arazi bulunup nakledilmeleri, ya da bu mümkün olmadığı takdirde eski memleketlerine iade edilmeleri isteğini içeren arzuhal vermişlerdi. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti konuyu 1 Şubat 1912'de Selanik Vilayeti'ne havale etmiş, vilayetten gelen cevapta ise muhacirlere 60'ar dönüm arazi verildiği ve bunun iaşelerini karşılamaya yeteceğini belirtmiştir[181]. Belgeden vaat edilenlerin yeterince yerine getirilmediği anlaşılmış olmasıyla birlikte muhacirlerdeki sıkıntının da abartılı olduğu görülmektedir.

B-) Balkan Harpleri ve Sonrasında İskan Siyaseti

I- Türk Unsurun İskânı

Rumeli'den göçeden Müslüman tebaa arasında yer alan en önemli üç unsur Türkler, Arnavutlar ve Boşnaklardır. Gerek ırk gerekse kültürel açıdan çok farklı lisan, örf ve adetlere sahip bu etnik grupları birbirine bağlayan en önemli ortak payda İslam dinidir. Osmanlı Devleti ise *millet sistemi* ile yönetildiğinden bu insanlar nüfus sayımlarında II. Abdülhamid'in İslam Birliği siyaseti kapsamında Müslümanları bir arada tutarak güçlendirmek maksadıyla Müslüman olarak kaydediliyordu[182]. Böyle olmasına rağmen devlet gelen Müslüman unsurları yerleştirmede farklı iskân siyasetleri takip etmiştir.

Mesela Türk unsurun çoğunlukla İzmir, Edirne, Adana ve Karesi'ye yerleştirildiğini görmekteyiz. Bununla ilgili İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin 11 Temmuz 1915 tarihinde

---

[181] BOA., DH.İD. 85/29, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi'nden 19 Kanunusani 1327 (1 Şubat 1912) tarihinde Selanik Vilayeti'ne gönderilen tezkire.

[182] Not: Millet sistemi, günümüzde anladığımız ırk öncelikli manası ile değil din öncelikli manasıyla kullanılmıştır. Müslüman milleti, Rum milleti, .Bulgar milleti, Katolik milleti vs. Osmanlının son yıllardaki nüfus sayımlarında Sırp, Bulgar, Rum, Ermeni gibi ayrımlara girişilse de II. Abdülhamid'in İslam Birliği siyaseti gereği Türk, Arnavut ve Boşnak vb. Müslüman olarak yazılmışlardır. Bkz: Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992, s. 388.

Diyarbekir Vilayeti'ne çektiği telgrafta "*şimdiye kadar gelen Türk muhacirinin kısm-ı azamı hükümetçe takip edilen siyaset-i iskâniye neticesi olarak İzmir, Edirne, Karesi ve Adana'ya yerleştirilmişlerdir*"[183] denmektedir.

Hükümet iskân politikasında Türk nüfusun azaldığı yerleri takviye etmeyi de düşünmekteydi. Bunlardan 1800'lü yıllardan Birinci Dünya Savaşı'na kadar işgallere uğraması ve askeri harekat merkezi olmasından dolayı Edime Vilayeti en önde geleniydi. Bu konuda Başkumandanlıktan Sadarete hitaben yazılan bir tahriratta "*Bu havalide Müslüman Türkler her ne kadar çoğunluğu oluşturmaktaysa da, bunlar her muharebede göç ederek gittikçe azalmaktadır. Buna karşılık ikinci derecede çoğunluğu teşkil eden Rumların nüfusu gittikçe artmaktadır. Bu duruma mahal bırakmamak için Makedonya ve Trakya'nın diğer kısımlarından hicret etmekte olan ahalinin keşif suretiyle buralarda iskânı için her sancak dahilinde mülkiye ve askeriyeden bir komisyon teşkil edilerek vilayet dahilinde nerelere ne kadar göçmen iskânının araştırılmasına çalışılması*" istenmektedir. Bu tedbirler ile bölgede Müslüman unsurun gittikçe artarak, herhangi bir seferberlikte Anadolu'ya muhtaç olmadan, buradaki kolorduların kendi mıntıkalarındaki ikmalini yaparak düşmana karşı koyacağı ve böylece zaman kazanılacağı görüşü de savunulmuştur[184].

Yukarıda geçen askerî faydalardan başka devletin düşündüğü diğer bir konu da muhacirlerin ekonomimize getireceği faydalardı. Bununla ilgili Mahmut Şevket Paşa'nın günlüğünün 13 Mayıs 1913 tarihli sayfasında Rumeli Türkleri'nin Anadolu'ya iskânı ve ekonomimize getirebilecekleri olumlu katkısı noktasındaki incelemelerini şöyle anlatmaktaydı.

"*Balkanlardaki 3 milyon Türk'ün Anadolu'ya yerleştirilip, yerleştirilemeyeceği hususunda incelemelerde bulundum. Bu iş için en az 3 milyon altın lazımdı. Zaten bu iş tedricen ve çok*

---

[183] BOA., DH.ŞFR. 54/402, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Diyarbekir Vilayeti'ne çekilen 28 Haziran 1331 tarihli şifreli telgraf.

[184] ATASE ARŞİVİ K.252. D.264. F.94, 4 Eylül 1329 (17 Eylül 1913) tarihli belgeden nakleden A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 116.

uzun müddet zarfında olabilirdi. Bir kısım muhacirleri Üsküdar ile İzmit arasına yerleştirmek ve bu mıntıkayı meyve bahçesi haline getirmek istiyordum. Böylelikle bütün Avrupa'ya meyve ihraç etmemiz pekala mümkündü."[185]

Gelibolu yarımadası, Ayvalık, Edremit gibi yerler buralarda Rum nüfusun yoğun olması sebebiyle nüfus dengesi açısından devletin çok önem verdiği yerlerin başında geliyordu. Bu konuya dikkat çekilmesi için Başkumandanlık'tan gelen talepler Sadaret'e sunulmuştu. Sadaret de konuyu Dahiliye Nezareti'ne havale etmişti. Bu yazıda, çeşitli unsurların karışık olarak yaşadıkları Gelibolu yarımadası, Ayvalık, Edremit gibi yerlerde dengenin Müslümanlar lehine sağlanması maksadıyla Rumeli'den gelecek muhacirlerin öncelikli olarak bu yerlerde iskân edilmesine dikkat edilmesi isteniyordu[186].

Yine takip edilen yerleştirme politikası gereği Türk muhacirler Marmara Denizi sahilleri ile adalarında Rumlardan tahliye olan köylere yerleştirilmiştir. Bu politika dahilinde Midilli ve Girit Adaları'ndan gelen muhacirler ile daha önceden geçici olarak yerleştirilen bazı muhacirlerin Marmara Adaları'yla sahillerindeki boşaltılan köylere iskânına dair Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na bir telgraf gönderilmiştir[187]. Keza aynı konulu bir başka telgraf da Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilmiştir[188]. Türk muhacirlerin Adana'ya yerleştirildiklerine dair diğer bir belgede ise Konya'ya bağlı kazalarda misafir edilen 78 hane Türk muhacirin yerleştirilmek üzere Adana'ya gönderilmeleri ve neticeden bilgi verilmesi istenmiştir[189].

---

[185] Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.135

[186] BOA., BEO Tasnifi No:312624, Başkumandanlık Vekaleti'nden gönderilen yazı üzerine Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne havale edilen 20 Nisan 1329 (3 Mayıs 1913) tarihli tezkire sureti.

[187] BOA., DH.ŞFR. 54-A/361, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na 1333.N.29 (10 Ağustos 1915) tarihinde gönderilen şifreli telgraf.

[188] BOA., DH.ŞFR. 54-A/357, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne 28 Temmuz 1331 (10 Ağustos 1915) tarihinde gönderilen şifreli telgraf.

[189] BOA., DH.ŞFR. 54/246, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne 17 Haziran 1331 (30 Haziran 1915) tarihinde gönderilen şifreli telgraf.

Devlet bazen de belli bölgelerden Türk dahi olsalar muhacir kabul etmemiştir. Bunlar arasında Batı Trakya en önde gelen bölgedir. Hükümetin, henüz Batı Trakya'nın geri alınabileceği ümidini kaybetmemesi sebebiyle buradaki Türk çoğunluğun varlığının devam etmesi açısından böyle bir karara varmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bu konudaki bir belgede "*Garbi Trakya'dan İslam ve Hıristiyan birçok eşhasın dahil-i vilayete hicret etmeği ve yerleşmeyi kolay bularak bu tarafa gelmekte oldukları haber veriliyor. Şu hal takip ettiğimiz siyasete muğayir bulunduğundan bu suretle o havaliden gelen Müslim ve Gayrîmüslim muhacirin katiyen kabul edilmemesi mütemennadır*" denilmekteydi[190].

Balkan Harpleri sonrasındaki muhacir akını esnasında, savaş olmayan yerlerden gelmek isteyen muhacirlerin kabulleri geçici olarak durdurulmuş ve diğer perişan durumda olan muhacirlerin yerleştirilmesine öncelik verilmiştir. Mesela 20 Eylül 1913'de Saraybosna ve Tuna nehri üzerinde bir ada olan Adakale'den[191] muhacir kabul edilmemesi için bir takım kararlar alınmıştır[192].

Yine hükümet, malî durumunun kötü olduğu zamanlarda da bazen geçici olarak muhacir kabulünü durdurmaktaydı. Mesela Bulgaristan'ın Rodoplar bölgesinden Ağustos 1913 yılında gelmek isteyen muhacirlere şimdilik yerlerinde kalmalarının daha uygun olduğu cevabı gönderilmiştir[193]

---

[190] BOA., DH.KMS. 18/3, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne 5 Mart 1330 (18 Mart 1914) tarihinde gönderilen şifreli telgrafı

[191] Tuna nehri üzerinde Sırbistan ile Romanya arasında bulunan bir ada olan Adakale ilk olarak 1691'de Osmanlılann eline geçmiş ve 1867'de Osmanlı Devleti, diğer Sırp kalelerinden çekilmesine rağmen buradaki hakimiyetini sürdürmüştür. 1878 Berlin Anlaşması'nda Adakale'den hiç bahsedilmemesi üzerine buradaki Türk hakimiyeti sürmüş adanın Romanya'ya bağlılığı ise Lozan Anlaşması ile kabul edilmiştir. 1960'lı yıllarda adada 750'ye yakın Türk yaşamaktaydı. Adakale 1972 yılında Romanya ve Yugoslavya tarafından Tuna nehri üzerine ortaklaşa yaptırılan barajın sulannın yükselmesiyle ortadan kalkmıştır.

[192] A .Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 62

[193] *a.g.e.*, s. 62

İttihat ve Terakki Hükümetleri Anadolu ve Trakya'da Türk unsuru kuvvetlendirmek istedikleri zamanlarda, "*celp*" yöntemine de başvuruyordu. Yani sınırlar dışında yaşayan Türk ve Müslümanlar oralardan çekip alınarak Memalik-i Osmaniye'ye getiriliyordu. Bu konuda 31 Ağustos 1913 tarihinde Gümülcine, Koşukavak ve Ahiçelebi'deki Pomaklar'ın Hıristiyanlaştırılmaktan kurtarılmaları için Edirne'ye nakil ve iskanları söz konusu olmuştu. 7 Kasım 1917 tarihinde Çatalca'da iskanları için Bulgaristan'dan Türk ve Müslümanların getirilmesi kararlaştırıldı. 13 Aralık 1917 tarihinde ise Sırbistan'ın Niş bölgesinden Müslümanların celp edilerek, Müslüman nüfusa ihtiyaç olan Çatalca livasına iskan edileceklerdi[194].

II- Arnavut Unsurun İskânı

Devletin Arnavut muhacirlere karşı uyguladığı iskân siyasetinde birtakım tedbirlere başvurduğunu görüyoruz. Devlet, Arnavutların bazı şehirlere iskânını yasaklamış, Arnavut ve Boşnak muhacirlerin, yerleştirilmesi esnasında dağıtılarak iskân edilmelerini uygun görmüştür. Böylelikle bu unsurların kısa zamanda, Türk örf ve adetlerine kolaylıkla uymalarını sağlamak istemiştir. Bununla birlikte Arnavut muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerdeki yerli halkla da bir takım uyumsuzluklar içinde oldukları görülmüştür. Ayrıca özellikle Arnavutların sert mizaçlı olmaları ve inatçı tavırlarından dolayı devletin bu iskân meselesinde epey zorluk çektiği anlaşılmaktadır. Bu konudan bahseden 26 Nisan 1914 tarihli gizli bir genel bildiride,

"*Arnavutluk'tan hicretle Dersaadet ve İzmir'den gayri mahallerde iskânları taht-ı karara alınan bazı Arnavutların sevk edildikleri mahallere giderek bilahare Anadolu şimendiferi ve vesait-i saire ile Dersaadet'e avdet etmekde bulundukları anlaşılmasına nazaran bu kabil muhacirlerin avdetlerine mahal bırakılmamak üzere iskân edildikleri mahallerde polisin nezareti altında ceride-i nüfusa kayıtlarının icrası ve bera-yı maslahat gelmek isteyenlerin tahkiki-i hüviyet ve iadelerine itina edilme-*

[194] F. Dündar, *a.g.e.*, s. 71-72.

sinin usul-ittihazı hususunda tamimen tebliği lüzumu polis müdüriyet-i umumiyesinden bildirilmiş ve doğrudan doğruya zabıtaca ol tarafa sevk olunanların isimlerini mübeyyin varaka leffen gönderilmiş olmağla ol vecihle muamele ifası lüzumu beyan olunur"[195] denmektedir.

Arnavut muhacirler yerleştirildikleri yerlerde durmayıp büyük şehirlere göç etmekteydiler. Bu yüzden İzmir ve İstanbul, Hükümetçe Arnavutlara yasak mahal olarak addedilmişti[196]. Devletin büyük şehirlere Arnavut yerleştirmemesinin iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi Arnavutların ulaşım açısından, Balkanlara uzak bölgelere yerleştirilmesinin daha az problem çıkaracağı siyaseti takip edilmekteydi. İkincisi ise büyük ihtimalle yeni problemlerin çıkma ihtimalini önleyip büyük şehirlerin güçlüklerine yeni güçlükler eklemek istememesidir.

9 Haziran 1914 tarihli Muhacirin Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen bir başka belgede ise; karayoluyla gelen muhacirlerden Arnavut olmayanların alıkonulması ve kalanının İstanbul'a sevk edilerek ayrılmaları isteniyordu[197]. Netice olarak devletin Arnavut muhacirlere karşı çok ihtiyatlı davrandığı ve özel bir siyaset takip ettiği ortaya çıkmaktadır.

Devlet muhacir olarak gelen Arnavutlar'ın yerleştirildikleri yerlerde kısa zamanda kolay uyum sağlamaları için dağıtılarak yerleştirme politikası uyguluyordu. Konya'da misafir olarak bulundurulan Arnavut muhacirlerin yerleştirilmesi için Diyarbekir, Mamuretülaziz ve Sivas Vilayetleri'ne sevk edilmesi ve "*lisân ve âdât-ı milliyeleri az bir zamanda izâle edecek surette müteferrikan iskânları*" 28 Mayıs 1915 tarihinde Muhacirin Müdüriyeti'nce istenmiştir[198]. Bundan sonra Konya Vilayeti'ne

---

[195] BOA., DH.SNM. 33/111, Dahiliye Nezareti Muhacirin İdaresi'nden Sicil-i Nüfus Müdüriyeti'ne 13 Nisan 1330 (26 Nisan 1914) tarihinde gönderilen mahrem tamimen tebliğ nüshası.

[196] BOA., DH.ŞFR. 42/222, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen 24 Haziran 1330 (7 Temmuz 1914) tarihli şifreli telgraf.

[197] BOA., DH.ŞFR. 46/261, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 27 Teşrinievvel 1330(9 Kasım 1914) tarihli şifreli telgraf.

[198] BOA., DH.ŞFR. 54/216. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne çekilen 15 Mayıs 1331 (28 Mayıs 1915) tarihli şifreli telgraf.

bağlı Ereğli, Karaağaç, Ilgın, Akşehir, Saidili, Karaman kazalarında misafir olarak bulundurulan 64 hane Arnavut muhacirin de Sivas ve Diyarbekir Vilayetleri'nde boşalan köylere vilayetlerle haberleşerek sevk edilmeleri ve yerleştirilmeleri uygun görülmüştür[199] 1915 tarihini değerlendirdiğimizde bu boşalan köylerin muhtemelen Ermeni köyleri olduğunu akla getirmektedir. Bu da Sivas ve Diyarbekir Vilayetleri'nin Müslüman nüfus kesafetinin daha da arttırılmasının planlandığını akla getirmektedir.

Değişik vilayetlerde dağınık halde bulunan ve henüz iskân edilmemiş bulunan Arnavut muhacirlerin acilen Diyarbekir Vilayeti'ne sevk edileceği ve dağıtılarak yerleştirilmeleri meselesi yine yukarıda zikrettiğimiz Muhacirin müdüriyetince takip edilen siyaset gereği Diyarbekir Vilayeti'ne haber verilmiştir[200]. Yine Muhacirin Müdüriyetince Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafta Sivas'a yerleştirilmek üzere Ankara'ya gönderilmeleri gereken Arnavutlar'dan kalanların da Ankara'ya sevk edilmesi bildirilmiştir[201].

Değişik yerlerden Ankara'ya gönderilen Arnavut ve Boşnakların ne şekilde iskan edileceğinin sorulması üzerine Talat Paşa 1 Ekim 1915 tarihinde gönderdiği cevabi telgrafında "*...Arnavud ve Boşnakların yüzde on nisbetinde Türk unsuru arasına tevzii ve taksim edilmek suretiyle...*" iskanını emrediyordu[202].

1914 senesinde Maraş'a da Arnavut muhacir yerleştirilmiştir. Bunu Maraş'a bağlı Göksun Kazası Andırın Nahiyesi Özicek mevkiine yerleştirilen Priştineli Arnavut muhacirlerin Osmanlı

---

[199] BOA., DH.ŞFR. 54/246, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne çekilen 17 Haziran 1331 (30 Haziran 1915) tarihli şifreli telgraf.

[200] BOA., DH.ŞFR. 54/402, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Diyarbekir Vilayeti'ne çekilen 28 Haziran 1331 (11 Temmuz 1915) tarihli şifreli telgraf.

[201] BOA., DH.ŞFR. 54-A/357, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne çekilen 28 Temmuz 1331 (10 Ağustos 1915) tarihli şifreli telgraf.

[202] BOA., DH.ŞFR. 56/290, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Ankara Vilayeti'ne çekilen 17 Eylül 1331 (1 Ekim 1915) tarihli cevabi telgrafı.

vatandaşlığını kabul ettiklerine dair verdikleri 39 adet beyannameden anlamaktayız[203].

Arnavut muhacirler Çanakkale'ye bağlı Kumkale yakınlarında bulunan Yerkesiği çiftliğindeki bataklık kurutuluncaya kadar misafir olarak ahalisi sadece Rum olan Yenişar Köyü'ne yerleştirilmiş, fakat Rumların Arnavutlardan korkup Erikköy Nahiyesi'ne hicret etmeleri üzerine Çanakkale Rus konsolosu olaya dahil olmuştur. Konsolos İstanbul'daki Sefaretinden aldığı emir üzerine, Rumları korumaya mecbur olduğunu beyan ederek ya Arnavutların oradan çıkarılmaları ya da istihkâmlar dolayısıyla hükümetçe bir mahzur görülüyor ise yakınlardaki bir başka köydeki Müslüman ahaliyle Arnavutlar'ın değiştirilmesi teklifini sunmuştur. Neticede Erikköy'deki yerleşik Müslüman ahali ile Yenişar'daki Arnavutlar değiştirilmiş ve Rumların böylece yerlerine dönmesi uygun görülmüştür[204]. Neticede Hükümet özellikle Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâmlar çevresine Müslümanları yerleştirme politikasına ulaşmak için Arnavutlar sayesinde Türkleri rahatça yerleştirilmiş olmaktadır.

Arnavutların iskanı hakkında 1917'de yayınlanan *Arnavut Muhacirlerin Suret-i Celp ve İskanı Hakkında Talimatname*'de İttihad ve Terakki'nin iskan politikasını aydınlatmada önemli ipuçları vermektedir. Bu talimatnameye göre; Arnavutluk'un bağımsızlığını ilanı öncesinde ve sonrasında Osmanlı'ya isyan etmiş Arnavutların memlekete sokulmayacağı belirtiliyordu (md. 1). Gayrimüslim Arnavutlar'ın Osmanlı Memleketi'ne girmeleri yasaktı (md. 2). İstanbul, Aydın, Edime, Hüdavendigâr Vilayetleri ile, Çatalca, Kala-i Sultaniye, İzmit, Gelibolu Livaları Arnavutlar için *Menatık-ı Memnua*dan (yasak bölge) addedilmiş ve burada iskanlarına izin verilmemiştir(md. 3)[205].

---

[203] BOA., DH.SN.THR. 61/59, Maraş Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti Sicil-i Nufus Tahrirat Müdüriyeti'ne gönderilen 20 Mart 1331 (2 Nisan 1915) tarihli tezkire.

[204] BOA., DH.KMS. 19/53, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığından Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne gönderilen 19 Mayıs 1330

(1 Haziran 1914)' tarihli şifre telgrafı.

[205] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Toprak İskan Genel Müdürlüğü Arşivi 272, 14 , 74 9, 15'ten nakleden F. Dündar, *a.g.e.*, s. 112-113.

Arnavut muhacirler Ankara ve Konya'da biraraya getirildikten sonra Adana, Ankara, Bafra, Bursa, Diyarbekir, Ereğli, Konya, Maraş, Sivas gibi yerlere de gönderilmişlerdi. Kocaeli yasak bölge olmasına rağmen buraya gönderilen az sayıda Arnavut muhacire de Hükümet tarafından göz yumulmuştu. Bunun dışında yasak bölgede fert fert iskan ise ancak daha önceden o bölgede bir akrabaları varsa mümkün olmuştu[206].

III- Boşnak Unsurun İskânı

Boşnak muhacirlerin yerleştirilmelerinde de Arnavut muhacirlere tatbik edilen iskân siyaseti kısmen uygulanmıştır. Ancak devlet Boşnak muhacirleri iskân ederken Arnavutlar da olduğu gibi çok ihtiyatlı davranmamış bazı illeri yasaklamamış, sadece Arnavutlara uygulandığı gibi kısa zamanda lisan ve adetlere uyum göstermelerini ön planda tutmuştur.

1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra az da olsa Bursa ve civarına Boşnak göçmenleri gelmiştir. Bunlar Samanlı Dağlarında, Karamürsel-Orhangazi arasında iskân edilmişlerdir[207].

Birinci Dünya Harbi öncesinde göç etmek üzere olan 250 hane kadar Boşnak muhacirin yerleştirilmesi ve mümkün ise sahil yerlerden iskân yeri bulunması için İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti çeşitli vilayetler ile yazışmıştır[208]. Neticede Bari Limanı'ndan hareket eden 250 hanede 2000 kadar Boşnak muhacirin[209] uygun yer bulunması üzerine Karesi'ye yerleştirilmeleri uygun görülmüştür[210].

---

[206] F.Dündar, *a.g.e.*, s. 112-123.

[207] Raif Kaplanoğlu, *a.g.e* s.37-38. Not: Samanlı dağlarında kurulan bu Boşnak köyleri Kurtuluş Savaşı sonunda ortadan kalkarak köylüler, Yeniköy, Keramet, gibi Ermeni köyleri ile Cihanköy'e yerleştirilmişlerdir. Ayrıca İnegöl-Bursa arasında Turan ve bazı köylerde de Boşnaklar yaşamaktadır.

[208] BOA., DH.ŞFR. 41/95 İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Kastamonu, Bolu ve Sinop'a gönderilen 2 Recep 1332(27Mayıs 1914) tarihli telgraflar.

[209] BOA., DH.ŞFR. 43/16 İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Aydın ve Karesi'ye gönderilen 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914) tarihli acil telgraf.

[210] BOA., DH.ŞFR. 43/75 İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen 9 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914) tarihli cevabi telgraf.

Arnavutlar gibi Konya'ya bağlı kazalarda misafir edilen 181 hane[211] Boşnak muhacirlere de kısa zamanda lisan ve milli adetleri Türkiye'ye uyum göstermeleri gayesiyle Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinde dağıtılarak iskân edilme politikası uygulanmıştır[212].

Yine değişik yerlerden Ankara'ya gönderilen Arnavut ve Boşnaklar'ın ne şekilde iskan edileceğinin sorulması üzerine Talat Paşa, 1 Ekim 1915 tarihinde gönderdiği cevabi telgrafında yoruma ihtiyaç bırakmayacak bir şekilde, Hükümet'in uyguladığı siyaseti ortaya koymaktadır.

"...Arnavud ve Boşnakların yüzde on nisbetinde Türk unsuru arasına tevzii ve taksim edilmek suretiyle muhâcirîn-i mezkurenin dahil-i vilayetde tahliye edilen kura-yı malumede" iskanını emrediyordu[213]. 1878'den sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden göçlerin neticesi olarak şu anda da Türkiye'nin 30'ı aşkın vilayetinde Boşnak asıllı vatandaşlarımız yaşamaktadır

Gerek Balkan harpleri gerekse İstiklal Harbi'nden sonra ve hatta günümüzde dahi devletin Arnavut ve Boşnakların Türkiye'ye yerleştirilmesinde çok seçici davranmadığı ve bu unsurları kabul ettiğini görmekteyiz. Özellikle Birinci Dünya Harbi esnasında ve de İstiklal Harbi sonrasında, devletin ihtiyaç hissettiği potansiyel insan gücünün sağlanmasında, dağıtılarak yerleştirilen ve bu sayede Türkiye şartlarına kolaylıkla uyum gösteren bu Balkan göçmeni insanların önemli bir katkısı olduğunu söyleyebiliriz. Göç eden Arnavut ve Boşnak unsurlar da Osmanlı zamanından beri devam eden alışkanlık ve kız alıp verme gibi akrabalık ilişkileri sayesinde kendilerini Türk kabul edip, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en sadık bağlıları arasında yer al-

---

[211] BOA., DH.ŞFR. 54/246, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne çekilen 17 Haziran 1331 (30 Haziran 1915) tarihli şifreli telgraf.

[212] BOA., DH.ŞFR. 54/216, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne çekilen 15 Mayıs 1331 (28 Mayıs 1915) tarihli şifreli telgraf.

[213] BOA., DH.ŞFR. 56/290, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Ankara Vilayeti'ne çekilen 17 Eylül 1331 (1 Ekim 1915) tarihli cevabi telgrafı.

mışlar ve herhangi bir bölücü ve ayrılıkçı hareketin içinde yer almamışlardır.

IV- Diğer Unsurların İskanı

İttihad ve Terakki Hükümetleri'nin Türk, Arnavut ve Boşnak unsurlara uyguladığı iskan siyasetinin yanında Rumeli'den gelen diğer Müslüman gruplar arasında yer alan Çingeneler'in kabulünde ve iskânında da dönem dönem değişen politikalar uyguladığı görülmektedir. Balkanlar'dan sürülen Çingeneler arasında Müslüman olanlar kabul edilmiş, Gayrîmüslim olanlarının ise sınırdan geçişine izin verilmemişti. Kavala ve Drama gibi yerlerden yoğun bir Çingene nüfus geliyordu. İlk başlarda buna göz yuman hükümet 1917'e gelindiğinde Çingene sevkiyatının durdurulmasını isteyecekti. Bu yüzden Sırbistan'dan gönderilen muhacirler içinden Türkler'in kabul edilip, Çingene sevki'nin durdurulması ve evvelce gelenlerin iadesi Edirne Vilayeti'nden istenmekteydi. Yine 18 Aralık 1917 tarihinde Bulgaristan'dan gelmiş olan 38 vagon muhacirden 34'ünün kabülü, kalanın ise iadesi yine aynı vilayetten istenmişti[214].

Bunların yanında Rumeli'den gelenlerin dışında, İttihad ve Terakki'nin Arap, Gürcü, Laz, Çerkez, Kürt, Müslüman Esirler ve Müslüman Ermeni gruplarına da ayrı ayrı iskan siyasetleri uyguladığı bilinmektedir.

Bu konuda Fuat Dündar tarafından yapılmış olan bir çalışmada Osmanlı Arşiv Belgeleri'ne dayanılarak, 1913-1918 yılları arasında İttihad ve Terakki'nin gerçekleştirdiği sevk ve iskanların, Anadolu'nun bugünkü etnik ve dini dağılım ve karışımının ana etkenlerinde biri olduğu belirtilmektedir. Yaşayan tüm etnik gruplar dikkate alındığında bu tarihler arasında genel bir hesapla, 17,5 milyonluk Osmanlı nüfusunun üçte birinin yer değiştirdiği neticesine varılmaktadır[215].

---

[214] F. Dündar, a.g.e., s. 127-128.

[215] *a.g.e.*, s. 250-251.

C-) Gayrîmüslim Unsurların Göç Ettirilmesi Ya da İlk Mübadele Provaları

Balkanlar, Osmanlı'nın toprak yitirmeye başladığı ilk coğrafyadır. Üstelik İmparatorluğun yüzünü Batı'ya döndüğü, kaybedilmesi özel anlam taşıyan bir coğrafyadır. Rumeli'nin kaybı, Osmanlı'nın devletlü sınıfında olsun, Genç Osmanlılar ve Jön Türk hareketinde olsun, devletin bekası kaygısının derinleşmesinda tayin edici bir travma etkisi meydana getirmiştir. Osmanlı'nın çözülmesinde bir bölümü 400-500 yıldır yerleşik bulunan Müslüman toplulukların kitleler halinde Anadolu'ya göç etmek zorunda kalması bu travmayı ağırlaştırmış ve olay, devletlü bir kaygıdan, popüler kitlesel bir kaygı haline dönüşmüştür. Kaybedilen Rumeli'den göç eden Müslüman-Türk topluluklarının beka kaygısını millileştirmede taşıyıcı bir işlev gördüğü söylenebilir. Ayrıca Balkanların kaybı İttihad ve Terakki içinde Osmanlıcılık görüşünün de sonu olmuştur. Bu bağlamda, Türk milliyetçiliği, Balkanlar tecrübesine veya Osmanlıcılığın Balkanlarda gördüğü ihanete bir tepki hareketi olarak ta güç kazanmış ve yaygınlaşmıştır.

Balkanlarda bulunan Gayrimüslim unsurların devletleşmeleri, Batı'nın himayesinde gerçekleştirilmiştir. Ancak bu durum Osmanlı-Türk politik düşüncesinde, bu olay bir tarafıyla yüzyıllarca bir arada yaşanan tebanın, provakasyona gelerek ihanet etmesi olarak, diğer tarafıyla bütün dünya güçlerinin (Batı'nın ve Panslavist Rusya'nın) Osmanlı'yı çökertmek için komplo kurması olarak algılanmıştır. Balkanların kaybedilişini sistemli ihanet ve komploya bağlayan bu bakış açısı Türk Milli kimliğinin oluşması sürecini de hızlandırmıştır. Yine Türk Milliyetçiliği'nin gelişmesinde Balkan (Sırp, Bulgar, Makedon, Yunan) milliyetçiliklerinin etnik-kültürel kimlik inşa pratikleri, ideolojik söylemleri ve militan-radikal eylemciliklerinden etkilenmiştir[216].

[216] Tanıl Bora, "Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu", Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar. Yay.Haz.Kemali Saybaşılı - Gencer Özcan, İstanbul 1997, s. 183-206

Bu gelişmeler İttihad ve Terakki önderlerinin Anadolu'daki Gayrimüslim unsuru tasfiye sürecinde en önemli amillerden olmuştur. İttihad ve Terakki Hükümetleri'nin 1923-25 yılları arasındaki kapsamlı mübadelenin provaları da sayılabilecek Gayrimüslimleri göç ettirmesi politikası, Rumeli Türkleri'ne karşı yapılan hareketlerin rövanşist bir yaklaşımı olarak ta değerlendirilebilir. Göç olgusu ile Anadolu halkının değişen asabiyeti, Anadolu'nun Müslüman olmayan nüfusunun tasfiyesinde ve imparatorluğun son bölgesi olarak elde tutulmasında ve nihayet yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunda en önemli rolü oynadığına şüphe yoktur[217].

Kırım göçlerinden Balkan göçlerine kadar yaşananların Türk milleti arasında milliyetçi akımları uyaran bir etkisi olmuştu. Balkanların kaybı tüm imparatorluğu derinden etkilediği gibi İttihatçı kadroyu da derinden sarsmıştı. Balkanlar'dan alınan ders ve uygulanan radikal politikalar, Anadolu'nun kaybedilmesini önleyecekti. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Milli Mücadele'ye katılan, tümen ve daha üst kademelerdeki komutanların % 60'ının Balkan doğumlu olması, bu bağlamda değerlendirildiğinde tarihi bir rastlantı değildir.

Eldeki toprak parçasının korunması için öncelikle nüfusun Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesi gerekiyordu. Böyle bir homojen bileşim yaratmak için I. Dünya Savaşa büyük bir fırsattı. İttihat ve Terakki savaş ortamının mecbur ettiği nüfus hareketlerini bu maksat doğrultusunda çok iyi kullanacaktı. Uygulanan iskan politikalarının temeli, "*karıştırma*" olacaktı. Ancak "*birleştirme ve eritmek*" politikasının iflas edeceği yerde "*temizlenme*" yöntemine başvurulacaktı.[218].

I-) 1913 Osmanlı-Bulgar Mübadelesi

Edirne'nin geri alınmasıyla, içte ve dışta hükümetin mevkiinin kuvvetlenmesi üzerine Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Balkan Harbi'nde hıyanetleri ortaya çıkan unsurları memleketten te-

[217] Kemal Beydilli, *a.g.e.*, s. 34.

[218] F. Dündar, a.g.e., s. 246.

mizlemeyi birinci mesele olarak ele aldı. Önce sayıları nispeten az olan Bulgarlar gönderildi. Bu konuyu İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Meclis-i Mebusan Reisliği yapmış Halil Menteşe anılarında şöyle anlatmaktaydı:

"İstanbul Muahedesi ile Edirne, Kırkkilise ve civarındaki Bulgarlar, Bulgaristan'a sevk edilmişlerdi" [219] İstanbul Muahedesi'nin bilinen maddelerinde böyle bir göç yoktu. [220] Ancak Cemal Paşa'nın hatıralarında mesele aydınlatılmakta ve anlaşmaya eklenen gizli bir protokol ile sınır bölgelerindeki Bulgarlar ile Türklerin mübadele edildiği şu şekilde anlatılmaktaydı.

"...Bulgar unsuru olarak memlekette Edirne Vilayeti'nin Kırkkilise sancağının şimal hududunda kalan birkaç köyden başka kimse kalmamıştı. Buna mukabil Bulgaristan'ın komşu bazı kısımlarında bir miktar Türk bulunuyordu. İstanbul muahedesine zeyl olarak Bulgarlar ile imza olunan protokol mucebince Osmanlı hududu dahilinde kalan Bulgarların Bulgaristan dahilinde oturan Türklerle mübadelesi karar altına alınmış ve bu karar iki tarafın memnuniyetini mucib olacak tarzda tatbik ve icra olunmuştur"[221].

Bu konuyu görüşmek üzere altı Türk ve dokuz Bulgardan oluşan Muhtelit komisyon 2-15 Kasım 1913 tarihleri arasında Edirne'de toplanmıştır. Sınırın her iki tarafındaki onbeş kilometrelik bölgede bulunan Müslüman ve Bulgarların, fiili durumunu teyit eden ve nüfus mübadelesine ilişkin ilk anlaşma bu komisyonca oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Bu komisyon çalışmaları-

---

[219] Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Giriş İsmail Arar, İstanbul 1986, s. 165 Ayrıca aynı konu için bkz. A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 26-27.

[220] Düstur 2.Tertip c. 7, 15-45 sayfalan arasında yeralan İstanbul Muahedesi'ne bakmamıza rağmen Osmanlı Devleti'nde yaşayan Bulgarların göç ettirilmesi ile ilgili bir madde bulunmayıp aksine 9. maddede *"Memalik-i Osmaniye'deki Bulgar cemaati memalik mezkuredeki cemaat-i saire-i Hıristiyaniyenin elyevm haiz oldukları aynı hukuku haiz olacaklardır. Teba-i Osmaniye'de bulunan Bulgarlar emval-i menkule ve gayri menkulelerini muhafaza edecekler ve hukuk-ı şahsiye ve tasarrufiyelerinin istimal ve intifaı hususunda zerrece izac edilmeyecektir. Vekayi-i ahire esnasında mesken ve mevalarını terk etmiş olanlar nihayet iki sene zarfında avdet edebileceklerdir"* denmektedir.

[221] Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 78.

nı Haziran-Ekim 1914'e kadar sürdürmüştür. Bunun sonucunda Bulgaristan'dan 48.570 Müslüman, Türkiye'den ise 46.764 Bulgar ile mübadele edilmiştir[222].

Gayrîmüslim unsurlardan Savaş esnasında kaçan Bulgarların geri dönme meselesi de hükümetin tutumu sayesinde engellenmişti. Aslında bu husus İstanbul Muahedesi hükümlerine ters olsa da Müslüman muhacirleri geri kabul etmek gibi bir niyetleri olmadığından Bulgarlar bu mesele de fazla ısrarcı olmamışlardı. 9 Ekim 1913'te, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan İstanbul Muahedesi'nden sonra Edirne Vilayet merkezinde toplanan İskân-ı Muhacirin Muhtelit Komisyonu'ndaki Bulgar üyeler, Bulgar muhacirlerin geri dönmesinin imkansızlığı hakkındaki Osmanlı görüşünü kabul etmelerine rağmen çeşitli bahaneler ile savaş zamanında kaçan Bulgarların yerlerine dönmelerini istemişlerdi. Ancak Edirne Vilayeti'nden gönderilen yazıda "*Bulgarların avdeti her gün tehacüm eden kafile-i muhacirin karşısında imkansızdır. Ne yapılacaksa ve ne düşünülecekse arazi-i metruke dahilinde yapılacak ve bunlar ancak orada yerleştirilebilecektir. Ve oralarda arazi ve köy dahi mevcuttur*"[223] denmekteydi.

Yine yaklaşan kış sebebiyle Bulgar Sefareti, Tımovacık ve hudut üzerindeki köylerden tard olunan ahalinin hayvanları açlıktan telef olduğundan, sınıra 1-2 kilometre yakınlıktaki bulunan köylere, Bulgarların gelip ot ve saman temin etmeleri için izin istemişlerdir. Bunun üzerine Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen cevabi telgrafta "*Bulgar köylülerinin gönderilmelerindeki mecburiyet bu köylerde kısmen muhacirin-i İslamiye olmasından binaenaleyh bir arada yaşamalarının imkansızlığı anlaşılmasından ileri gelmiş olduğu, bilahare bu karyeler kamilen muhacirin-i İslamiye ile tarafından işgal edildiği şimdi ne vesile için olursa olsun Bulgarların köylerine rücuları*

[222] Selahattin Önder, "Meclis-i Vükela Mazbatalannda Türk-Bulgar Mübadelesi" *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:3, S:1, s.207-225, Eskişehir 1991.

[223] BOA., DH.KMS. 2-1/18(Lef 3), Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne gönderilen 19 Teşrinievvel 1329 (1 Kasım 1913) tarihli şifre telgrafı.

korkulan mehazirin iştidad ve tezaüfünü ve Müslümanların galeyanlarını müstelzim olabileceği" gibi sebebler yüzünden bu konuda yardım etmenin mümkün olmadığı belirtilmiştir[224].

Devlet, Bulgarların göç ettirilmesinden sonra boşalan topraklara Müslüman muhacirler yerleştirme işine önem vermiş ve Muhacirin Müdüriyeti bu konuyla ilgili olarak Karesi Mutasarrıflığı'yla temasa geçmiştir. 31 Mart 1914 tarihli bir telgrafta Bulgaristan'a hicret edenlerden boşalan yerlere muhacirlerin yerleştirilmesinden önce arazilerin kıymetlerinin belirlenerek bir defterle Muhacirin Müdüriyeti'ne bildirilmesi istenmiştir[225]. Keza, Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen diğer bir telgrafta (13 Nisan 1914) isteyerek hicret eden Bulgar ve Rumların 910 köyde 1300 hane olduğu haberi ve bunun doğruluğunun araştırılması istenmektedir. Ayrıca Selanik'ten hicrete hazırlanan bir hayli Müslüman muhacir bulunduğundan boş bulunan yerlere kaç hane gönderilebileceğinin Muhacirin Müdüriyeti'ne bildirilmesi istenmiştir[226]. Bunun yanında iskân işinde çıkan bazı aksaklıklar da bu telgraflarda görülmektedir. Edremit ve Burhaniye'de açıkta kalan ve yerleştirilemeyen muhacirlerin boşalan Bulgar köylerine yerleştirilmeleri isteniyordu ve bu iş için gerekli olan elli bin kuruşluk havalenin postaya verildiği belirtiliyordu[227].

II-) 1914 Osmanlı-Yunan Mübadelesi

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Yunanistan'ın Sisam Adası ihtilalcilerinden olup Osmanlı Devleti tarafından idama mah-

---

[224] BOA., DH.KMS 4-17, Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne gönderilen 4 Teşrinisani 1329 (17 Kasım 1913) tarihli cevabi telgraf.

[225] BOA., DH.ŞFR. 39/133, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen 4 Cemaziyelevvel 1332 (31 Mart 1914) tarihli şifre telgrafı.

[226] BOA., DH.ŞFR. 39/222, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen 17 Cemaziyelevvel 1332 (13 Nisan 1914) tarihli şifre telgrafı.

[227] BOA., DH.ŞFR. 40/184, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen 16 Cemaziyelahır 1332 (12 Mayıs 1914) tarihli şifre telgrafı.

kum edilmiş olan Sofilis'i, Yunanistan idarecileri Yunan Makedonyası'na vali olarak atayıp zulümlerini sistematik bir hale getirmesi yüzünden Makedonya'dan Osmanlı ülkesine göç süreci de artarak devam etmekteydi. Gelen göçmenlerin perişanlığı sebebiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fiilen yönettiği hükümetler de Yunanistan'a aynen karşılık vererek Gayrîmüslim unsurları göçe zorlamışlardı. Bu olay Osmanlı Tarihi'nde ilk defa olmuştu. Osmanlı Devleti toprak kaybetmeye ve dolayısıyla göç almaya başladığından bu yana ilk olarak yazılı ve sözlü diplomatik protestoları bırakarak fiili bir tedbir alıyor ve Trakya ve Ege Rumlarının göçünü el altından teşvik edip bölgeye Makedonya'dan gelen Müslüman muhacirleri yerleştiriyordu[228]. Oysa, Yunanistan açısından, bu bölgede yaşayan Rumların zengin, kültürlü ve üst tabakadan olması bu yapının sürmesi, Makedonya'daki çiftçi Türklerin varlığını sürdürmelerinden daha büyük önem arz ediyordu. Çünkü Yunanistan, Rumların bulunduğu Ege Bölgesi'ni ileride ele geçirmek fikrindeydi. Osmanlı'nın ise tekrar Makedonya'ya dönmesi pek mümkün görünmüyordu.

Sisam, Sakız, Midilli, Limni gibi önemli adaları işgali altında bulunduran Yunanistan zikredilen adalarda yaşayan Türkleri, Anadolu'ya göçe zorluyor ve yerlerine Rumları yerleştiriyordu. Bunun yanında Venizelos, Anadolu sahillerinde Türk nüfus çoğunluğun yanında azınlık durumda olan Rumların oranını artırmak için çeşitli faaliyetlerde bulunuyordu. Yunanistan'ın bundan maksadı ise Adalar karşısında bulunan Anadolu sahillerini de topraklarına katmaktı. Ancak Osmanlı Devleti'de buna mukabil karşı tedbirler alarak Rum nüfusun artışına engel olmak için çeşitli politikalar uygulamaktaydı[229].

Talat Paşa'nın, hıyanetleri görülen unsurlardan memleketi temizleme meselesinde zikrettiği Rum göçünü ise Halil Menteşe anılarında şöyle anlatmaktaydı.

---

[228] Y.H. Bayur, *Türk İnkilabı Tarihi*, Ankara 1991, c. II, Kısım III, s. 251.

[229] Ali Arslan, a.g.m., s. 27-28.

"Sıra Trakya'daki Rumlara gelmişti. Fakat bu çok ihtiyat isteyen bir işti. Zira yeni bir harbi doğurabilirdi. Alınan tedbir şu oldu: Valiler ve diğer memurin resmen işe müdahale eder görünmeyecek. Cemiyet'in teşkilatı işi idare edecek bir vaka ihdas edilmeyerek yalnız Rumlar ürkütülecek, bu talimat dahilinde hareket başladı. Balkan Harbindeki hıyanetlerinin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş olan Rum halkı gitmek üzere ayaklandı. 100.000'e yakın Rum kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan'a çekilip gittiler. Bundan sonra aynı tarzda İzmir civarında teşebbüs ele alındı. Urla ve Çeşme'de hicret başladı. Bergama, Dikili ve Menemen Rumları da ayaklandılar. Bu defa Venizelos protestoda bulundu. Harp tedarikatı başladı Babıâli bu işte hükümetin bir müdahalesi olmadığı, Balkan Harbi'nin tepkisi olarak halkın maneviyatının bozulduğu ve kendi arzularıyla hicret etmekte olduklarını ileri sürerek mahallinde Dahiliye Nazırı ile birlikte tedkikat yapmak üzere birer murahhas tayin edilmesi için süferaya notalar gönderdi. Sefirler Babıâli'nin teklifini kabul ettiler. Baştercümanlarını Dahiliye Nazırının maiyetinde bera-yı tetkik İzmir'e gitmek üzere murahhas tayin ettiler. Vaziyeti mahallinde gördüler Kimsenin burnu kanamamış, Dahiliye Nazırı ve İzmir valisi halkı durdurmak için çabaladıkları halde halk durmuyor ve vagonların üzerine ve aralarına atlıyor ve gidiyor. Hal ve vaziyeti sefirler hükümetlerine onlar da sefirleri vasıtasıyla Yunan Hükümeti'ne bildirdiler. Harp önlendi. İzmir civarından 200.000'e yakın Rum Yunanistan'a gitti..."[230].

Talat Paşa 25 Ekim 1915'te Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmada Balkan Savaşı sonrası gelen muhacirlerin sayısı "memleketin asayiş ve inzibatını" bozacak derecede büyük olduğunu belirtti. Bu sorunun çözümüne yönelik uygulamaya sokulan Gayrimüslimlerin yerinden edilmesi politikası, Edirne mebusu Mehmet Faik Bey tarafından şu sözlerle dile getirilecekti. *"Biz tehciri komşularımızdan öğrendik"*[231]

---

[230] Halil Menteşe, *a.g.e.*, s.165.

[231] Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri 3, 1, 1, 41, 25 Ekim 1915, C. 2, s. 572'den aktaran F. Dündar, *a.g.e.*, s. 34.

Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa, Balkan Harbi esnasında Yunan Adalarına yakın olan ve her zaman bir baskın beklenilen Söke mıntıkasının savunmasında görevlendirilmişti. Bu konuda yayınlanan hatıralarında Rumların tehcir edildiği belirtilmektedir."*Sahilde her zaman Yunan eşkiyası barındıran bir sürü Rum köyü vardı. İlk işlerimden biri bunları adalara tehcir etmek oldu. Diğer harekatlar ile de Söke mıntıkasını kısa zamanda tertemiz hale soktum*"[232].

Rumların İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından ürkütülmesi ve hükümetin olaya karışmamasına bir örnekte arşiv belgelerinde geçmektedir. Bu konuda Rum Patrikhanesi'nin verdiği bir muhtırada, Çorlu'ya bağlı Kirmasti köyüne gelen Hüseyin Bey isimli bir şahsın Dahiliye Nazırı Talat Bey'in katibi olduğunu söyleyerek köye birkaç yüz Müslüman muhacir ailesinin yerleştirileceğini belirttiği, bunun üzerine pek dar olan arazinin köye bile yetmediği cevabının verilmesi üzerine siz zaten buradan kaçacaksınız ve kiliseniz de camiye çevrilecek dediği rivayet olunmuştur[233]. Belgenin arkasında yer alan *Hıfz ve Kalem-i mahsus müdürü Hasan Fahri Beyefendi'ye* ibarelerinden başka bir işlem olmaması Patrikhane'nin iddiasına karşı sessiz kalındığını düşündürtüyor. Ayrıca bu şikayet belgesi, Halil Menteşe'nin anılarında geçen göçü teşvik meselesini de doğrulamış olmaktadır.

Rum muhacirlerin göçlerinin teşviki ise Yunanistan ile Osmanlı devleti arasındaki ilişkilerin gerginliği veya yumuşamasına göre bazen artıyor, bazen de durduruluyor ve böylece diplomatik sahada Yunanistan'a karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılıyordu. Aslında Rumların göç ettirilerek yerlerine Müslüman muhacirleri iskân politikası, artarak devam eden ve gözünü Anadolu kıyılarına diken Yunan büyümesine karşı alınmış mecburi bir tedbirdi. Konuyu anlayabilmek için dönemin siyasi tarihine kısaca göz atmak gerekir. Edirne'nin II. Balkan Har-

[232] Halil Paşa, *İttihad ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Yay. Haz: Taylan Sorgun, İstanbul 1997, 2. Baskı, s.128.

[233] BOA., DH.KMS. 63/60. Patrikhane-i Millet-i Rum'dan Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne gönderilen 17 Nisan 1330 (30 Nisan 1914) tarihli muhtıra.

bi'nden sonra geri alınmasıyla mevkisi kuvvetlenen Osmanlı Hükümeti, Sisam ve Midilli gibi Ege Adaları'nı tekrar ele geçirme planları yapmaktaydı. Ancak Yunan işgali altındaki Ege adaları noktasında da meselenin geleceğinin Londra Konferansı'nda Avrupalı büyük devletlere bırakılması ve kararın Yunanistan lehine çıkıp Gökçeada ve Bozcaada dışındaki bütün adaların Yunanistan'a verilmesiyle iki devlet arasındaki ilişkiler tekrar gerginleşmiştir. Bu arada Osmanlı'nın İngiltere'ye ısmarladığı ve 1914 yazında teslim almayı beklediği savaş gemileriyle Ege'de üstünlüğü ele geçirebileceği ihtimali de Yunanistan tarafından endişe ile karşılanmaktaydı.

Yunanistan'ın ele geçirdiği Makedonya topraklarında yaptığı mezalim ise Mart 1914'de son haddine varmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti yukarıda geçtiği üzere el altından Rumları ürküterek göç ettirmeye başlamıştı. Ayrıca Osmanlı'da ki Rum tüccarlara karşı uygulanan gayri resmi boykotla Rum göçünün artması, İttihat ve Terakki'nin bu meseledeki kararlılığını göstermekteydi. Fakat işin içine Rum Patrikhanesi dahil olmuş ve boykota karşılık Haziran 1914'te matem gösterisi olmak üzere Rum kilise ve okullarını kapattırıp, Rum muhtarların da grev yapmasını sağlamıştır. Rum göçünün çoğalması ve savaş tehlikesi belirmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler yine gerginleşmişti. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Avrupalı devletlerin müdahalesinden önce davranıp haziran sonunda Ege Bölgesi'ne yanına elçilik görevlilerini de alıp bir inceleme gezisi yapmıştır. Rumların göçünün zorla değil kendi istekleri ile yapıldığına Avrupalı devletleri de inandırmış ve bu devletlerin Yunanistan nezdinde teşebbüslerde bulunmalarıyla savaş engellenmiştir.

Bu arada 27 Nisan 1914'ten beri her iki devlet arasında devam eden görüşmelerde Yunanistan savaşı göze alamayınca ve Makedonya'da yaptığı mezalim, Rumluk siyaseti aleyhinde bir biçim alınca Osmanlı ile anlaşma yoluna gitmek istemiştir. Sonuçta Yunan Başvekili Venizelos 22 Mayıs 1914 tarihli bir mektup ile Aydın Vilayeti'ndeki köylü Rum halkı ile Yunan Makedonyası Türklerinin mübadelesini kabul ettiğini belirten bir

mektup yazmıştır. Fakat görüşmeler ancak Temmuz ayında başlayabilmiştir. Venizelos'un öne sürdüğü şartlar ise anlaşmazlıkları çözecek karma komisyonlar kurulması, mal ve mülklerin değerlerinin belirlenmesi ve hicretin isteğe bağlı olması şeklinde özetlenebilir[234]. 1914 yazı ve sonbaharında önce İzmir sonra İstanbul'da çalışan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda[235] anlaşmazlıklar bir türlü çözümlenememiş ve I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla mesele ortada kalmıştır.

Bununla birlikte Bıyıklıoğlu'nun eserinde 1 Temmuz 1914'teki anlaşmadan evvel Batı Trakya'nın Yunanistan'da kalan bölümü ve Yunan Makedonyası'ndan 240.000 Türk'ün Trakya ve Batı Anadolu'ya sığındıkları, buna mukabil Batı Anadolu'dan 80.000 Rum ile Doğu Trakya'da yaşayan bir kısım Rum'un Yunanistan'a kaçtıkları belirtilmiştir. Ayrıca o zaman itibarıyla Bulgaristan'ın elinde olan Batı Trakya'da yapılan Bulgar zulmü neticesinde yaklaşık 200.000 Müslüman ahalinin Osmanlı'ya sığınmak zorunda kaldığı görülmektedir[236].

Ancak Bıyıklıoğlu'nun verdiği bu Müslüman muhacir miktarı, Osmanlı istatistiklerini kaynak olarak aldıklarını belirten Antoniades ve Toynbee'deki muhacir sayılarını bize nakleden J. McCarthy'nin eseri ile karşılaştırıldığında rakamların epey abartılı olduğu görülmektedir. Bıyıklıoğlu, Balkan Harbinden I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde sadece Batı Trakya ve Yunanistan'dan gelen Türk nüfusu kaynak göstermeden 440.000 olarak kabul etmesine rağmen demografi alanında titiz çalışmalarıyla tanınan McCarthy ise 1912-1920 arasında bütün Balkanlardan gelen muhacir sayısını 413.922 olarak naklet-mektedir.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde bulduğumuz 14 Temmuz 1914

---

[234] Bayur, *a.g.e.*, C. II, Kısım III, s. 250-262. Ayrıca Rumların göçü hakkında bkz: Cemal Paşa, *a.g.e* s.78-80.

[235] Muhtelit Mübadele Komisyonu görüşmeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi ve hükümetin azalara verdiği talimatlar hakkında Bkz: BOA DH.ŞFR 42/126, 42/2[illegible], 43/129, DH.KMS. 25/48, MV., 190/3, 191/21, 191/29.

[236] Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e* s. 93.

tarihli bir belgede[237] Edirne Vilayeti'ndeki Müslüman muhacirler ile ilgili verilen sayıların nisbi düşüklüğü McCarthy'nin rakamlarının daha inandırıcı olduğunu düşündürtmektedir. Edirne Vilayeti'nden göç eden Rum ve Bulgarlar ile gelip yerleşen muhacirlerin sayısının gösterildiği bu tablo şöyledir.

Tablo V: Edirne Vilayeti Göç Tablosu (1914)

Kaza İsmi	Hicret Eden		Gelip Yerleşen Müslüman Muhacirler
	Rum	Bulgar	
Edirne Merkez	430	-	2.431
Mustafapaşa	-	5.275	3.946
Seymenli	-	1.000	800
Lalapaşa	206	-	5.052
Dimetoka	1.051	1.736	1.049
Uzunköprü	348	-	3.500
Kırkkilise Merkez	4.875	10.400	6.865
Lülebergos	3.263	1.342	2.246
Babaeski	4 002	932	2.697
Vize	13.442	-	5.790
Demirköy	1.536	2.097	3.143
Pınarhisar	1.980	4.181	4.161
Tekfurdağı Merkez	12.337	-	4.102
Malkara	42	3460	2.935
Çorlu	3.000	400	1.750
Hayrabolu	570	625	306
Saray	2 040	-	-
Gelibolu Merkez	539	-	-
Keşan	1.700	-	142
İpsala	141	-	185
Şarköy	497	-	500
Müredte	3.578	-	2.516
İnöz	-	5	-
Açeabad(Maydos)	10	-	-
TOPLAM	**56.191**	**30.508**	**54.116**
GENEL TOPLAM		**86.699**	**54.116**

[237] BOA., DH.EUM.EMN. 86/37, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mülkiye Müfettişliğinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen 20 Şaban 1332 (14 temmuz 1914) tarihli istatistik raporu.

Rumların göçü ile ilgili bu kısa siyasi tarih bilgisi ve nüfus sayılarından sonra konumuzla ilgili bulduğumuz Arşiv belgelerinin daha iyi yorumlanabileceği kanaatindeyiz. Bu konu ile ilgili belgeleri iki grup halinde vereceğiz. Birinci grupta yaptığı mezalimle Türkleri göç ettiren Yunanistan'ı zor durumda bırakmak amacıyla Rumların göç ettirilmesi ile ilgili belgeleri, ikinci grupta da belli bir siyaset dahilinde hükümetin gerektiğinde Rum ahalinin göçlerini Yunanistan'a karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmak üzere engellemesi ve devletin Rum unsura yaptığı yardımları inceleyeceğiz.

Trakya'da Rum unsurun göç ettirilmesi için devlet, Rumların fakir olanlarının nakil ücretlerini karşılıyordu. Bu konuda Tekirdağ Mutasarrıflığı'nın Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne gönderdiği bir telgrafta nakil için Tekirdağ Limanı'na gelen ve çoğunluğu fakir olan Rum göçmenlerin pek perişan bir halde olduklarını ve bunların bekletilmeden nakledilmeleri için gerekli olan paranın devlet tarafından karşılanmasının göçü kolaylaştıracağını belirtmesi üzerine Dahiliye Nezareti örtülü ödenekten bir miktar parayı Tekirdağ Mutasarrıfı'na göndermiştir[238]. Bu konudan bahseden diğer bir belgede Rum muhacirleri Selanik'e göndermek üzere Osmanlı Hükümeti'nce Yunan bandıralı Karamela vapurunun kiralandığı ve yolcuların hazır bulundurularak parasız olarak bindirilmesi konusunda Tekirdağ Mutasarrıflığı'na bir talimat yollanmıştır.[239]

Keza İzmit'ten Selanik'e göç etmek isteyen Rumlara engel olunmaması ve bunların yerlerine Müslüman muhacirler yerleştirilmek üzere tam olarak hangi yerlerde bulunduklarının bildirilmesi isteniyordu. Öte yandan bu tür göçlerde dikkat edilen bir

[238] BOA., DH.KMS. 21/10, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Tekfurdağı Mutasarrıflığı'na gönderilen 10 Nisan 1330 (23 Nisan 1914) tarihli şifre.

[239] BOA., DH.ŞFR. 40/58, Dahiliye Nezareti İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Tekfurdağı Mutasarrıflığı'na gönderilen 24 Cemaziyelevvel 1332 (20 Mayıs 1914) tarihli şifre telgrafı.

nokta da göç edecek Rumların vergilerinin ve Ziraat Bankası'na olan borçlarının ödettirilmesi de hatırlatılmaktadır[240].

Yine 14 Mayıs 1914'e gelindiğinde Tekirdağ'da birçok muhacir biriktiği ve bunların tekrar köylerine dönmeyeceklerinin anlaşılması üzerine Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Tekirdağ'a gönderilen acil ve gizli kaydıyla çekilen telgrafta emre dayandığının belli edilmeyerek, bu Rumların vapurlara bindirilerek göçlerinin temini isteniyordu[241].

Rumların göçü meselesine bazen Yunanistan da müdahalede bulunarak göçü engellemeye çalışıyordu. Kendi talep ve arzularıyla(!) Yunanistan'a göç etmek isteyen Yeniköy Rumlarını almak üzere Çanakkale'ye gelen bir Yunan gemisinin buradaki Yunan Konsolosu'nun müdahalesiyle Kumkale'de beklemekte olan Yeniköy Rumlarını almadan gittiği bildirilmiştir[242]. Hükümetin Çanakkale istihkamlarına çok yakın olan bu Rum köyüne Amavut muhacir yerleştirmesi ve Rumların da bunlardan korkarak Kumkale'ye inmeleri[243] onların isteyerek göç etmediğinin bir delilidir. Bununla birlikte hükümet bu tasarrufunda Çanakkale Boğazı'nın savunmasını düşünerek bölge yakınlarında bulunan Rum unsurun askeri açıdan tehlikeli olabileceğini düşünmektedir ki haklıdır[244]. Birinci Dünya Savaşı yıllarında seferberlik ilanından sonra Osmanlı kıyı bölgelerindeki Rumların devlet aleyhinde düşman harp gemileri ve denizal-

---

[240] BOA., DH.ŞFR., 39/223, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 17 Cemaziyelevvel 1332 (13 Mayıs 1914) tarihli şifre telgrafı.

[241] BOA., DH.ŞFR. 40/11, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Tekfurdağı Mutasarrıflığı'na gönderilen 18.Cemaziyelevvel 1332 (14 Mayıs 1914) tarihli mahrem ve acil şifre telgrafı.

[242] BOA., DH.KMS. 19/50, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne gönderilen 15 Mayıs 1330 (28 Mayıs 1914) tarihli telgraf.

[243] BOA., DH.KMS. 19/53, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne gönderilen 19 Mayıs 1330 (1 Haziran 1914) tarihli telgraf

[244] Boğazların savunmasıyla ilgili hükümetin savunmasına yönelik benzer bir tedbir için bakınız: Dipnot 163.

tılarına rehberlik ve casusluk etmeleri devletin bu tedbirindeki isabeti ispatlamaktadır[245].

Devletin Ege ve Trakya'daki Rum nüfusu göç ettirmeyi bir siyaset olarak belirlemesi bir takım problemleri de beraberinde getirmiştir. Rum ahalinin tarım ve sanayinin birçok alanında çok önemli rolleri vardı. Rum göçüyle devletin ekonomisinde önemli bir kayıp söz konusudur. Bunun tespitini yapan hükümet bu meseleye karşı bir takım tedbirler de almak istemiştir. Bununla ilgili Aydın Vilayeti ve Kale-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta vilayet, kasaba ve köylerden göç eden Rumların meslekleri, sayıları, ne tür tarım veya sanayi işleriyle uğraştıkları ve bunların yerlerine kısmen ne kadar muhacir yerleştirildiği ve bunların kalıcı olup olamayacağının tafsilatlı bir şekilde bildirilmesi isteniyordu[246].

Rum ve Bulgar unsurun göçünden sonra terk ettikleri evlere Türk muhacirler yerleştirilmesi de hükümetin sık başvurduğu tedbirlerden biridir. Bu konudan bahseden Talat Paşa imzasıyla Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen bir telgrafta Rum ve Bulgarların terk ettikleri evlere ne kadar muhacir iskân edildiği ve boş olanların miktarının bildirilmesi isteniyordu[247]. Yine bu konuyla ilgili bir başka belgede Çatalca, Uzunköprü ve köylerinden göç eden Rum ve Bulgar evlerine yerleştirilen muhacirlerden bahsedilmektedir[248].

Göç ettirilen Rumların terk ettikleri kiliselere karşı muhacirler tarafından saldırıda bulunulduğu şeklinde Çorlu Metropolidi Hiristosiomosi tarafından dile getirilen iddialar üzerine konunun Edirne Vilayeti'nce araştırılması ve göç eden Rumların bıraktık-

---

[245] *Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar*, Dahiliye Nezareti Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından : 6, İstanbul 1337, s.16. (Osmanlı Arşivi Kütüphanesi Demirbaş No: 1307).

[246] BOA., DH.ŞFR.42/158, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Aydın vilayeti ve Kale-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na gönderilen 17 Haziran 1330 (30 Haziran 1914) tarihli telgraf.

[247] BOA., DH.ŞFR.43/116, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen 14 Temmuz 1330 (27 Temmuz 1914) tarihli telgraf.

[248] BOA., MV. 197/114, 22 Nisan 1331(5 Mayıs 1915) tarihli ve 114 sayılı Meclis-i Vükela Kararı.

ları kiliselerin, Hükümetçe muhafazalarının temin edilmesi emredilmişti[249]. Osmanlı Devleti Gayrimüslim tebanın dinî hürriyetlerine fazlasıyla riayetkârdı. Dolayısıyla bu tür iddiaların abartılı olduğu bilinse de her ihtimale karşı, hükümet kiliselerin muhafaza edilmesini istemiştir.

İskân faaliyetleri bazen komşu devletlerin tepkisi ile karşılanıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Bulgaristan'ı gücendirmemek için iskân işlerinden taviz de verilmiştir. Seymenli ve Dimetoka'dan gelen muhacirlerin kısmen Demirköy'e iskânıyla sınıra on beş kilometre mesafedeki Rum köylerinin tahliyesi programının Bulgaristan Hükümeti'nce iyi karşılanmadığı ve ihtilaf konusu olacağından bundan vazgeçilmesi isteniyordu[250].

Rum göçünün teşvikinin bütün Anadolu'ya teşmil edilmediği ve belli bölgeler ile sınırlı kaldığı, bu göç meselesinde bazen hız kazandırıldığı Yunanlılar ile mübadele görüşmelerine başlandığında ise bu göçe izin verilmediği ve Rum köylerine Müslüman muhacir yerleştirme işinin askıya alındığını, Rum kiliselerinin muhafaza edildiği, Rumların göç ettikten sonra geride bıraktıkları bozulmaya yüz tutacak mal, eşya ve araçlarının müzayedeye konulup satıldığı ve altı ay zarfında sahipleri çıkmaz ise hazineye devredilmesi, Rumların göçünün durdurulması, engellenmesi için alınan temel prensipler arasında sayabiliriz.

Rumlarla Bulgarlara göç ettirme konusunda zaman zaman farklı davranışlarda bulunulmuştur. Mesela Erdek'e bağlı Kilik Köyü Bulgarları göçlerinin harman sonuna kadar ertelenmesini istemişler, fakat kaymakam tarafından üç gün içinde göçleri emredilmiştir. Daha sonra bu köylülerin Bulgar değil Rum olduklarını ifade etmeleri üzerine bunların göç ettirilmelerinden vazgeçilmiştir. Bandırma'ya bağlı Mandıra Köyü'nde de on hane Rum bulunduğu ve oraya gönderilen Müslüman muhacirlerin hepsinin Bulgarların terk ettikleri evlere yerleştirilmesi ve

---

[249] BOA.DH.ŞFR. 40/38. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 22 Cemaziyelevvel 1332 (18 Mayıs 1914) tarihli şifre telgrafı.

[250] BOA., DH.ŞFR.56/182, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli telgraf.

Rum evlerine muhacir yerleştirilmemesi 4 Haziran 1914 tarihli telgrafla istenmişti[251]. Yunanlılar ile mübadele meselesinin görüşülme zamanına denk düştüğünden burada Rum unsura iyi niyetle yaklaşıldığını görmekteyiz.

16 Haziran 1914'te Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen bir başka telgrafta ise Rum göçünün zorla önlenmesi için bir takım tedbirler devreye sokuluyordu. Bu telgrafta, livalardan jandarma toplanarak Rum göçünün kesinlikle ve zorla önlenmesi, Rumları hicrete zorlayan şahısların yakalanıp Adliyeye gönderilerek şiddetle cezalandırılması ve göçü önleyemeyen memurların görevlerinden azledilmeleri isteniyordu[252]. Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın yanına Avrupalı elçilik temsilcilerini davet edip İzmir'e Rum göçünü engellemek için inceleme gezisine hazırlandığı bir zamana denk düşmesi sebebiyle bu tedbir uygulanmıştı.

Devlet uyguladığı politika gereği göçü zaman zaman teşvik etse de Rum muhacirlerin de perişan olmamasına da dikkat etmekteydi. 8 Ekim 1914 tarihli bir belgede Ereğli'den göç etmek üzere yola çıkan ve boğazların kapalı olmasından Maydos'a çıkan Rumların, ulaşım araçlarının yokluğundan Yunanistan'a gidemedikleri ve Maydos'ta sefalet içinde bulunmaları dolayısıyla Ereğli ve göç hazırlığı yapan Dimetoka Rumlarının eski yerlerine döndürülmeleri nezaretten Edirne Vilayeti'ne tebliğ edilmişti.[253].

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin hemen öncesinde 22 Ekim 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'nin, "*Rum muhâcereti Yunanistan'a karşı bir vesile-i tehdîd olarak istimâl edildiğinden bu hususta bir tebligât-ı mahsûsa vukuuna kadar vilâyet dâhilindeki* (Edirne) *Rumların muhâceretine katiyen müsaade olunmaması*"nı istemesi göçün bir

[251] BOA., DH.ŞFR. 41/162, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen 10 Recep 1332 (4 Haziran 1914) tarihli şifreli telgraf.

[252] BOA., DH.ŞFR. 42/40, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen 3 Haziran 1330 (16 Haziran 1914) tarihli şifreli telgraf.

[253] BOA., DH.ŞFR. 45/222, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 25 Eylül 1330 (8 Ekim 1914) tarihli şifreli telgraf.

politika dahilinde gerektiğinde bir tehdit vesilesi olarak kullanıldığını göstermektedir[254].

Rumlar ile mübadele görüşmelerindeki gelişmelere göre, bazı Rum köylerine de takip edilen siyaset gereği Müslüman muhacir yerleştirilmiyordu. Sadrazamın özel tavsiyesiyle 4 Haziran 1914 tarihli bir telgrafta "*Rum köylerine şimdilik muhâcir iskânından sarf-ı nazar edilmesi*" istenmiştir[255]. Yine benzer konulu bir belgede Çekmece Kazası'na bağlı Anarşa ve Kalikratya (Mimarsinan) köylerine geçici olarak yerleştirilen muhacirlerin, buradaki mülkiye müfettişi tarafından, ya müsait bir tarafa gönderilmesi ya da kalıcı iskânlarının acilen yapılması istenmiştir. Bunun üzerine Muhacirin Müdüriyeti bu muhacirlerin Edirne'ye gönderilmesi ve adı geçen yerlere bir daha muhacir sevk edilmemesi kararını vermiştir[256]. Keza Yalova Kazası'na bağlı Rum köylerine Müslüman muhacir yerleştirildiğine dair alınan bir haber üzerine kesinlikle muhacir iskân edilmemesini istemiştir. Yalova Kaymakamlığı'ndan gelen cevapta ise böyle bir teşebbüsün olmadığı bildirilmiştir[257].

Rumların göç etmeleriyle terk ettikleri mağazalarında kalan bozulacak mallar ve deniz araçları ile bu Rumlardan alacakları olanların varlığı problemi, hükümete ayrı bir güçlük vesilesi teşkil etmekteydi. Yabancı konsolosların dahil olmasıyla mesele daha girift bir hale gelmekteydi. Bergama'da bu malların 6 Temmuz 1914'te müzayedeye konulmasının Avusturya-Macaristan vatandaşlarının zararına olduğu ve bu sürenin uzatılması istendiği Dahiliye Nezareti'nce Aydın Vilayeti'ne bildiril-

---

[254] BOA., DH.ŞFR. 46/57, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 9 Teşrinievvel 1330 (22 Ekim 1914) tarihli şifreli telgraf

[255] BOA., DH.ŞFR. 41/159, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Aydın, Trabzon, Kastamonu, Adana, Hüdavendigar Vilayetleri ile İzmit, Bolu, Canik, Karesi, Teke, Menteşe, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflıklarına gönderilen 10 Recep 1332 (4 Haziran 1914) tarihli şifreli telgraf.

[256] BOA., DH.ŞFR. 41/221, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Çatalca Mutasarrıflığı'na gönderilen 15 Recep 1332 (9 Haziran 1914) tarihli şifreli telgraf.

[257] BOA., DH.KMS. 19/71, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 19 haziran 1330 tarihli telgrafa aynı yerden gönderilen 21 Haziran 1330 (4 Temmuz 1914) tarihli cevabi telgraf.

miş ve sonradan bir tazminat talep edilmemesi için gerekenin yapılması istenmişti. Vilayetten gelen cevapta terk edilen Rum mağazalarındaki mallarının bozulmaya yüz tuttuğundan ve bu Rumlardan alacağı olanların da acele etmesi sebebiyle Fransa, Almanya, İtalya konsoloslarının da muvafakati alınarak bu malların açık arttırmaya çıkartılması kararına varıldığı ve diğer konsoloslar ile de görüşülmeye devam edildiği belirtilmişti. Ayrıca İzmir Ticaret Odası Reisi Mesrob Simonyan, İkinci Başkan Mahmud Bey ile meclis idare azası Misak Mozokyan'dan oluşan bir komisyon kurulup satıştan elde edilecek paranın Rumlardan alacağı olanlar arasında paylaştırılacağı cevabı verilmiştir[258].

Yunanistan'a göç eden Rumlardan kalan ve kalacak olan deniz araçlarının denizde veya karada muhafazaları halinde bunlar harap olacağından Liman talimatnamesinin 27. maddesi gereğince denizde sahipsiz olarak ortaya çıkan ve muhafazası halinde kıymeti kaybolacak maddeden addedilerek hükümetçe satılmaları kararlaştırılmıştı. Satıştan elde edilecek gelir altı ay zarfında sahipleri çıkarsa onlara iade edilecek, çıkmazsa Hazine'ye kalacaktır. Bu durum Bahriye Nezareti'nden bildirilmiş ve Muhacirin Müdüriyetince de tüm vilayet ve müesseselere tamimen tebliğ yoluyla duyurulmuştur[259].

1918'e sonlarına gelindiğinde İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Anadolu'da önemli gördüğü yerleri işgali neticesinde Türk makamalarına yaptığı baskılar sonucunda Türkiye'den ayrılan Ermeni ve Rum unsurların geri döndüklerini görüyoruz. Ancak bu unsurlardan boşalan yerlere iskan edilen Rumeli muhacirlerinin yerleştirildikleri yerleri eski sahiplerine iade etmeleri yine Hükümet tarafından istenecekti. Hükümetin Müslümanları düşünecek ne zamanı ne de gücü vardı. Savaş harcamalarıyla ekonomisi büsbütün çökmüş Devlet, yeni hane ve köy inşa

[258] BOA., DH.KMS. 19/73, Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Aydın Vilayeti'ne 22 Haziran 1330 (5 Temmuz 1914) tarihinde gönderilen telgraf üzerine vilayetten Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne aynı tarihte gönderilen cevabi telgraf

[259] BOA., DH.SN.M. 34/20, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden gönderilen 12 Mayıs 1330 (25 mayıs 1914) tarihli tamimen tebliğin Sicil-i Nüfus Müdüriyeti'nde saklanan nüshası.

projelerini yeterli oranda hayata geçiremedikçe Müslüman muhacir ve mülteciler geldikleri mahal olan cami, duvar dipleri köprü altları gibi yerlere. geri dönmek zorunda kalacaktı.

Devlet kaynaklarına göre 1920 Ocak ayının sonuna kadar yerlerine dönen Ermeni ve Rumların sayısı 335.883 kişi idi. Daha sonraki tarihlerde gerçekleşen Yunan işgali yüzünden Müslüman muhacirler yine yerlerinden edilecekti. Adalara Rumların ev ve arazilerine yerleştirilen Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk, Epir, Yunan Adaları ve Girit'ten gelen 30.000 Müslüman muhacir Yunan Ordusu tarafından hane ve köylerinden çıkarılarak, yerlerine Rum muhacirler yerleştirilmişti[260].

Sonuç itibarıyla, 1926 Yunanistan Nüfus sayımına göre, Anadolu'dan 626.954, Doğu Karadeniz'den 182.169, İstanbul'dan 38.458 ve Doğu Trakya'dan 256.635 kişi olmak üzere toplam 1.104.216 kişi Yunanistan'a göç etmiştir. Ancak bunların ne kadarının I. Dünya Savaşı ve ne kadarının daha sonra göç ettiği tam manasıyla bilinmemektedir[261]. Ancak Lozan Anlaşması esnasında 30 Ocak 1923'te imzalanan *Rum ve Türk Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol* dahilinde 186.189 Rum'un Yunanistan'a göç ettiği bilinmektedir[262]. Anlaşma öncesindekiler de dahil edildiğinde yukarıda da toplam sayı verilen Rumların göç ettirilmeleri neticesinde Yunanistan 1.200.000 civarında Rum muhaciri iskân ve iaşe meselesiyle uğraşmıştır[263].

1912 ile 1922 yılları arasında çoğu Karadeniz Bölgesi'nden ya da Batı Anadolu'dan olmak üzere 300.000 kadar Rum açlık, hastalık ve cinayetler sonunda ölüm telefatına uğradı. Ancak ölüm istatistikleri konusunda ayrıntılı bilgi olmadığından hangi yıllarda ne kadar ölüm olduğu belli değildir. Bunların bir kısmı Anadolu'daki Yunan istilası sonrasında öldülerse de I. Dünya

---

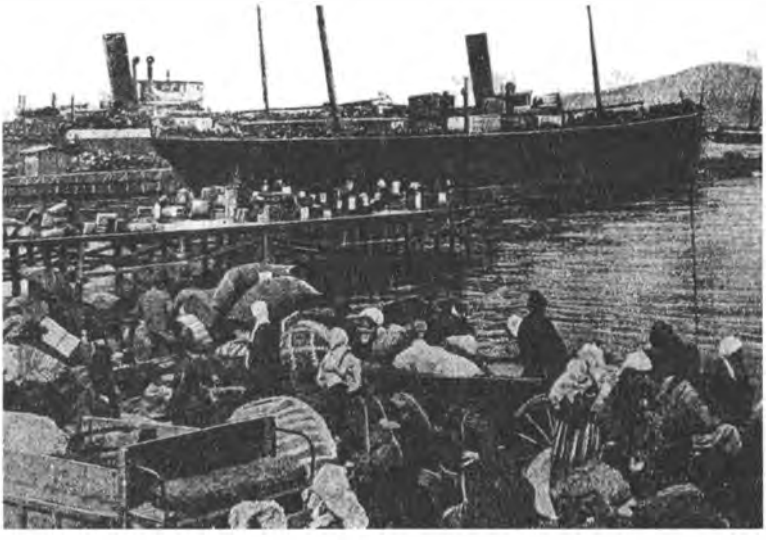
[260] Dündar, a.g.e., s. 89-92.

[261] McCarthy, *a.g.e.*, s. 336.

[262] Halit Eren, "Cumhuriyet Döneminde Göç ve İltica", *Tarih Boyunca Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti)* Üçüncü kitap. İstanbul 1993. s. 358.

[263] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi Kitabın 4.Bölüm 1.Kısım'da verilmiştir.

Savaşı yıllarındaki sefalet sebebiyle ölmüş olanların oranı da epey fazla olması gerekir. Yunanlıların Anadolu'yu işgali Türklere olduğu kadar Anadolu Rumları'na da zarar vermiştir[264]

RESİM 8: 1922 Eylül'ünde, İzmir'in alınışından sonra Batı Anadolu'lu Rumlar Yunanistan'a giderken.
(Elveda Doğduğum Toprak. Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi.)

D-) Devletin Muhacir Meselesinde Yaşadığı Zorluklar Ve Uyguladığı Politikalar

Devlet muhacir meselesinde birtakım zorluklar da yaşamıştır. Bu zorluklar, Rumeli muhacirleri arasına Anadolu halkının karışması, bazı muhacirlerin onca masrafa rağmen Edirne örneğinde olduğu gibi yerleştirildikleri yerleri beğenmeyip kendilerini yeni muhacir gibi yazdırıp tekrar iskân işlemine tabi tutulmaları, muhacirlere yapılan eşya ve hayvan yardımının muhacirlerce satılarak devletin zarara sokulması, muhacirin ile ilgilenen memurların işlerini düzenli yapmamaları, ihtiyacı karşılamadığı görülen İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin değiştirilme zorun-

[264] J.McCarthy, *a.g.e.*, s. 345

luluğunun hissedilmesi, Bulgarların işgal ettikleri yerlerdeki devlet binalarını ve kayıtlarını imhası yüzünden çekilen sıkıntılar en önde gelenleridir. Bunları sırasıyla incelemeye çalışacağız.

Büyük bir muhacir akını karşısında kalan devletin muhacirleri tespitte bazen zorlandığını görmekteyiz. 27 Mart 1913 tarihli bir genel bildiride savaş sebebiyle göç eden ve aslen Anadolu'dan olup *sefaletten vikayelerini* bahane edip muhacirler arasına karışan ve dolayısıyla sevk ve iaşe olunanların kesinlikle ayrılıp bu gibi kişilerin eski oturdukları yerlere geri gönderilmesi isteniyordu[265]. Tabii olarak muhacir masraflarının karşılanmasında zor durumda kalan devletin bu tedbiri alması normaldi. Fakat bu durum bize o zaman darlık içinde bulunan ve böyle bir işe tevessül eden Anadolu halkının da büyük zorluklar içinde yaşadığını da düşündürtmektedir.

Muhacirlerin karayoluyla yurda ilk giriş yeri Edirne Vilayeti üzerinden olmaktadır. Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi, Edirne'deki Müslüman nüfusun görece olarak azalması ve stratejik yönden bölgenin önemi açısından Devlet, muhacirleri öncelikle bu vilayete yerleştirmekteydi. Fakat Muhacirin Müdüriyeti'nin 26 Mayıs 1914 tarihli genel bildirisinde "*Edirne Vilayeti dahilinde iskân olunan muhacirinin peyderpey firar etmekte oldukları anlaşıldığından hariçten doğruca gelenler müstesna olmak üzere yedinde vesikası olmayan muhacirinin hiçbir tarafta iskânları cihetine gidilmeyerek iadesi ve bu gibilerin sevahilden Anadolu'ya geçmelerine meydan verilmemesi lüzumu tamimen tebliğ olunur*" denmekteydi[266]. Çünkü bu muhacirlerden Anadolu'ya geçmeyi başaranlar kendilerini yeni muhacir gibi kaydettirip devleti lüzumsuz yere yeni masrafa sokmaktaydılar. Muhacirlerin firar sebeplerini kesin olarak bilinmese de, Edirne'nin I. Balkan Harbi'nde işgal edilip yeni bir savaş

[265] BOA., DH.MB.HPS.M. 8/33, Muhacirin Müdüriyeti'nden Hapishaneler ve Mebani-i Emiriye Müdüriyeti'ne gönderilen 14 Mart 1329 (27 Mart 1913) tarihli tamimen tebliğ nüshası.

[266] BOA., DH.MB.HPS.M. 13/64, Muhacirin Müdüriyeti'nden Hapishaneler ve Mebani-i Emiriye Müdüriyeti'ne gönderilen 13 Mayıs 1329 (26 Mayıs 1914) tarihli tamimen tebliğ nüshası. Aynı nüsha DH. SN.M. 34/38'de de vardır.

zamanında tekrar tehlike altında kalma ihtimalinden kaynaklanan endişelerden olduğu yorumunu yapabiliriz.

Devletin karşılaştığı bir diğer problem muhacirlere verilen hayvanlar, zirai aletler ve tohumluk zahirenin muhacirler tarafından elden çıkarılmakta olmasıdır. 28 Mart 1915 tarihli bir genel bildiride[267]; Bunun ya muhacirlerin cehaletinden ya da zaruretten olduğu, fakat bu durumdan hem Hazine'nin hem de muhacirlerin zarar gördüğü belirtilmektedir. Bu malların satışının engellenmesi için alınması gereken tedbirler maddeler halinde sıralanmıştır. Bunlar arasında İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin 26. maddesi gereği muhacirine verilen çift hayvanları, zirai aletler ve tohumluk zahirenin bedeli müteselsil kefaletle köye bağlanır ve hazinece aile reisine zimmetlenir. Bunlar uzun vadeli taksitlerle geri alınacağından bu malların köy ihtiyar heyetinin mühürlerini içeren ilmühaberle verilmesinin gözlerden uzak tutulmaması (Md. 1). Muhacirlerin elinde bulunan hayvanların satılmasının engellenmesi için büyükbaş hayvanların muhacir kelimesinin baş harfi olan M ile damgalanması, küçükbaş hayvanların boynuz ya da kulaklarından işaretlenmesi (Md. 2-3), Dışarıda kimin elinde muhacirlerden alınan hayvan varsa derhal geri alınması, hayvanları elden çıkaran kişilere bir daha hayvan verilmeyerek bulundukları yerleri terk etmelerine izin verilmemesi (Md. 6-7). Muhacirine karşılıksız verilen arazinin kendilerine teslîminden itibaren on sene geçtikten ve bedeli taksite bağlanmak suretiyle kendilerine hazinece inşa olunan ev ve diğer malzeme için hazineye borçlu oldukları parayı ödemedikçe bunların satılması yasak ve cezaya tabi olması en önde gelen maddelerdir (Md. 8). Bu zorlayıcı tedbirler ile Devlet, muhacirleri iskân ettirdiği bölgelerde sabitlemek ve bu gibi hareketlerin tekrarıyla Hazine'yi defalarca sıkıntıya sokmamak düşüncesindeydi.

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan barış anlaşması gereği sefaret ve şehbenderliklerimiz tarafından uy-

[267] BOA., DH.MB.HPS.M. 20/48, Muhacirin Müdüriyeti'nden Hapishaneler ve Mebani-i Emiriye Müdüriyeti'ne gönderilen 28 Mart 1331 (28 Mart 1915) tarihli tamimen tebliğ nüshası.

gulanacak hükümlerdeki muhacirlere ait vatandaşlık ve göç muamelelerinin mülki memurlar tarafından da daha iyi anlaşılabilmesi için talimatnameler devletin bütün kuruluşlarına gönderilmiştir[268]. Böyle bir talimatnamenin gönderilmesine ihtiyaç duyulmuş ise memurların muhacir meselesinde yeterince başarılı olamadığı neticesi de çıkmaktadır. Bir sene kadar sonra yayınlanan -aşağıda incelenecek- talimatnamenin yetersiz gelip muhacir komisyonlarından beklenen faydanın alınmaması bunun delilidir.

Muhacir meselesinde işlerin istenildiği gibi düzenli gitmemesi, muhacirlerin kabul şekli ve iskânları hakkındaki İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin ihtiyacı karşılamaması sebebiyle nizamnamenin *tadil ve tevsii* düşünülmüş ve bu konudaki fikir ve değerlendirmeleri almak için hazırlanan bir genel bildiri bütün vilayet ve devlet kuruluşlarına gönderilmişti. Bu bildiri de nizamnamenin değiştirilme düşüncesinin, Hazine'den harcanan büyük orandaki paraya rağmen iskân meselesinde istenen başarının elde edilememiş olması, muhacirin komisyonlarının oluşturulmasından beklenen faydanın alınamaması, muhacirlere dağıtılan zirai alet, tohumluk ve çift hayvanlarının elden çıkarılması gibi sebepler sıralanmaktaydı[269].

Rumeli'den gelenler haricinde, sonradan geri alınan Trakya topraklarının asıl halkının da muhacir konumuna düşmesi, bütün Devlet mekanizmasında bir aksamaya yol açmıştır. I. Balkan Harbi'nde Çatalca istihkamlarına kadar neredeyse tüm Trakya'nın Bulgar işgali altında kalması neticesinde bina ve kayıtların imha edilme meselesi, aksamaya bir örnek olarak verilebilir. Daha sonra bu bölgeler II. Balkan Harbi'nin çıkması neticesinde geri alınmış ve problemler ortaya çıkmıştır. Mesela 25 Eylül 1913 tarihli bir belgede, Çatalca ve Silivri nüfus defter

[268] BOA., DH.MB.HPS.M 10/17, Muhacirin Müdüriyeti'nden Hapishaneler ve Mebani-i Emiriye Müdüriyeti'ne gönderilen 9 Kanunusani 1329 (22 Ocak 1914) tarihli umumi tebliğ.

[269] BOA., DH.MB.HPS.M19/73, Muhacirin Müdüriyeti'nden Hapishaneler ve Mebani-i Emiriye Müdüriyeti'ne gönderilen 17 Şubat 1330 (2 Mart 1915) tarihli umumi tebliğ.

ve evraklarının tamamının Bulgarlarca imha edildiği ve Dahiliye Nezareti'nce yeniden nüfus sayımının yapılmak istenmesidir. Fakat Çatalca Mutasarrıflığı'ndan gönderilen yazıda bu sayımın yapılmasının istenen neticeyi vermeyeceği, çünkü ahalinin çeşitli yerlere göç etmesi ve henüz geri dönememesi, ayrıca erkek nüfustan 20 ile 40 yaş arasında bulunanların da birçoğunun askerlik hizmetlerinden terhis olmaması dolayısıyla bu nüfus sayımının daha sonra yapılması istenmiştir. Daha sonra Edirne Vilayeti de aynı cevabı vermiş ve bu sayımın ertelenmesi nezaretçe uygun görülmüştür[270].

Bu çalışmanın ana meselesini teşkil eden muhacir meselesinde nerelerde ne kadar muhacir bulunduğu, ne kadarının iskân edilip iskân edilemediği sorusu akla gelmekte ve buna cevap aranmaktadır. Fakat bu meseleyi muhacir probleminin en canlı olduğu zamanda ve 1913 sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti de tam olarak bilmemekteydi. Nitekim 2 Aralık 1913 tarihli bir genel bildiride şunlara verilmektedir:

"Harb-i ahir üzerine peyderpey gelip sevk olunan muhacirinden elyevm nerelerde ne kadar hane ve nüfus olup bunlardan ne kadarı nerelerde iskân edilmiştir. Henüz iskân olunmayanlar nerede ve kaç hanedir. Ve iskân edilememelerinin esbabı nedir ve iskân edilenler kaç hanedir. Buralarının malum olması için tafsilat-ı lazimeyi cami tertib olunan cedvel numunesiyle işbu tahrirat-ı umumiyenin nüsha-i kafiyesi irsal kılınmış olmağla hemen tahkikat-ı lazime icrasıyla hasıl olacak malumatın cedvel-i mezkure bi'l-imla iade ve isrası hususuna himmet buyurulması..." istenmektedir[271].

Bu istatiksel bilgilerin yokluğundan merkezi İstanbul'da bulunan Muhacirin İdaresi'nin muhacir meselesini halletme de vilayetlerden sağlıklı bilgi alamaması sebebiyle yetersiz kaldığı

[270] BOA., DH.SN.THR. 55/84 Lef 5 ve 9, Çatalca Nüfus Müdüriyeti'nden Mutasarrıflığa gönderilen yazı üzerine Çatalca Mutasarrıflığı'nın gönderdiği yazıya Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi'nce yazılan12 Eylül 1329 (25 Eylül 1913) tarihli derkenar.

[271] BOA., DH.MB.HPS.M 9/37, Muhacirin Müdüriyeti'nden Hapishaneler ve Mebani-i Emiriye Müdüriyeti'ne gönderilen 19 Teşrinisani 1329 (2 Aralık 1913) tarihli umumi tebliğ

ve sorunlara tam olarak çözüm teşkil edemediği anlaşılmaktadır. Çünkü nerede ne kadar muhacir olduğu, bunlara ne kadar iaşe ve iskân bedeli harcanacağı gelen bilgilere göre önce planlanır ve gerekli harcama sonra yapılır. 1914 başlarına gelindiğinde muhacir sayısının tam olarak bilinmemesi, muhacirlerin kışı pek iyi şartlarda geçirmediğini de düşündürtmektedir.[272].

E-) Muhacir-Mülteci Ayırımı ve Vatandaşlığa Kabul Siyaseti

Sözlüklerde geçen muhacir ve mülteci kelimeleri farklı manalar taşımaktadır. Kamus-ı Türkî'de, Muhacir:"*Ailece yerleşmek üzere diyar-ı ahara giden adam*"; Mülteci ise "*Bir yere ya da bir adama kaçıp himaye talep eden*" olarak geçmektedir[273].

Keza belgelerde de muhacir ve mülteci ayrımı geçmektedir. Muhacirler birtakım yardımlardan istifade ederlerken, mültecilere bu hak tanınmıyordu. Bunda mültecilerin eski memleketleriyle alakalarını tamamen kesmeyip geri döndüklerinin görülmesinin ve hazinenin bu surette zarara düşmesinin rolü büyüktür. 29 Haziran 1913 tarihli bir belgede, muhacir olarak kabul edilmek, muafiyet ve yardımlardan istifade etmek için gerekli şartlar şu şekilde sıralanıyordu: Ailece gelerek, memleketlerine bir daha dönmemek üzere alakasını kesmek, kimliklerinin araştırılıp, kendilerinden istifade edilmesi beklenilenlerin Hükümet'in gösterdiği yerde oturup ticaret veya sanatla uğraşmaları gerekmekte idi. Fakat bazı şahısların mülteci sıfatıyla gelerek kimlikleri araştırılmadan muhacir sıfatıyla Osmanlı vatandaşlığı-

---

[272] BOA., MV 178-90 numaralı 3 Temmuz 1913 tarihli Bakanlar Kurulu kararında muhacir sayısı "*Dersaadet ve vilayatda mevcut ikiyüzbine karib muhacir*" diye hala yaklaşık olarak verilmektedir. Muhacirin İdaresi'nden gönderilen ve muhacirler ile ilgili sayıların bildirilmesi ile ilgili tamimen tebliğe vilayetler tarafından gönderilmesi muhtemel cevabi evraklara Osmanlı Arşivi'nde mevcut araştırmaya açık tasniflerde rastlayamadık. Temennimiz tasnifsiz olan Dahiliye Nezareti Muhacirin İdaresi evrakının açılmasıyla sayısal ve diğer önemli bilgilerin gün yüzüne çıkmasıdır.

[273] Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde de *Muhacir*=Göçmen: Kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek üzere bir başka ülkeye giden kimse, aile, topluluk olarak nitelendirilir. Mülteci :Başka bir ülkeye ve yere sığınmış kimse olarak tanımlanmaktadır.

na girdiklerinin görülmesi üzerine, vatandaşlık işlemlerinin muhacir kayıt işleminden ayrılması kararlaştırılmıştı.

Bundan sonra doğrudan İstanbul'a gelenlerden Muhacirin İdaresi'ne başvurarak, gerekli şartları taşıyanların muhacir olarak kaydına devam edilmesi, diğer şahıslara ise nüfus idarelerince sadece vatandaşlığa kabul edilmesi işlemi uygulanmıştı. İstanbul'a uğramadan doğrudan vilayetlere giden muhacirler için ise memleketlerinde ev ve arazi, eş ve çocuklarının kalıp kalmadığının mahalli makamlarca soruşturulacağı kendilerine bildirilerek, ilişkilerini tamamen kesip kesmedikleri araştırıldıktan sonra muhacir olarak kaydedilmeleri kararlaştırılmıştı. Ayrıca hükümetin göstereceği yere iskânı kabul etmeyenlerin sadece vatandaşlığa kabul işlemlerinin yapılması için evraklarının doğrudan Hariciye Nezareti'ne, gerekli şartları taşıyanların evraklarının ise Muhacirin İdaresi'nce tetkik edildikten sonra Hariciye Nezareti'ne gönderilerek, mülteci suretinde gelen birçok kişinin muhacir olarak kabul edilip Hazine'nin boş yere zararına fırsat verilmemesi isteniyordu[274].

Yaklaşan I. Dünya Savaşı öncesinde devlet için askerlik meselesi çok önemliydi. Bu yüzden sadece memleketleri düşman istilasında kalanlara muhacir olarak bakılabileceğini, Edirne ve civarından harp dolayısıyla geçici olarak ayrılmak zorunda kalanlarla bunların dışındakilerin ise muhacir olarak kabul edilmeyeceği ve askeri kuvvet içinde yer almaları bir genel bildiriyle tüm vilayetlere tebliğ ediliyordu[275].

Muhacirler gelmeden önce vatandaşlığında bulunduğu ülkelerden ilişkilerini kestiklerine dair bir beyanname vermek zorundaydılar. Bu beyannamede muhacirlerin tamamen kendi arzu ve istekleriyle göç ettikleri, ileride hiçbir şekilde ecnebilik iddiasında bulunmayacakları, Osmanlı kanun ve nizamlarına

[274] BOA DH.MB.HPS.M. 8/65, Muhacirin İdaresi'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 16 Haziran 1329 (29 Haziran 1913) tarihli tamimen tebliğ nüshası.

[275] BOA., DH.SN.THR. 52/86 Lef 2, Sicil-i Nüfus Müdüriyeti'nden tüm vilayetlere gönderilen 13 Mayıs 1330 (26 Mayıs 1914) tarihli tamimen tebliğ nüshası. Aynı konu için bkz.: BOA DH.MB.HPS.M.13/62.

uyacakları, aksi halde Osmanlı memleketinden ve vatandaşlığından çıkarılmayı kabul ettiklerine dair ifadeler bulunmaktaydı[276].

Ayrıca Bulgar, Yunan ve Sırp Hükümetleri ile imzalanan İstanbul ve Atina Anlaşması hükümlerine göre; muhacir olarak geleceklerin, Osmanlı şehbenderliklerine vermeleri gerekirken vermedikleri beyannamelerin, muhacirlerin yerleştirildikleri mahallerden alınmasının sevkıyat ve muamelatça rahatlığı sağlayacağı ifade edilmişti[277].

Balkan Savaşları'ndan önce Rumeli'den gelip Osmanlı vatandaşlığına kabul edilen ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde oturduğu bilinen bazı şahısların da savaş sonrasında muhacir sıfatını taşımak istediklerinde, yapılan nüfus kayıt incelemelerinden sonra bunun mümkün olmayacağı kendilerine bildiriliyordu[278]. Mesela savaş öncesinde Romanya'dan gelen Murad Ali oğlu Nurgeldi adlı vatandaşın verdiği dilekçesinden sonra, eski memleketi olan Köstence Şehbenderliği ile yapılan yazışmadan bir kötü hali bulunmadığı bildirilince, muhacir sıfatıyla değil mülteci sıfatıyla vatandaşlığa kabul edilerek nüfus kağıdının verilmesi uygun görülmüştü[279]. Muhtemelen bu tür talepler muhacirlere tanınan askerlik muafiyetinden ve yardımlardan istifade etmek için yapılmaktaydı.

---

[276] BOA., DH.SN.M. 33/122 Lef 1, Muhacirin Müdüriyeti'nden Sicil-i Nüfus Müdüriyeti'ne 16 Nisan 1330(29 Nisan 1914) tarihinde gönderilen tezkirede yer alan beyanname örneği. *"Tâbiiyetinde olduğum halde bu kere arzu-yı zatiyemle tâbiiyet-i Devlet-i Aliyye'ye dehalet eylediğimden ileride hiçbir vecihle ecnebilik iddiasında bulunmayacağımı ve şayed bu yolda evrak zuhur eder ise veya ibraz eyler isem hakkımda muamele-i kanuniyenin icrasına ve Memalik-i Osmaniye'den tard ve tebidime razı olduğumu ve Devlet-i Ali-i Osmaniye'nin bilcümle kavanin ve nizamatına tabi ve her türlü tekalif-i emiriye ve askeriye ile mükellef bulunduğumu mübeyyin işbu taahhüd senedim takdim kılındı."*

[277] BOA., DH.MB.HPS.M 13/28, Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne 3 Mayıs 1330 (16 Mayıs 1914) tarihinde gönderilen tezkire. Ayrıca bkz. DH.SN.M. 34/28.

[278] BOA., DH.İD. 63/45, Dahiliye Nezareti İdare Kalemi'nden İstanbul Vilayeti'ne gönderilen 18 Zilkade 1332 (7 Kasım 1914) tarihli tezkire.

[279] BOA., DH.SN.THR 45/37 Lef 2, Sicil-i Nüfus Tahrirat Müdüriyeti'nden Ankara Vilayeti'ne gönderilen 16 Eylül 1329 (29 Eylül 1913) tarihli tezkire sureti.

Bu arada halkın muhacir konumuna düşmesi yanında Osmanlı devlet memurları da her şeylerini terk ederek vatana gelmişlerdi. Devlet bunları muhacir addetmiyordu. Çünkü bunlar devletten maaş almaktaydı ve emeklilik hakları mevcuttu. İşte bu yüzden 9 Haziran 1914 tarihli genel bildiride Rumeli'den dönen bazı memurlardan her nasılsa gözden kaçarak muhacirler gibi iskân muamelesi görenler olduğu ve bu gibilerin tespit edildikten sonra haklarında uygulamaların yok sayılıp geri alınması isteniyordu. Ancak bu memurlar memuriyetle ilgili her türlü hak ve maaşlarından vazgeçerler ise bu durum bağlı bulundukları dairelere haber verildikten sonra bunların da diğer muhacirlerin yararlandıkları haklardan istifade edebilecekleri bildiriliyordu[280].

Fakat daha sonra Devlet'in bu uygulamasından vazgeçtiği ve Rumeli'nden gelen memurlara da diğer muhacirlere verdiği yardımları aşmamak şartıyla yardım ettiğini görülmektedir. Ekim 1916 tarihli bir genel bildiri de istilaya uğramış yerlerden gelen memurlardan dört yüz kuruşa kadar maaşı olanların *hukuk-ı muhaceretten* istifadeleri uygun olduğu ve memurların görevini aksatmayacak yerlerde kendilerine hane arazi, bağ veya bahçe verilebileceği; ancak, hiçbir zaman bu miktarın normal muhacire verilenden fazla olmayacağı; eğer fazla verilen var ise bunların geri alınması gerektiği bildirilmiştir[281]. Tabii olarak bu uygulamanın daha adil olduğunu ve Devlet'in bu yanlıştan döndüğünü söyleyebiliriz. Çünkü memur da olsalar bu insanlar her şeylerini kaybedip muhacir durumuna düştükten sonra bir ev ya da bahçeye ihtiyaçlarının olması gayet normaldi. Buradan çıkardığımız önemli bir diğer tespit de muhacirler arasında eşit davranılarak memurlara fazla bir yardım yapılmış ise geri alınmasının da adaletli olduğudur.

---

[280] BOA., DH.SN.M. 34/57, Muhacirin Müdüriyeti'nden Sicil-i Nüfus Müdüriyeti'ne gönderilen 27 Mayıs 1329 (9 Haziran 1914) tarihli tamimen tebliğ nüshası. Aynı konu için bkz.: BOA DH.MB.HPS.M. 14/11.

[281]. BOA DH.MB.HPS.M. 26/11, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi İskân Şubesi'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen Muharrem 1335(Ekim 1916) tarihli tamimen tebliğ nüshası.

Osmanlı vatandaşlığına kabul siyasetinde Devlet gayet hassas davranıp herhangi bir karışıklık çıkmaması için tedbir almıştır. Bir yanlışlık tespit edildiğinde bunun hemen düzeltilmesi yolunu seçmiştir. Yabancı ülkelerden göç eden muhacir ve mültecilerden, Osmanlı vatandaşlığına kabul edilme dilekçesi verenlerden birçoklarının bazı yerlerde *Umur-ı Ecnebiye Müdüriyetleri* derkenarları üzerine nüfus müdüriyetlerince nüfus kağıtları verilerek kaydedildiklerinin duyulmasıyla, *Tâbiiyet Müdüriyeti*'nce gerekli muamelesi ve *Muhacirin İdaresi*'nce kayıtları yapılmadıkça hiçbir yabancı şahsın kabulü ve kaydının uygun olmadığı belirtilerek gereken tedbirler alınmıştır. Bakanlıktan müsaade verilmedikçe bu tür uygulamaların kesinlikle yapılmaması 26 Mart 1913 tarihli bir genel bildiriyle tüm vilayetlere bildirilmiş, ayrıca tüm nüfus müdüriyetlerine ayrıca duyurulması için Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne gönderilmiştir[282].

Üsküp'te jandarma neferi olarak görevli iken savaş dolayısıyla İstanbul'a gelen ve Kastamonu Hapishânesi gardiyanlığında görevlendirilen Bayram oğlu Ahmed ve ailesinin nüfus cüzdanlarını Üsküp'te kaybettiğinin anlaşılması üzerine diğer benzerlerine uygulanan muameleye tabi tutulması ve getireceği iki şahidin ifadesi yeterli bulunarak nüfusa kaydedilmesi uygun görülmüştür[283]. Devlet nüfus kağıtlarını kaybedip muhacir olarak kaydedilemediğinden dolayı zor durumda kalanların getirecekleri iki şahidin ifadesini yeterli bularak nüfusa kaydedilmeleri ve nüfus cüzdanlarının verilmesini sağlayarak muhacirlerin işlerini kolaylaştırıyordu.

Yanbolu muhacirlerinden Adapazarı'nda oturan ve hancılık yaparak geçimini temin eden Mehmed oğlu Hasan'ın nüfusa kaydını istemesi üzerine, kendisinin bir mahkumiyet ve fena hali görülmediğinden kendisi ve ailesinden alınacak bir taahhüd

---

[282] BOA., DH.SN.THR. 41/61 Lef 1, Muhacirin İdaresi'nden Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne gönderilen 13 Mart 1329 (26 Mart 1913) tarihli tezkire. Ayrıca Nüfus İdaresi'nden gönderilen tamimen tebliğ için bkz. DH.SN.THR 51/23.

[283] BOA., DH.SN.THR. 49/82, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'nden Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen 20 Şubat 1329 (5 Mart 1914) tarihli tezkire sureti. Ayrıca Tikveşli muhacir Kara Mehmed oğlu Ali Hasan'ın Menteşe Sancağı'na aynı şekilde kaydedilmesi hakkında verilen emir için bkz. DH.SN.THR.51/14 Lef 2.

senediyle nüfusa kayıtlarının yapılıp cüzdanlarının verilmesi belirtiliyordu[284].

Ayrıca savaşta babası şehit olmuş kimsesiz asker çocukları da istisnai olarak şahit istenmeden nüfusa kaydediliyorlardı. Görice Sancağı'na bağlı Kesriye Kazası ahalisinden olup, babası Mülazım-ı Sânî Abdülkerim Efendi'yi savaşta kaybedip, diğer muhacirler ile İstanbul'a gelen ve kimsesiz olduğundan dolayı Darülaceze'de kalan 15 yaşındaki Ziya Efendi'nin nüfusa şahit istenmeden kaydedilmesi gerektiği bildirilmiştir[285].

Devlet'in normal şartlarda nüfus kağıdını kaybedenlerden alması gereken cezaya rağmen söz konusu olan muhacirler ise bu cezayı almamayı bir politika haline getirdiği görülmektedir. Alasonya muhacirlerinden Hamdi'nin nüfus kağıdını kaybettiğinden dolayı para cezasından affını istemesi üzerine zaten muhacirlere bu cezayı uygulamanın "*mugayir-i adalet*" olacağı belirtiliyordu[286].

Gelen muhacirlerin iskân ve iaşe hususlarına ait hükümet ve belediye kuruluşlarına verecekleri arzuhaller, ilmühaberler, şehadetnameler ve doktor raporlarının geçici olarak damga vergisi ile Hicaz ilmühaberinden muaf tutulduğu 14 Haziran 1913 tarihli Mâliye Nezareti'nin yazısı ile belirtilmiştir. Ayrıca buna nüfusa kayıt için başvuranların verecekleri evrak da dahil edilmiştir[287]. Böylece devlet kendisine gelir olarak temin edeceği vergilerden fedakarlık ederek muhacirlere büyük kolaylıklar sağladığını da göstermiş oluyordu.

---

[284] BOA., DH.SN.THR. 49/74, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'nden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 27 Kanunuevvel 1329 (9 Ocak 1914) tarihli tezkire sureti.

[285] BOA., DH.SN.THR. 50/85, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'nden İstanbul Vilayeti Nüfus Müdüriyeti'ne gönderilen 22 Cemaziyelevvel 1332 (18 Nisan 1914) tarihli tezkire sureti.

[286] BOA., DH.SN.THR. 56/48 Lef 2, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'nden İstanbul Vilayeti'ne gönderilen 30 Eylül 1330 (13 Ekim 1914) tarihli tezkire sureti.

[287] BOA., DH.SN.THR.51/21 Lef 2, İzmit Mutasarrıflığı'ndan Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne gönderilen 2 Nisan 1330 (15 Nisan 1914) tarihli tezkireden.

F-) Muhacirler İle İlgili Kurulan Komisyon ve Müdüryetler

19. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti yeni bir iskân meselesiyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra kaybettiği topraklar üzerindeki Müslüman ahalinin dalgalar halinde Osmanlı sınırları içine gelmeleri karşısında, Osmanlı Devleti'nin bunları karşılayacak bir teşkilatı ve hazırlığı yoktu. Kırım savaşından sonra kitleler halinde göç eden Kırım Türklerinin durumu devleti bu konuda hazırlık yapmaya itti. İlk defa göçmenlerin nasıl iaşe edileceği, ne şekilde iskân edileceği ve diğer hususlara ait talimatname 1856'da hazırlanmıştır. Bu göçmenler İstanbul ve çevresine genellikle vapur ile geliyorlardı ve bunlar ile Şehremaneti ilgileniyordu. Bunların Rumeli'de uygun yerlere iskânı meselesi de yine bu kuruluşun sorumluluğundaydı. Daha sonra Şehremaneti'nin bu yükü taşıyamayacağı anlaşılmış ve 1860'da Muhacirin Komisyonu kurulmuştur.

1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra devletin gördüğü en büyük muhacir meselesiyle ilgilenmek üzere ise İstanbul'da İskân-ı Muhacirin Komisyonu kuruldu[288]. 1907 (Hicri 1325) yılına ait Devlet salnamesinde muhacir işleriyle ilgilenen birim olarak *Taht-ı Riyaset-i Mufahhama-i Hazret-i Padişahî'de müteşekkil* Muhacirin Komisyon-ı Alisi gösteriliyordu. Komisyonun teşkilat yapısı ise söyledir:

[288] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 119

Tablo VI: Muhacirin Komisyon-ı Âlîsi[289]

MEMURİYETİ	İSMİ
I.Aza Katib-i Sani-i Hazret-i Padişahi	Vezir İzzet Paşa
Aza	Vahid Bey
Aza (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Azasından)	Refik Bey
Aza (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Azasından)	Mehmed Reşad Bey
Aza	Ferik Osman Paşa
Aza	Behçet Bey
Umur-ı Tahririye Memuru (Şura-yı Devlet Dairesi I.sınıf muavinlerinden	Hasan Vassaf Bey
Umur-ı Hesabiye Memuru (Aşar ve Rusumat İdare-i Umumiye Muhasebe Müdürü)	Hacı Hüsnü Bey
Muhacirin İdare-i Umumiyesi	
Memur	Behçet Bey
Muavin ve Başkatip	Veli Bey
Muavin	Ali Rıza Bey
Tahrirat Kalemi	
Mümeyyiz	Ahmed Sıdkı Efendi
Sermüsevvid	Kamil Efendi
Evrak Kalemi	
Sermukayyid	Hafiz Ali Efendi
Heyet-i Hesabiye Kalemi	
Mümeyyiz	Şakir Efendi
Tahkik Kalemi	
Memur	Mehmed Neşet Ef.
Başkatip	Ahmed Efendi
Sevkiyat Kalemi	
Memur	Mehmed Neşet Bey
Başkatip	Cemil Bey
Misafirhane Memuru	Hüseyin Efendi

[289] Şalname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Dersaadet Sene 1325, s.164-166

Balkan Harpleri sırasında muhacirler ile ilgili teşkilatın adı salnamelerde Muhacirin İdaresi olarak geçmekteydi ve başında bir müdür bulunurdu. 1911-1913 arası Osmanlı devlet salnamelerinde Muhacirin İdaresi, Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir kuruluş olarak gösteriliyor ve başında bir müdür bulunuyordu. Muhacirin Müdürleri 1911'de Ziya Bey[290], 1912'de Said Bey olarak geçmektedir[291]. Dahiliye Nezareti'nde yapılan teşkilat değişikliği sebebiyle İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti kurulmuş ve muhacirler yanında aşiretlerin iskânı ile de bu kuruluş ilgilenmeye başlamıştır. Bu bir genel bildiriyle tüm müesseselere bildirilmiştir[292]. Kurulan müdürlük için Cağaloğlu'nda yıllık 14.234 kuruşa bir bina kiralanmıştır[293].

Salnamelerde, teşkilatı değiştirilen bu müessesenin idari yapısına ait ilk bilgiyi malî 1334(1917-1918) tarihli Devlet Salnamesi'nde buluyoruz. Bu yeni teşkilatta daha önceki salnamelerde rastlamadığımız bir takım yeni bürolara rastlamaktayız. Bu yeni teşkilat şu idari birimlere ayrılıyordu[294].

---

[290] Salname-i Devlet-i Osmaniye, 1327 Rumi (1911-12), Dersaadet, 1327, s.207

[291] Salname-i Devlet-i Osmaniye, 1328 Rumi (1912-13), Dersaadet, 1328, s.198

[292] BOA.DH.MB.HPS.M. 9/50, Muhacirin İdaresi'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 28 Teşrinisani 1329 (11 Aralık 1913), tarihli tamimen tebliğ nüshası.

[293] BOA.DH.MB.HPS. 29/11, 16 Teşrinisani 1330 (7 Temmuz 1914) tarihli yazı.

[294] Salname-i Devlet-i Osmaniye Sene 1334(1917/1918), Dersaadet 1334, s. 209-211.

Tablo VII : Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi

MEMURİYETİ	İSİM
Müdür-i Umumi	Hamdi Bey
Muavin	-
İskân Şubesi	
Müdür	İbrahim Bey
Muavenat Muavini	Münir Bey
Tabiyet ve Mualîyat Muavini	
Aşair Şubesi	
Müdür	Zekeriya Bey
Anadolu kısmı muavini	Veli NecdetBey
Arabistan ve Hicaz Kısım Muavini	Mustafa İhsan Bey
Irak ve Suriye kısım Muavini	Hasan İhsan Bey
Sevkiyat Şubesi	
Müdür	Süleyman Hikmet Bey
Muavin	Alaeddin Bey
Sevkiyat-ı Hariciye Memuru	Ali Fehmi Bey
Sevkiyat-ı Hariciye Memuru	Hilmi Bey
Sevkiyat-ı Hariciye Memuru	Mehmed Midhat Bey
İhsaiyyat ve Memurin Müdüriyeti	
Müdür	Mustafa Maruf Bey
Memurin Kısım Muavini	Said Seyfi Bey
İhsaiyyat Kısım Muavini	Talat Bey
Heyet-i Teftişiyye Şubesi	
Sermüfettiş	Mithat Bey
Müfettiş	Bahaddin Bey
Müfettiş	Kerameddin Bey
Müfettiş	-
Heyet-i Fenniye Şubesi	
Umur-ı Ziraiyye Müdürü	-
Umur-ı Sıhhiye Müdürü	Asım Bey
Umur-ı İnşaiyye Müdürü	Ömer Kani Bey
Harita Memuru	-
Muhasebe Şubesi	
Müdür	Muzaffer Bey
Mümeyyiz	-
Evrak Şubesi	
Müdür	Sabri Bey
Dosya memuru	Cemil Bey
İdare ve Levazım Memurluğu	
Memur	Hasan Bey

Vilayetlerde ise İskân-ı Muhacirin memurlukları kurulup merkezi İstanbul'da olan bu genel müdürlüğe bağlandı. Devlet vilayetlerdeki muhacirin işlerine de çok önem vermiş, yetersizliği görülen memurları hemen görevden alınmıştı. Konya Vilayeti'ndeki iskân işlerinde başarısız olan İskân-ı Muhacirin Memuru Ahmed Saib Bey'in görevinden alınması ve yerine inşaat mevsimi geçirilmeden bu işleri layıkıyla yerine getirecek birinin atanması isteği Sadaret'e gönderilmiş ve memur irade-i seniyye ile görevinden azledilmiştir[295].

Bu arada İstanbul'daki muhacirlerin iskân işleri genel müdürlükçe yürütülse de Balkan Harbi'ni müteakip Dersaadet ve civarında birçok muhacirler iskân edildiği gibi ticaret ve sanatla uğraşmak üzere İstanbul'da yerleşenlerin tabiyet, tescil, muafiyet ve sair işler ile görevli bir memur bulundurulması zarureti ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine İstanbul Vilayeti'nce de Muhacirin Memurluğu oluşturulmasının faydalı olacağı teklifinden sonra, 31 Mart 1915'te genel müdürlükteki tecrübesi ile tanınan Kaşif Efendi bin beş yüz kuruş maaşla bu göreve tayin edilmiştir[296].

İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin kendi konumu ile ilgili birtakım kitaplar da yayınlamıştır. Bunlar arasında tespit edebildiklerimiz *İskân-ı Muhacirin*, *Türkmen Aşiretleri*, *Kürdler* adlı üç kitap İstanbul 1334 tarihlidir. Ayrıca *Türkiye'de Yunan Fecayi'i*, Dahiliye Nezareti Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı'nın beşinci, *Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar*, adlı kitap da müdüriyetin İstanbul 1337'de neşrettiği altıncı kitabı olmuştur.

Geçici görevle muhacir işleriyle uğraşmak üzere Muhacirin Komisyonu'na atanan bazı memurların iki yerden maaş almala-

---

[295] BOA., İrade Dahiliye tasnifi 1333.Cemaziyelahır 19/ İrade Numarası: 25, Dahiliye İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Sadaret'e gönderilen 20 Nisan 1333 (3 Mayıs 1915) tarihli tezkire üzerine konu Sadaretçe Padişaha havale edilmiş ve 4 Mayıs 1915 tarihinde iradesi çıkmıştır.

[296] BOA., İrade Dahiliye tasnifi 1333.Cemaziyelevvel 18/ İrade Numarası:15, Dahiliye İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Sadaret'e gönderilen 18 Mart 1331 (31 Mart 1915) tarihli tezkire üzerine konu Sadaretçe Padişaha havale edilmiş ve 3 Mayıs 1915 tarihinde iradesi çıkmıştır

rı bir sorun olarak görülüp mesele bakanlığa intikal ettirilmiştir. Verilen cevapta bir memurun iki yerden maaş alması yasak ise de geçici görevle vazifelendirilen memurların günlük ücret almaları maaştan sayılamayacağından Kantar ve Zebhiye Müdür vekili Münir Bey'in Muhacirin Komisyonu azalığında bulunduğu sürece günlük ücret almasında bir sakınca olmadığı cevabı verilmiştir[297]

Ülke içinde çeşitli vesileler ile görevli bulunan bazı şahıslardan da muhacirler ile ilgili işlerde yararlanılıyordu. Bu da yetenekli ve liyakatli kişilere ihtiyacın ne kadar fazla olduğunun bir göstergesidir. Mesela, Aydın Vilayeti'ndeki jandarmaları teftişe memur İngiltere'den Binbaşı Didez Efendi'nin, aldığı iznini Karesi ve Hüdavendigar'da geçirdiği sıralarda muhacirlerin iskânında fevkalade gayret ve hizmetlerde bulunmuştu. Bunun üzerine kendisinin durumu araştırıldığında Osmanlı hayranı bir kişi olduğu bildirilip, kendisinin de bu işlerde hizmet edeceğini kabul etmesi üzerine bu kişiden Aydın'da muhacir ile ilgili muamelatta istifade olunacağı anlaşıldığından Jandarma Genel Kumandanlığı'na da bilgi verilerek muhacirler ile ilgili işlerde görevlendirilmiştir[298].

İstanbul'da camilerde, tekkelerde, sur diplerinde kısacası her yerde bulunan muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Şehremaneti'nde de muhacirlerin sevk ve iaşeleri ile ilgilenen bir birim de oluşturulmuştu[299].

Bazen İstanbul'daki Muhacirin Müdürü'nün birtakım başka özel işlerde de görevlendirildiğini bilmekteyiz. Konumuzla direkt olarak bir alakası olmasa da bu durum ilgi çekicidir. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin üç ay süren kısa hakimiyetinden sonra

---

[297] BOA., DH.MTV. 60/56, Muhacirin Komisyonu Reisi Şehremini Cemil Bey'in suali üzerine Dahiliye Nezareti'nden 25 Temmuz 1329 (7 Ağustos 1913)tarihinde gönderilen cevabi yazı sureti.

[298] BOA.. DH.İD. 159-2/2 Dahiliye Nezareti İdare Kalemi'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913) tarihli tezkire sureti.

[299] BOA., DH.İD. 26-2/34, Not: Bunu Şehremaneti Muhacirin İaşe ve Sevk Komisyonu antetli ve Muhacirin Komisyonu Reisi Şehremini Cemil imzalı 9 Haziran 1913 tarihli bir tezkireden bilmekteyiz .Tezkire bu gömleğin içinde bulunmaktadır.

Enver Paşa'nın görevlendirdiği özel kuvvetler de Bulgaristan ile yapılan anlaşma neticesi Batı Trakya'yı boşaltmışlardır. Fakat Enver Paşa burayla ilgisini kesmeyerek bu işi takip etmek üzere en yakın arkadaşlarından Kurmay Yüzbaşı Süleyman Askeri Bey'i getirmişti. Süleyman Askeri Bey İstanbul'da Muhacirin Müdürü ismi altında Batı Trakya ve Makedonya işlerini I. Dünya Savaşı'na kadar idare etmiştir. 5 Ağustos 1914'te kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın başında da Süleyman Askeri Bey vardı ve Basra Valiliği görevine gidene dek bu görevi sürdürmüştü. Batı Trakya boşaltıldıktan sonra burada kalan Fuat Bey (Balkan) ve arkadaşları Muhacirin Müdürü sıfatıyla İstanbul'da bulunan Süleyman Askeri Bey'in talimatına göre hareket ederek Batı Trakya milis kuvvetlerinin silahlarını saklamış ve burada bulunan İslam Cemaati de güçlendirilerek Bulgar Sobranya Meclisi'ne Türklerin milletvekili seçtirilmeleri de Teşkilatça sağlanmıştı[300].

G-) Rumeli Muhacirîn-i İslamiye Cemiyeti

Osmanlı Devleti'nin özellikle yıkılış dönemine girdiği son 50 yılın en önemli problemlerinden birisi olan göç problemini halletmede devlet kuruluşlarının yanında halktan ve sivil toplum inisiyatiflerinden de önemli yardımlar sağlanmaktaydı. Bu dernekler arasında muhacirlerle doğrudan alakalı olan ve arşiv belgeleri ile zamanın gazetelerinde adı geçen bir dernek de *Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti* idi. Dahiliye Nezareti belgeleri arasında bu derneğin kuruluşu, kurucuları ve tüzüğü hakkında bir belgeye rastlayamadık. Ancak derneğin varlığını Padişah'a çektiği bayram telgrafları ve nezarete gönderdiği dilekçelerden anladığımız gibi zamanın gazetelerinde sınırlı da olsa dernek hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Dernek, Dahiliye Nezareti ile olan yazışmalarını, antetini içeren kağıtlarla yapmaktaydı.

[300] Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 89-90.

Dernek sadece gelen muhacirlere yardım etmekle değil kendisini kültürel alanda da vazifeli görüyordu ve yayın faaliyetlerinde bulunuyordu[301]. Bunlardan elde edilecek gelir de ayrıca muhacirler yararına harcanmıştı. Bu yayınlarda Balkan Harbi ve sonrasında yapılan zulümler temsili resimler ile birlikte ayrıntılı olarak yayınlanıp, kamuoyu bu zülumler hakkında bilgilendirilmişti. Bu yayınların diğer bir faydası da kamuoyunu etkileyip, muhacirlere sahip çıkılmasının devamını da sağlamaktı.

Muhacir iskânı meselesinde dernek, resmi makamlara verdiği dilekçelerle devletin iskân politikasını da yönlendiriyordu. Mesela Adana'ya bağlı Seyhan Kazası'nda Devlet'e ait Anavarza çiftliğinin yabancı bir şirkete verileceğini haber alan dernek, bu yerde 1892'den beri muhacir yerleştirildiği ve bundan böyle de Rumeli'nden gelen muhacirlere burada yüzer haneli köyler inşasının siyasi ve malî faydalar getireceğini içeren dilekçesini Dahiliye Nezareti'ne göndermişti. Bunun üzerine nezaret konuyu Adana Vilayeti'ne göndermiş ve vilayetin bu konudaki değerlendirmelerini istemişti[302].

Demek, bazı muhacirlerin iskânına yardımcı olduğu ve Devletin iskân politikasını yönlendirdiği gibi, bu iskân işlemini, kendine bağlı bulunan üyeleri aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Görevlendirilen üyelerin ortak özelliği, Rumeli'de istila edilen topraklarda görev yapan devlet memurları olmalarıdır. Bu durum demeğin yarı resmi bir özellik taşıdığını da düşündürmektedir. 22 Haziran 1913 tarihinde nezarete gönderilen bir dilekçede, cemiyetçe Adana Vilayeti'ne bağlı Erzin arazisinde iskân edilecek muhacirlerin iskân ve diğer meseleleriyle ilgilenmek üzere bir heyet gönderileceği belirtilmektedir. Bu heyetin baş-

---

[301] Mesela bu yayınlar arasında, *Alam-ı İslam. Bulgar Vahşetleri İslamiyetin Enzar-ı Basiretine ve İnsaniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine*, İstanbul 1328(1912-13), *Alam-ı İslam, Rumeli Mezalimi ve Bulgar Vahşetleri İslamın Enzar-ı Basiretine ve İnsaniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine*, İstanbul 1329 (1913-14) *Türk Katilleri ve Yunanlılar* İstanbul 1332 (1916-17) tarihli eserleri tespit edebildik

[302] BOA., DH.İD. 85/39, Dahiliye Nezaretinden Adana Vilayeti'ne gönderilen 24 Kanunusani 1328 (6 Şubat 1913) tarihli tezkire sureti.

kanlığına eski Edirne Telgraf Müdürü Aziz Bey, üyeliklerine ise eski Siroz Ziraat Müdürü Salih Bey, Mısırlı Salaheddin Mazhar ve eski Pirlepe Adliye Memuru Mahmud İbrahim Efendiler getirilmiştir. Heyet iskân bölgesine varınca, eşraftan iki kişi ve vilayet sıhhiye memuru müfettişi ve mühendisiyle beraber göreve başlayacakları bildirilmiştir. Fakat bunların hizmetleri esnasında bağlı bulundukları dairelerdeki hukuklarına bir zarar gelmemesi için kanunen izinli sayılmaları ve zaten yaptıkları hizmetin fedakarlık isteyen gönüllü bir iş olduğundan bahsetmiş ve aldıkları maaşın da Rumeli'nden dönen memurların almakta olduğu cüzi maaş dahilinde olduğundan maaşın kesilmemesi istenmiştir. Dahiliye Nezareti de bağlı bulundukları nezaretlere durumu bildirerek memurların izinli sayılmalarını hak ve hukuklarına bir zarar gelmemesini rica etmiştir[303].

Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti, muhacirlerin mevcut bulundukları yerlerde mahalli halk ile muhacirler arasında bir köprü vazifesi görmüş büyük bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği göstermiştir. Dernek, geliri muhacirler yararına kullanılmak üzere "İane Bileti" adıyla biletler bastırarak halktan yardım toplamıştır.[304] Bu arada cemiyet merkezine; Molla Gürani civarında, Seydibey Mahallesi sakinlerince bağışlanan 100 parça yatak, yorgan, battaniye, yastık, hırka vs. eşyalar ile bir miktar nakit para ihtiyacı olan muhacirlere dağıtılmıştır[305].

Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti, derneğe gelir temin etmek ve muhacirler yararına harcamak üzere bir takım neşriyat faaliyetlerinde de bulunmuştur. Bu konuda elimizde bulunan belge Tahirü'l Mevlevî tarafından yazılmış *Bulgar Mezalimi İntikam Levhası* başlığı ve *Kulağında Küpe olsun Unutma* adıyla 14 Ağustos 1913 (1 Ağustos 1329) tarihinde yazılan bir şiirin matbu bir örneğidir. Cemiyet Neşriyatından numara 1

---

[303] BOA., DH.MTV. 60/72, Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Haziran 1329 tarihli ariza ile Dahiliye Nezareti'nden Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen 1 Eylül 1329 tarihli tezkire.

[304] 1 Teşrinisani 1328(14 Kasım 1912) tarihli. İkdam gazetesinden naklen A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.79.

[305] 13 Teşrinievvel 1328(26 Ekim 1912) tarihli Nimet gazetesi'den naklen A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.81.

diye çıkması ve fiyatının da 20 para olması bizim de yukarıda tespit ettiğimiz birtakım neticelere varmamıza sebep olmuştur[306]. Bulgar mezaliminin en şiddetli olduğu zamanlarda yazılan ve basılan bu şiirin muhacirlerle dolu İstanbul'da şehir halkının hissiyatına tesir ederek yardım toplama meselesinde epey faydası olmuştur diye düşünüyoruz.

BULGAR MEZALİMİ

İntikam Levhası

Kulağında Küpe Olsun Unutma

Rumeli'nin Dağı Taşı Ağlıyor!
Kan içinde her subaşı Ağlıyor!
Parçalanmış gövdelerin yanında!
Can Cekişen arkadaşı ağlıyor!

Bak şu yurda tek bir ocak tütmüyor!
Issız kalmış bülbülleri ötmüyor!
O sevimli ovaları kurd almış!
Bir çobancık davarları gütmüyor!

Kara toprak kandan olmuş kırmızı!
Doğrandıkça Türk kadını Türk kızı!
Can evine canavarca saldırmış!
Sürü sürü ırz ve namus hırsızı!

Mihraplara haç asılmış, Ezanlar!
Susdurulmuş güm güm ötüyor çanlar!
Camilerin minberleri yakılmış!
Çizme ile çiğneniyor Kur'anlar

[306]Belgenin Aslı için Bkz: Ek 4, s. 372.

Ey Müslüman Kendini hiç Avutma!
Yüreğini Öç almadan soğutma!
İnim İnim inleyişi yurdunun!
Kulağında küpe olsun Unutma!

Cemiyetin, savaş esnasında devletin en önemli ihtiyacı olan asker toplama meselesine de yardımcı olduğunu görmekteyiz. Bu ve diğer faaliyetleri cemiyet faaliyetlerinin devlet politikasıyla birebir örtüştüğü manasına gelmektedir. Muhacirlere tanınan askeri muafiyetlere rağmen göçmenlerden bazıları Balkan savaşı sürerken derneğe müracaat ederek savaşa gönüllü olarak katılmak istediklerini beyan etmişlerdir. Bunun üzerine dernek gönüllü muhacir taburları oluşturarak askerlerin cepheye kafileler halinde sevklerine yardımcı olmuştur. Birinci kafile 19 Ekim ikinci kafile ise 24 Ekim 1912'de cepheye gönderilmişlerdir[307].

Ayrıca, cemiyetin hükümet ile işbirliğinin yanısıra Padişahla da iyi ilişkiler kurmaya çalıştığını görmekteyiz. Nitekim 10 Kasım 1913'e rastlayan Kurban Bayramı'nda çektiği telgrafta Padişahın Kurban Bayramı'nı edebi ifadelerle tebrik etmiş ve Padişah'a uzun ömür ve saadetler dilemiştir[308]. Tebrik telgrafının alınması üzerine Sadaret, Padişah adına Dahiliye Nezareti'ne cevap göndermiş, nezaret ise bir hafta kadar sonra gönderdiği

[307] 8 Zilkade 1330 (19 Ekim 1912) tarihli İkdam gazetesi ve 11 Teşrinievvel 1328 (24 Ekim 1912) tarihli Alemdar gazetesinden nakleden A.Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.125.

[308] BOA., DH.KMS. 5/2 Lef 16, Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'nden Padişah'a gönderilen 28 Teşrinievvel 1329 (10 Kasım 1913) tarihli telgrafname. Not: Ifadelerin zenginliğinin görülmesi açısından metni burada vermeyi uygun gördük. "....*fahr-i server eyleyen ıyd-ı said-i adha-yı sertac-ı mefheret-i müminin ve Osmaniyan olan halife-i diyanet-şiar ve şehriyari alem-i nebar efendimiz hazretlerinin hâk-i pây-i şeninşâhilerine tebrik-şitâb eder ve vücud-ı behrud-ı hümâyunlarını kemâl-i sıhhat ve ihtişâmla erike-i pirâ-yı izz ü ikbâl buyurmalarını cenâb-ı hâfız-ı hakikiden teferru ve niyâz eylemekde olduğumuzu arz eyleriz. Ol bâbda ve katebe-i âhvâlde emr ü ferman hâkân-ı 'âzamımız efendimiz hazretlerinindir.*"

yazıda cemiyetçe çekilen telgraftan dolayı Padişah'ın memnuniyetine mazhar olduğunu dernek yöneticilerine bildirmiştir[309].

Yine dernek Padişaha çektiği 14 Temmuz 1914 tarihli telgrafta Osmanlı'nın milli bayramlarından biri olan "*10 Temmuz ıyd-ı mübeccel-i millisini*" tebrik etmiş ve bu vesileyle Hilafet ve Saltanat'a olan bağlılığını bildirmiştir[310].

2- MUHACİRLERİN NAKİLLERİ

Etnik olarak çok karışık durumda olan Balkanların köy ve şehirlerinde Müslüman unsurlar ile Hıristiyan unsurlar içiçe yaşıyorlardı. I. Balkan Harbi esnasında Osmanlı Ordusu'nun savaşı kaybetmesi ve Trakya'daki Doğu Ordusu ile Makedonya'daki Batı Ordusu arasındaki bağlantısının kesilmesi ile cephe gerisindeki halkın büyük bir telaş içine düştüğünü biliyoruz. Bu yüzden Türk ve Müslüman unsurların çoğunlukta bulunduğu yerlerde bile, cephe gerisinde ordusuz ve hükümetsiz kalmış olmalarından doğan büyük bir telaş yaşanıyordu. Fırsatı ele geçiren Bulgar, Rum, Sırp ve diğer unsurlardan gerek yerli ahali, gerekse Balkan devletçiklerinin gizlice desteklediği çeteler, Müslüman halka karşı büyük bir etnik temizlik ve yağma hareketine girişmişlerdi. İşte bu yüzden göç etmeye mecbur kalan insanlar muhacir konumuna düşmüşlerdi. Yollarda türlü tehlikelere maruz kalmalarına rağmen güvenli gördükleri ya henüz işgal edilmemiş olan şehirlere (Trakya ahalisinin Bulgar zulmünden kaçmak için İstanbul ve Gelibolu'ya kaçmaları), ya da karayolunda büyük sıkıntılar çekip ilk güvenli limandan denizyoluyla Anadolu'ya göç etmişlerdi (Makedonya ahalisinin önce Selanik'e sonra İzmir, Antalya Limanları'ndan Anadolu'ya gelmeleri gibi).

---

[309] BOA., DH.KMS. 5/2 Lef 1, Dahiliye Nezareti'nden Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'ne gönderilen 7 Teşrinisani 1329(20 Kasım 1913) tarihli telgraf.

[310] BOA., DH.KMS. 26/33 Lef 7, Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'nden padişaha gönderilen 1 Temmuz 1330 tarihli telgraf.

RESİM 9:Çorlu'dan yalınayak göç eden bir muhacir kadını. 9 Kasım 1912.
(Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğrallarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi.)

Her şeylerini kaybetmek pahasına, sadece canlarını kurtarmak için göç eden bu insanlar ulaşım şekli olarak, at ve öküz arabaları ve yaya olarak karayolunu, vapurlarla denizyolunu ve Trakya'da demiryolunu kullanmışlardır.

RESİM 10: İstanbul sokaklarında muhacir arabaları (Resimli Kitap, Cilt 8)

A-) Demiryolu ile Yapılan Nakiller

Özellikle demiryolu İstanbul'u Avrupa'ya bağlaması ve Drama, Serez'den geçen bağlantı hattı ile büyük bir ticari merkez olan Selanik'e ulaşılması açısından büyük önem arzediyordu. Bulgarların hızlı ilerleyişi karşısında birçok merkez arasındaki demiryolu bağlantısı kesilmiş olmasına rağmen vahşi Bulgar çetelerinin elinden kurtulmak isteyen çok sayıda muhacir panik halinde tren vagonlarına akın ediyor ve askerî nakliyatı engellemiş oluyorlardı. Benzer durum 1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nde de meydana gelmiş Bulgaristan'da bulunan ahali aynı korkuyu yaşamış ve istasyon ve trenlere hücum etmişti. Tuna Vilayeti'nin işgal edilen bölgesinden çekilen halk Tatarpazarı-Filibe arasındaki istasyonlarda yığılmıştı. Bu arada

bölgede asker taşıma işinin de acilen yapılmasının lüzumlu olmasına ve Süleyman Paşa'nın bölgedeki tüm trenlerin asker taşıma işinde kullanılmasını emretmesine rağmen, gönderilen trenler ara istasyonlarda muhacirler tarafından durdurulduğu için asker nakliyatı işi aksamıştır. Yine Edirne'nin Ruslar tarafından işgaliyle muhacirler Edirne-İstanbul arasındaki istasyonları işgal etmişlerdi. Çorlu İstasyonu 100.000 muhacirin akınına uğramış ve izdiham sonucu çıkan karışıklıktan yangın tehlikesi atlatmıştı[311].

1877-78 Harbi'nde Rusların ve Bulgarların yaptıkları etnik soykırım eylemleri Türklerin panik halinde kaçışının en temel sebeplerindendir. Bu yüzden en çabuk kaçış yolu olarak görülen demiryolu istasyonlarında müthiş bir yığılma yaşanmıştır. Filibe'de 15.000, Çorlu'da 20.000 kişi soğuk kış şartlarında istasyonlarda bekleşirken, bunlardan bir kısmı donarak ölmüşlerdir. Trenler geldiğinde ise insanlar, hayvan taşıma vagonlarının içine, vagonların tepesine tırmanmışlardı. O tarihlerde İngiltere'nin Edirne konsolosu olan Blunt, 1 Şubat 1878 tarihli raporunda bu feci manzarayı şöyle anlatıyordu: "*Ellerinde trene binme izni olanlar bir küçük yer ya da köşeciğe zıplamaya hazır durumda. Zorlukla yer bulabilenler vagonlardan yerleri kapılacak diye kesinlikle ayrılmıyorlar ve orada dışkılıyorlar. Bu yüzden koku akla hayale gelmeyecek derecede kötü ve çiçek dahil görülen bulaşıcı hastalıkların en önemli sebebi de budur.*"[312]

Balkan Harbi'nde de benzer sahneler yaşanmıştır. Rumeli'nin birçok kazasında kaymakamlık ve mutasarrıflık görevlerinde bulunmuş olan Tahsin Uzer anılarında bu durumu şöyle anlatmaktadır: "*Drama, Serez ve Kavala'da düşman eline geçmiş, bir göçmenler tufanı kopmuştu. Gümülcine'de göçmenler trenleri zapt ve askerî sevkıyatı geciktirecek derecede paniğe uğratmıştı*"[313].

---

[311] İpek, *a.g.e.*, s. 35.

[312] Şimşir, *a.g.e.*, s. 321-323.

[313] Uzer, a.g.e., s.104.

RESİM 11: 1877-78 Harbi'nde Trenlerle İstanbul'a kaçmaya çalışan muhacirler
(Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi)

RESİM 12: Balkan Harbi Esnasında Çerkezköy Tren İstasyonu'na gelen muhacirler
(Elveda Doğduğum Toprak. Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi)

Balkan Harbi'ndeki Bulgar ilerlemesi karşısında 1877-78 Harbi'ni hatırlatacak manzaralar yaşanmıştı. Yine trenlerin içi, dışı, tepesi muhacir ve yaralı askerlerin saldırısına uğramış ve saatte 5 kilometre hızla ilerleyebilen trenler, canlarını kurtarmak isteyen çaresiz insanları İstanbul'a taşımıştır[314].

Bu dönemde muhacirlerin demiryolu ile nakilleri daha çok İstanbul'a yakın bölgelerden yapılabilmekteydi. Kırklareli ve çevre köylerinin boşaltılması sırasında, 5 Kasım 1912'de Sirkeci ve Kumkapı'ya 1500 göçmeni taşıyan ikişer tren gelmiştir. Ayrıca Edirne'den İstanbul'a 27 Ekim 1912'de 45 vagon, 29 Ekim 1912'de ise 35 vagon göçmen gelmiş ve Kumkapı istasyonunda indirilip Sultan Selim civarındaki boş evlere yerleştirilmişlerdir. Edirne'de bekleşen binlerce muhacir, askerî nakliyata ayrılması sebebiyle tren bulamamaktaydılar. Muhacirlerin perişan durumlarından ve akınından, İstanbul halkının morali bozulmasın diye muhacirler Yedikule İstasyonu'nda trenlerden indirilerek Edirnekapı ve civarına yerleştirilmişlerdir[315].

Trenle nakledilen muhacirlerden ücret alınmıyor, Devlet, Şark Demiryolları Şirketi'ne ödeme yapıyordu. Ancak 30 Eylül 1913 tarihli Bakanlar Kurulu kararında harp esnasında ve harpten sonra naklolunan muhacirler için istenen bir milyon kuruşa yakın meblağ hükümetçe çok fazla bulunmuştur. Şirketin taşıdığı muhacirlere dair bir belge gösteremediği, bu vasıta ile gelebilecek muhacir adedine nispetle istenen paranın çok fazla olduğu, hatta bazı yolculardan para alındığı, bu miktarın ödenmesinin mümkün olmayıp bu konuda bir soruşturma açılması kararına varılmıştır[316]. Zaten zor durumda olan devletin bu tür fazla hesapları ödemesi mümkün değildi.

---

[314] İlhan Bardakçı, *Bir İmparatorluğun Yağması, Balkan Bozgunu ve 1.Dünya Harbi*, Ankara (tarihsiz), s. 57

[315] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 61-62.

[316] BOA., MV.,181-11, 543 sayılı ve 19 Eylül 1329 tarihli Meclis-i Vükela kararı.

B-) Denizyolu İle Yapılan Nakiller

Balkan Harpleri esnasında ve sonrasındaki barış dönemlerinde karayollarıyla ulaşımın çok zor olmasından dolayı, muhacir naklinde denizyolunun önemi artmıştır. Bu dönemde muhacirlerin çıkış yaptığı belli başlı limanlar şunlardır: Selanik, Kavala, Dedeağaç, Preveze (Yunanistan), Antivari (Karadağ), Varna, Burgaz, Balçık (Bulgaristan), Köstence (Romanya), Avlonya (Arnavutluk)[317]. Keza muhacirlerin Türkiye'ye giriş yaptıkları limanlar ise başta İstanbul olmak üzere İzmir, Antalya, Mersin, İskenderun, Sinop, Samsun'dur. Ayrıca Marmara Denizi'ndeki Tekirdağ, Gelibolu, Bandırma, Gemlik ve Mudanya limanları muhacirlerin Rumeli'den Anadolu'ya nakledilmelerinde kullanılmışlardır.

Yunanistan'daki muhacirlerin en önemli toplanma merkezleri Selanik Limanı olmuştur. Burada biriken 40.000 civarında muhacir çoğunlukla İzmir ve İstanbul limanlarına indirilmiştir. 13 Ocak 1913'e kadar iki haftalık süre içinde Selanik'ten 15.000'i İstanbul'a, 8.000'i İzmir'e ve bir kısmı da Anadolu limanlarına olmak üzere toplam 25.000 kişi nakledilmiştir.

Yine Kavala Limanı'nda Bulgar zulmünden kaçarak bekleyen 2.500 göçmen Mısır Hidivi'nin El-Mahruse vapuruyla İstanbul'a ve Hidiviye Kumpanyası'nın Saidiye vapuruyla İskenderiye'ye nakledilmişlerdir. Mısır Hilal-i Ahmer idaresindeki Bahr-i Ahmer ve Bahr-i Amal vapurları da Selanik-İzmir ve Avlonya-İstanbul arasında defalarca sefer yapmışlardır. Preveze'de kalan 300 muhaciri de yine bu vapur Türkiye'ye taşımıştır. Nakliyat'ta Romanya, Avusturya, Rusya, İtalya, Belçika ve İngiltere'den yardım veya kiralama yoluyla gemi istenmiştir. Ayrıca Yunanistan ile yapılan anlaşmayla muhacirler Yunan vapurlarınca ücretsiz taşınmışlardır[318]. Tabii Yunanlılar bunu bir politika dahilinde işgal ettikleri toprakları Türklerden arındırmak için yapmışlardır.

---

[317] Not: Parantez içindeki ülke adları şehirlerin günümüzde sınırları dahilinde bulundukları ülkelerin adlarıdır.

[318] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 54-58.

Bu konuyla ilgili 19 Nisan 1913 tarihli Meclis-i Vükela kararında hükümetin düştüğü zor durum Dahiliye Nezareti'nin yazısında şu şekilde ifade edilmektedir:

"*Hükümet-i Seniyece muvafakat olunduğu halde Selanik'ten üç bin muhâcirîn Kuşadası'na nakli için Yunanlılar tarafından meccânen üç vapur tahsîs edildiği...Rumeli'deki ahâli-yi İslâmiye'nin Anadolu'ya hicretleri için hükümet-i seniyece teshîlât ve teşvîkât icrâsı oralarda anâsır-ı İslamın tedennîsini mûcib olacağı gibi ahâli-i merkûmenin oralarda bırakılmaları da kendilerinin mezâlime marûz bırakılarak inkirâzlarını müeddî olacağından bahs ile bu babda bir karar ittihâzı...*".

Bunun üzerine Rumeli'deki ahalinin genel olarak Anadolu'ya göçlerinin barış anlaşması kararlaştırılıncaya kadar askıda tutulması, ancak Selanik'te bulunan muhacirlerin isterlerse Yunan vapurlarıyla Kuşadası'na gelebilecekleri, kararı verilmiştir. Gelme zamanının mahalleriyle yazışarak Aydın Vilayeti'ne bildirilmesi istenmiştir[319]. Devletin burada düştüğü büyük zorluğu ve yaşadığı büyük çelişkiyi görmemek imkansızdır. Muhacirleri kabul etse, göçü teşvik edip Rumeli'deki İslam varlığı sona erecektir. Kabul etmese vahşi çetelerin ellerinde katliama uğrayan ya da açlıktan, soğuktan ölen diğer muhacirler gibi yok olacaklardır. Sonuçta Hükümet askerî açıdan aldığı büyük yenilginin farkında olarak muhacirleri bulundukları yerlerde koruyamayacağı gerçeğiyle yüz yüze kalmış ve istemeyerek de olsa maddi-manevi büyük zorluklara katlanarak muhacirlerin gelişini (teşvik etmeden) kabul etmek zorunda kalmıştır.

Yine Devlet tarafından Bulgaristan'daki göçmenleri taşımak üzere Romanya'dan Prens Maria adlı vapur kiralanmıştır[320]. Bu vapur ile Varna, Burgaz, Balçık'ta bulunan muhacirleri alarak defalarca İstanbul'a getirmiştir.

Savaş sonrası dönemde Karadağ'ın limanlarında toplanan 10.000 kadar muhacirden beş altı bin nüfus Güzel Girid ve Yosi

[319] BOA., MV. 176/36, 132 sayılı 6 Nisan 1329 (19 Nisan 1913) tarihli Meclis-i Vükela mazbatası.

adlı vapurlarla Samsun İskelesi'ne doğru yola çıkmış ve diğer yerler muhacirler ile dolduğundan bunların Canik Livası'na çıkarılarak oralarda iskân edilmesi düşünülmüştür[321]. Yine Karadağ'ın Antivari iskelesinden Selanik vapuruyla 2.200 muhacirin hareket ettiği ve bunların İzmir'e gönderilmek istendiği Aydın Vilayeti'ne bildirilmişti[322].

Karayoluyla Trakya'ya gelen muhacirlerin Anadolu'ya ve İstanbul'a götürülmeleri için Marmara Denizi ve Karadeniz'deki Midye iskelesi de kullanılıyordu. Mesela 12 Nisan 1914 tarihli bir telgrafta, muhacir almak üzere Antalya vapurunun Tekirdağ'a, Güzel Girit vapurunun da Midye'ye gönderildiği bildiriliyordu[323]. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda dahi muhacir meselesi ile uğraşılmaya devam ediyordu. Hüdavendigar vilayetine çekilen bir telgrafta, Mudanya-Tekirdağ denizyoluyla Edirne'de bulunan boş ev ve tarlalara 1500 hane kadar çiftçi muhacirin sevki istenmekte ve bunun kaça mal olacağı Vilayetten sorulmaktaydı[324]. Buradan muhacirlerin iç iskeleler kullanılarak denizyoluyla nakledildikleri ve Edirne Vilayeti'ndeki boş kalmış tarlaların tam savaş zamanında boş bırakılmayarak askerlik muafiyetindeki muhacirler vasıtasıyla üretime açılması ve Hüdavendigar vilayeti üzerindeki yükün biraz olsun hafifletilmesi gerektiği neticelerini çıkarabiliriz.

---

[320] BOA.,MV 169/86, 593 sayılı ve 27 Eylül 1328 (10 Ekim 1912) tarihli Meclis-i Vükela mazbatası.

[321] BOA., DH.ŞFR. 41/82, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Canik Mutasarrıflığı'na çekilen 1 Receb 1332 (26 Mayıs 1914) tarihli şifre telgrafı.

[322] BOA., DH.ŞFR. 42/67, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Aydın Vilayeti'ne çekilen 5 Haziran 1330 (18 Haziran 1914) tarihli şifre telgrafı.

[323] BOA., DH.KMS.19/34, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Levazımat-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa'ya gönderilen 16 Cemaziyelevvel 1332 (12 Nisan 1914) tarihli telgraf.

[324] BOA., DH.ŞFR. 45/181, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne çekilen 21 Eylül 1331 (4 Ekim 1915) tarihli şifre telgrafı.

İstanbul'a gelen vapurlar şehrin sağlığını korumak maksadıyla muhacirleri direkt olarak indirmeyip Kavak ve Manastırağzı denilen yerlerdeki tahaffuzhanelere getirerek tıbbi muayene ve fenni dezenfeksiyona tabi tutulduktan sonra şehre girmelerine izin veriliyordu[325].

RESİM 13: Balkanlar'dan gelip Anadolu'ya geçmeyi bekleyen muhacirler 23 Kasım 1912. (Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi)

Savaş sırasında Trakya ile Anadolu arasında muhacir ve yaralı askerleri taşıyan ve günlük olarak 150 tonilato kömür harcayan Şirket-i Hayriye vapurlarına askerîyenin artan kömür ihtiyacı dolayısıyla Ereğli Şirket-i Osmaniyesi tarafından artık kömür verilemeyeceği söylenmişti. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu'nda görüşülen mesele, neticede Şirket-i Hayriye'nin askerî ve muhacir nakliyat hizmetinde gösterdiği başarının takdire şayan olduğu ve şu sıralar dışarıdan kömür temininin zor olacağından bahisle vermekte olduğu hizmetin aksamaması için

[325] BOA., DH. İD.165/28 (Lef 2), Sıhhiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Eylül 1329 (6 Ekim 1913) tarihli tezkire.

şirketin ihtiyacı olan kömürün verilmesi kararı alınmıştır[326]. Şehir hatları vapurlarının asker ve muhacir nakliyatında kullanılması o dönemde deniz taşımacılığının yetersizliğini göz önüne sermektedir.

C-) Muhacir Nakilleri Esnasında Ortaya Çıkan Problemler

Muhacirlerin getirilmeleri esnasında bir takım problemler de ortaya çıkmaktaydı. Bunlar arasında, nakil ve yığılmadan dolayı şehrin temizlik ve sağlığının tehlikeye düşmesi, İstanbul'daki yığılma dolayısıyla muhacirlerin bekletilmeden Anadolu'ya nakli, yerel makamların sebepsiz yere çıkardığı zorluklar, sevk merkezleri arasında iaşe ve ilaç sorunu, yolculuk dolayısıyla birbirini kaybetmiş aileler meselesi, asker ve memurlar ile ailelerinin yurda getirilmesini sayabiliriz.

RESİM 14: Sirkeci'de izdiham halinde bulunan muhacir arabaları ve hayvanları (Resimli Kitap, Cilt 8)

[326]BOA., MV. 170/118, 703 numaralı ve 19 Teşrinievvel 1328 (1 Kasım 1912) tarihli Meclis-i Vükela kararı.

10 Kasım 1912 tarihli bir belgede araba vapurlarıyla karşı tarafa nakledilmekte olan muhacirlere ait araba ve hayvanlarının Sirkeci iskelesi civarındaki caddelerde izdiham halinde bulunmasından dolayı şehrin en merkezi ve işlek caddelerinin karışıklık ve pislik içinde olduğu belirtilmiştir. Şehremaneti'nden hiçbir memur bulunmadığından temizliğe dikkat edilmediği ve temizlik işine dikkat edilip yeterince memur bulundurulmasının şehrin sağlığı açısından önem arz ettiği belirtilmektedir[327]. Yine harp bölgelerinden gelmekte olan muhacirlerin İstanbul'a uğratılmadan Yeşilköy'den gemilere bindirilmesi zor olduğundan sevk merkezi olarak Bakırköy'ün önerilmesi üzerine bu teklif Bakanlar Kurulu tarafından mahzurlu görülerek nakliyata Yeşilköy'den devam ettirilmesine karar verilmiştir[328].

Yerel makamların çıkardığı zorluğa örnek olması bakımından, Erdek limanında kalan muhacirleri gemi bulunamadığından balıkçı kayığıyla sevk etmek isteyen liman çavuşu, bir kayıkçıyı alarak pazarlık etmek üzere belediye reisine getirdiğinde, Erdek Belediye Başkanı'nın balıkçı kayıkları vergiye tâbi değil ondan dolayı olmaz, başka kayıklar vergiye tâbi diye onlarla olabilir demiştir. Kayıkçı resmi izin tezkiresi gösterdiğinde ise sinirlenen belediye başkanı tehdit dolu sözler söylemeye başlayınca, durum Dahiliye Nezareti'ne aktarılıp cevaben belediye başkanı hakkında gereğinin yapılması istenmiştir[329]. Bazı durumlarda yeteneksiz ya da menfaatperest bir takım memurların işe tam sarılmadığı ve zorluk ve engeller çıkardığı görüldüğünden aşağıdaki genel bildiri, tüm vilayet ve makamlara gönderilmiştir.

Muhacirlerin iskân mahallerine gönderilirken bakımsızlık yüzünden yollarda sefalete düştükleri ve içlerinde bu yüzden ölüm vakaları görüldüğünden "*memlekete vedia-ı ilahiye olan*"

---

[327] BOA., DH.İD. 164-2/1 (lef 11), Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne gönderilen 28 Teşrinievvel 1328 (10 Kasım 1912) tarihli tezkire sureti.

[328] BOA., MV.170/106, 691 sayılı ve27 Teşrinievvel 1328 (9 Kasım 1912) tarihli Meclis-i Vükela kararı.

[329] BOA., DH.MTV 49-2/24, Dersaadet liman riyasetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Kanunuevvel 1328 (31 Aralık 1912) tarihli tezkire.

muhacirlere, görevli memurların daha dikkatli davranıp sevkiyat esnasında istirahatlarını, ilaç ve iaşelerini hemen karşılamaları emredilmişti[330].

1913 yılında bir seyahat dolayısıyla Anadolu'da bulunan Macar asıllı bir gezginin notlarında muhacirlerin durumu hakkında bilgiler mevcuttur. 21-28 Temmuz 1913 tarihinde Konya'ya gelen bir gezginin, Konya Hükümet Konağı'nda vali ile yapacağı bir görüşme öncesinde verdiği bilgiler bize dönemin bir fotoğrafını çekmektedir: "*...konağa geldiğimde koridor ve merdivenlerde bekleşen kederli insanlarla karşılaştım. Kendilerine bir avuç toprak verilmesini bekleyen bu insanlar Balkan muhacirleri. İstasyonda, resmi binalarda bohça ve denkleri başında bekleyen kadınlar, eli yüzü kirli çocuklar, yere çömelmiş sessizce hükümetin çözüm üretmesini bekleyen erkekler. Makedonya'da kana susamış vahşi Sırplar tarafından kim bilir kaç yakını öldürülen bu insanlar şimdi resmi dairelerin koridorlarında dizilip birilerinin kendileriyle ilgilenmesini bekliyorlar. Bu koridorlarda insan aklının kabul edemeyeceği sefalet içinde aileler yaşıyor. Yemek yiyiyor, içiyor ve yatıyorlar*"[331].

Muhacirlerin denizyoluyla nakilleri esnasında İstanbul'da bir bulaşıcı hastalığa sebep olmamaları için muhacirler en yakın iskelelere çıkarılmakta, fakat tahsisat azlığından haftalarca esas iskân mahallerine gönderilemeyerek perişan bir duruma düştükleri, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nce Sadaret'e bildirilmiştir. Bunun üzerine bu kötü durumun önlenmesi için Sadaret, Mâliye Nezareti'nden 25.000 lira kadar ödeneğin bir an evvel gönderilmesini istemişti[332].

Muhacirlerin savaş çıkması ile birlikte alelacele nakledilmeleri ve nakledilenlerin bazılarının da farklı şehirlere düşmesi sebebiyle ortaya birde parçalanmış aileler sorunu çıkmıştır.

---

[330] BOA., DH.MB.HPS.M. 16/36, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914) tarihli tamimen tebliğ.

[331] Bela Horvath, *Anadolu 1913*, İstanbul 1997, s. 12.

[332] BOA., BEO Tasnifi No: 323081, Sadaret'ten Mâliye Nezareti'ne gönderilen 21 Ağustos 1330 (3 Eylül 1914) tarihli tezkire sureti.

Mesela, Halep'te Mukaddemiye Camisi'nde ikamet ettirilen Selanik muhacirlerinden Ahmed oğlu Mümin'in 22 yaşındaki karısının, anne ve babasının Selanik'te kalması ve Halep'e gelememeleri üzerine, üzüntüsünden cami avlusunda boğazını ustura ile keserek intihar etmiştir[333]. Günümüz göç hareketlerinde de önemli bir sorun teşkil eden parçalanmış aileler meselesi, muhacirlerin psikolojik durumlarında tam bir çöküntü meydana getirmektedir.

Yine İtalya muharebesi esnasında Midilli Adası'nın işgali ihtimali karşısında mahalli memurların ailelerinin Anadolu'ya nakledilmesi esnasında, Midilli Hapishanesi katibi Hüseyin Hüsnü'nün eşi Ankara'ya gönderilmiştir. Daha sonra Yunan işgali sebebiyle eşinden haber alamayan ve sefalet içinde kalıp vilayetten yardım istemesi üzerine eşinin İzmir'de görevli olduğu bildirilmiştir. Sonuçta ya ailenin İzmir'e ya da eşin Ankara'ya tayin ettirilerek bu parçalanmış memur ailelerinin birleştirilmesi teklifi yapılmıştır[334].

Bakanlar Kurulu 1 Haziran 1913'te Balkan Harbi'nde işgal olunan yerlerden Manastır'a gelmiş olan asker ve yaralılar ile Anadolu ahalisinden olup yol paralarını bile karşılayamayan memurların ve çaresiz ailelerinin oraya gönderilen özel memurlar vasıtasıyla memlekete getirilmesi ve gerekli masrafın memur ve aileleri yurda getirme namına açılan ödenekten karşılanmasına karar vermişti[335].

---

[333] BOA., EUM.EMN. 77/8, Halep Vilayetinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen 11 Mayıs 1330 (25 Mayıs 1914) tarihli tezkire.

[334] BOA., DH.MB.HPS. 87/51, Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'nden Ankara Vilayeti'ne gönderilen 21 Kanunusani 1328 (3 Şubat 1913) tarihli tezkiresi.

[335] BOA., MV. 177/93, 265 Sayılı ve 19 Mayıs 1329 (1 Haziran 1913) tarihli Meclis-i Vükela kararı.

3- MUHACİRLERİN İSKÂNI

A-) İskân Meselesinin Sürekliliği ve İskân Mahallerinin İsimlendirilmesi

Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak muhacir meselesi ile uğraşması 1683 II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlığa uğraması ve serhat boylarındaki Müslümanların geri çekilmeleri süreciyle başlar. Daha sonra 1821 Yunan ayaklanması, 1830'da Yunanistan'ın kazandığı bağımsızlık ile buradaki muhacirlerin göçü ve nihayet 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ile bu süreç en büyük boyutuna ulaşır. Devletin o zamana kadar gördüğü en fazla muhacir sayısı bu savaştan sonradır. Bunların iskânı meselesi de devleti çok meşgul etmiştir.

Kasım 1877-Aralık 1891 tarihleri arasında İstanbul'dan Anadolu'ya sevkedilen muhacir sayısı 495.339 kişidir. Yine aynı tarihlerde Selanik, Dedeağaç, Vama, Burgaz gibi limanlardan sevk edilenler dahil olmak üzere Anadolu ve Trakya'ya toplam 767.339 muhacir gönderilmiştir. Muhacirler öncelikle geçici iskân alanlarına yerleştirilmişlerdi. Geçici iskân sırasında camiler, barakalar, meskun ahaliye ait evler, boş araziler, sur dipleri, devlete ait çiftlikler kullanılmıştır. Geçici iskân alanı olarak başta İstanbul olmak üzere Edirne, Kosova, Selanik gibi Rumeli vilayetlerinin kafi gelmemesi üzerine muhacirler Anadolu'daki daimi yerlerine sevk edilmişlerdi. Muhacirlerin belli başlı iskân mahalleri ise Hüdavendigar, Aydın, Selanik, Kosova, Edirne, Konya, Sivas, Ankara, Karesi, Biga vs. gibi önemli merkezlerdir[336].

Devlet bu vilayetlerde daimi olarak İskân-ı Muhacirin Memurları bulundurmuş, muhacirleri köy ve kasabalara dağıtarak yerleştirdikleri gibi toprakları verimli olan yerlerde tamamen muhacirlerden oluşan yeni köyler kurmuştur. Bu köylerin isimlendirilmesinde ya Padişah adına izafeten Mahmudiye, Hamidiye, Reşadiye, Aziziye gibi isimler, ya da rahata ve huzu-

[336] İpek, *a.g.e.*, s. 174 vd.

ra kavuşmaları umuduyla Refahiye, Kemaliye gibi isimler kullanılmıştır[337]. Bu arada Rumeli coğrafyasından hatıra olan Filibe Mahallesi, Üsküp Mahallesi gibi isimler ile birlikte muhacirlerin iskân edildikleri mevkilerin Tavıdemir, Korudeğirmeni gibi yer isimlerinin de muhacir köylerine konulduğunu görmekteyiz. Arşiv belgelerinde gerek Balkan Harbi öncesi gerekse harp sonrası köylerin isimlendirilmesiyle ilgili belge sayısı çok olmakla birlikte burada bazı örnekleri vermekle yetinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü sırf köylerin isimlendirilme meselesi bile göçün sürekliliğine bir delil olarak gösterilebilir.

Balkan Harbi öncesinde Ankara Vilayeti'nin Haymana Kazası'nda muafiyet müddetlerini tamamlayan Yağlıpınar mevkiindeki muhacir köyünün isminin Mahmudiye olarak değiştirilmesi ve imam ve muhtarları için resmi mühür verilmesi padişah iradesiyle kabul edilmiştir[338]. Yine Haymana dahilindeki daha önceden iskân edilen 41 hane muhacirin oturduğu Tavıdemir adlı yerde bir köy teşkiline Şura-yı Devlet dairesince ruhsat verilmesi üzerine köye 27 Mayıs 1912 tarihli İrade-i Seniye ile Tavıdemir ismi verilmiştir[339].

Trakya'dan bir örnekte, Filibe'den göç eden 62 hanede 241 kişinin Hayrabolu Kazasında oturduğu mahallenin Filibe Mahallesi olarak adlandırılıp mahalle muhtarına mühür kazdırılması, Dahiliye Nezareti Muhacirin İdaresi'nden teklif edilmiş ve 17 Ağustos 1912'de iradesi çıkmıştır[340].

Balkan Harbi'nden sonraki döneme rastlayan 30 Ağustos 1913 tarihli Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen bir belgede, 28 hane Rumeli muhacirlerine 2000 dönüm yer verilerek 1907 senesinde Halep'e bağlı Beylan kazası Karadurmuşlu köyünde yerleştirildiği ve nüfusça kayıt ve tescilleri yapıldığın-

---

[337] A. Halaçoğlu, a.g.e., s. 30.

[338] BOA., İrade Dahiliye Tasnifi 1330 Cemaziyelahır 2 / irade no:1, Dahiliye Nezareti'nin teklifi üzerine 6 Mayıs 1328 (19 Mayıs 1912) tarihli İrade-i Seniye.

[339] BOA., İrade Dahiliye Tasnifi 1330 Cemaziyelahır 10 / irade no:16, Şura-yı Devlet'in ruhsatı üzerine 14 Mayıs 1328 (27 Mayıs 1912) tarihli İrade-i Seniye.

[340] BOA., İrade Dahiliye Tasnifi 1330 Ramazan 4 / irade no:1, Dahiliye Nezareti'nin teklifi üzerine 4 Ağustos 1328 (17 Ağustos 1912) tarihli İrade-i Seniye.

dan eski köylerinden irtibatlarının kesilmesi ve yeni bir köy teşkili uygun görülmüştü. Bu köye padişaha izafeten *Reşadiye* ismi verilmesi Halep Vilayeti'nin teklifi üzerine Padişah tarafından kabul edilmiş ve iradesi çıkmıştır[341].

Devlet, Balkan Harbi'nin hemen birkaç ay öncesinde Haziran 1912'de bile başına gelecek yeni iskân gailelerinden habersiz muhacir iskânına devam etmekteydi. 1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nden beri özellikle stratejik öneme haiz Çanakkale boğazı bölgesine Rumeli'nden gelecek muhacirlerin iskân edilmesine devlet büyük önem vermekteydi. Bulgaristan'ın Lofça Kazası Ostroviç Köyü ahalisinden hicret etmek için başvuran 181 hane muhacirin Çanakkale Sancağı'na tabi Kumkale civarında Hükümet'e ait olan Yelkesici çiftliğinde iskânları hususunda gereğinin yapılması için Sadaret Dahiliye Nezareti'ne 30 Haziran 1912'de bir yazı göndermişti[342].

B-) İskân Meselesinde Alınan Tedbirler

Yoğun olarak gelen göçmenlerin sürekli iskânları ve bunların vatandaşlığa kabulleri işlerinin düzenli yürümesi için kapsamlı olarak kırk beş maddeden oluşan *İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi* [343]hazırlanmış ve bu nizamname basılarak çoğaltılmıştır. Bu nizamnamenin İradesi 13 Mayıs 1913'te çıkmış ve nizamname, nizamat defterine işlenmiş ve yürürlüğe girmiş, icrasından ise Dahiliye Nezareti sorumlu tutulmuştur. Bu nizamname Muhacirlerin kabulü, Muhacirin Müdüriyeti'nin vazifeleri, İskân ve çeşitli maddedeler adı altında dört bölümden oluşmuştur. Bunlar arasında önemli gördüğümüz maddeleri aşağıda özet olarak verilmiştir.

---

[341] BOA., DH.İD. 97-2/16, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 14 Ağustos 1329 (30 Ağustos 1913) tarihli tezkire sureti.

[342] BOA., BEO Tasnifi No: 304214, Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Haziran 1328 (30 Haziran 1912) tarihli tezkire sureti.

[343] BOA., Kavanin ve Nizamat Defteri No: 19, s.193-197, Ayrıca bkz. BOA İrade Meclis-i Mahsus 1331.C./36. İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, İstanbul 1329, (BOA kütüphanesi demirbaş no: 5139), Nizamnamenin tam metni için bkz. EKLER Kısmı: Ek 1.

Birinci bölüm muhacirlerin kabul ve nerelere iskân edileceklerinin hükümetin yetkisinde olduğu, nüfusa kayıt, vatandaşlığa kabul işlemleri, hakkındaki bilgileri içermektedir (md. 1-5). Muhacirlerden kendilerine ayrılan yerlere gitmeyenler, bir daha yardım talep etmemek üzere kendilerinden taahhüt senedi alındıktan sonra kendi paralarıyla arazi alıp istedikleri yerlerde yerleşebileceklerdi (md. 6).

İkinci bölümde muhacirler ile ilgili bütün işlerden Dahiliye Nezareti'ne bağlı Muhacirin Müdüriyeti'nin sorumlu olduğu, vilayetlerde yoğunluğa göre bir müdür ve memur ile katipten veya sadece memurdan oluşan bir idare şubesi oluşturulacağı belirtilmektedir (Md. 9-10). Ayrıca her vilayet ve bağımsız livalarda vali ve mutasarrıfın başkanlığı altında defterdar, muhasebeci ile idare meclisi ve belediye üyelerinden bir veya iki kişi ve Defter-i Hakani ve Ziraat ve Sıhhiye Müdür ve Nafia başmühendislerinden ve hükümet ya da belediye doktorlarından meydana gelen bir İskân-ı Muhacirin Komisyonu oluşturulacağı (md. 12), muhacirlerin geçici olarak beslenmeleri, sevk ve iskânı, vilayet dahilinde arazi araştırması, verilecek arazinin bölüştürülmesi, bina inşası hakkındaki tüm kararların komisyonca kararlaştırılıp bununla ilgili harcamaların da yine bu komisyonca yapılacağı belirtiliyordu (md. 15).

Üçüncü bölümde ise muhacirlerin yerleştirilmesi hakkındaki maddeler mevcuttur. Buna göre İstanbul'da Muhacirin Müdüriyeti ve taşrada muhacirin komisyonları gelen muhacirleri önce geçici olarak uygun yerlere yerleştirir, doktorlarca muayene yapıldıktan sonra hasta olanlar en yakın hastaneye sevk edilirler. Komisyonlar mecbur kalmadıkça iaşe işine karışmaz, güçlü olan muhacirlere mümkünse iş bulunur(md. 21-23). Komisyonlar her haneye, nüfus ve toprağın verimliliği dikkate alınarak arazi teslim ederler. Yerleştirilen muhacirlere plan dahilinde bir ev ve iki baş çift hayvanı, tarım aletleri, tohumluk zahire satın alındığı takdirde bedeli müteselsil kefaletle köye bağlanır ve Hazine'ce aile reisine kayıt olunarak uzun vadeli taksitlerle daha sonra geri alınır. Yeni bir köy ya da mahalle oluşturulacak ise cami, mektep, çeşme gibi masraflar oraya

yerleştirilenlerin hissesine bölünerek hazinece daha sonra geri alınır (md. 24-27).

Muhacirler hicret tarihlerinden itibaren altı sene askerlikten ve iskân edildikleri günden itibaren iki sene malî vergilerden muaftırlar. Hane ve diğer masraflardan dolayı kendilerine zimmetlenen borçların taksitinin ödenmesine üçüncü seneden itibaren başlanır (md. 28).

İhtiyacı olan esnaf muhacirlere bir ev inşa edilir ve iki bin kuruşu geçmemek üzere sermaye sağlanır (md. 30). Ayrıca akrabası olan muhacirlerin birlikte veya birbirine yakın olarak yerleştirilmesine dikkat olunacağı da belirtilmektedir (md. 30).

Hazineden parasız arazi almış olanlar arazinin kendilerine tesliminin üzerinden on sene geçmedikçe bu araziyi satamazlar. Ayrıca kendilerine ev ve diğer malzeme verilerek hazineye borçlananların bu borçları ödemedikçe ev, hayvan ve diğer malzemelerini satamayacakları (md. 37), yine muhacirlerin bina, tohumluk, hayvanat vs. borcunu mazeretsiz olarak ödemezlerse arazi ve ev vs.nin hükümetçe geri alınacağı da belirtilmektedir (md. 39).

Dördüncü bölümde ise İskân-ı Muhacirin müdür ve memurlarının, yerleşim yerlerini her açıdan değerlendirerek, problemleri çözmeye gayret edecekleri belirtilmektedir. Ayrıca muhacirlerin devlete ait boş arazi, satın alınabilecek çiftliklere ve Mâliye nezaretinin izniyle hükümete ait çiftliklere yerleştirilecekleri, vilayetlere ait komisyonların ise muhacir iskânında arazilerin ziraata elverişli olup olmadığı ve muhacir yerleştirildiğinde eski ahalinin darlığa düşmemelerine vs. dikkat ederek, muhacirleri mümkün olduğunca alıştıkları iklime uygun yerlere yerleştirmeye vazifeli oldukları da bu maddelerde açıklanmaktaydı (md. 43).

Fakat daha sonra işlerin düzenli gitmemesi, muhacirlerin kabul şekli ve iskânları hakkındaki İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin ihtiyacı gereği gibi karşılamaması sebebiyle nizamnamenin *tadil ve tevsii* meselesi gündeme gelmişti. Bu konudaki fikir ve değerlendirmeleri almak için hazırlanan bir genel bildiri

bütün vilayet ve devlet kuruluşlarına gönderilmişti. Bu bildiri de hazineden harcanan büyük orandaki paraya rağmen iskân meselesinde istenen başarının elde edilememiş olması, muhacirin komisyonlarının oluşturulmasından beklenen faydanın alınamadığı, muhacirlere verilen tarım aletleri, tohumluk ve çift hayvanlarının muhacirlerce elden çıkarılması gibi sebepler sıralandıktan sonra bu aksaklıkların düzeltilmesi noktasındaki tekliflerin bildirilmesi istenmekteydi[344] Tabii olarak burada nizamname ne kadar kapsamlı olursa olsun, bunu uygulayacak insan unsurunun daha önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Vilayetlerde oluşturulan iskân komisyonlarının yeterince gayret göstermemeleri belki de memurlarca bu işin bir yük olarak telakkisi demekti. Çünkü nizamnamenin 13. maddesinde İskân-ı Muhacirin Komisyon başkanlığı ve üyeliğinin bir fahri hizmet olduğu belirtilmekteydi.

Ayrıca 1915 yılı başlarında görülen problemler ve alınması istenen tedbirler hazırlanan genel bildirilerle vilayet ve devlet dairelerine bildiriliyordu. 15 Şubat 1915 tarihli genel bildiride İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin 31. maddesinde yer alan "*muhacirlerin akrabası bulunanların birlikte veya yakın yerlerde yerleştirilmesine dikkat olunacaktır*" ifadesini bahane eden muhacirlerin çeşitli yerlere dağıldıkları tespit edilmiş olup bunların tekrar eski yerlerine geri döndürülmeleri isteniyordu[345]. Yine benzer bir mesele, 27 Mart 1915 tarihli bir genel bildiride muhacirlerin birçoğunun tescil evraklarını gizleyerek kendilerini yeni muhacir gibi göstererek yeniden tescil ve iskân edildiklerini ve bu yüzden, kayıt karışıklığı ile hazinenin devamlı zararına sebep olduklarından kayıtların araştırılması isteniyordu[346].

---

[344] BOA., DH.MB.HPS.M. 19/73, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 17 Şubat 1330 (2 Mart 1915) tarihli umumi tebliğ nüshası.

[345] BOA., DH.MB.HPS.M. 19/68, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 2 Şubat 1330 (15 Şubat 1915) tarihli tamimen tebliğ nüshası

[346] BOA., DH.MB.HPS.M. 20/25, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 17 Şubat 1330 (2 Mart1915) tarihli umumi tebliğ nüshası

Muhacirlerin iskânı için bir ara şirket kurulması düşünülmüş ve bu iş için Avrupa'da çalışmalar yaptırılıp mukaveleler hazırlanmıştır. Fakat daha sonra bu teşebbüsten vazgeçilmiştir. Bunun üzerine Avusturya'da bulunan Anglo-Avusturyen Bankası Müdürü Mösyö Landesberger'in Osmanlı Hükümeti'nin bütün şartlarını kabul etmesine rağmen niye sözleşmeden vazgeçtiğini ve aylarca kendisinin boşu boşuna niye uğraştırıldığını Viyana Sefareti aracılığıyla sorması üzerine kendisine, Mâliye nazırı Cavit Bey'in değerlendirmeleri ile bundan vazgeçildiği cevabı gönderilmiştir[347]. Bu şirket meselesinden neden vazgeçildiğine dair tafsilatlı bir bilgiye rastlayamadık. Ancak büyük bir ihtimalle devlet muhacirleri bile yerleştiremiyor diye söylentiler çıkmasını engelleyip Devlet'in itibarının korunmasının düşünüldüğünü zannediyoruz.

Muhacirlerin iskânında kendilerine verilecek arazi ve emlak dağıtımına dair hazırlanan talimatnamelerle bu işin yürütülmesi de daha düzenli bir hale getirilmek istenmişti. Keza muhacirlere verilen bağ, zeytinlik, dutluk ve benzer yerlerin bakımı ve iyi bir şekilde muhafaza edilmesi için bir talimatname de hazırlanmış ve bu iki talimatname bir arada basılarak dağıtılmıştır[348].

C-) Muhacirlerin İskânında Dikkat Edilen Temel Prensipler

Devletin muhacirleri iskân ederken uyguladığı bir takım ana prensipler dikkat çekicidir. Bu prensiplerin ilk hedefi muhacirlerin rahat ve müreffeh bir hayat geçirip bir an önce tüketici durumdan üretici duruma geçmeleriydi. İkinci olarak ise devle-

---

[347] BOA., DH.KMS 2-1/35, Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Mâliye Nezareti'ne gönderilen 17 Teşrinievvel 1329 (30 Ekim 1913) tarihli tezkire sureti ve diğer yazışmalar.

[348] Not: Talimatnameler hakkında bu bölümden sonra gelen Muhacirlere Yapılan Sosyal Yardımlar bölümünde geniş bilgi verildiğinden burada ayrıntıya girmedik. Ayrıca Bkz: *Talimatname, 1-Muhacirine Arazi ve Emlak Tevziine Dair, 2-Muhacirine Verilen Bağ, Zeytinlik, Dutluk ve Emsali Yerlerin İmarı ve Hüsn-i Muhafazasına Dair*, Dersaadet 1333, Garoyan matbaası, s. 1-16, (BOA Kütüphanesi demirbaş No: 5471) Bu talimatnamenin tam metni için bakınız Ekler Kısmı, Ek 2.

tin bütçesine daimi bir yük getiren muhacirlerin iskân edilip üretici konuma geçmeleriyle Devlet'in ekonomisin canlanması ve rahatlamasıydı.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile köylerde üretim yapan üretici nüfusun askere alınmasıyla zirai alanda ortaya çıkan boşluk, askerlikten belli bir süre muaf tutulan muhacirler ile karşılanmaya çalışılıyordu. Gerçekten de "*....muhâcirînin içinde kudret-i bedeniyeleri bulunanların birer işe sevki ve çoğunun seferberlik hasebiyle köylerinden müfarekat eden zürraın yerlerinde suret-i münâsebede çalıştırılması*"gibi tedbirler Sadaretçe uygun görülmekteydi[349].

Muhacirlerin iskânında mümkün olduğunca gözetilmeye çalışan bir diğer prensip de muhacirlerin geldikleri topraklardaki alıştıkları iklime benzer yerlere yerleştirilmeye çalışılmasıydı. Gerekirse şahıslar elindeki çiftlikler bu sebepten istimlak edilebilecekti. Bu husus Nisan 1914 tarihli bir proje taslağında: "*Rumeli'den Memâlik-i Osmâniye'ye hicret eden ahâlînin vatan-ı aslîleri nazar-ı dikkate alınarak alışdıkları iklime mümkün mertebe muvâfık mahallerde bir an evvel iskânları menâfî ve fevâîd-i azime temin edeceğinden .muhâcirîn ve aşâir iskânı için eşhâs uhdesindeki çiftliklerin istimlâki...Meclis-i umûmî'nin ictimâında kanûniyeti teklif edilmek üzere muvakkaten mevki-i meriyete vâz'ı*" [350]teklif edilmektedir.

İskân için yer bulunması noktasında en elverişli olan araziler devlete ait olan çiftlikler ile boş arazilerdi. Muhacirlerin iskânına ayrılması kararlaştırılan bu toprakların bazı yerlerde açık arttırma ile başkalarına satışına teşebbüs olunması üzerine İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti yayınladığı bir genel bildiride, bundan kesinlikle vazgeçilmesini ve bu toprakların nere-

[349] BOA., BEO No:323081, Sadaret'ten Mâliye Nezareti'ne gönderilen 21 Ağustos 1330(3 Eylül 1914) tarihli tezkire.

[350] BOA., MV. 234/173, 1330 Ni an (Nisan 1914) tarihili layiha müsveddesi.

lerde olduğu ve kaç hane muhacir iskânına elverişli olduğunun süratle bildirilmesini istemiştir[351].

Devlet, elverişli çiftlikleri muhacirler ile iskân politikasını sürdürmek yolunda daha önceden yaptığı birtakım sözleşmeleri de feshetme yoluna gitmiştir. Bu konudaki en önemli meselelerden birisi de Çukurova çiftliği meselesidir. Adana Vilayeti'nde bulunan ve Devlete ait olan Çukurova ve Anavarza çiftliklerinin bir milyon kusur dönümünden muhacir ve aşiretlerce kullanılan 307.000 kusur dönümü haricindeki yerlerin bir Fransıza kiralanması üzerine konu Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve bundan vazgeçilmesi meselesinin araştırılması için konu Mâliye Nezareti'ne havale edilmiştir[352].

Daha sonra bu kadar büyük miktardaki bir devlet arazisinin kiraya verilme haberini duyan Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'nin teşebbüsleri gerçekleşmiştir. Cemiyet, zaten daha önceden de muhacir iskân edilen bu çiftliğe Rumeli'nden gelecek diğer muhacirler için yüzer haneli köyler inşasının siyasi ve malî açıdan daha yararlı olduğunu ve kiralamadan vazgeçilmesini Dahiliye Nezareti'nden rica etmiştir[353]. Adana Vilayeti İdare Meclisi'nden Nezaret'e gönderilen belgede ise bu arazinin muhacirlere değil, Adana'da yaşayan yerli ahaliye ve vilayet dahilinde göçebe bir surette bulunan aşiretlere tahsisinin vilayet ulema, eşraf ve çiftçilerinin isteği olduğu belirtilmiştir[354]. Fakat Dahiliye Nezareti o bölgede uygulanması kararlaştırılan siyaset gereği adı geçen çiftliklerin muhacirlere verilmesi kararını vermiş ve bundan dolayı Fransız şirketine tazminat verilmesi gerekirse muhacir iskânı için tahsis edilen 2.5 milyon liradan bir kısmının bu tazminata karşılık olarak verilmesinin uygun olaca-

---

[351] BOA., DH.MB.HPS.M. 9/80, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 24 Kanunuevvel 1329 (6 Ocak 1914) tarihli tamimen tebliğ nüshası.

[352] BOA., MV.173/29, 16 Kanunusani 1328 (29 Ocak 1913) tarih ve 871 sayılı Meclis-i Vükela Mazbatası.

[353] BOA., DH.İD 85/39, Dahiliye Nezareti'nden Adana Vilayeti'ne gönderilen 24 Kanunusani 1328 (6 Şubat 1913) tarihli tezkire sureti.

[354] BOA., DH.İD. 66/27 Lef 13, Adana vilayeti İdare Meclisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Mart 1329 (12 Nisan 1913) tarihli tezkire.

ğını belirtmiştir[355]. Neticede Bakanlar Kurulu tarafından, Fransız şirketine kiraya verilen Çukurova Çiftliği'nin muhacir iskânında kullanılması düşünüldüğünden kira mukavelenamesinin feshedilmesi ve gerekenlere tazminat ödenmesi hükümetin politikalarına daha uygun bulunmuştur[356].

Muhacirlerin bir an evvel üretici potansiyelinin harekete geçirilmesi devlet açısından çok önemliydi. 3 Temmuz 1913 tarihli bir bakanlar kurulu kararında ziraat mevsimi geçmeden iskân mahalleri gösterilen muhacirlerin çiftçiliğe başlamaları *ehem ve elzem* görülüyordu. Bu yolda Beykoz ve Arabistan çiftlikleri hariç tutulmak üzere mülkiyeti devlete ait bütün çiftliklerin muhacir iskânına tahsis edildiği belirtiliyordu. Hatta bir an önce üretime geçmeleri için çadır ve baraka gibi geçici meskenler temin edilip ziraat yapacakları topraklara bir an önce yerleştirilmeleri öngörülüyordu[357]. Yani Devlet, ziraat işini mesken meselesinden daha ön planda tutmaktaydı. Çünkü üretim yapılabilir ise bundan temin edilecek kazanç ile muhacirler kendi ihtiyaçlarını temine başlayabilirlerdi.

D-) Muhacirlerin İskân Olundukları Yerler

Balkan Harpleri öncesinde özellikle 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Harbi) ve sonrasında Rumeli'den göç ettirilen ahalinin iskânları meselesi devletin halletmede çok zorlandığı meselelerin başında gelmektedir. Balkan Harpleri ile 93 Harbi arasındaki benzerlik o kadar fazladır ki bu zamanın yayın organlarında işlenmiştir. Ahmet Rasim 12 Kasım 1912 tarihli Felah Gazetesi'nde yazdığı köşe yazısında Balkan Harbi'nden sonra gördüğü göçmen kafileleri için "*..O gördüğüm göçmen kafileleri bundan tam 35 sene önceki göçmenlerin aynı-*

---

[355] BOA., DH.İD. 66/27 Lef 18, Dahiliye Nezareti'nden Mâliye Nezareti'ne gönderilen 30 Nisan 1329 (13 Mayıs 1913) tarihli tezkire sureti.

[356] BOA., MV.178/67, 16 Haziran 1329 (29Haziran 1913) tarih ve 345 sayılı Meclis-i Vükela Mazbatası.

[357] BOA., MV. 178/90, 20 Haziran 1329 (3 Temmuz 1913) tarih ve 368 sayılı Meclis-i Vükela Mazbatası.

sı...Arabaları, hasır örtüleri, kıyafetleri, yürüyüşleri, mandaları, öküzleri yine o...Hiç değişmemişler. Öyle ki 35 seneden beri devam eden bir uykudan uyanan biri kalksa hala Rus muharebesinin devam ettiğine kani olur" [358] demekteydi. İşte bu benzerliği anlamak için 93 Harbi muhacirlerini kısaca değerlendirmek gerekmektedir.

93 Harbi'nde Devlet, Rus ve Bulgar mezalimi neticesinde ardı arkası kesilmeyen muhacirleri öncelikli olarak geçici iskân yerlerinde barındırıp iaşelerini sağlamış, daha sonra ise kalıcı yerlerine sevk ederek iskânı sürekli hale getirmeye çalışmıştı. Muhacirlerin öncelikli olarak İstanbul, Edirne, Makedonya, Şumnu-Varna bölgesi ve Batı Trakya-Rodoplar bölgesinde geçici olarak barındırılma ve iaşeleri sağlanmaya çalışılmıştı. Özellikle İstanbul en fazla muhacirin biriktiği merkezdi. Savaşın başlangıcından 10 Eylül 1879'a kadar Rumeli'nden 387.804 kişi İstanbul'a muhacir olarak gelmişti.[359] Muhacirler İstanbul içinde bulunan umumi binalar, hanlar ve boş evlere, hemen hemen bütün cami ve mescitlere, tekke ve zaviyelere okullara, medreselere yaptırılan barakalara, devlete ait çiftliklere yerleştirilmelerine rağmen izdiham yine de önlenemiyordu. Mesela, 1879 sonlarında sadece İstanbul'daki göçmenlerden 274.875 kişi Osmanlı vilayetlerine gönderilmiş geri kalan miktar ise memleketlerine dönmüşlerdir[360].

Ayrıca Anadolu ve Rumeli'ye toplam 767.339 muhacir daimi iskân için gönderilmiştir. Bunlar arasında Hüdavendigâr Vilayeti 162.028, Aydın Vilayeti 58.841, Kastamonu Vilayeti 41.865, Karesi Vilayeti 35.000, Adana Vilayeti 28.730, Suriye Vilayeti 27.112, Ankara Vilayeti 25.563, Konya Vilayeti 19.291, Selanik Vilayeti 18.878, Edirne Vilayeti 13.027 kişiyle en önde gelenleridir [361]. Bu arada Kosova, İşkodra, Yanya,

---

[358] 30 Teşrinievvel 1328 (12 Kasım 1912) tarihli Felah gazetesinden nakleden, A. Halaçoğlu, *a.g.e* , s. 69.

[359] N. İpek, *a.g.e.*, s. 58.

[360] Gönderilen vilayetler ve miktarı için bkz: N. İpek, *a.g.e.*, s. 108.

[361] *a.g.e.*, s.174.

Biga, İzmid, Trabzon, Sivas, Erzurum, Halep gibi yerlere de bu dönemlerde muhacir iskân edilmiştir.

93 Harbi'nin genel bilançosuna bakacak olursak Tuna ve Edirne vilayetlerinde yaşayan yaklaşık 500.000 kişi ya katledilmiş ya da göç esnasında açlık ve hastalıktan vefat etmişlerdir. Kalan bir milyonu aşkın insan göçmek zorunda kalmıştır. Varna, Ahyolu Bergosu, Dedeağaç, Gelibolu, Drama, vs. iskelelerde sevk edilmek üzere bekleyenler ile İstanbul, Batı Trakya ve Rodoplar, Şumnu, Makedonya'da bulunan toplam muhacir sayısı yaklaşık olarak 1.230.000 kişiyi bulmaktadır[362].

Bütün bunlara ve barışın imzalanmasına rağmen göç süreci kesilmemiştir. 1 Eylül 1879'tan Eylül 1880'e kadar denizyoluyla 20.533 kişi Bulgaristan'dan göç etmiştir. Ayrıca Edirne karayolu üzerinde 30.000'i aşkın muhacir bulunmaktaydı. Fransa'nın Edirne konsolosunun raporlarına göre bu yolla Ağustos-Ekim 1883 devresinde göç edenlerin tahminen 50.000 hane civarında olduğu belirtilmektedir. 1879-1885 yılları arasında Bulgaristan ve Şarki Rumeli Vilayeti'ndeki Türk varlığı, Hükümetçe korunup göç engellenmeye çalışılsa da 1885'de Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakı üzerine artan baskı ve zulüm neticesinde göç kaçınılmaz olmuştu. Mart 1886'dan Eylül 1898'ye kadar Rumeli'nden (33.333'ü Bulgaristan ve Şarki Rumeli Vilayeti'nden olmak üzere) toplam 39.594 kişi göç etmiştir. Yine Bulgar istatistiklerine göre 1898-1902 yılları arasındaki barış devresinde Bulgaristan'dan 70.603 kişi Türkiye'ye göç etmiştir[363]. Bu arada daha önceden de belirttiğimiz gibi Balkan Harbi'nin hemen öncesinde bile Devlet hem Rumeli'de hem de Anadolu'da göç ve iskân meselesiyle uğraşmaktaydı.

---

[362] *a.g.e.*, s.40-41.

[363] *a.g.e.*, s. 150-154. Ayrıca Cumhuriyet döneminde de 1923-1980 yılları arasında 500.000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. 1989'daki üç dört aylık kısa dönemde 300.000'i aşkın Türk asıllı sınıra yığılmış ve Türkiye'ye göçleri teşvik edilmiştir. Cumhuriyet devrinde Rumeli'den gelen göçmenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı*, 1923-1961, Ankara 1962.

Balkan Harbi'nde de muhacirler açısından değişen bir şey yoktu. Geçici olarak barınacak bir yer bulmak yine en önemli problemdi. İstanbul Sirkeci'de oluşturulan Sevkiyat-ı Muhacirin Komisyonu, gelen muhacirleri Şehremaneti'nce önceden belirtilen yerlere gönderiyordu. Yine Şehremini'nin başkanlığı altında İskân-ı Muhacirin Komisyonu da sürekli toplantılar yaparak muhacirlerin iaşe ve sevk işlemleriyle uğraşmaktaydı. Muhacirlerin sayısı az iken kiralanan evler ile bu ihtiyaç sağlanmaya çalışılmıştı. Bunun yanında han ve otellere de muhacirler yerleştirildi. Aynen 93 Harbi'nde olduğu gibi medrese ve okullar ile tekkelere de muhacirler geçici olarak iskân edildiler. Ama en çok muhacir cami ve mescitlere yerleştirildi. Bu yüzden birçok cami ibadete kapatılarak geçici iskâna açıldı. Hilaliahmer Cemiyeti de iaşelerinin düzenli bir şekilde yürümesi için bir defter tutmuştur. Buna göre çoğu cami olmak üzere 130 kadar mekanda, 3.709 aileden oluşan 14.856 kişiye cemiyetçe yardım edilmiştir.

RESİM 15: Sokak köşelerinde kalmış muhacirler. 1912 (Resimli Kitap. Cilt 8)

Bu arada Yedikule sur dışında muhacirler için barakalar inşa ettirilmiş ve şehir içinde barınan bazı muhacirler buralara nakledilmiştir. Geçici olarak yerleştirilemeyen arabalı muhacirler için de Mısır Hilaliahmer Cemiyeti lüzumu kadar muşamba temin etmiştir.

RESİM 16: İstanbul Surlarının önünde çadır kurmuş muhacirler 23 Kasım 1912. (Elveda Doğduğum Toprak. Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi)

Önemli geçici iskân merkezlerinden birisi de İzmir şehriydi. Buraya gelen göçmenler de 11 Mart 1913 tarihi itibarıyla 10.000 kişi kadardı. İzmir'deki muhacirlerin birçoğu Hisar cami haricindeki cami, mescid, tekke ve okullara yerleştirilmişlerdi. Ayrıca Sinekli ve Kızılçalı mevkilerinde birçok çadır da kurulmuştu. Muhacirler buradan Aydın, Manisa, Menteşe gibi yerlere sevk ediliyorlardı.

1913 Mayıs'ında nazırlarıyla görüşen Sadrazam Mahmut Şevket Paşa zamanında Selanik'te bulunan 8.000 muhacirin Antalya'ya nakledilip yerleştirilmesine karar verdiklerini belirtmektedir. Ancak Antalya'ya muhacir geldiği bilinmekteyse de

daimi iskân yapılıp yapılmadığı noktasında kesin bir bilgiye sahip değiliz[364].

Ayrıca Bursa'ya 18.000, Konya'ya 24.000, Adana'ya 5000, Antalya'ya 4000 muhacir geldiği bilinmektedir. Bütün bunlardan başka Ankara, Çanakkale, İçel, Antakya, Suriye, Mamuretülaziz, Karesi, Samsun, Sivas gibi merkezlere de göçmen sevk edildiğine dair bilgiler mevcut olmasına rağmen ne miktarda oldukları bilinmemektedir.[365]

Bu vilayetlere muhacir sevk edilmesi ve daimi olarak yerleştirilmesi ile ilgili Osmanlı Arşivi'nin fonlarında (özellikle Dahiliye Nezareti Şifre Fonu) birçok bilgi vardır. Ancak düzenli olarak hangi vilayete ne kadar muhacir iskân edildiğine dair istatistiki bilgiler ise maalesef yoktur. Bunlara örnek olması açısından birkaç tanesini vermeyi uygun gördük. Selanik'te toplanmış beş bin kadar muhacirin Aydın'a yerleştirilmesi düşünülmekteydi[366]. Avlonya muhacirlerinin İzmit yoluyla Konya'ya gönderildiği ve bunların nerelere iskân olunabileceğinin bildirilmesi istenmektedir[367]. Mamuretülaziz Vilayeti'nde iskânları icra edilemeyen muhacirlerin tahliye edilen köylere yerleştirilmek üzere Adana'ya gönderilmesi istenmektedir.[368] Ayrıca bundan önceki bölüm olan İskân siyaseti bölümünde muhacirlerin belli bir siyaset dahilinde nerelere yerleştirildiği verildiğinden burada tekrar etmeye gerek görmedik.

Bununla birlikte McCarthy'nin yaptığı Ölüm ve Sürgün adlı araştırmasından yararlanarak aşağıdaki vilayetlere göre iskân tablosunu çıkardık. Tablo çıkarmada kullandığımız usul dipnotlarda izah edilmiştir.

---

[364] Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s. 131.

[365] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 70-79.

[366] BOA., DH.ŞFR. 41/180, İskân-ı Aşair ve Muhacir Müdüriyeti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen 13 Receb 1332 (7 Haziran 1914) tarihli şifre telgrafı.

[367] BOA., DH.ŞFR. 44/159, İskân-ı Aşair ve Muhacir Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen 19 Ağustos 1330 (1 Eylül 1914) tarihli şifre telgrafı.

[368] BOA., DH. ŞFR. 53/115, İskân-ı Aşair ve Muhacir Müdüriyeti'nden Mamuretülaziz Vilayeti'ne gönderilen 11 Receb 1333 (25 Mayıs 1915) tarihli şifre telgrafı.

Tablo VIII: 1912-1915 Yılları Arasında Balkanlardan Gelen Müslüman Muhacirler ve Bunların İskân Edildiği Yerler[369]

Vilayetler ve BAĞIMSIZ sancaklar	kişi
AYDIN (İzmir, Manisa dahil)	104.879
EDİRNE (Kırklareli ve Tekirdağ dahil	95.267
HÜDAVENDİGAR (Bursa, Bilecik, Kütahya dahil)	14.993
KARESİ (Balıkesir)	10.689
SİVAS	7.769
HALEP	7.552
ANKARA	7.196
ESKİŞEHİR	6.534
ADANA	6.513
KONYA	6.120
ÇATALCA	5.393
İZMİT	4.868
KAYSERİ	4.415
MARAŞ	3.617
BİGA (Çanakkale dahil)	2.903
CANİK (Samsun)	2.786
İSTANBUL	2.594
SURİYE	2.291
MENTEŞE (Muğla)	615
KARAHİSAR (Afyon)	201
BOLU	185
KASTAMONU	184
MAMURETÜLAZİZ (Elazığ)	173
GENEL TOPLAM	**297.737**

Not: Vilayetler ve bağımsız sancaklar o zamanki Osmanlı idari taksimatına göredir. Parantez içindeki bilgiler ise yaklaşık olarak şu an ki idari taksimatta nereler olduğunu göstermek için tarafımızca verilmiştir.
Genel Toplam hanesindeki 413.922 rakamının % 71.9'u 297.918 etmekte ise de yüzde hesaplarındaki küsurat sebebiyle bu sayıya ulaşılmıştır.

[369] Bu tablo McCARTHY, *a.g.e.*, s. 184'deki tablodan yararlanarak hazırlanmıştır. Yazar bu tabloyu verirken iki eseri kaynak olarak gösteriyor.
Bunlardan birincisi 1922'de Atina'da basılan Alexandre Antoniades'in *Le Development Economique de la Thrace*, adlı eseridir. Bu eserde Balkanlardan

Bu tabloyu değerlendirdiğimizde, Balkan Muharebeleri'nden 1915 senesine kadar Türkiye'ye gelen muhacirlerin yaklaşık 300.000 civarında olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır. McCarthy'den yararlanarak tespit edebildiğimiz bu sayının içinde, hali vakti yerinde olduğundan, kendi imkanlarıyla yerleşen muhacirler ile memlekete göç eden Rumeli'ndeki devlet memurlarıyla subaylar ve ailelerinin hesaba katılmamış olduğunu düşünüyoruz. Bunların sayısını tespit etmek şu anki veriler ile imkansızdır[370].

Yine bu tabloyu yorumladığımızda, 93 Harbi'ndeki muhacirlerin Balkan Harbi'nden sonra gelenler ile kıyaslanmayacak derecede fazla olduğudur. Balkan Harbi'ndeki 300.000 göçmene 100.000 kayıtsız muhacir ve devlet görevlisini ilave etsek bile 400.000 sayısı 93 Harbindeki 1.200.000'i aşan muhacir sayısının üçte biri düzeyinde kalmaktadır.

1912-1920 döneminde gelen muhacirlerin verleştirildikleri vilayetlere göre 413.922 kişi olduğu belirtiliyor.

İkincisi ise, 1922'de Londra'da basılan Arnold J. Toynbee'nin, *The Western Question in Greece and Turkey*, adlı eseridir. Bu araştırmada Balkan muhacirlerinin 1912-1920 döneminde geldikleri yıllara göre 413.922 kişi olduğu sonucunu veriyor ki Antoniades ve Toynbee'nin dayandıkları kaynağın aynı olduğunu ispatlıyor.

McCarthy kullandığı eserlerin her ikisinin de kaynak olarak *Osmanlı Muhacirin Nezareti*'ni gösterdiğini belirtiyor. Ancak Osmanlı İdari teşkilatında Osmanlı Muhacirin Nezareti diye bir birim yoktur. Bu kaynak Dahiliye Nezareti'ne bağlı İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti olsa gerektir. Yazar Osmanlı kaynaklarına ulaşamadığını ve eserinde bu ikinci dereceden kaynakları kullanmak zorunda kaldığını belirtmiş fakat iki ayrı kaynağın da aynı sayıyı göstermesinden yola çıkarak sayıların doğru olduğu ve şimdi elimizde olmayan Osmanlı belgelerine dayandığı kanaatine varmıştır ki bu bizce de doğrudur.

Biz de tez konumuzun Balkan Harbi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar olmasından dolayı Toynbee'nin verdiği yıllara göre 1912-1915 arasındaki muhacir sayısının 297.918 olduğunu ve bunun 413.922 sayısının '%, 71.9 'una tekabül ettiğini hesapladık. Bundan sonra McCarthy'nin bahsi geçen eserinin 184. Sayfasında naklettiği Antoniades'in eserinde bulunan tablodaki her vilayetin karşı-s.ında gösterilen nüfusun % 71.9'unu hesaplayarak, tahminen hangi vilayete ne kadar muhacir iskân edildiği noktasında bir fikir sahibi olmaya çalıştık ve en fazla nüfus iskân edilen vilayet başta olmak üzere bir tablo hazırladık. Şüphesiz bu rakamlar bir kesinlik ifade etmemektedir. Şu anki tasnifte olan Osmanlı Arşiv belgeleri de bize bu konuda istatistiki bir bilgi vermediğinden bu tahmini rakamlarla yetinmek durumunda kaldık.

[370] Bu kişilerin en iyimser ihtimalle 50.000 ile 100.000 kişi civarında olduklarını tahmin ediyoruz.

Tablomuza göre gelen muhacirlerden yaklaşık 200.000 (toplamın yaklaşık % 67'si) kişinin de Aydın ve Edirne Vilayetlerine yerleştirildiğini görmekteyiz. Ayrıca 36.000 (toplamın % 12'si) kadar muhacirin de Orta Anadolu bölgesine yerleştirildiğini, kalanların da muhtelif vilayetlere dağıtıldığını görmekteyiz. Bu iki vilayete yoğunlukla muhacir yerleştirilmesine bakarak Rumların mübadele edilmesi, ya da göçlerinin teşvik edilmesinin buralardaki Türk oranının arttırılmak istenmesi neticesinden kaynaklandığı daha rahat anlaşılmaktadır. Türk unsurunun sayısının arttırılma gerekçesini daha iyi anlayabilmemiz için Osmanlı genel nüfus sayımlarına ve Aydın ile Edirne'deki Rum sayısına bakmamız gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde yapılan son iki nüfus sayımı 1906/07 ve 1914 nüfus sayımlarıdır. 1906/07 nüfus sayımına göre memleketin nüfusu 15.099.738 kişi olup bunun 11.633.507'si Müslüman (% 77.51), 3.376.231'i ise Gayrimüslim'dir (% 22.49).

1914 nüfus sayımında ise toplam nüfus 16.064.061'dir. Müslümanlar 12.997.459 (% 80.91), Gayrîmüslimler 3.066.602 (% 19.09) kişiydiler. Bir önceki nüfus sayımına göre Müslümanların hem miktarı hem de oranı artmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri 1912 Balkan harpleri neticesinde Balkanlardan Türkiye'ye yoğun bir Müslüman kitlenin göçmüş olmasıdır. Müslümanların oran olarak artmasındaki diğer önemli sebep, Rum nüfusun 241.231 kişi (% 2.28) azalmasıdır. Azalmanın sebebi ise elimizden çıkan Ege Adaları'ndaki Rum nüfusun bu sayımda yer almaması ayrıca Batı Anadolu, Trakya, İstanbul, Marmara civarı ve Karadeniz'deki bir kısım Rumların göç etmesi veya ettirilmesidir[371].

Genel nüfus sayımında Rumların azalmalarına rağmen 1914 nüfus sayımına göre Aydın'da Rumlar 299.097 (Aydın'ın % 18.59'u), Edirne'de ise 224.860 (Edirne'nin % 35.60'ı) gibi yüksek bir orana sahiptiler. İşte bu yüzden tablomuzda da gö-

[371] Ali Güler, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayrimüslimler*, Ankara 1996. s. 81-82.

rüleceği üzere muhacirler, stratejik önemi haiz bu yerlerde nüfus oranlarında dengeyi korumak ve Müslümanların lehine arttırmak maksadıyla bu iki vilayetimize yoğunlukla yerleştirilmişlerdir[372].

1877-1914 yılları arasındaki iskân politikasıyla, Türkiye'deki nüfus yoğunluğu kilometrekarede 16,2 den 21,17'ye yükselmiştir. Vilayetler itibarıyla muhacirlerin iskân edildikleri Hüdavendigar, Aydın, Edirne, Kastamonu, İstanbul vilayetleriyle İzmit, Biga ve Çatalca sancakları nüfus yoğunlukları en çok artan yerleşim birimleri olmuştur[373].

4- MUHACİRLERE YAPILAN SOSYAL YARDIMLAR

A-) Devletçe Yapılan Yardımlar

I- Arazi, Emlak, İaşe ve Hayvan Temini

Yapılan sosyal yardımlar içinde tabii olarak en fazla miktar devlet tarafından yapılanıdır. Devlet harp içinde bulunması dolayısıyla, ekonomik durumu kötü olmasına rağmen muhacirlerin öncelikli olarak iaşe ve barınma ihtiyaçlarını karşılıyordu. Daha sonra (olağanüstü durumlar hariç) belli bir plan dahilinde vilayetlere nakillerini gerçekleştiriyor, arazi ve ev vererek yerleşmelerini sağlıyordu. Bundan sonra alet edevat ve hayvan temini noktasında yardımcı olmaya çalışıyordu. Aşağıda bunları incelemeye çalışacağız.

30 Ocak 1914 tarihli bir belgede bütün boş arazi ve mülkiyeti devlete geçen arazilerin aşiret ve muhacirlerin iskânına ayrılması kararlaştırıldığından bunların açık arttırmaya çıkarılmaması istenmiştir. Eğer çıkarılmış olanlar varsa vazgeçilmesi

[372] *a.g.e.*, s. 193

[373] G. Çelik, A.g.m., s. 126.

ve bu arazilerin nerede bulunduklarının ve kaç hane iskân edilebileceğinin defter şeklinde tutularak gönderilmesi talep edilmiştir.[374] Buradan da anlayacağımız gibi devlet boş araziyi satarak elde edeceği gelirden fedakarlık yaparak muhacirlerin yerleşmesini ön planda tutuyordu.

Daha sonra çıkarılan bir talimatname ile muhacirlere arazi ve emlakın nasıl dağıtılacağı ayrıntılı olarak belirlenmiştir[375]. Bu talimatnamede arazi ve emlakın kurulacak *Taksim ve Tevzi Komisyonu* vasıtasıyla dağıtılacağı ve bu komisyonun kaza tapu memuru, mâliye memuru, meclis-i idareden bir mühendis ve muhacir komisyonu üyelerinden bir katibin katılımıyla oluştuğu yazılıdır. Ayrıca arazi paylaştırılacak köyün muhacirlerden oluşan ihtiyar heyetleri de komisyonun fahri yardımcı üyeleri olacaktır. Üyeler yaptıkları işe göre günlük 15 ile 30 kuruş ücret alırlar ki bakanlıktan izin alındıktan ve gerekçe belirtildikten sonra ücret 50 kuruşa kadar yükseltilebilir (md 1-2).

Komisyon paylaştırılacak arazinin bilinen hududunu tapu kayıtlarıyla kontrol ederek civar köy veya mahalle ihtiyar heyetlerinin hazır bulunacağı bir ortamda belirleyecektir. Araziler ölçüldükten sonra zabıt tutulacak ve 1/10.000 veya 1/20.000 ölçeğinde krokileri çizilip ilgili deftere eklenecektir (md 3-4). Arazi taksim edilecek köy merası dahilinde koru, meşelik vs. gibi ormana ait ne varsa sınırları tespit edilip ölçülerek köy hududnamesi altına kaydedilir (md 6).

Arazi paylaştırılmadan ve dağıtılmadan önce iyi, orta, düşük olmak üzere tarla, çayır, zeytinlik, dutluk, bağ, bahçe gibi çeşitler halinde ayrılarak ölçülür ve sayılır ve bu arazinin kaç kişiyi idare edebileceği belirlenir. Bundan sonra o köydeki aile reislerinin kura çekmesiyle araziler dağıtılır ve ona göre deftere

---

[374] BOA., DH.MB.HPS.M. 10/8, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 17 Kanunusani 1329 tarihli tamimen tebliğ.

[375] *Muhacirine Emlak ve Arazi Tevziine Dair Talimatname*, Dersaadet 1333 (1917), Garoyan matbaası, BOA Kütüphanesi Demirbaş No: 5471. Not: Talimatnamenin tarihi bizim çalışmamızı sınırlayan tarihten ileri olsa da genel siyaseti anlamamız noktasında burada vermeyi uygun bulduk. Bu talimatnamenin tam metni için Bkz: Ekler kısmı, Ek 2.

kaydedilir. Her haneye verilecek arazi, ev halkının sayısına göre belirlenir ve bu miktar 50 dönümden az 120 dönümden çok olamaz (md 8-9).

Zeytinlikler de üç kalitede değerlendirildikten sonra hanede oturan nüfusa göre 100 ile 250 ağaç arası sayıda dağıtılır (md 10). Portakallık ve limonluk olan yerler de aynı hesap üzere belirlenir. Dutluk, bağ ve bahçe memleketlerinde bu işle uğraşmış olanlara verilir. Bunlara on dönüme kadar dutluk ve bağ verilebilir. Sebze bahçeleri ise her muhacirin hane nüfusuna göre 5 dönüm ile 25 dönüm arası verilir. Toprağın verim durumundan yalnız bu miktar ile geçinemeyecekleri anlaşılırsa, çiftçilere verilen arazi ve zeytinliklerin yarısını geçmeyecek ek arazi de verilebilir (md. 13-14).

Muhacirlere ev dağıtımına gelince; Gayrimüslim ahalinin terk ettiği evler her muhacir ailenin nüfusuna göre dağıtılır. Baba ile oğul, iki kardeş, ya da kayınvalide ile damat yakınlık derecesinde olan aileler aynı eve yerleştirilebilir. Ancak böyle yakınlığı olmayan iki aileye aynı ev verilemez. Bir köy ya da mahalleye yerleştirilecek muhacirler, oradaki ev sayısına göre hesaplanmayıp, arazinin verimliliği ve geçimine yetip yetmemesi ön planda tutularak hesaplanır. Arazi birçok muhaciri geçindirebilecek durumda ancak ev az olursa, artan muhacirlere ev inşa etmeleri için arazi verilir (md. 18-19).

Sanatkâr muhacirlere varsa bir dükkan verilir. Yalnız sanatıyla geçinemeyecek olanlara diğer muhacirine verilecek arazinin yarısını geçmemek üzere bir miktar arazi verilebilir (md. 21). Komisyonlar yerleşim mahallindeki cami ve okulu aynen kayıt ve muhafaza edeceği gibi, eğer yoksa varolan binalardan bu hale çevrilebilecek olan binaları bulur ve kaydeder. Geliri okul ve cami yararına olarak işletilen dükkan, değirmen, yağhane, fabrika gibi yerler aynen kaydolunur eğer yoksa belirlenen arazi ve emlakın geliri bunlara bırakılır (md. 22).

Her evli, bir aile itibar olunur ve bekar kimselere ayrıca bir şey verilmez (md. 23). Yetim kız ve çocuklara da arazi ve emlak kaydolunur (md. 25). Komisyon muhacirler namına kaydettiği

arazi ve emlakin kıymetlerini belirler ve bu aynı zamanda ileride tahakkuk edecek vergide esas kabul edilir (md. 26). Komisyon, bütün bu işlemlerden sonra dağıtım defterlerini iki nüsha tutar ve biri mahalli muhacir müdürlüğünde muhafaza edilir, diğeri ise İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'ne gönderilir (md. 27). Ayrıca merkezden gönderilen ve nerenin kime ait olduğunu gösteren evrak, en kısa zamanda düzenlenip muhacirlere verilir (md. 28). Eğer eski muhacirlerden olup ta başkasının arazisini kiralama yoluyla çiftçilik edenlere, bulundukları mahalde arazi mevcutsa aynı şekilde arazi ve emlak dağıtılır (md. 32).

Bu talimatnamenin 23. maddesinde talimatnamenin yayınlanmasından daha önce aile sahibi olmayan veya ailesini memleketinde terk ile yalnız olarak gelmiş olan erkeklerin, fakir muhacir olarak sayılıp arazi ve ev verilmesinin uygun görülmediği, genel bir bildiriyle duyurulmuştur[376].

Muhacirlere eski ahalinin terk ettiği evler verildiği gibi, devlet tarafından çizdirilen projelere uygun yeni evler de inşa ediliyor. Hatta muhacir köyleri kurulması için plan ve projeler hazırlattırılıyordu.[377] Bu projelerde cami, mektep ve karakol köyün merkezinde ve evler bunların etrafında iki ada şeklinde dama tahtası biçiminde intizamlı bir şekilde yer alıyordu. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin talebi üzerine muhacirler için Bakırköy'e bağlı Safraçiftliğinde inşa edilecek hanelerin keşfi için Mebani-i Emiriye Müdüriyeti'nden bir mühendis istenmiştir. Gönderilen mühendisin sunduğu raporda bir hane inşası için gerekli malzeme dört yüz kuruşluk 100 araba taşla duvarların tamamlanabileceği; diğer kapı, cam, tahta aksamının özellikleri

[376] BOA., DH.MB.HPS.M 9/68, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Hapishaneler ve Mebani-i Emiriye Müdüriyeti'ne gönderilen 12 Kanunuevvel 1329 (25 Aralık 1913) tarihli tamimen tebliğ.

[377] BOA., DH.MB.HPS.M. 8/47, 1329 Nisan (1913 Nisan) tarihli ve Nafıa Nezareti mühendislerine çizdirilen Köylerde inşa olunacak hane projesi. Ve köyün ev, cami, mektep ve karakol gibi binalarının yerleşim krokisi.

anlatıldıktan sonra bir hanenin toplam bir mecidî 19 kuruş hesabıyla 3.599 kuruşa inşa edilebileceği belirtilmiştir[378].

Bu arada muhacirlerin yerleştirilmesinde Devlet'in başka vesilelerle çeşitli fonlarda bulunan paraları da kullandığını görmekteyiz. Mesela Gelibolu depreminde açıkta kalan ahalinin iskân ve ihtiyaçlarını karşılamak için toplanan yardımdan bir kısmı artmıştı. Bu 7000 lira kadar para İstanbul Vilayeti namına bankada durmaktaydı. Gelibolu Sancağı'na gönderilen ve iskân edilemeyen muhacirler ise yaklaşan kış şartlarında müthiş bir sefalet içinde bulunmaktaydılar. Bunun üzerine bankada para bulunduğunu haber alan Edirne Vilayeti, Dahiliye Nezareti'ne bir teklifte bulunur. Bu yazıda, toplanan paranın Gelibolu'da bulunan muhtaç muhacirler için harcanmasının, yardımın toplanma gayesine de hizmet edeceğinden, paranın Gelibolu İskân-ı Muhacirin Komisyonu hesabına acilen devredilmesi istenmektedir. Teklifin Nezaretçe uygun görülmesi üzerine para Edirne Vilayeti'ne gönderilir ve muhacirler açıkta ve sefalet içinde kalmaktan kurtarılır[379]. Bu meselede akılcı ve dikkatli bir şekilde kaynak bulunması örneği, savaş şartlarında bile çare üretebilen devlet görevlilerinin, problem halletmede ne kadar başarılı olacağını göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Özellikle savaşın ilk günlerinde gelen muhacirlerin iaşe meselesinde devlet birçok zorluklar çekmiştir. Savaş sona erince bu meselede organize olunmuş ve daha rahatlıkla çözülebilmiştir. Mesela, 2 Kasım 1912 tarihli Bakanlar Kurulu kararında Babaeski'den arabalarla yüzü aşkın muhacir geldiği ve daha da gelmekte olduğu, buradaki fırınların orduya ekmek yetiştirmek için çalıştığı, muhacirlerin Dersaadet'e gitmelerinin yasaklanması sebebiyle mahallince iaşeleri mümkün olmadığından, yeterli miktarda arpa ve ekmeğin bir an önce gönderilmesi istenmiştir. Bunun üzerine bedeli Hazinece verilerek yeterli miktarda ekmek

---

[378] BOA., DH.MB.HPS.73/17, Mebani-i Emiriye Müdüriyeti mühendisinin sunduğu 25 Mayıs 1330 (7 Haziran 1914) tarihli keşif raporu

[379] BOA., DH.MTV 16-2/101, Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Teşrinievvel 1329 (22 Ekim 1913) tarihli ariza ve bunun üzerine nezaretin yaptığı yazışmalar.

temin edilerek acele trenlerle gönderilmesi için gerekli yerlere emir verilmiştir[380].

Muhacirlere iaşe ve diğer ihtiyaçları için savaşın başında maddi yardım da veriliyordu. Şehremaneti, 12 yaşından yukarı olanlar büyük sayılarak büyüklere 100 ve küçüklere 50'şer para verilmesi, fakat ailesi yanında olanlar, daha ucuz miktara idare edebileceklerinden büyüklere ikişer, küçüklere ise birer kuruş yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır. 23 Ekim 1912'de Edirne, Yanya, Kosova, Selanik ve Manastır'a gelen göçmenlere, *Muhacirin Tahsisatı'ndan* hemen yevmiye verilmesine başlanmıştır. Bununla birlikte beklenenin çok üstünde göçmen gelmesi, muhacirlere verilen yevmiyenin uzun süre devamını engellemiş ve komisyon eskiden olduğu gibi ekmek dağıtımına devam etmiştir[381].

Savaşın en kötü geçtiği ve muhacirlerin İstanbul'a yığıldığı, yersizlik ve çaresizlikten camilerde barındırıldığı bir zamanda iaşelerinin Evkaf Nezareti'nce karşılandığı görülmektedir[382].

İlk sıkıntılı günler geçtikten sonra muhacir idareleri çok fakir ve ihtiyaç sahipleri hariç iaşe işine karışmamışlardır. İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin 23. maddesinde bu konuya şöyle değinilmektedir :

"Muhâcirin idare ve komisyonlarının vâzife-i esâsiyesiyyesi muhâcirîni iskândan ibâret olmasıyla zarûret olmadıkça iâşe içün masraf ihtiyâr idilmeyecek ve bunlardan istitâ'at-ı bedeniyesi olanlara sevk ve iskân zamanına kadar iş bulub yevmiye kazanmağa komisyonlarca delâlet idilecektir. Zarûret-i iâşe mess iden muhâcirînin oniki yaşına kadar olanlarına yevmiye yarımşar ve daha yukarı yaşda bulunanlara birer kıyye ekmek veya bedeli virilir ve kışın ihtiyâca göre zarûret mikda-

[380] BOA., MV. 170/70, 657 Sayılı ve 20 Teşrinievvel 1328 tarihli Meclis-i Vükela kararı.

[381] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 80.

[382] BOA., DH.İD., 26-2/34 , Dahiliye Nezareti'nden Ankara Vilayeti'ne gönderilen .30 Mayıs 1329 (12 Haziran 1913) tarihli tezkire ve lefleri.

rınca odun veya kömür itâ olunur." [383] Böylece sağlık ve bedenen uygun olanların çalışarak kendilerine yeterli bir hale gelmeleri teşvik edilmiş oluyordu.

Bununla birlikte iaşe meselesinde bazı şikayetlerde görülüyordu; Bursa'ya bağlı Armutlu Nahiyesi'nden sahip olduğu hanesi bir sene önce yanan, oğlu askerde bulunduğu ve bir küçük kızından başka kimsesi olmadığı halde emsaline verilen yardım parasının kendisine verilmediğini Nezaret'e şikayet eden muhacir Hafize Hanım'ın durumunun araştırılması ve gereğinin yapılması için konu nezaretçe Hüdavendigar Vilayeti'ne havale edilmiştir[384].

Yine muhacirlere hayvan temininde yardımcı olunduğunu biliyoruz. Muhacirlerle ilgili nizamnamenin 26. Maddesinde; komisyonlarca yerleştirilecek muhacirlere bir hane, tohumluk zahire ve yeni tarzda ziraat aletlerinin yanında iki büyükbaş çift hayvanı satın alınarak, geri ödenmesinin ise uzun vadeli taksitlere bağlanarak ve bunların silsile kefalet usulüyle, köyün kefilliğiyle ve Hazine'ce aile reisine zimmet edildiği bilinmektedir.[385].

Muhacirlere temin edilen hayvanların bazen Yunanistan'a hicret eden Rumların hayvanlarından satın alındığını görmekteyiz. 1914'te İstanbul'a göç eden bir miktar Pomak, Tikveş ve Nasliç muhacirleri çiftçilerinden bir kısmının Tekirdağ'a gönderildiği ve buradan göç eden Rumların çift hayvanlarını -çok ucuz fiyatla elden çıkardıkları haber alındığından, haber doğru ise gelen Müslüman muhacirler için satın alınması düşünülmüştü[386]. Keza benzer konulu bir belgede, göç eden Rumların hayvanlarını ucuz fiyatla elden çıkardıkları ve bunların vurguncuların eline geçtiğinin haber alındığı ve "*Muhâcirîn-i İslâmiye'nin ihtiyâcât-ı şedîdesi nazar-ı dikkate alınarak ihtikârın*

---

[383] BOA., Kavanin ve Nizamat Defteri No:19, s.195 ; Ayrıca Bakınız aynı nizamname için A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 113'ten naklen BOA., İrade Meclis-i Mahsus 1331/36.

[384] BOA., DH.MTV. 45/17, Dahiliye Nezareti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen 14 Ağustos 1329 (27 Ağustos 1913) tarihli tezkire.

[385] Dipnot 343'de gösterilen yer.

[386] BOA., DH.ŞFR. 40/81, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne çekilen 27 Cemaziyelevvel 1332 (23 Nisan 1914) tarihli şifre telgrafı.

men'i ve ve hayvanatın tercihen muhâcirin için iştirâsı muktezidir"[387] denilmekteydi.

II- İşe Yerleştirme ve Meslek Öğretme

Devlet gelen muhacirleri kapasiteleri ve ihtisaslarına göre istihdam etmeye çalışıyordu. Kalifiye olanlar fabrikalarda çalıştırılıyor, normal düzeyde olanlar işçi olarak ya da tarım sektöründe değerlendiriliyordu. Devlet memuriyetinde boşalan kadrolara ise gereğinde memur alırken muhacirlere öncelik tanınıyordu. Bazı durumlarda hiçbir mesleği olmayanların da yetiştirilerek bir iş bulmaları sağlanmaya çalışılıyordu. Başkent İstanbul, zaman zaman muhacirler ile ilgili meselelerde sorumluluğu vilayetler ile paylaşıyordu.

Şüphesiz devlet gelen muhacirlere devamlı bakacak durumda değildi. Bu yüzden ilgili nizamnamenin 23. maddesinde belirtildiği üzere *"istitâ'at-ı bedeniyesi olanlara sevk ve iskân zamanına kadar iş bulub yevmiye kazanmağa komisyonlarca delâlet idilecektir."* denilmektedir. Yani bedeni açıdan güçlü ve sağlam olanlara bir an evvel işe yerleştirmeğe gayret edeceklerdi. Bu konuyu Osmanlı Arşivi belgelerinde gördüğümüz bazı örnekler ile incelemeye çalışacağız.

Devlet bazen muhacirlerin güçlü kuvvetli olanlarını yol yapımında işçi olarak kullanıyordu. Mesela, Karadağ'dan Samsun'a nakledilmekte olan 5-6 bin civarında olan muhacirlerden bir kısmının Canik Livası'na çıkarılarak Karadeniz sahilindeki şose yapılan yerlerde işçi olarak çalıştırılmıştı[388].

Bulgaristan muhacirlerinden Hamdi Bey'in Zeytinburnu'da bulunan İmalat-ı Harbiye İdaresi Fişek fabrikasında işçi olarak çalışmak istemesine rağmen, nüfus cüzdanı olmadığından işe alınmamıştır. Bunun üzerine fabrika Sicil-i Nüfus İdaresi'ne gönderdiği tezkirede neden cüzdan verilmediğini sormuş, veri-

---

[387] BOA., DH.ŞFR. 40/160, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Çatalca Mutasarrıflığı'na çekilen 11 Cemaziyelahır 1332(7 Mayıs 1914) tarihli şifre telgrafı.

[388] BOA., DH.ŞFR. 41/82, İskân-i Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Canik Mutasarrıflığı'na çekilen 1 Receb 1332 (26 Mayıs 1914) tarihli şifre telgrafı.

len cevapta ilgili şahsın dilekçe yazıp iki şahit getirmesi halinde cüzdanını alabileceği belirtilmiştir[389]. Bu belgeden anlaşılan I. Dünya Savaşı öncesinde seferberliğini ilan etmek üzere olan devletin silah sanayiinin kalifiye elemana olan ihtiyacıdır. Bu muhacirin iş bilen bir kimse olması kuvvetle muhtemeldir. Yoksa fabrikanın bir işçi için bu yazışmayı yapmayacağını düşünüyoruz.

Yardıma muhtaç bir durumda bulunan Selanik muhacirlerinden Şeyh Yunus Efendi'nin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 29 Temmuz 1913 tarihli dilekçede *muhtacin tertibinden*, ya da başka suretle kendisine yardımda bulunulmasını istemesi üzerine dilekçenin arkasındaki bürokratik işlemlerin seyri ilginçtir. Nezaret, dilekçeyi bir gün sonra İstanbul Vilayeti'ne havale etmiştir. Vilayet'in, dilekçeyi bir gün sonra Şehremaneti Muhacirin Komisyonu'na göndermesi üzerine, 31 Temmuz'da komisyon, Şeyhin tekkelerden birine tayini için ya Meşihat'a, ya da muhtacin tertibinden maaş verilmesi için Mâliye'ye gönderilmesi noktasında görüşünü Şehremaneti'ne bildirmiştir. Şehremaneti bu görüşü içeren yazıyı tekrar Dahiliye Nezareti'ne göndermiş, Nezaret te 6 Ağustos'ta Meşihat makamını tercih ederek şahsın tekkelerden birine tayinini ve neticenin bildirilmesini istemiştir[390]. Dilekçenin takip ettiği yollara bakacak olursak bütün büroların çözümü birbirlerine havale ettikleri ve dilekçenin en sonunda tekrar çıktığı yer olan Dahiliye Nezareti'ne döndüğünü görüyoruz. Bu olay, kurumların sıkıntı içinde oldukları ve çözüm üretmek yerine sorumluluğu başkasına havale ettiklerini düşündürmektedir.

Sakız Adası Kadın Hapishanesi gardiyanlarından Şerife Hanım Yunan işgali sebebiyle görevinden ayrılıp İzmir'e geldiği ve maaşını alamadığını belirten bir dilekçeyi Aydın Vilayeti'ne göndermiştir. Vilayetin nezaretle yaptığı yazışmalar neticesinde Hapishaneler Müdüriyeti, Vilayet'e gönderdiği 9 Şubat 1913

---

[389] BOA., DH.SN.THR. 48/12, Sicil-i Nüfus idare-i Umumiyesi'nden Zeytinburnu Fişenk Fabrikası'na gönderilen 25 Kevvel 1329 (7 Ocak 1914) tarihinde gönderdiği tezkire.

[390] BOA., DH. MTV. 45/12 Dahiliye Nezareti'nden Meşihat'a gönderilen 24 Temmuz 1329 (6 Ağustos 1913) tarihli tezkire.

tarihli yazıda, savaş dolayısıyla mahalli memuriyetlerinden ayrılmaya mecbur kalan gardiyanlar hakkında yapılması gerekenin vilayetçe boş bir kadro bulunduğunda yine bir gardiyanlığa tayini ve eğer acil ihtiyaç sahibi ise iaşesinin yine vilayetçe karşılanması gerektiğini belirtmiştir[391]. Bu belgeden, Bakanlığın, sorumluluğu vilayetlere dağıtarak rahatlamayı düşündüğü anlaşılıyor.

Muhacirlerin işe yerleştirilme talepleri tabii ki her zaman olumlu karşılanamıyordu. Mesela 13 Ağustos 1914 tarihinde Girit muhacirlerinden Hüseyin Hüsnü'nün Girid'de iki sene nüfus memuru olarak çalıştığından dolayı nüfus dairesi işlerine alışkın olduğunu ve İstanbul veya vilayetlerden birisinde boş bulunan bir kadroya tayinini istemiş, kendisine bir gün sonra Sicil-i Nüfus İdaresi'nce verilen cevapta boş kadro bulunmadığından isteğinin kabul edilemediği bildirilmiştir[392].

Muhacirlerin işe yerleştirilmelerinde diğer bir faktör mevcut devlet kadrolarının başka göreve tayin, istifa ve en önemlisi askerlik ihtiyacı yüzünden boşalmasıdır. Bu da I. Dünya Savaşı yıllarına rastlar. Bilindiği üzere Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın bir Sırp tarafından öldürülmesi ve Avusturya'nın 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etmesi, hemen akabinde müttefiki olan Almanya'nın 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilanıyla I. Dünya savaşı başlamış oldu[393]. Bunun üzerine Osmanlı Devleti aynı gün genel seferberlik kararı almış ve meclisini dağıtmıştı. Genel seferberlik kararından bir gün sonra 2 Ağustos 1914'te İstanbul'da Sadrazam Sait Halim Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Von Wangenheim arasında metni savaş öncesinden hazırlanan Osmanlı-Alman ittifak anlaşması imzalandı. Osmanlının savaşa resmen katılması ise 12 Kasım 1914'te olmuştu[394].

---

[391] BOA., DH.MB.HPS.87/57, Hapishaneler Müdüriyeti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen 27 Kanunusani 1328 (9 Şubat 1913) tarihli tezkire.

[392] BOA., DH. SN. THR. Muhacir Hüseyin Hüsnü'nün Dahiliye Nezareti'ne verdiği 13 Ağustos 1330 (26 Ağustos 1914) tarihli istida.

[393] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985, s.378.

[394] R. Uçarol, *a.g.e* s.384.

İşte bu seferberlik kararı yüzünden gardiyanlar da askere çağrılmış ve boşalan kadrolar gazetelerde ilan edilerek 45 yaşını aşkın ve askerlikle alakası olmayanların gardiyanlığa tayini haberi üzerine işe genellikle muhacirlerin alınması tercih edilmiştir[395]. Bunlar genelde verdikleri dilekçe tarihinden bir iki gün sonra işe başlatılmışlardır. Genelde dilekçelerde kullanılan ifadelerdeki ortak özellik muhacirlerin aç, açıkta ve zavallı oldukları, ailelerinin iaşelerini temin edemedikleri, otel köşelerinde perişan oldukları ve eğer görev verilirse sefaletten kurtulacakları şeklindedir. Bunlardan bir tanesinde, özellikle işin verilmesi halinde hiçbir şeyi kalmayan bir ailenin yeniden ihya olunacağını yazması oldukça ilgi çekicidir [396].

Muhacirlerin nereli oldukları ve hangi görevlere atandığına dair bilgileri daha rahat incelenebileceğini düşündüğümüzden bir tablo halinde vermeyi uygun gördük. Bu tabloya göre 24 Mart 1914 ile 4 Kasım 1914 tarihleri arasında İstanbul'daki hapishanelerde Rumeli muhacirlerinden 2 başgardiyan, 1 başgardiyan yardımcısı, 15 gardiyan ve 3 hapishane hastanesinde hademe olmak üzere 21 kişi tayin edilmiştir.

---

[395] BOA., DH.MB.HPS 150/82, Debre-i Bala muhacirlerinden Rasim oğlu İsmail'in 23 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914) tarihli işe başvuru belgesindeki ifade aynen şöyledir: " *Hapishâne-i Umûmîde müstahdem gardiyanların askerlik münâsebetiyle taleb edilmesi ve 45 yaşını mütecâviz olanlarla askerlikle alâkadâr olmayanların mezbûr gardiyanlığa ta'yinine dâir gazetede görülen neşr ve ilân mucebince.....*".

[396] Bunlardan DH.MB.HPS 151/63'de bulunan 22 Teşrinievvel 1330 (4 Kasım 1914) tarihli ve Avrethisar muhacirlerinden Kâni'nin verdiği dilekçe iş bekleyen muhacirlerin psikolojisini vermesi bakımından ilgi çekicidir: " *Acizleri vatan-ı mu'azzezimizin a'dâ-yı istilâsına ma'rûz kalan Selânik Vilâyeti'nin Avrathisar kazâsı muhâcirlerinden ve erbâb-ı 'ırz ve nâmûs gürûhundan olup kaffe-i ma melekim düşman-ı bî-imânın nehb ve garetine uğramasına mebnî sıfrü'l-yed olarak hükûmet-i müşfike-i 'adilemizin zîr-i cenâh-ı müstelzim-i felâh-ı re'fetine bi'l-iltica bundan hayli müddet evvel İstanbul'a hicret ve şimdiye kadar dayk-ı maişet ve zarûretin tasvîri nâ-kâbil safahat-ı elîmesinde idâme-i hayât edilmiştir. Bu kere ise Dersaâdet'teki hapishâne-i 'umûmîde bir gardiyânlık vazîfesinin inhilâl eylediği istihbâr kılındığı ve çâkerleri ise vazîfe-i mezkûreyi bihakkın ifâya iktidâr-ı acizânemin kâfi bulunduğu ecilden lütfen ve hâl-i pür melâl-i kemterânemin tarahhumen vazîfe-i mezkûreye ta'yinimle bir 'ailenin yeniden ihyâsına ibzâlini avâtıf-âsâfâneleri buyurulması babında ....*"

Tablo IX : Hapishanelerde Göreve Başlattırılan Muhacirler

Sıra no	Muhacirin ismi	Nereden göç ettiği	Tayin edildiği vazife
1	Süleyman oğlu Yusuf	Gümülcine	Hapishane-i Umumide Gardiyan[397]
2	Hasan oğlu Tahsin	Selanik-Kayalar Kaz.	Hapishane-i Um. Hastanesi Hademeliği[398]
3	İbrahim oğlu Yusuf	Yenice-i Vardar	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[399]
4	Hasan oğlu Mustafa	Selanik	Hapishane-i Um. Hastanesi Hademeliği[400]
5	Şefik Efendi	Selanik	Hapishane-i Um. Hastanesi Hademeliği[401].
6	Rıza oğlu Osman	Selanik	Cinayet Tevkifhanesi Başgardiyan[402]
7	Ömer Lütfi	Drama	Dersaadet Tevkifhanesi Başgardiyan[403]
8	Süleyman oğlu Selim	Ohri	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[404]
9	Rasim oğlu İsmail	Debre-i Balâ	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[405]
10	Mehmed	Selanik	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[406]
11	Mustafa oğlu İbrahim	Selanik- Katrin Kaz.	Tevkifhane Başgardiyan Yardımcısı[407].
12	Hasan oğlu Aziz	Kosova- Koçana Kaz.	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[408]
13	Hüseyin oğlu Mehmed	Selanik, Tikveş kazası	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[409]
14	Ramazan	Manastır	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[410]
15	Hüseyin oğlu Rıza	Selanik	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[411]
16	Abdi oğlu Ramazan	Üsküp	İstanbul Tevkifhanesi'nde Gardiyan[412]
17	İbrahim oğlu Süleyman	Sarayhosna	Dersaadet Cünha ve Cinayet Tevkifhanesi'nde Gardiyan[413]
18	Hasan Efendi	Selanik	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[414]
19	Vehbi Efendi	Selanik	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[415]
20	Mustafa	Drama	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[416]
21	Kâni	Selanik, Avrathisar Kaz.	Hapishane-i Umumi'de Gardiyan[417]

[397] BOA., DH.MB.HPS. 149/31, 11 Mart 1330 (24 Mart 1914) tarihli istida.
[398] BOA., DH.MB.HPS. 149/53, 1 Nisan 1330 (14 Nisan 1914) tarihli istida
[399] BOA., DH.MB.HPS. 149/42, 3 Nisan 1330 (16 Nisan 1914) tarihli istida
[400] BOA., DH.MB.HPS. 149/61, 17 Nisan 1330 (30Nisan 1914)tarihli istida.
[401] BOA., DH.MB.HPS. 149/69, 24 Nisan 1330 (7 Mayıs 1914)tarihli istida.
[402] BOA., DH.MB.HPS. 150/9, 21 Mayıs 1330 (3 Haziran 1914)tarihli istida.
[403] BOA., DH.MB.HPS. 150/20, 5 Haziran 1330 (18 Haziran 1914) tarihli istida.
[404] BOA., DH.MB.HPS. 150/55, 30 Haziran 1330 (13 Temmuz 1914) tarihli istida.
[405] BOA., DH.MB.HPS. 150/82, 24Temmuz 1330 (5 Ağustos 1914)tarihli istida.
[406] BOA., DH.MB.HPS. 150/79, 23 Temmuz 1330 (5 Ağustos1914) tarihli istida.
[407] BOA., DH.MB.HPS. 150/96, 23 Temmuz 1330 (5 Ağustos 1914) tarihli istida.
[408] BOA., DH.MB.HPS. 150/81, 24 Temmuz 1330 (6 Ağustos 1914) tarihli istida.
[409] BOA., DH.MB.HPS. 150/87, 26 Temmuz 1330 (8 Ağustos 1914) tarihli istida.
[410] BOA., DH.MB.HPS. 150/76, 27 Temmuz 1330 (9 Ağustos1914) tarihli istida.
[411] BOA., DH.MB.HPS. 150/83, 27 Temmuz 1330 (9 Ağustos1914) tarihli istida
[412] BOA., DH.MB.HPS. 150/97, 29 Temmuz 1330 (11 Ağustos 1914) tarihli istida
[413] BOA., DH.MB.HPS. 151/35, 25 Ağustos 1330 (7 Eylül 1914) tarihli istida
[414] BOA., DH.MB.HPS. 151/45, 13 Eylül 1330 (26 Eylül 1914) tarihli istida.
[415] BOA., DH.MB.HPS. 151/46, 14 Eylül 1330 (27 Eylül 1914) tarihli istida.
[416] BOA., DH.MB.HPS. 151/60, 27 Eylül 1330 (10 Ekim 1914) tarihli istida
[417] BOA., DH.MB.HPS. 151/63, 22 Teşrinievvel 1330 (4 Kasım 1914) tarihli istida.

Devlet, muhacirleri işe yerleştirdiği gibi, bazen de onları kalifiye bir hale getirmek için bir meslek öğrenmelerini sağlamaya çalışıyordu. Bu hususta Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne gönderilen bir yazıda, dul ve muhacir kadınlara Darülaceze'de bir pavyon açılması ve bunlara hizmetçilik öğretilerek, istenildiği zaman hükümetin kefaletiyle evlere gönderilerek hem kendilerinin sefaletten kurtarılması hem de İstanbul halkının bu yüzden çektiği sıkıntının kolaylaştırılması düşünülmüştür[418]. İstanbul'daki zengin sınıfın hizmetçi bulamamak gibi bir sıkıntı yaşaması, refah seviyesi bakımından da ilginçtir.

Yine devlet muhacirlerden bedeni açıdan sağlam olanları bir işe yerleştirmeyi düşündüğünden, seferberlik sebebiyle köylerinden ayrılmak zorunda kalan çiftçilerin yerine uygun bir surette yerleştirmeyi planlamıştır[419]. Böylece savaş sebebiyle azalan insan gücünün, ülke ekonomisinde yaratacağı sıkıntı, muhacirlerin kullanılmasıyla önlenmiş oluyordu.

Bazı Rum ahalinin Yunanistan'a göç etmesi üzerine onların üretim yaptığı zeytinlikler boş kalmıştır. Bursa yöresine iskân olunacak muhacirlere bu sanatı öğretmek üzere eski ahaliden uygun kimselerin bu bölgede tekrar yerleştirilmeleri istenmiştir[420]. Bu da devletin ihtiyaç duyacağı sektörlerde boşluk oluşmaması için alınmış bir tedbirdir.

Ayrıca bu konuda hazırlanan bir talimatname ile muhacirlere verilen bağ, zeytinlik, dutluk ve benzer yerlerin imarı ve iyi bir şekilde korunması için ve bu tarım şekillerini öğretmek üzere bunların başlarına bir usta tayin edilmesine dair hususlar maddeler halinde ve ayrıntılı olarak belirlenmişti[421].

---

[418] BOA., DH. İD. 161-1/6 , Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne gönderilen 4 Ağustos 1329 (17 Ağustos 1913) tarihli tezkire.

[419] BOA., BEO. No:323081, Sadaret'ten Mâliye Nezareti'ne gönderilen 21 Ağustos 1330 (3 Eylül 1914) tarihli tezkire sureti.

[420] BOA., DH.ŞFR 54 A/253., İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen 21 Temmuz 1331 (3 Ağustos 1915) tarihli şifreli telgraf.

[421] *Muhacirine Verilen Bağ, Zeytinlik, Dutluk ve Emsali Yerlerin İmarı ve Hüsn-i Muhafazasına Dair Talimatname*, Dersaadet 1333, Garoyan matbaası , s.13-16, BOA Kütüphanesi demirbaş No: 5471. Bu talimatnamenin tam metni için baknız kitabın sonundaki Ek 2.

Buna göre bağ, zeytinlik, dutluk vs. yerlere yerleştirilen ve bu tarımı bilmeyen muhacir köylerine bir ya da köy çok büyük ise iki usta tayin olunabilir. Ustalar köyün eski ahalisinden olabilecekleri gibi, yakın köy ahalisinden de seçilebilirler (md. 1-2).

Muhacirin tahsisatı iskân faslından olmak üzere ustalara günlük 10 ile 20 kuruşa kadar ücret verilir. Eğer bu ücrete usta bulunamıyorsa arttırılması için bakanlıktan izin alınması gerekir (md. 3). Ustaların köyü görev yerlerine ulaşma süresi bir buçuk saati geçmeyen bir yerde ise köyünde geceleyebilir. Fakat her halde günün en az on saatini memur bulunduğu köyde geçirmek zorundadır (md. 7). Usta tayin olunduğu köye ilk gidişinde tüm arazi ve ağaçları gezerek yapılacak işlemleri belirler ve neyin, nasıl yapılacağını köylülere defalarca anlatır. Mevsimine göre kazmak, kesmek, budamak zamanı gelince bunları köylülere anlatır. İş zamanı geldiği zaman bunu köylülere bildirir. İş zamanı geldiği ve bildirildiği halde 24 saat zarfında bahçesine gitmeyen muhaciri ihtar eder. İhtara rağmen işinin başına gitmeyip bahçesini terk edilmiş bir halde bırakan kişileri usta bağlı bulunduğu muhacirin memuruna bildirir (md. 8-11).

Muhacirin memuru bu kişileri bir yazıyla bağlı bulunduğu bir mülkiye memuruna bildirerek hükümet merkezine gitmeleri sağlanır. Bu nasihat ve ihtarları dinlememekte ve hastalık mazereti haricinde iş yapmamakta ısrar eden kişinin muhaceret hakkı düşürülür ve kendisine verilen ev, arazi ve mülkleri geri alınır (Md. 12-13). Ziraat memurları denetlemeleri esnasında ustaların bilmediği bazı fenni hususlar ve bağ ve ağaçlara bulaşan hastalıklar ve tedavisi konusunda muhacirlere bilgi verecektir (Md. 16). Talimatname hükümlerinin uygulanmaması mülkiye ve muhacirin memurlarının sorumluğunu gerektirir (Md. 20).

Bu talimatnameye baktığımız zaman devlet, muhacirlere tahsis edilen bağ ve bahçelerin imarına çok önem vermiştir. Bu sayede hem muhacirlerin bir sanat sahibi olmaları sağlanmış oluyor, hem de Gayrimüslim unsurların göç etmesi yüzünden eksikliği duyulan mahsullerin üretilerek ülke ekonomisindeki gelişme yolları açılmış oluyordu. Ayrıca eğitim sürecine tabi

tutulan muhacirlerin hastalık vs. gibi geçerli mazeretleri dışında çalışmaya zorlanmaları, aksi halde muhaceret hakkının sona erdirilmesi, devletin bu kadar masraftan sonra keyfi gayretsizliklere tahammülü olmadığının ve işi sıkı tutmak istediğinin göstergesidir.

Mudanya'nın Tirilye Nahiyesi'ne dört yüz hane olarak yerleştirilen muhacirler adına Selanikli İbrahim ve Serficeli Arif'in Dahiliye Nezareti'ne çektikleri 13 Eylül 1915 tarihli telgrafta:

" Mevsim-i şita takarrür etti. Bir lokma ekmeğe muhtaç mağdur ve mazlumlardan olduğumuz malumunuzdur...Tirilye merasında ağaçlardan düşmüş yerlerde durmakta olan kesretle yağlık zeytin vardır. Gün geçtikçe beyhude heder olmaktadır. Toplanma zamanı çoktan geçti. Zarar her geçen gün çoğalmaktadır. Gerek bunların gerekse bilahare toplanacak zeytinlerden muhacirine münasip hisse tefrikiyle toplattırılması ve harman edilen beş yüz kile miktarının tohumluk olarak tevziiyle samanlı hayvanatımıza terk olunması ve ameliyata hemen mübaşeret eylemekliğimize emr verilmesi"[422] beklenmektedir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti konuyu değerlendirmesi için Hüdavendigar Vilayeti'ne sormuş, Vilayet ise 7 Ekim 1915 tarihli cevabında Mudanya'nın Tirilye Nahiyesi'ne muhacir olarak yerleştirilenlerin çok fakir durumda olduklarından, geçimlerini sağlayabilmek için yere dökülen zeytinlerin mültezimlere değil bu ihtiyaç sahibi insanlara toplattırılarak maddi açıdan bu kişilerin kalkındırılmasını uygun görmüştü[423].

III- Muhacirlerin Eski Ülkelerindeki Hukukunun Korunması

Her ne kadar zayıf durumda olsa da Devlet gerek harp öncesinde gerek harp sonrasında muhacirlerin geldikleri yerlerdeki

[422] BOA., DH.İUM. 79/31 Lef 2, Selanikli İbrahim ve Serficeli Arif'in Dahiliye Nezaretine gönderdikleri 24 Eylül 1331 (13 Eylül 1915) tarihli telgraf

[423] BOA., DH.İUM. 79/31 Lef 5, Hüdavendigar Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Eylül 1331 (7 Ekim 1915) tarihli cevabi telgraf.

hukuklarını koruma yönünde gayretler sarf etmiştir. Mal varlıkları, bunları satabilme, kiralayabilmek için özgürce serbest dolaşım hakkına sahip olma gibi muhacirlerin haklarına ilişkin noktalarda, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan ile imzalanan Atina ve İstanbul Muahedeleri[424] hükümlerince, serbest dolaşım hakkı, din hürriyeti, vakıflar gibi konularda Devletin resmi teşekkülleri gerekli girişimleri gösteriyorlardı.

Mesela Balkan Harbi'nden evvel Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nca 1909'da ilhak edilmesinden sonra, Türkiye'ye göç etmiş ve edecek durumdaki muhacirlerin hukuklarının korunması yönünde bir takım çalışmalar da yapılmaktaydı. Bosna'ya gitmek isteyen muhacirlerin pasaportlarının keyfi olarak vize edilmemesi üzerine Viyana Sefareti'nin bu konuda gerekenleri yapması noktasında çalışmalar yapılmıştır[425]. İlhaktan sonra 1910'da muhacirlerin Bosna'da kalan mal varlıklarına istedikleri gibi tasarruf edebilmelerinin anlaşma şartları dahilinde serbest olduğu ve bu konuda engeller çıkarılırsa muhacirlerin mahkemelere başvurmaları gerektiği de yine Hükümetçe hatırlatılıyordu[426].

1912 öncesinde Sırbistan'dan göç eden muhacirlerin oralarda kalan tapu ve emlak kayıtları noktasında hak iddia edilebilmesi için bunların Sırpça'ya tercüme ettirilmesi ve Sırplardan muhacirlerin mal varlıkları için tazminat talep edilmesi düşünülmüştür. Bunun için harcanacak olan 4000 Frangın da Sırplardan alınacak tazminattan mahsup edilmesi Hariciye Nezareti'nce istenmiştir[427]. Fakat bununla birlikte bütçede karşılığı olmadığından bu meselenin ertesi sene martına kadar tecili ve masrafın ertesi sene bütçesinden karşılanması cevabı verilmiştir[428].

---

[424] Anlaşma maddeleri için bkz: Düstur 2.Tertip, Dersaadet 1336, C. 7, s.15-75.

[425] *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 306.

[426] A.g. e., s.312.

[427] BOA., BEO. 288584, Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Kanunusani 1326 (23 Ocak 1911) tarihli tezkire sureti.

[428] BOA., BEO. 288980, Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Kanunusani 1326 (2 Şubat 1911) tarihli tezkire sureti.

Balkan Harbi sonrasında ise Sırbistan toprakları dahilinde kalan bölgeden gelenlerin miktarı 29 Haziran1914 itibarıyla elli atmış bin civarındadır. Sırbistan memurlarının ahali-i İslamiye'ye "*mu'amelât-ı gayr-i layıka*"larından dolayı Sırbistan Maslahatgüzarlığı'nın bu hususta dikkatleri çekilmiştir. Bunun üzerine verilen cevapta, istenilen şartlarda memurların tayin edilmesini hükümetinden isteyeceğini, Müslüman muhacirlere nerelerde hangi Sırp memurlarınca ne şekilde kötü davranıldığı bildirilip isbat edilirse zarar ve ziyanlarının Sırp Hükümeti'nce karşılanacağı bildirilmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, Sırbistan'dan göç edenlerden bu konuların soruşturulmasını istemiş ve neticede suçları açığa çıkan Sırp memurlarından Ohri kaymakamı ve Manastır Gümrük müdürü ve bazı küçük memurların görevlerinden azledildiği maslahatgüzarlıktan tebliğ edilmiştir. Bununla birlikte o taraflardan gelen Müslüman ileri gelenlerinden birkaçı çağırılarak ahali-i İslamın hali sorularak şayet bir şikayet varsa Sırbistan hükümeti nezdinde tekrar"*muhafaza-i hukukları*"nın sağlanması yönünde çalışmalar yapılmaya devam edilmiştir[429].

Balkan Harbi'nden sonra, köylerini terk etmek zorunda kalan Selamkoru'lu Hacı Veysel, Mahmud, Mustafa, Hacı Abdullah ve Graçko Köyü'nden Murteza, Yusuf Çavuş emlak ve arazilerinin idare ve sairesi için Tikveş' e bağlı Palahura(?) köyünde uzun süre oturan Alman tebasından Mösyö Jakop Jeiye'ye vekalet vermişlerdir. Fakat I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine bu şahıs Sırp memurlarınca topraklarından çıkarılmış ve kendisi de göç etmek zorunda kalmıştır. Göç ederken elindeki vekalet evrakını Selanik Alman Konsolosluğu'na bırakmış, mesele İstanbul'daki Almanya Büyükelçiliği aracılığıyla Dahiliye Nezareti'ne aktarılmıştır. Yerleri bilinmeyen ve İzmir yoluyla Anadolu'ya yerleştikleri ifade edilen bu şahısların hukuklarının korunması için durum bütün vilayet ve makamlara tamimen

[429] BOA., DH.MB.HPS.M. 14/32, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 16 Haziran 1330 (29 Haziran 1914) tarihli tamimen tebliğ.

bildirilmiştir[430]. Bu hadiseden de anlaşılacağı gibi Balkanlar'daki karışık durumdan sadece Müslümanlar değil yabancı devlet vatandaşları da zarar görmüşlerdir. Bu vekalet verilen Alman vatandaşı tüm zor şartlara rağmen kendi konsolosluğuna yaptığı müracaatla (hayranlık duyulacak düzeyde) güvenilirliğini de ispat etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti de savaş durumuna rağmen, vatandaşlarının hukukuna önem verip devlet ciddiyetini de göstermiş oluyordu.

Osmanlı Devleti savaş dönemleri haricinde gelecek muhacirlerin mutlaka pasaporta sahip olmaları gerektiğini, aksi durumda muhacirlerin kabul edilmeyeceğini veya ceza kesileceğini şehbenderlikleri aracılığıyla duyurmaktaydı. Yunanistan'ın elinde bulunan Yanya şehrinin Cemaat-i İslamiyesi ise, Yanya Müslümanları'nın Yunan vatandaşlığının geçici olduğu ve Osmanlı Devleti'ne göç etmek arzusunda bulunduklarını bir dilekçe ile Osmanlı makamlarına bildirmiştir. Vatandaşlık değiştirmenin anlaşmayla üç sene saklı bulunduğu ve bu sürede Yanya'ya gidip gelmek zorunda olanların emlak ve emvalini satıp ailelerini getirmek için bu yolculuğu yaptıklarını belirtmiştir. Bu yüzden gidip gelenlerden pasaportu bulunmayanlara ceza verilmemesi ve kolaylık gösterilmesini istiyorlardı. Dahiliye Nezareti de bu durumu Hariciye Nezareti'ne bildirerek gereğinin yapılmasını istemiştir[431].

Bulgaristan'dan göç eden Pomaklar bir daha geriye dönüp mal varlıklarını kiralayamıyor, satamıyordu. İki devlet arasında imzalanan İstanbul Konferansı gereğince orada kalanların İslamiyet'i daha serbestçe öğrenmeleri gerekirken özellikle bu iş için Bulgaristan'a dönme cesaretini gösterenler ise zorla kiliseye götürülüp Hıristiyanlaştırılıyordu. Bu konudaki bir şikayeti havi dilekçe Razlık muhacirleri tarafından Dahiliye Nezareti'ne verilmişti. Kendilerinin göç etmek zorunda kalıp sefil bir hayat

[430] BOA., DH.MB.HPS.M. 20/16, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 10 Mart 1331 (23 Mart 1915) tarihli tamimen tebliği.

[431] BOA., DH.KMS.20/13, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 30 Mart 1330(12 Nisan 1914) tarihli tezkire.

sürmekte oldukları ve din değiştirme korkusundan Bulgaristan'a gidemedikleri, Bulgaristan'daki Müslümanların ise bu durumu devamlı tehdit altında olduklarından şikayet etmeye korktukları belirtiliyordu[432].

Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Bulgar Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunarak Müslümanların haklarını savunan bir yazı kaleme almıştır. Tamamen Müslüman Pomakların yaşadığı Filibe Sancağı Beşire Kazası'na bağlı Çinebane, İlicane, Kuruova, Durkova, Ortaköy, Rakilova; Stanmeka kazasına bağlı Yerköprü, Dranova, Saftişta, Gündüzköy, Çepli, Çukurköy, Bogot köylerine 1913 senesi Ocak ayından itibaren Bulgar köyü ilan edilerek halka taarruz edilmiş, camilerin minareleri yıkılarak kadın erkek herkese bir Bulgar ismi verilmiş her köye bir papaz yerleştirilip kiliseye çevrilen mabetlere götürülerek Hıristiyan yapılmışlardır. İstanbul Konferansı'nda her iki devletin din serbestliğini kefaletleri altına aldıklarından bu durumun anlaşmaya aykırı olduğu belirtilmiştir. Anlaşmaya imza koyarak din hürriyetine kefil olduğunu açıklayan Bulgar Hükümeti'nin Müslümanların mazlumiyetine meydan vermeyeceği ümidi yine bu yazıda belirtilmektedir.[433].

Din değiştirme meselesine bir başka örnekte Razlık'a bağlı Bane karyesinde tüm ailesi Bulgarlar tarafından öldürülen ve 9 yaşında yeğeninin bir Bulgar tarafından kaçırılıp Hıristiyan yapıldığı ve yeğeninin kurtarılması hakkında Razlık muhaciri Mehmed Ali oğlu Hüseyin'in verdiği dilekçede görülmektedir. Dilekçe Aydın Vilayeti'ne verilmiş ve Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Dahiliye Nezareti konuyu gerekli teşebbüsleri yapmak üzere Hariciye Nezareti'ne havale etmiştir[434].

---

[432] BOA., DH.KMS. 4/2 (lef 2), Razlık Muhacirleri tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Teşrinievvel 1329 (5 Kasım 1913) tarihli ariza.

[433] BOA., DH.KMS. 4/2 (lef 1), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Mösyö Toşef'e gönderilen 26 Teşrinievvel 1329 (8 Kasım 1913) tarihli tezkire sureti. Her ne kadar bu teşebbüsler yapılmış ise de Bulgaristan'ın 1878'ten 1990'lı yıllara kadar aralıklarla bu isim ve din değiştirme zulmünü devam ettirdiği malumdur.

[434] BOA., DH.KMS. 16/41, Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Şubat 1329 (2 Mart 1914) tarihli tezkire sureti.

Yine İstanbul Muahedenamesi hükümlerine aykırı olarak Gümülcine'deki[435] İslam vakıflarından Gazi Evrenos Çiftliği'ne Bulgarların yerleştirilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nce bir takım teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu hususta Gümülcine Müftülüğü'nce Sofya nezdinde yapılan şikayete rağmen bundan vazgeçilmediği ve hatta çiftliğe bir memur gönderilerek evkafa ait tohum, hayvan ve çamaşırlar gasb edilerek Bulgarlara dağıtılmıştır. Konunun Osmanlı Devleti'ne intikal etmesi üzerine Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'ne İstanbul Anlaşması hükümlerine aykırı bir durum olmaması ve İslam vakıflarının kaybedilmemesi için bu hususta gereğinin yapılmasını istemiştir[436].

Devletin gösterdiği bu gayretler yaklaşan I. Dünya Savaşı şartları sebebiyle çoğunlukla başarıya ulaşamamıştır. Ama hukuki olarak meselelerin üstüne gidilmesi Osmanlı'nın vatandaşlarının yurt dışındaki menfaatlerini korumaya çalışan bir devlet olduğunu gözler önüne sermektedir.

IV- Selanik'te Bulunan Muhacirlere Yapılan Yardımlar

Selanik şehri Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan sonra ikinci büyük merkeziydi. Ayrıca sadece Osmanlı Devleti'nin değil bütün Balkanların denize açılan önemli bir ticaret merkeziydi. Deniz bağlantısı olmayan Sırbistan'ın ve Ege'de kıyısı olmayan Bulgaristan'ın ticaret ve ithalatları da bu limandan yapılıyordu. Balkan Harbi'ni müteakip şehrin savaşsız teslim edilmesi ve öncelikli olarak burada yaşayan yerleşik halkı zor duruma düşürmüştür. Bunun yanında bir de çeşitli mezalimlerle karşılaşan Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerine tâbi sancaklardan gelen muhacirlerinin anavatana, denizyolu ile ulaşmakta tek çare olarak gördükleri Selanik'e yığılmalarıyla şehir bir muhacir merkezi haline gelmiştir. Selanik'in işgaliyle daha önce şehrin

[435] Gümülcine ve Batı Trakya, Balkan Harbi'nden I. Dünya Savaşı'na kadar Bulgaristan'ın elinde kalmış daha sonra Yunanistan'ın hakimiyetine girmiştir.

[436] BOA., DH.İD. 177/12, Dahiliye Nezareti İdare Kalemi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 29 Nisan 1330 (12 Mayıs 1914) tarihli yazı.

asli unsuru olan ve en kalabalık dini grubu oluşturan Müslüman halk[437] ve muhacirler çok zor durumda kalmışlardı.

Harbin kaybedilip muhacirlerin Selanik'te yığılacakları beklenmedik bir hadiseydi. Zaten şehir Yunanlılara teslim edildiğinden Devlet'in burada teşkilatlı bir yardım çalışması yapması da mümkün değildi. İnsanlar açlıktan ve hastalıktan dolayı hayatlarını kaybediyorlardı. Bu meseleyi daha sonra Selanik İslam Komitesi gibi kuruluşlar sahiplendiler. Komite öncelikli olarak iaşe ve daha sonra muhacirleri Anadolu'ya taşıyacak gemilerin organizesini üstlenmişti. Savaşlardan hemen sonra Yunan Hükümeti nakledilememiş muhacirleri, kafileler halinde göçe hazırladı ve Osmanlı şehirlerine gönderdi[438].

Osmanlı Devleti'nin Selanik'teki muhacirlere yaptığı yardımlardan bahsetmeden önce Selanik'teki duruma bir göz gezdirmenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Avrupalı işadamları, konsoloslar ve gazeteciler Selanik'te önlerinde cereyan eden olumsuzluklara karşı tepkilerini ortaya koyuyor ve durumu ülkelerine aktarıyorlardı. Berliner Tageblatt muhabiri şehirde gördüklerini şöyle anlatıyordu :"*Her tarafta cesetler ve at leşleri var. Dün elli kaçak açlık ve soğuktan öldüler. Şehrin durumu pek yürekler acısı. Askerlerden başka Makedonya'dan kaçan 50.000 muhacir, aileleriyle birlikte sokaklara doluşmuşlar. İnsan bu sefalet kafilelerini seyrederken korkunç bir izlenim ediniyor.*" [439]

Keza Kölnische Zeitung gazetesinin muhabiri ise şehir teslim alındıktan sonra Rumların yaptığı katliam, talan, ırza geçme

---

[437] Müslümanlann toplam nüfus arasında en fazla sayıya sahip olması hakkında Bkz. Justin McCarthy, *a.g.e.*, s. 144. Bu eserde 1911 yılında Selanik vilayetinin nüfusundaki dini dağılım şöyle belirtilmektedir.

Müslümanlar	605.000	% 44.8
Rumlar	398.000	% 29.5
Bulgarlar	271.000	% 20.1
Yahudiler ve diğerleri	74.000	% 5.4
Toplam	1.348.000	

Not: Bu sayı Selanik merkez ve bağlı bulunan kazaların bütün nüfusunu içermektedir.

[438] McCarthy, *a.g.e.*, s. 178.

[439] Andonyan, *a.g.e.*,, s. 400.

durumlarının arttığını, çetelerin civar köylerdeki Müslümanlara yaptıkları zulümlerin korkunçluğunu ve birçok muhacirin açlık ya da süngüler altında can verdiğini anlatıyordu[440]. Hatta Selanik'teki Yunan ve Bulgar askerleri şehrin içinde yakaladıkları Müslümanları durdurarak feslerine tebeşirle haç çizer ve Müslümanlara zorla istavroz dahi çıkartırlardı[441]. Müslümanlar tanınmamak ve bu zulümlerden kurtulmak için feslerini çıkarıp şapka giymeğe mecbur kalmışlardı.

Bazan de yapılan zulümlerin büyüklüğünün aksine Avrupalı devletlerin Balkan Devletleri'ne yeterince tepki göstermediğinden şikayet edilmekteydi. Belçika'nın en büyük gazetelerinden biri olan ve Brüksel'de neşredilen Losvar gazetesine Selanik'ten gelen bir mektupta bu durum protesto edilmekteydi. Selanik'te on yabancı savaş gemisi, konsoloslar, bir hayli Avrupa tebalı insan ve gazete muhabirleri bulunmasına rağmen sadece bir gecede Vardar Mahallesi'ndeki bir kahvehanede bulunan 150 Müslüman muhacirin katledildiğinden bahsediliyordu. Yine Bulgarların baruthaneye ateş vererek bin kadar Türk askerini öldürmelerine rağmen Avrupa'nın suskunluğu bu mektupta protesto edilmekteydi[442].

Yine Selanik'teki İngiltere Konsolosu Lamb, 19 ve 27 Kasım 1912 tarihinde İngiltere'ye gönderdiği belgelerde, Yunanlı asker ve sivillerin kenti ele geçirdikten sonra haftalarca yağmaya devam ettiklerini belirtiyordu.

İngiltere Konsolosu Lamb'in 9 Mart 1913 tarihli raporuna göre Selanik'e gelen muhacirlerin sayısı 30.000 kadardı[443]. Osmanlı Bakanlar Kurulu kararlarındaki bir belgede ise 3 Aralık 1912'de Selanik'teki muhacir sayısı 40.000 olarak belirtilmişti[444].

---

[440] *a.g.e.*, s. 408.

[441] Ahmed Cevad, *a.g.e.*, s. 43.

[442] *a.g.e.*, s. 138.

[443] McCarthy, *a.g.e.*, s. 181.

[444] BOA., MV. 171/68, Karar rakamı 770, 20 Teşrinisani 1328 (3 Aralık 1912). Aynca Selanik'teki Yunan Valisi'nin isteği üzerine Belediye Reisi Osman Said Bey'in hazırladığı Selanik'e gelen muhacirlerin vilayetlere göre dağılımında gös-

Bu kötü şartlardaki Selanik'te muhacirler arasında bulaşıcı hastalıklar baş göstermiş ve Osmanlı Bakanlar Kurulu buradaki 40.000 kadar muhaciri başka bir yere nakli için görüşmeler yapmış ve muhacirin tahsisatından 5000 lirayı çeşitli vasıtalarla Selanik'e göndermiştir[445].

Ayrıca muhacirlerin perişanlığı ve Selanik'te bulunan yabancılar sayesinde mesele milletlerarası bir mahiyet almıştır. Selanik'te bulunan muhacirlerin iaşesi için oluşturulan Milletlerarası Komisyona Jandarma Genel Müfettişi Boman Paşa'nın beş Osmanlı jandarma zabitinin görevlendirilmesi isteğini içeren yazısı Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve uygun görülmüştür[446]. Selanik'teki bazı konsolos ve Selanik eşrafından oluşan bu yardım komisyonu29 Aralık 1912'de faaliyetlerine başlamış ve başına Ordu-yı Hümayun Topçu Muallimi Fon Andertin getirilmiştir. Komisyon şehir dışında iki yerde muhacirler için çadır ve barakalar kurmuş, bir kısım muhacirler de cami ve okullara yerleştirilmiş ise de büyük çoğunluk yine de açıkta kalmıştır. Ayrıca muhacirlerden çiçek hastalığı taşıyan 2000 kişi de ayrı çadırlara nakledilmiştir. Bu muhacirlerin yığılmasıyla açlık problemi de baş göstermiş Rusya ve Avusturya vapurları da şehre önemli miktarda un taşımışlardır[447].

Özellikle iaşe meselesinde mahallinde teşkil olunan milletlerarası hükmündeki komisyonun elde ettiği yardımların ve daha önce İstanbul'dan gönderilen beşbin liranın harcamalara yetmediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Selanik Valisi Nazım Paşa'nın Yunanistan ve Osmanlı Devleti'nin savaş halinde bulunması ve ilişkilerin kesik olması sebebiyle Almanya Konsolosluğu aracılığıyla İstanbul'dan beşbin lira daha talep etmiştir. Bakanlar Kurulu'nda meselenin 16 Şubat 1913'te görüşülmesi üzerine muhacirler için şimdilik kaydıyla ikibin lira gönderilmesi

terdiği nüfus 2 Muharrem 1331 (12 Aralık 1912) itibarıyla 22421 kişidir. Bkz. A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 51.

[445] BOA., MV, 171/68, Karar rakamı 770, 20 Teşrinisani 1328 (3 Aralık 1912)

[446] BOA., MV, 173/7, Karar rakamı 850, 27 Kanunievvel 1328 (9 Ocak 1913).

[447] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 52.

kararlaştırılmıştı[448]. Burada dikkat çeken husus beşte iki oranıdır ki Devlet'in içinde bulunduğu maddi sıkıntının büyüklüğünü göstermektedir. Bütün güçlüklere rağmen muhacirlere defalarca para gönderilmeye devam edilmiştir. Yine 18 Şubat 1913'te Bakanlar Kurulu'nda görüşülen mesele neticesi, Selanik'te bekleyen memurlardan isteyenlerin memlekete dönmekte serbest oldukları, ama Vali Nazım Paşa'nın bir müddet daha kalmasının uygun görüldüğü kendisine tebliğ ediliyordu[449]. Muhtemelen bu şekilde oradaki muhacirlerin ve devletin menfaatlerinin korunması düşünülüyordu.

Göç sürecinin bitmemesi ve zulmün devam etmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin Selanik'e gönderdiği yardımlar da devam etmiştir. Bulgarların Usturumca, Menlik, Petriç, Çarova ve Osmaniye kazalarında artarak devam eden mezalimi üzerine Selanik'e gelen çok sayıda muhacirin ihtiyaçlarını bir derece kolaylaştırılmak için Selanik Heyet-i İslamiyesi'ne 50.000 kuruş gönderilmesi bakanlar kurulunda kabul edilmiştir[450].

Osmanlı Hilaliahmer Cemiyeti'nin tahsis etmiş olduğu 300 lira Osmanlı Bankası aracılığıyla Selanik Müftüsü Ahmed Efendi namına gönderilmesinin uygun görüldüğü Dahiliye Nezareti tarafından 7 Mart 1914 tarihinde Hilaliahmer Cemiyeti'ne gönderilen cevabi tezkirede belirtilmiştir. Keza bir gün sonraki yazıda da Selanik'teki muhacirler ve askerlerin ıstıraplarının bir nebze kolaylaştırılması için 1500 lira daha gönderilmiş ve Müftü Efendi'ye de hükümet adına hizmetlerinden dolayı hususi bir mektupla teşekkür edilmiştir. Yine 5 Mayıs 1914 tarihinde Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Sadaret'e gönderilen bir yazıda Selanik'e gelmekte olan muhacirlerin artarak devam etmesi ve Osmanlı Hilaliahmer Cemiyeti'nde para kalmamasından dolayı *Tahsisat-ı Fevkalade* tertibinden uygun bir miktarın daha Selanik'e şehbenderlik vasıtasıyla gönderilmesi istenmişti[451].

---

[448] BOA., MV, 174/39, Karar rakamı 994, 3 Şubat 1328 (16 Şubat 1913)

[449] BOA., MV, 174/47, Karar rakamı 952, 5 Şubat 1328 (18 Şubat 1913).

[450] BOA., MV, 180/34, Karar rakamı 503, 4 Eylül 1329 (4 Eylül 1913)

[451] BOA., DH.KMS. 17/28, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Hilaliahmer Cemiyeti'ne gönderilen 22 Şubat 1329 (7 Mart 1914) tarihli cevabi tezkire ile Kalem-i

Hakikaten de Kasım 1912'den Mart 1914'e kadar hiç kesilmeden Makedonya ve Bulgaristan'ın çeşitli yerlerinden Selanik'e gelen ve çeşitli vapur kumpanyalarıyla Osmanlı şehirlerine gönderilen muhacirlerin sayısı, McCarthy tarafından 243.807 kişi olarak gösterilmektedir ki bu da Selanik'in en büyük muhacir toplama ve sevkiyat merkezi olduğunu ispatlamaktadır[452]. Selanik muhtemeldir ki 1914 sonrası göçlerde önemli bir sevkıyat merkezi olma hüviyetini korumuştur.

B-) Cemiyetler ve Halk Tarafından Yapılan Yardımlar

Perişan bir halde yurda gelen muhacirlerin yükü büyük ölçüde Devlet'e kalıyordu. Fakat cemiyetler ve siviller de muhacirlere yardım ederek devletin yükünü hafifletiyorlardı. Bu cemiyetler arasında en önemlisi 1877'deki Osmanlı ile Sırp-Karadağ arasındaki savaş sonrasında kurulan Osmanlı Hilaliahmer Cemiyeti'ydi.[453] Cemiyet, Balkan Harpleri sonunda göç eden muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamada çok önemli vazifeler üstlenmiştir. Yine muhacirlerle dayanışma içinde bulunması ve bünyesinde Rumeli muhacirlerini barındırması açısından ilk olması muhtemel bir dernek de Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'dir[454]. Ayrıca cemiyetler dışında muhacirlerin zor durumunu yakından gören ve bunlarla iç içe yaşayan sivillerin de önemli yardımlaşma ve dayanışma örnekleri gösterdiğini bilmekteyiz.

Mahsus Müdüriyeti'nden Sadaret'e gönderilen 22 Nisan 1330 (5 Mayıs 1914) tarihli tezkire.

[452] McCarthy, *a.g.e.*, s. 183.,

Kasım 1912	8.866	*Mayıs 1913*	12.813	*Kasım 1913*	17.213
Aralık 1912	15.493	*Haziran 1913*	9.368	*Aralık 1913*	15.502
Ocak 1913	12.087	*Temmuz 1913*	21.045	*Ocak 1914*	10.192
Şubat 1913	12.088	*Ağustos 1913*	29.312	*Şubat 1914*	25.060
Mart 1913	7.553	*Eylül 1913*	13.380	*Mart 1914*	12.436
Nisan 1913	6.725	*Ekim 1913*	14.764	**TOPLAM**	**243.807**

[453] Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1983, s. 830-831.

[454] Bu cemiyet hakkında müstakil bir kısımda bilgi verdiğimizden burada aynı bilgileri tekrarlamaya gerek görmedik.

Osmanlı Hilaliahmer Cemiyeti, muhacirlerin düştüğü sefaleti görünce, aralıklarla olmak üzere toplam 70.000 lirayı ihtiyaçlarını karşılamak için muhacirlere tahsis etmişti. Ayrıca cemiyet Yedikule dışındaki barakalarda ikamet eden 3800 muhacir ile 800 baş hayvanın yiyeceklerini temin etmiş ve her nüfusa ve her hayvana 3 er kuruş hesabıyla yevmiye vermiş ve bu yevmiyeleri iki haftalık peşin olarak dağıtmıştır. Sultanahmet, Davutpaşa, Cerrahpaşa, Muratpaşa Camileri ve yakınlarındaki küçük mescitlerde yerleştirilen 5001 muhacirin nafakası da aynı şartlarda Eczacı Hakkı Bey'in gözetiminde sağlanmıştı.

Cemiyet, muhacirlere malî yardım da yapmaktaydı. Buna göre 1 kişi için ayda 90 kuruş, 2 kişilik aile için 180, 3 kişilik bir aileye 250 kuruş, 4 kişilik bir aile için 300 kuruş ve her ilave için 50 kuruş zam yapılmak şartıyla en fazla 10 kişilik veya daha kalabalık bir aileye 600 kuruş tahsis etmiştir. Kış şartlarının düzelmesi ve hayat şartlarının kolaylaşması üzerine bu miktarlarda indirime gidilmiştir. 23 Aralık 1912 tarihi itibarıyla Hilaliahmer Cemiyeti'nce iaşeleri karşılanan muhacir miktarı 15.000 kişiye ulaşmıştır. Yardım yapılırken dikkat edilen bir husus, hiçbir kimsesi ve akrabaları olmayan ve cami-mescid gibi yerlere sığınmış bulunan muhacirlerin seçilmesiydi.

Osmanlı Hilaliahmer Cemiyeti halk tarafından bağışlanan giyecek ve yiyecekleri de muhacirlere ulaştırmada vasıta rolünü üstlenmişti. Böylece hırka, entari, çamaşır, çorap, havlu, çarşaf, yatak yorgan gibi eşyalar da muhacirlere ulaştırılmıştı. Cemiyetin kadınlar kısmı da, 10.411 muhacire, yukarıdaki yardımlarda bulunduğu gibi doğum yapmış kadınlara lohusa takımları vermiştir. Edimekapı dışında arabalarında kalmakta olan muhacirlere 1800 parça giyecek eşyası dağıtılmış, Zincirlikuyu, Atik Ali Paşa, Fetva Emini ve Edirnekapı civarındakilere de 1600 parça eşya dağıtılmıştır.

Bu yardımlar sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış ve Selanik, Dedeağaç, Yanya ve Gelibolu'da bulunan muhacirlere de cemiyetçe yardımlar gönderilmiştir. Selanik'te bulunan Hilaliahmer Hastanesi Baştabibi Rıfat Efendi bir komisyon teşkil

etmeye memur edilmiş ve merkezi Cenevre'de bulunan Salibiahmer'in tavsiyesi üzerine Selanik'te oturan İsviçreli tüccarlardan, Mösyö Yenifok'un yardımlarıyla bu komisyon kurulmuştur. Cemiyet ceşitli zamanlarda olmak üzere bu komisyona 5500 Osmanlı Lirası göndermiştir. Ayrıca Dedeağaç'taki muhacirlere 390 lira ve 100 takım giyecek eşyası gönderilmiş, Yanya'daki yaralı ve muhacirlere ise cemiyetçe dost bir devlet konsolosu aracılığıyla toplam 1000 lira gönderilmiştir. Gelibolu, Çanakkale ve Biga'daki muhacirlerin durumunu araştırmak üzere merkez üyelerinden Adnan Efendi Gelibolu'ya gönderilerek Çanakkale Hilaliahmer Cemiyeti şubesine 750 lira gönderilmiştir. Ayrıca cemiyet, Anadolu'ya sevk edilen muhacirlerin ihtiyaçları için Bursa'ya 600, Konya'ya 200, İzmir'e 300 lira yardım gönderilmiştir[455].

Muhacirlere yapılan yardımlara baktığımızda, siviller tarafından yapılan yardımların önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. İstanbul'daki 4. Belediye Dairesi Tahrirat Katibi Kazım Bey'in, eşinin teşvikiyle topladığı 277 parça giyecek eşyayı Hekimoğlu Ali Paşa ve Hobyar civarındaki göçmenlerden muhtaç olanlara dağıtmıştır. 2 Kasım 1912 tarihli Teşrih gazetesinde yeralan haberde, Edirne tarafından İstanbul'a gelmek zorunda kalan göçmenlere tüccarlardan Macid Mehmed Karakaş Efendi'nin 272 parça giyecek eşyasını, Şehremaneti'nde teşkil edilen Balkan Göçmenleri İskân ve İaşe Komisyonu'na bağışladığı belirtilmektedir. Aksaray halkı, Kırklareli'nden göç edip camilere yerleşen muhacirlere dönüşümlü olarak yemek göndermişlerdir. Yine İkdam gazetesinin 9 Aralık 1913 tarihli nüshasında Kazasker Vehbi Efendi'nin evinin yarısını muhacirlere verdiği belirtilmektedir[456]. Sivil halk tarafından yapılan bu yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri, muhacirlerin başına gelen sefalet tablolarına Müslüman-Türk milletinin ne kadar duyarlı olduğunu ispatlamaktadır.

---

[455] *Osmanlı Hilaliahmer Cemiyeti Salnamesi 1329-1331 (1913-1915)*, s. 215-229.

[456] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 86-87

C-) Dış Yardımlar

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ve yaşanan vahşet sahneleri neticesinde bizzat İstanbul'da 200.000'i aşkın muhacirin birikmesi buradaki büyük devletlerin elçileri, konsolos ve yabancı işadamları tarafından Göçmenlere Yardım Milletlerarası Komitesi kurulmuştu. Bu komite aracılığıyla Avrupa ve Amerika'da piyangolar, tiyatrolar balolar tertip edilerek toplanan yardımlar İstanbul'daki muhacirlere dağıtılmıştır. Komite günde ortalama 27.000 kişiye yiyecek ve sair yardım dağıtabilecek duruma gelmişti[457].

Balkan Harbi'nde de aynı şekilde yapılan zulümler ve bunun neticesi olarak perişan bir şekilde her şeylerini kaybedip göç eden muhacirlerin oluşturduğu elim manzara çok geçmeden gerek Osmanlı Devleti'nde yaşayan elçi ve konsoloslar vasıtasıyla yabancı ülke vatandaşları ve gerekse Avrupa ve diğer taraflardan birtakım yardımların Osmanlı Devleti'ne ulaşmasıyla neticelenmişti. İngiltere, Amerika, Rusya, Avusturya, Fransa, Hollanda, gibi devletlerden Mısır ve Hindistan gibi eyalet ve sömürgelerden gelen yardımlar çoğunlukla insani yardımlardan ibaretti. Bu yardımlar muhacir denizinde boğulan devletin harcamalarını karşılayıp rahatlatmaktan uzak olsa da, insanî olarak ve moral değer olarak önem taşımaktadır.

Daha savaşın ilk günlerinde ortaya çıkan elim manzara neticesinde İstanbul'a ulaşan muhacir kafilelerin çoğunun, soğuk kış gününde açıkta kalması, tüm şehrin moralini bozuyordu, elçilik mensupları ve onların aileleri de bir şeyler yapmaya çalışıyorlardı. Mesela İngiltere elçisinin hanımı başkanlığında 18 Aralık 1912 tarihinde toplanan yardım komisyonu muhacirler için boş evler bulmaya çalışıyordu[458]. Yine İngiltere'nin eski İstanbul büyükelçisinin hanımı Madam Lowther'in başkanlığındaki bir hayır heyetinin muhacirlere ekip biçme için gerekli olan tohumluk bağışlayacağından Lüleburgaz, Çorlu, Çerkezköy ve

[457] Şimşir, *a.g.e.*, c. 1, s. 304.

[458] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 70.

Muratlı İstasyonları arasında dağıtımın yapılabilmesi için vagon tahsis edilmiştir[459]. Rus elçisinin hanımı Osmanlı Hilaliahmer'ine 15 Osmanlı Lirası bağışlamıştır. Amerika ve İngiltere elçilik mensupları iki araba dolusu eşyayı Edirnekapı dışında yerleştirilen muhacirlere verilmek üzere Şehremaneti'ne teslim etmiştir. Mısır Hidivi'nin annesi 300 İngiliz lirası, Prens Hilmi Kamil Paşa'nın eşi Prenses Melek Hanım ise 5 büyük sandık içinde 700 takım eşya yardımı yapmıştır.

İzmir'deki göçmenler için İngiliz konsolosunun çalışmaları neticesinde 1000 İngiliz Lirasıyla, 2000 yorgan toplanmıştır. Yine 1800 lirası Hindistan'dan Emir Ali olmak üzere çoğunluğu Hindistan, Mısır ve İngiltere'den toplam 4212 İngiliz Lirası muhacirlere yardım olarak gönderilmiştir[460].

Selanik şehrinde 29 Aralık'ta teşkil edilen Milletlerarası İane Komisyonu da şehirdeki bazı konsoloslar ve eşraftan oluşmuştu. Nitekim muhacirlerin akın etmesiyle şehirde baş gösteren iaşe sorununa Rus ve Avusturya vapurları önemli miktarda un taşıyarak yardımcı olmaya çalıştıklarına yukarıda değinmiştik[461]. Yine bu komisyona Yunan Hükümeti Kral ve Kraliçesi toplam 70.000 Frank, Fransa hükümeti ise 10.000 Frank, Hollanda Kızılhaç heyeti ise 20.000 Florin yardım göndermişlerdi. Mısır Kızılayı ise İskenderiye'den Selanik'e un, yağ, pirinç gibi erzak, Köstence muhacirlerine ise 2000 lira nakdi yardım göndermiştir[462].

Muhacirlerin iskân ve ihtiyaçlarını karşılayıp zorluk çekmemeleri için Osmanlılar ile İngilizlerden oluşan bir heyetin varlığını ve Anadolu'da köyler inşa etmek gayesinde olduklarını Heyet-i Ayan üyesi Damat Ferit Paşa'nın Bakanlar Kurulu'na gönderdiği tezkireden öğrenmekteyiz. Bu yazışmada İzmit Çifteler Çiftliği'nden 30.000 dönüm arazinin ayrılarak muhacir köyü inşası için tahsisi talep edilmiş ise de, 7 Ocak 1913 tarihli

[459] BOA., DH.KMS. 1/29(Lef 2), Dahiliye Nezareti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 23 Teşrinievvel 1329 (5 Kasım 1913) tarihli tahrirat sureti.

[460] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 84-85

[461] *a.g.e.*, s. 52.

[462] A. g.e., s. 84.

Bakanlar Kurulu kararında buranın iskân için uygun olmadığından, Konya'da sulama neticesinde elde edilen araziden uygun miktarının muhacirler için ayrılması kararlaştırılmıştır.[463].

Merkezi İstanbul'da bulunan Duyun-ı Umumiye İdaresi Meclis Reisi Sör Adam Block ve Mösyö Vital, Kırklareli, Sarayköy ve Çerkezköy'deki muhacirlerin ihtiyaçlarını kolaylaştırmak için kendilerine bağlı bir görevliyi araştırma yapmak üzere aynı bölgeye göndermek istemiştir. Dahiliye Nezareti de bu kişiye yardımcı olunması ve yanına bir jandarma verilmesini Edirne Vilayeti'ne bildirmiştir[464].

Osmanlı Devleti muhacir meselesinde yardımları görülen yabancıları çeşitli nişanlarla ödüllendirerek teşekkür etmekte hassas davranmıştır. Bunlarla ilgili olarak İzmir'e sevk olunan muhacirlerin iskân işlerinde yardımsever çalışmalarından ötürü Aydın Şimendiferleri Direktörü Mösyö Barfild 2. dereceden Osmanî nişanıyla ödüllendirmiştir. Yine yaralı muhacirlerin tedavisi uğrunda olağanüstü gayret gösteren İzmir Felemenk Hastanesi Başmüdürü'nün eşi Madam De Bovurier ise 3. rütbeden Şefkat nişanıyla taltif edilmiştir[465].

Üsküp'teki Fransız konsolosu ve eşi ise yaptıkları nakdi yardımlardan başka muhacirlerin İstanbul'a sevkleri esnasında gösterdikleri fedakar çalışmalarından dolayı 19 Mayıs 1913 tarihinde birer nişanla taltif edilmişlerdir[466].

---

[463] BOA., MV.172-33, 25 Kanunıevvel 1328(7 Ocak 1913) tarih ve 824 sayılı Meclis-i Vükela Karan. Aynı Konu için Bkz. A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 119.

[464] BOA., DH.MTV.38/51, Dahiliye Nezareti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 1 Ağustos 1329 (14 Ağustos 1913) tarihli tezkire sureti.

[465] BOA., DH.KMS.15/25, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 9 Şubat 1329 (22 Şubat 1914) tarihli tezkire sureti . Bu teklif üzerine, 12 Şubat 1329'da İrade-i Seniyeleri çıkmıştır.

[466] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 85.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHACİRLERLE İLGİLİ PROBLEMLER

1- İSKÂN MAHALLERİNDE SOSYAL HAYAT

Devlet tarafından iskân edilmeleriyle, yerleştirildikleri mahallerde bulunan yerleşik halk ile muhacirler arasında bir takım sosyal problemler meydana gelmiştir. Bu problemler göç süreci boyunca birçok yerde yaşanmış ve zaman içinde çoğu halledilmiş problemler olarak ortaya çıkar. Meseleler karşılıklı olarak hem muhacirlerden yerleşik halka, hem de yerleşik ahaliden muhacirlere verilen zararlar şeklinde ortaya çıkmıştır. Psikolojik bir değerlendirme yapmaya çalışırsak yerleşik insanlar Devletin muhacirlere yardımda bulunmasıyla, kendi maddi durumları arasında bir mukayese yaparak muhacirleri kıskanmaktadırlar. Muhacir psikolojisinde ise yokluklar ya da yetersizlikler içinde kalan insanların çaresizlik içinde komşu topraklara tecavüzlerde bulunmaları normaldir.

Farklı bir coğrafyadan değişik kültürlere sahip insanların bir araya gelmeleriyle aralarında çeşitli anlaşmazlıklar çıkması beklenebilir. Bu farklı kültürler arasında yerli halk ve muhacirlerin de Türk ve Müslüman olmasına rağmen, gruplar arasında anlaşmazlıklar görüldüğü gibi, yerli halkın Türk, gelen muhacirlerin Arnavut, Boşnak ya da Pomak, ya da gelenlerin Türk veya diğer Müslüman kavimlerden yerli halkın ise Ermeni, Rum gibi Hıristiyan ahaliden olması gibi örnekleri görmekteyiz.

Ahali ve muhacirler arasında meydana gelen problemlerin bir kısmında muhacirler doğrudan suçlu iken, diğer kısmında ise Devletin ya da mahalli birimlerin yaptığı yanlış iskân neticesi, problemin kaynağı olarak devlet görülmektedir. Bu anlaşmazlıklar arasında en dikkat çekici olanı muhacirleri bahane ederek birtakım asılsız iddiaların ortaya atılmasıdır. Ayrıca muhacirlere de bir takım zararlar verilmiştir. Aşağıdaki kısımlarda yerli halkın muhacirlerden şikayeti, muhacirlerin yerli halka verdikleri zararlar ve muhacirlere verilen zararları değerlendirmeye çalışacağız.

A-) Yerleşik Halkın Muhacirlerden Şikayetleri

Yerleşik halkın muhacirlerden şikayetleri noktasında en önde gelen grup Rum ahalidir. Rum ahalinin oldukça fazla olduğu Edirne, Çatalca, Samsun vs. gibi yerlerde şikayetlerin önde geldiği görülmektedir. Bu iddiaların kimisinde haklılık payı olmakla birlikte, bazısı da özellikle patrik ve papazlar tarafından asılsız iddialar şeklinde ortaya atılmaktadır. Bunlardan birisinde Rum Patrikhanesi'nden verilen muhtıra üzerine Dahiliye Nezareti'nin İstanbul Polis Müdüriyeti'ne gönderdiği arizada şöyle denilmektedir. Küçükçekmece Kazası'na bağlı Kemerburgaz Köyü'ndeki Rum Mektebi'ne koleralı 12 muhacir ailenin, Polis Komiseri Sabri Efendi tarafından zorla yerleştirildiği ve bu komiserin Hıristiyanları devamlı tehdit ettiği, Ayastefanos'taki boş binalara ve Rum kilisesine hastalar yatırıldığı ve bu iddiaların araştırılarak gerekenin yapılması istenmektedir[467]. Polis Müdüriyeti ise yapılan tahkikat neticesi adı geçen muhacirlerin belediye meclisi, köyün ihtiyar heyeti ve ahalinin önde gelenlerinin müzakeresi ve kararı neticesinde mektebin boşaltılarak muhacirlere tahsis edildiği, Sabri Efendi hakkındaki iddiaların asılsız olduğu ve kendisinin vazifesine fevkalade bağlı bir kişi olduğu,

[467] BOA., DH.İD. 164-2/1 Lef 85, Dahiliye Nezareti'nden İstanbul Polis Müdüriyeti'ne gönderilen 14 Teşrinisani 1328 (27 Kasım 1912) tarihli tezkire.

Ayastefanos'taki kiliseye ise kesinlikle hasta yerleştirilmediği cevabını vermiştir[468].

Yine Çorlu ve İstranca Metropoliti Hristostovomos tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta Çorlu Kazası ve Erikli Nahiyesi'ne bağlı Sultançiftliği Köyü'nün kilisesine muhacirlerin girdiği ve ruhani elbise, kandil ve kutsal kadehin çalındığı ve kilise kasasını kırıp köydeki kadınların ırz ve namuslarına dokundukları iddia edilmiştir[469].

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ise meselenin araştırılması için Edirne Vilayeti'ne gönderdiği telgrafta muhacirler tarafından yapıldığı iddia edilen taarruz "*mukarin-i hakikat ise katiyen men-i tekerrürü esbabının istikmali ve her halde hicret eden Rumların terk edecekleri kiliselerin Hükümetçe muhafazalarının temini*" ni istiyordu [470]. Buradan Rumların göçettiği yerlerdeki kiliselerinin bile korunmasını isteyerek Hükümetin meseleye önem verdiğini bir kısım Rum unsurun göçettirilmesi hadisesini, genele yaymak düşüncesini taşımadığını söyleyebiliriz.

Edirne Vilayeti ise konuyu araştırdıktan sonra Dahiliye Nezareti'ne verdiği cevapta şunları söylüyordu: "*Durum Çorlu Kaymakamlığı'ndan soruldu. Alınan cevapta kimlikleri tam olarak tespit edilemeyen birkaç şahsın adı geçen köy ahalisinden bir bekçiye, birkaç haneye saldırıp birkaç kişiyi yaraladıkları anlaşılmıştır. Kiliseye girme meselesine gelince, pencereden kiliseye giren birkaç şahsın açık bulunan çekmecedeki bir miktar para ve kutsal malzemeyi çaldığı ve ertesi gün kimse görmeden para hariç diğerlerini kilise yanına bıraktıkları, bu durumun hırsızların eşyayı iade etmesi demek olduğu ki bunun akla yakın görünmediği ve meselenin karıştırılmak maksadıyla uyduruldu-*

---

[468] BOA., DH.İD. 164-2/1 Lef 158, İstanbul Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Kanunuevvel 1328 (15 Aralık 1912) tarihli cevabi tezkire.

[469] BOA., DH.EUM.EMN. 72/39 Lef 2, Dersaadet Rum Patrikliği'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen 4 Nisan 1330 (17 Nisan 1914) tarihli telgraf.

[470] BOA., DH.EUM.EMN. 72/39 Lef 5, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne 5 Nisan 1330 (18 Nisan 1914)tarihinde gönderilen şifre sureti.

ğu savcılıkça yapılan tahkikattan anlaşılmıştır. Bununla birlikte Sultançiftliği'ne yerleştirilen muhacirlerin henüz evleri inşa edilemediğinden dolayı Rum evlerine ziyadece yük oldukları ve yapılan tahkikatta muhacirlerin de tamamen masumiyetine hüküm verilmesi mümkün olamadığından bir ihtiyati tedbir olarak şübheli görülen 30-40 kadar hanenin Yeniçiftlik Köyü'ne nakli münasip görülmüştür"[471]. Buradan anlaşılacağı üzere, yapılan şikayetten suçlu tamamen belli olmasa da ahali arasındaki huzursuzluğun büyüyüp her iki tarafa da zarar vermemesi için oradaki muhacirlerin bir kısmının başka bir yere nakli, çıkacak muhtemel bir olayı yatıştırıcı bir tedbir olarak görülmektedir. Keza iskân meselesindeki aksaklıklar sebebiyle evler inşa ettirilememesi sebebiyle muhacirlerin Rumlara yük olduklarını da devletin kabul etmesini Gayrimüslim ahalinin hakkını gözetmesine delil olarak gösterebiliriz. Bununla birlikte Rumların kilise konusunda yaptıklarından, olayı abartıp, hatta yalan söyleyip dış güçlerin Osmanlı Devleti'ni karıştırmaya yönelik bir düşünce içinde olduklarını söylememiz yanlış olmaz kanaatindeyiz.

Yerleşik Rum halkı ile muhacirler arasındaki ilişkilerde din adamı olan papazların halkı yönlendirmede etkileri oldukça fazladır. Rum Patrikhanesi'nden gelen bir başka muhtırada İstanbul Eyüp'te bazı Rum evlerine muhacir yerleştirildiğinden dolayı şikayette bulunulmuştur. Ayrıca Samsun'a bağlı Çırağman Köyü'ne Hükümetçe iskân edilmek istenen muhacirler, bir grup yerli Rum tarafından köye sokulmak istenmemiştir. Bu Rumlar başlarında papaz olduğu halde muhacirleri köye sokmamak için kilisenin çanlarını çaldırarak ahaliyi silah ve sopa zoruyla toplanmalarını sağlamış ve güvenliği ihlal etmişlerdir. Divan-ı Harb'e verilen köyün papaz ve muhtarı idam, diğer bazı kişiler de çeşitli cezalara çarptırılmış fakat daha sonra idam cezaları müebbed kürek cezasına çevrilmiştir[472]. Yine bölgedeki benzer bir hadisede Çarşamba yolu üzerindeki Kirazlı

[471] BOA., DH.EUM.EMN. 72/39 Lef 7, Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Nisan 1330 (23 Nisan 1914) tarihli tezkire.

[472] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*,. s. 93.

Köyü'ne bir grup muhacirin iskân edilme girişimi, jandarmalarla silahlı Rum çetelerinin ilk kez karşı karşıya gelmeleriyle neticelenir. Muhacirlerin Çırahman (Yukarıda geçen Çırağman ile aynı olsa gerek), Ökse, Tevkeris, Çinit, Andreandon, Çınarlı köylerine yerleştirilme teşebbüsleri de benzer şekilde silahlı çatışmalara neden olur ve sonunda bahsedilen köylerin eşrafına uygulanan baskıya rağmen göçmen yerleştirme teşebbüsü önlenir. Bu mesele Stefanos Yerasimos tarafından Pontus meselesinin kökü olarak nitelendirilmekte ve yapılan direnişi I. Dünya Savaşı sonunda Samsun merkezli Pontus ayaklanmasının başlangıcı olarak göstermektedir[473]. Bilindiği üzere Pontus meselesi, yöredeki Rumların dış güçlerce bağımsızlık için kışkırtılıp silahlı olarak direnişlerine kadar varmıştı. Bu esnada Rum çeteleri Müslüman köylerine çok zarar vermişlerdir.

Keza Çatalca Metropoliti Yovakim Efendi tarafından Sadaret'e çekilen bir telgrafta, İstanbul'dan giden muhacirlerin Karacaköy, Belgrad ve Podima köylerini zorla işgal ettikleri ve Hıristiyanların ümitsizliğe düştüğü şeklindeki iddiaları üzerine meselenin araştırılarak gereğinin yapılması istenmiştir[474].

Yerli Rum halkın şikayetlerinden birisi de babasından kendisine intikal eden Sivrihisar Tekiyye Çiftliği, Tatlıkuyu mevkiine muhacir yerleştirildiğine dair Mike Grigoryadis tarafından Hazine'ye bir protestoname verildiğini görüyoruz[475].

Ermeni ahalinin de muhacirlerle ilgili bir takım korku ve şikayetleri olduğunu görüyoruz. 14 kasım 1912 tarihli Pozantiyan adlı Ermenice gazetede "*...Osmanlı Hükümeti İstanbul'a iltica eden göçmenleri Anadolu'da Ermenilerle meskun yerlere göndermeye karar verirse, Balkan Muharebesi felaketinin Anadolu ahalisinin de başına sarılacağı ve duçar oldukları felaketin sebebin Balkan Hıristiyanlarına atfettiklerinden, hicret edecekleri*

---

[473] S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 357-358.

[474] BOA., DH.ŞFR. 42/26, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Çatalca Mutasarrıflığı'na çekilen 2 Haziran 1330 (15 Haziran 1914) tarihli telgraf. Bu iddia noktasında arşiv belgelerinde bir cevaba rastlayamadık.

[475] BOA., DH.İD. 85/41, Dahiliye Nezareti'nden Ankara Vilayeti'ne gönderilen 30 Haziran 1329 (13 Temmuz 1913) tarihli tezkire.

yerlerin Hıristiyanlarından bir nevi intikam almağa çalışabileceklerinin hatıra geldiğini ve çünkü Bulgar ile Osmanlı Ermenileri arasındaki farkı anlayamayacaklarını mamafih Hıristiyanlarla meskun yerlere gönderilirlerse, yine bir takım yeni müşkülata sebebiyet verebilecekleri..." ifade edilmektedir. Yine Ermenice Araçamard gazetesi başmakalesinde muhacirler hakkında muhacirlerin vatanlarını terk etmemelerini, bunun vatana karşı işlenmiş bir suç olduğunu ve muhacirleri iskân ve onları yurtlarına iade ile meşgul olmak gerektiğini belirtiyordu. Tabii olarak bunu yazarken Ermenilerin maksatları bulundukları yerlerde Müslüman nüfusun çoğalmasını engellemektir. Nitekim Sivas Vilayeti'nin Gürün Kazası Osmandede Çiftliği'ne yakın Ermenilere ait 1000 dönüm araziye 70 hane kadar muhacir ailesinin iskânına teşebbüs edildiğinden Ermeni Patriği Zaven Praspikos imzalı takrirde "*Anadolu'nun Ermenilerle meskun vilayetlerine göçmen iskân edilemeyeceği hakkındaki teminata aykırı olmakla, esasen Ermenilere ait arazi üzerine hükümetçe haneler inşa ve göçmen iskân edilmesi caiz olmadığından men'i hususunun icab edenlere tebliğ edilmesi*" istenmektedir. Bu talep üzerine Sadaret tarafından Dahiliye'den bilgi istenmiş, gelen cevap yazısında ise "*Göçmenlerin iskânına teşebbüs edildiği iddia edilen 1000 dönüm arazinin hazine-i mâliyeye ait olan Osmaniye'deki çiftlik olup orada bir tek Ermeni hanesi bulunduğu ve adı geçen Ermeniye ait arazi söylendiği gibi 1000 dönüm büyüklüğünde olmayıp, küçük birkaç parçadan ibaret olduğu, göçmenlerin ise hudut ve dönümü mazbut olan mezkur çiftlikte iskân edilerek Ermeninin arazisine tecavüz vaki olmadığı*" bildirilmiştir. Gerçi daha sonra 1915 Ermeni tehciri sırasında Ermenilerden kalan yerlere muhacir ve aşiretler iskân edilmiştir. Fakat Ermenilerin gönderildikleri bölgede iskânlarına kadar iaşelerinin temini, ayrıca arazi ve emlak verilmesi, ev yapmaları için alet edevat, zirai tohumluk ile terk ettikleri memlekette kalan mal ve eşyalarının veya kıymet bedellerinin kendilerine uygun bir şekilde iadesi Meclis-i Vükela da 30 Mayıs 1915'te kararlaştırılmıştır. Bunlara bakarak Ermenilerin, muhacir mese-

lesinde devletin içinde bulunduğu zor duruma rağmen zarar görmediklerini söyleyebiliriz[476].

Yerli ahaliden bir Musevi'nin de muhacirler ile ilgili şikayeti olmuştur. Ankara Vilayeti Mihalıççık Kazası Mamure Köyü'ndeki arazisine 150 kadar muhacir iskân edildiği, evine girilip kapılarının söküldüğü ve zararının tazmini ve muhacirlerin çıkarılmasına dair Musevi muhacirlerden Feridman veled Moşok (?) avukatları aracılığıyla 18 Kasım 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir şikayet dilekçesi göndermiştir. Konu aynı tarihte Nezaret tarafından Ankara Vilayeti'ne tahkikat için gönderilmiş, Vilayet 21 Kasım 1912'de konuyu araştırıp cevap vermiştir. Bu cevaba göre Vilayetçe bahsi geçen araziye kesinlikle muhacirin iskân edilmemiş olduğu, Beylikahuru İstasyonu'na hayli miktar muhacir indirilmesi üzerine Vilayet, 140 hanede toplam 750 nüfus kadar muhacirin sağlık durumlarını kontrol ettirmek üzere Mihalıççık kaymakamı aracılığıyla bölgeye bir tabip göndermiştir. Tabibin verdiği rapora göre bu muhacirler sağlık açısından gayet iyi olup başlangıçta Lüleburgaz'dan İzmit'e gelerek bir müddet ikamet ettikten sonra Beylikahuru'ndaki akrabalarının davet ve teşvikleriyle İskân-ı Muhacirin Komisyonu'nun haberi, izni ve yardımı olmaksızın Beylikahur, Parsbey ve Uzunburun Köylerine yerleşmişlerdir. Ayrıca 108 hanede 616 nüfus ise, daha önce Musevi muhacirler için teşkil edilen ve oturanların şuraya buraya dağılmasıyla boş kalan ve o civarda bulunan Mamure Köyü'ne gidip kendi kendilerine ikamet etmişlerdir. Gerekli nasihatin yapılması üzerine, 45 hane köyü terk edip Hükümetin uygun gördüğü eski köylerine dönmüş, geri kalan 63 hane de bulunan 416 nüfus ise gitmemekte inat etmekte ve işgallerini sürdürmektedir. Vilayet son olarak bunlar için zor kullanmak gerektiği ve gereken emirlerin beklendiği cevabını nezarete göndermiştir[477].

---

[476] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 91-92.

[477] BOA., DH.İD., 85/38, Ankara Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 8 Teşrinisani 1328 (21 Kasım 1912) tarihli cevabi tezkire. Ancak bu konunun nasıl sonuçlandığına dair bir bilgiye vesikalarda rastlayamadık.

Konumuz ile ilgili bir asılsız iddia da, muhacirlerin Bergama'da eski eserlerin bulunduğu alana yerleştirildikleri ve bu eserlerin tahribine izin verilmemesi hakkında Dahiliye Nezareti'nin Aydın Vilayeti'ne gönderdiği telgraftır[478]. Gelen cevapta Bergama harabelerine kesinlikle muhacir yerleştirilmediği ve eserlerin de tahribata uğramadığı ve bölgeye gönderilen mülkiye müfettişinin daha sonra ayrıntılı bir raporu takdim edeceği belirtilmektedir[479]. Bu asılsız iddianın muhtemelen yörede yaşayan ve arazilerine muhacir yerleştirilmesinden korkan Gayrimüslim yerleşik halk tarafından uydurulduğu ihtimali akla getirilebilir.

Muhacirlerin iskânı ile ilgili şikayetler sadece Hıristiyan unsurlardan gelmiyordu. Müslüman Türk ahali de birtakım uygulamalardan şikayetçi oluyordu. Mesela, Adana'da bulunan Çukurova Çiftliği'nin muhacirlerin iskânı için tahsis edileceğini duyan Adana eşraf, çiftçi ve uleması Vilayet İdare Meclisi'ne gönderdikleri dilekçede bu toprakların yerli ahali ve göçebe durumda bulunan aşiretlere verilmesini talep etmişlerdi. Ancak Hükümet politikası gereği bu talep reddedilmiş ve araziye muhacir yerleştirilmeye devam edilmiştir[480]. Muhacirlere verilen arazi ve diğer yardımların yerli halk tarafından kıskanılması, yerli halkın muhacirlere karşı gösterdiği sosyal psikolojinin anlaşılmasında da en iyi delildir.

Ayrıca yerli halkın şikayetleri daha çok ev veya arazisine muhacir yerleştirilmesi ve bunların başka yere naklini istemekle ilgiliydi. Örnek olarak Macuncu'da oturan Hüseyin Hüsnü, Fatihli Ali Rıza, Fatih Zincirlikuyu'da Bosnalı Selimzade evlerine, Adana'da Ahmed isminde biri de arazisine muhacir yerleştirildiğinden dolayı şikayet etmişlerdir. Sürekli iskân neticesinde de bir takım arazi anlaşmazlıkları çıkmış, halk muhacirlerin ken-

---

[478] BOA., DH.KMS 16/22 Lef 1, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus İdaresi'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen 17 Şubat 1329 (2 Mart 1914) tarihli telgraf sureti.

[479] BOA., DH.KMS 16/22 Lef 3, Aydın vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Şubat 1329 (4 Mart 1914) tarihli cevabi telgraf.

[480] BOA., DH.İD. 66/27 Lef 13, Adana vilayeti İdare Meclisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Mart 1329 (12 Nisan 1913) tarihli tezkire.

dilerine ait toprakları kullandıklarını şikayet etmiştir. Biga'da çıkan ve uzun süre devam eden böyle bir anlaşmazlığı Hükümet, söz konusu arazi bedeli olan 5000 lirayı Hazine'den sarf ederek çözebilmiştir. Yine Adana Vilayeti Çukurova Çiftliği ile ilgili olarak Adana ahalisi ile muhacirler arasında dava çıkmış, Cebel-i Bereket Sancağı nahiyelerinden Yumurtalık'a bağlı Millili Köyü'nden Batmanoğlu Ahmet'in arazisine muhacir yerleştirilmesinden şikayeti ve Tercan Kazası Kürdparsengi Köyü'nden Hasan Ağa'nın tapulu arazisine göçmenlerin tecavüzü, bahsi geçenlerin mahkemeye başvurmalarına sebep olmuştur. Devlet bu tür anlaşmazlıkları tatlılıkla neticelendirmek istemiş, konuyu en ince ayrıntısına kadar tahkik ettirmiş ve hazinenin zor durumda olmasına rağmen binlerce lira harcamaktan çekinmemiştir. Araziye bir tecavüz olduğunda ya araziyi muhacirler namına satın almış ya da muhacirleri başka bir yere naklet-miştir[481].

B-) Muhacirlerin Verdikleri Zararlar ve Sosyal Uyumsuzluk Örnekleri

Yerli ahalinin şikayetlerinin haricinde muhacirlerin yerleştikleri yerlerde de bir takım sıkıntıların kaynağı olarak ortaya çıktıklarını görüyoruz. Yerleştirildikleri yerleri beğenmemek, çevrelerindeki başka ev ve arazileri işgal etmek, başkalarının hayvanlarını çalmak, sosyal hayata uyumsuzluk göstererek yerleştirildikleri mahallerin örf, adet ve dini yaşayışlarına ters düşen; şahıs hukukunu çiğneyen davranışlarda bulunmak gibi örnekler problemlerin en başta gelenleridir. Bir de Devlet'e ait ormanların tahrip edilmesi gibi Devlet'in menfaatlerine zarar veren hareketler de görülmektedir. Her şeylerini kaybeden bir halet-i ruhiyede bulunan bu insanların yaptıklarını da bu bağlamda değerlendirmek lazımdır. Yine de şikayetler ile ilgili belge miktarının gelen muhacir yoğunluğu içerisinde çok az bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Bundan da her şeyini kaybederek ge-

[481] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 93-94.

len muhacirlerin kendilerine kucak açan insanlara zarar vermesinin beklenemeyeceğini söylemekle birlikte, Rumeli insanının devletle barışık, kural ve kaidelere uyan kişiler olduğu neticesini de çıkarabiliriz.

İzmit civarına iskân edilen muhacirlerin çevredeki ormanları tahrip ettiği ve burada bulunan orman bekçilerinin koruma görevini yerine getirmede yetersiz kaldıklarını, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin 2 Nisan 1913 (20 Mart 1329) tarihinde Meclis-i Vükela'ya gönderdiği tezkireden öğrenmekteyiz. Durum 3 Nisanda Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve çıkan kararda, yeni orman bekçilerin maaşlarının karşılığının 1329 senesi bütçesinde sarf edilmesi gereken 138.000 kuruşluk Rumeli vilayetleri orman memurları ödeneğinin, bütçenin orman memurları maddesinde tutulmuş olan 4.932.100 kuruştan verilmesi uygun görülmüştür. Daha da önemlisi Rumeli'den göç eden orman memurlarından İzmit bölgesinin ihtiyacı olan memurların oraya tayini kararına varılmıştır[482]. Bu meseleden devletin karşılaştığı problemlere pragmatik çözümler ürettiğini görüyoruz. Hem Rumeli'den göç eden ve işsiz durumdaki memurlara iş bulunuyor, hem de Devlet'e ait olan ormanların daha sağlıklı bir şekilde korunması sağlanıyor. Ayrıca ormanlara zarar verenler muhacir olduklarından, bunlarla mücadeleyi de en iyi onların psikolojilerini bilen muhacir orman memurlarının yapacağı düşünülmüş olabilir.

Zamanına göre pek alışık olmadığımız bir sosyal uyumsuzluk örneği de Uzunköprü Kazası'nın Yenice Köyündeki nikahlı eşini muhacir Süleyman adlı birinin zorla alıp götürdüğüne dair, Yunanistan'a esir düşen Mahmud oğlu Ali imzasıyla Adliye Nezareti'ne gönderilen ve Harbiye Nezareti aracılığıyla Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne intikal eden bir belgeden anlaşılmaktadır. Adı geçen şahsın hukukunun korun-

[482] BOA., MV 175/127, 21 Mart 1329 (3 Nisan 1913) tarih ve 90 sayılı Meclisi-i Vükela mazbatası.

ması ve meselenin tahkiki için konu Edirne Vilayeti'ne havale edilmiştir[483].

Yine bulundukları mahallin örf adet ve dini yaşantısına ters düşen bir misali de Kırklareli'nde (1913'te Kırkkilise) yaşanan bir olay da görüyoruz. Kırklareli Hükümet Konağı civarında, çarşı içinde kahvecilik eden Kalkandelen muhacirlerinden Sabri oğlu Şaban'ın yatsı ezanı okuduğu sırada kahvesinde çaldırmakta olduğu gramafonun, liva polis komiseri Eyüp Efendi tarafından yasaklanması üzerine, sinirlenen muhacir, tabancayla komiseri sol kolundan yaralamış ve yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir[484].

Çatalca'ya bağlı Çanta Köyü'nden Aleksandros'un hayvanlarının çalınmasıyla sürdürülen arama çalışmaları esnasında, Değirmenköy'üne yakın bir mahalde jandarmalar ile dokuz muhacir arasında çıkan çatışmada, ikisi firar etmiş ve yedisi birer tüfek, tabanca ve balta ile yakalanmış ve Silivri'ye gönderilmişlerdir[485].

Muhacirlerin ev ve arazi işgaliyle ilgili bazı hadiselerde mevcuttur. Bunlardan birisinde, Kala-i Sultaniye'ye bağlı Yeniköy'de bir Fransızın evine muhacirler tarafından zorla girildiği, hane sahiplerinin taciz edilerek evden çıkmak zorunda bırakıldığı ve bunların Sefaret'e iltica ettikleri Fransa Sefareti'nden bildirilmiştir. Bunun üzerine Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na gönderdiği 18 Haziran 1914 tarihli telgrafla bu tür eşkiyaca eylemlere kesinlikle müsaade edilmemesi ve gerekli tedbirlerin alınarak hükümetin zor durumda bırakılmaması istenmiştir[486]. Burada dikkat çeken nokta,

---

[483] BOA., DH.EUM.EMN 38/1, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 17 Teşrinisani 1913 (30 Kasım 1913)tarihli tezkire. Not: Meselenin nasıl sonuçlandığına dair bilgiye belgelerde rastlanılamamıştır.

[484] BOA., DH.EUM.EMN 71/8, Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Nisan 1330 (3 Mayıs 1914) tarihli tezkire.

[485] BOA., DH.EUM.EMN 75/45, Çatalca Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Mayıs 1330 (28 Mayıs 1914) tarihli telgraf.

[486] BOA., DH.ŞFR. 42/65, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na gönderilen 5 Haziran 1330 (18 Haziran 1914) tarihli telgraf.

zaten zor durumda olan devletin, bir de dış müdahalelerle karşılaşmak istememesidir.

Yine benzer bir hadise, Edremit'e gelen muhacirlerin Yunanistan Parlamentosu'nda milletvekili olan Jan Trikopi'ye ait çiftliği ve arazisini mahalli memurların yardımıyla işgal etmeleridir. Bu işgal neticesi Yunan Sefareti'nden çiftlik görevlilerinin kovulduğu ve zararın 10.000 Osmanlı Lirası olduğunun bildirilmesi üzerine, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Karesi Mutasarrıflığı'na gönderdiği telgrafta durumu araştırıp, neticenin bildirilmesini istemiştir[487].

C-) Muhacirlere Verilen Zararlar

Muhacirlerin yerli halka verdikleri zararlar yanında, bazen kendileri de aldatılıyor, soyuluyor, iaşe konusunda haksızlıkla karşılaşıyor ve sair diğer zararlara uğruyorlardı. Tarihin her döneminde, her coğrafyada ortaya çıkacak fırsatçılar ve hırsızlar bu dönemde de faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bunların yanında muhacirlere tanınan muafiyet ve yardımları kıskanan yerli halktan bazılarının muhacirlerin aleyhinde tavır koydukları da görülmüştür.

Balkan Harbi sonrası İstanbul'a gelen ve iaşeleri Şehremaneti'nce karşılanan muhacirlere karşı, fırsattan istifade eden bazı fırıncı ve satıcıların sahtekarlıklara yeltendikleri ve bunların yakalanarak Divan-ı Harb'e verilecekleri Şehremaneti'nce belirtilmiştir. Buna rağmen suistimaller yine de önlenememiştir. Bazı vatandaşlar gazetedeki *açık sözler* sütunlarında şikayetlerini ilgililere ulaştırmışlardır. Beyoğlu'nda ikamet eden Armanak Badolyan'ın şahit olduğu olayı *"Bin türlü eza ve cefalardan sonra İstanbul'a gelebilmiş olan zavallı Rumeli göçmenleri ellerindeki pusulalarla fırınlara giderek, ekmek alıyorlar. Bunlardan tesadüf ettiğim Balıkpazarı caddesindeki bir fırında bu biçarelere ve özellikle kadınlara karşı bin türlü eziyet ediyorlar. Nerede*

[487] BOA.. DH.ŞFR. 42/76, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen 5 Haziran 1330 (18 Haziran 1914) tarihli telgraf.

kömür gibi yanmış bir tarafı kopmuş bayat ekmek varsa hep onları vermeğe çalışıyorlar..." [488]diye anlatması bunlardan birisidir.

İskân-ı Muhacirin Komisyonu'nun muhacir yerleştirdiği, ekilip biçilmeyen boş arazilere, iskân işlemi bittikten sonra bir takım kimselerce müdahalelerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bununla ilgili 14 Temmuz 1914 tarihli bir belgede Ankara Vilayeti dahilinde Polatlı İstasyonu civarında iskân edilen Usturumca[489] muhacirlerine verilen araziye Beypazarlı Abbaszadeler tarafından yapılan müdahale neticesi vilayet, tartışmalı araziye bir heyet göndermiştir. Heyetin verdiği rapor neticesi muhacirlere verilen arazinin Abbaszadelere ait 20.000 dönüm tapulu arazi içinde bulunduğundan muhacirlerin burada tarımla uğraşmaları Vilayet İdare Meclisi'nce yasaklanmıştır. Bunun üzerine İskân-ı Muhacirin Komisyonu her nerede bu gibi boş arazilerden yararlanılmaya teşebbüs olunsa mutlaka bir arazi sahibi çıktığını, yüzbinlerce dönüm arazinin terk edilmiş bir halde kaldığını ve bu durumun çok üzücü olduğunu belirtmiştir. Komisyon bu sebeple memleket ve devletin hukukunun ziyan olduğu gibi, zaten zorluklarla gerçekleştirilen muhacirlerin yerleştirilmesi işinin daha güç bir hale geldiğini belirtmiştir. Dahiliye Nezareti, arazilerin tahrir işlemlerinin yapılıncaya kadar bu gibi büyük arazilerin şahıslar elinde bırakılarak bomboş kalmaması ve muhacir iskânı meselesinde güçlükler meydana gelmemesi için şimdiden bir karar alınması ve Arazi Kanunu'nun ilgili maddelerinin değiştirilmesi teklifini içeren yazısını Defter-i Hakani'ye göndermiştir[490]. Bu belgeden Devletin, tapulu arazi hakkına saygı duymasına rağmen, yüzbinlerce muhacirin akını karşısında, bu büyük ve ekilip biçilmeyen boş arazileri değerlendirememe noktasında sıkıntı içerisinde olduğunu ve ilgili kanun maddelerinin değiştirilmesi yönünde çareler aradığını

[488] 6 Şubat 1328 (19 Şubat 1913) tarihli Alemdar gazetesinden. nakleden A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 90.

[489] Usturumca(Strumitza)Şu anda Makedonya toprakları içerisindedir.

[490] BOA., DH.İD.213/31, Dahiliye Nezareti'nden Defter-i Hakani Nezareti'ne gönderilen 1 Temmuz 1330 tarihli tezkire.

görmekteyiz. Ancak buradan bir yere iskân işlemi gerçekleşmeden önce o yerin tapulu mu, yoksa Hazine'ye ait mi, gibi araştırmaların yeterince yapılmadığı sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Balkan Harbi'nin karışıklığı ve düzensizliği ile bazı muhacirlerin saflığı ve çaresizliğinden istifade eden hırsızların, muhacirlerin para, mal ve hayvanlarını çalmaları yine bu dönemde görülen olumsuz olaylardandır. İstanbul'da birtakım dolandırıcıların muhacirleri Sirkeci'deki pis hanlara götürüp acımasızca soyduklarını dönemin gazetelerinden öğrenmekteyiz.[491] Yine İzmit'teki muhacirlerden bazılarını çiftliğine götürmek yalanıyla kandıran ve mal ve hayvanlarını çalan Hasan Kahya adlı hırsızın yakalanarak dolandırıcılık suçundan mahkemeye sevk edildiği anlaşılmaktadır[492].

Bu arada göçmenlerin İstanbul'a dolmasıyla bazı vurguncu ve fırsatçıların çıktığı da olmuştur. Göçmenler daha Yedikule Surları'na yaklaşır yaklaşmaz, bazı kasaplar: "*İstanbul'da ot ve arpa bulamazsınız. Hayvanlarınızı satınız, zira açlıktan öleceksiniz*" diyerek göçmenlerin elindeki tek sermayeleri olan hayvanlarını çok ucuza almışlardır. Bu durumun gazetelere yansımasıyla Devlet ve Şehremaneti gereken tedbirleri almış, muhacirlerin hayvanlarını satmamaları için ot ve saman tedarikine çalışmışlardır[493]. Bu da basının gerektiğinde çok etkili haberlerle devleti yönlendirip kamu yararına büyük işler yapabileceğini göstermektedir.

Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1914 tarihli bir belgede muhacirlerin başına gelen hırsızlık ve öldürme olaylarına dair ayrıntılı bilgi verilmektedir. Çalınan hayvanlarını aramak için üç günden beri köylerine dönmeyen muhacirlerin Demirköy Kasabası'na çıktıkları, İslambeyli Köyü'nden odun

---

[491] 9 Teşrinievvel 1328(22 Ekim 1912) tarihli Alemdar gazetesinden naklen A.Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 90.

[492] BOA., DH.EUM.EMN. 17/12, İzmit Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26.S.1331 (4 Şubat 1913) tarihli tezkire.

[493] 28 Teşrinievvel 1328(10 Kasım 1912) İkdam gazetesinin ve 2 Teşrinisani 1328 (15 Kasım 1912) tarihli Felah gazetesinin haberlerinden naklen A.Halaçoğlu, [illegible] 91.

kesmek üzere ormana giden Cuma-i Bala muhacirlerinden Mustafa Çavuş oğlu Osman'ın cesedinin bulunduğu, Pınarhisar'da yerleşmiş Razlık muhacirlerinden Süleyman Çavuş'un kayıp olduğu ve hala arandığı Vize Kaymakamlığı'nca bildirilmiştir. Ayrıca posta arabası ile Vize'den Çerkesköyü'ne giden muhacirlerin Saray'a bir saat mesafede Maltepe'de silahlı ve milli elbiseli ve daha önce bu bölgeden Bulgaristan'a kovulmuş Örenli Köyüne mensup Bulgar eşkiyası tarafından soyulduğu bildirilmiştir. Eşkiyanın yakalanması için önemli noktaların tutulduğu Edirne Vilayeti'nin yazısından anlaşılmaktadır[494]. Bu belgeden anlaşıldığına göre bölgeyi iyi bilen ve Bulgaristan'a göç etmiş azınlık mensuplarından bazılarının geri dönerek eşkıyaca hareketlerde bulunarak bölge emniyetini ve özellikle muhacirleri tehdit ettiklerini söyleyebiliriz. Aslında buna bakarak, sınırdan sızan Bulgar eşkıyalarının bir nevi intikam peşinde oldukları gerçeği de ortaya çıkmaktadır.

Bu tür zulümlere dair bilgileri Birinci Bölüm'deki *Sivil Halka Yapılan Mezalim ve Göç Süreci* başlığı altında incelendiği için muhacirlerin maruz kaldıkları zulüm örneklerine bu kısımda değinmedik.

2- MUHACİR ÖĞRENCİLERİN EĞİTİM MESELESİ

Rumeli'den göç başladıktan sonra insanlar bütün mal, mülk ve sosyal hayatlarında normal kabul ettikleri birçok şeyi kaybetmişlerdir. Göç başlayıp sıkıntılı günler atlatılıp ilk güvenli yere ulaştıkları andan itibaren iskân, iaşe, tüketici durumdan üretici duruma geçmek gibi önemli meseleler ortaya çıkmıştır. İşte eğitim meselesi de bunlardan birisidir. Muhacir çocukların ve ebeveynlerinin Devlet makamlarına yazdıkları dilekçeler ve talepler muhacirlerin psikolojisini ve ekonomik açıdan yaşanan çöküntüyü anlamada bize oldukça önemli ipuçları vermektedir.

[494] BOA., DH.EUM.EMN.76/22, Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 7 Mayıs 1330 (20 Mayıs 1914) tarihli tezkire.

Tabii olarak yabancı bir diyara gelen muhacirlerin psikolojik durumları çok kötü ve ümitsiz durumdadır. Geldikleri yerlerde ve göç sürecinde yollarda maruz kaldıkları mezalim ve olumsuzluklar bu insanları tamamen yıkıntıya uğratmıştır. Buna bir de muhacirlerin başvurdukları okullardan olumsuz cevap gelince ümitsizlik had safhaya varmıştır. Bununla birlikte en kutsal hak ve özgürlüklerden biri olan eğitim haklarını arama noktasında ilgili makamlara yılmadan müracaat eden muhacirlere, çoğunlukla muhacir öğrencilerin ilgili okullara kayıtlarının yapılması yönünde olumlu cevap verilmiştir.

Devletin öğrenci gönderdiği belli başlı okullar arasında Sultanahmet Sanayi Mektebi, Bursa Sanayi Mektebi, Trabzon Sanayi Mektebi, Ankara Sanayi Mektebi, Bursa Mekteb-i Sultanisi, Balıkesir Mekteb-i Sultanisi önde gelmektedir. Buradan da muhacir öğrencilerin bir meslek sahibi olmalarının her iki tarafa sağlayacağı yarar düşünülmüş olmalıdır.

Bu meseleye bir de Devlet açısından bakacak olursak iş değişik bir mecraya kaymaktadır. Dahiliye Nezareti ve ilgili vilayetler arasındaki yazışmalarda okullardaki yer sorunu ve tahsisat eksikliği yüzünden öğrenci kabul edilemeyeceği gibi cevaplar da yer almaktadır. Bütün olumsuzluklara rağmen üst makamlar hiçbir muhacir öğrencinin açıkta kalmaması için emirler vermekte ve yerel makamlara nazaran meseleyi sahiplenme yönünde daha gayretli ve gerçekçi yaklaşımlar sergilemekteydi. Bu yaklaşım Devlet'in bu meselede kararlı bir politikaya takip ettiğini gösteriyordu.

Buna örnek olması açısından Kumanova Şeri Mahkemesi'nde görevli Yanya'lı Celal oğlu Şefik'in bütün mallarına Sırp ordusunca el konduğundan ve Yanya'da harp devam ettiğinden perişan durumda olduğunu ve oğlunun Bursa Sanayi Mektebi'ne kabulü için 23 Şubat 1913 tarihli dilekçesini gösterebiliriz. Dilekçe, Dahiliye Nezareti tarafından 3 Mart 1913'de çocuğun yaşının küçük olması ve mekâtib-i ibtidaiyyenin hiçbirinin yatılı olmaması sebebiyle yatılı bir okul olan Bursa Sanayi Mektebi'ne kabulü için Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilmiştir.

Vilayet 27 Nisan 1913'te gönderdiği cevapta, okul müdürü tarafından adı geçen talebenin mektebe tahsisatsız gönderilmesi sebebiyle kabul edilemeyeceğini, zaten mevcut talebenin iaşesinin zor karşılandığı belirtilmiştir. Birkaç öğrenci kabulünün bile bu kadar uzun sürdüğü meselede, Nezaret, son olarak 3 Mayıs 1913'te Hüdavendigâr'a gönderdiği emirde, merkezce tahsisat gönderilmesine imkan olmadığı ve zaten gönderilen talebenin az olduğundan bahisle birkaç muhacir talebenin daha okula kabulünün elzem olduğunu bildiriyor.[495]

Edirne'nin istilası üzerine muhacir duruma düşen ve babası hicret esnasında İstanbul yolunda ölen, annesini göç karmaşasında kaybeden İpsalalı Tahsin'in 10 Şubat 1913'te İskân-ı Muhacirin Komisyonu'na gönderdiği dilekçede kardeşinin Bursa Mekteb-i Sultanisi'ne kaydedildiği kendisinin de başvurusunun yaş ve tahsili müsait olmadığından dolayı kabul edilmediğini ve Bursa Sanayi Mektebi'ne yatılı olarak kabulünü rica etmiştir. Dahiliye Nezareti okulun bağlı bulunduğu Ticaret ve Ziraat Nezareti ile yazışarak bu yetim muhacir öğrencinin sefaletten kurtarılmasını istemiş ve sonuçta Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen 18 Şubat 1913 tarihli tezkire ile ilgili okula kaydı sağlanmıştır.[496] Yine benzer bir belgede Vasiligoz muhacirlerinden Abdullah b. Receb'in büyük oğlu Hazım Efendi'nin Trabzon Sanayi Mektebi'ne, küçük oğlunun da Balıkesir Sultanisi'ne kayıtlarının yapılması istenmiştir.[497]

Şehzade Camii'nde Evkaf Nezareti'nce iaşe edilen, anne ve babası olmayan 13 yaşındaki Kırkkiliseli muhacir Ahmet oğlu Hüseyin'in Edirne'de iken Sanayi mektebi talebesi olduğundan, 30 Mayıs 1913'te Dahiliye Nezareti tarafından Ankara Sanayi Mektebi'ne kabulünün istenmesi üzerine vilayetin gönderdiği cevap ilginçtir. Vilayet kayıt talebinin kabul edildiğini ancak

---

[495] BOA., DH.İD., 26-2/22, Dahiliye Nezareti'nden Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen 20 Nisan 1329 (3 Mayıs 1913) tarihli tezkire ve lefleri.

[496] BOA., DH.İD., 40-2/76, Dahiliye Nezareti'nden Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen 5 Şubat 1328 (18 Şubat 1913) tarihli tezkire ve lefleri.

[497] BOA., DH.İD., 26-2/23, Dahiliye Nezareti'nden Trabzon Vilayeti'ne gönderilen 18 Nisan 1329 (1 Mayıs 1913) tarihli tezkire.

yeni okul binasının inşa halinde bulunduğundan ve şu an ki geçici binanın da yeterli büyüklükte olmadığından başka öğrenci gönderilmemesi okul müdüriyetince temenni edildiğini bildiriyor.[498] Hüdavendigâr ve Ankara vilayetlerinin yeni öğrenci kabulünde öne sürdükleri şartlar dikkat çekicidir. Gerek okul binalarının azlığı, gerekse öğrencilerinin tahsisat yetersizliğinden yaşanılan iaşe zorlukları, vilayetlerin eğitim ve sosyal açılardan hiçte iyi durumda olmadıklarını göstermektedir. Merkez ise muhacirlerin problemlerinde Devletin her kuruluşunun zorda olduğunun bilincinde olarak vilayetlerin gösterdiği mazeretleri kabul etmeyip muhacirlere sahip çıkan bir tavır takınmaktadır. Çünkü muhacirlerin en önemli yığılma merkezi İstanbul'du.

Dönemin şartlarını anlamamız ve muhacir öğrencilerin nasıl bir ruhi durumda olduklarını kavramamızda bize yardımcı olması açısından, Selanik muhacirlerinden Hüseyin Avni'nin 20 Eylül 1913'te Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya yazdığı dilekçeyi burada aynen vermeyi uygun gördük.

"Muhterem Nazır Beyefendi Hazretleri, çakerleri Selanikli olup güzel memleketimizin Yunan Ordusu tarafından istilâsı üzerine burayı hicrete mecbur olmuş garip bîkes bir vatan evladıyım. Öteden beri yegâne arzum bir sanat sahibi olarak yetişip vatanıma hizmet etmek olduğuna mebni Sultanahmet'teki Mekteb-i Sanayi'e duhûle talip olarak müsabakaya dahil olmuş isemde eğer kabul edilmeyecek olursam, fevkalade nevmid ve meyus olacağımdan maada bîkes olduğum için sokaklarda serseriyâne hayat geçirip sürüneceğimden ve mekteplerdeki bu kadar senelik tahsilim heba olacağı derkârdır. Mekteb-i mezkûrda kayıt ve kabulüm hususuna vesatat-ı celile-i vatanperverânelerinin şâyân bulunmasını gözyaşlarıyla rica ve istirhâm eylerim efendi hazretleri."

Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'nden okulun bağlı bulunduğu Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bu talebenin kabul edilmesi

[498] BOA., DH.İD., 26-2/34 , Dahiliye Nezareti'nden Ankara Vilayeti'ne gönderilen .30 Mayıs 1329 (12 Haziran 1913) tarihli tezkire ve lefleri.

ricasını havi bir tezkire gönderilmiştir[499]. Talat Paşa gibi dönemin en etkili devlet adamının ricasının yerine getirilmesi normal gibi görünse de, bir zaafiyete de işaret etmektedir. İnsanların problemlerini kanun ve nizamlar dairesinde ilgili makamlarla değil de önemli şahısların aracılığıyla çözmeleri, devletin bünyesindeki zaafiyeti de akla getirmektedir.

Muhacirlerin başlarına gelen talihsizliklerden biri de birkaç defa arka arkaya maruz kaldıkları göçtür. Asıl Girit muhaciri olup ailesi Selanik'te yerleşmiş olan Sırrı Efendi'nin Yunan işgali üzerine buradan da Aydın'a hicret ederek, on evladından İbrahim Hilmi ve Hüseyin Vedat efendilerin Aydın Mekteb-i İbtidaiyyesi'ni bitirdikleri ve İstanbul'daki bir parasız yatılı okula kabulünü istemekte olması buna en iyi delili teşkil etmektedir.

Öğrencilerin belirli vilayetlere sevki noktasında Balıkesir'e de öğrenci gönderildiğini, Kosova'nın Gilan muhacirlerinden Lütfü Efendi'nin oğlu Niyazi Efendi'nin de Balıkesir Sultanisi'ne kabulü hakkında Dahiliye Nezareti'nin, Karesi Sancağı Mutasarrıflığı'na gönderdiği tezkireden bilinmektedir.[500]

Ayrıca İstanbul'da bulunan kimsesiz göçmen kızları Darüşşafaka himayesine alınmıştı. Devlet bu gibi okullara özellikle kızları da alarak kızların eğitimine verdiği önemi göstermiştir. Tophane kışlasındaki muhacir çocuklarına elbise ve diğer yardımların yanında elifba ve kitap yardımında bulunulmuştur. Maârif Nezareti'nce Konya'da 5, Aydın'da 7 senelik iki ibtidai mektebi açılarak muhacir öğrencilerin eğitim problemleri giderilmeye çalışılmıştır. Niğde'ye sevk edilen muhacirlerin erkek çocukları Mekâtib-i İbtidâiyye'ye, kızları ise halı dokumasını öğrenmek üzere Niğde'de bulunan halı şirketine devamları sağlanmıştır.[501] Özellikle kızların halıcılık öğrenmeleri, erkeklerin ise daha çok bir meslek öğretimine dayalı sanayi mekteplerine sevk edilmelerini değerlendirecek olursak devletin muhacir ço-

[499] BOA., DH.MTV. 45/19 , Dahiliye Nezareti'nden Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen 9 Eylül 1329 (22 Eylül 1913 tarihli tezkire.

[500] BOA., DH.İD. 190/58 , Dahiliye Nezareti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen 30 Mayıs 1329 (12 Haziran 1913) tarihli tezkire

[501] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 88-89.

cuklarının iş güç sahibi olup üretici duruma daha kolay geçmeleri noktasını bir politika haline getirdiğini söyleyebiliriz.

Muhacir öğrencilerin eğitimine yardımcı olunmasının bir hükümet politikası haline geldiğini ilgili Bakanlar Kurulu kararlarına bakarak söyleyebiliriz. Bu noktada özellikle öğrencilerden para alınmaması devlet açısından muhacirlere gösterilen kolaylığın bir göstergesidir. Bakanlar Kurulu 26 Mart 1913'te aldığı bir karar gereği rüştiye ve 5 senelik gündüzlü idadiyelerinden diploma alarak yedi senelik idadiye sultani mekteplerine girmeğe hak kazanmış oldukları halde, muhacereten İstanbul'a gelmiş olan fakir öğrencilerin idadi ve sultani okullarına parasız yatılı olarak kayıt ve kabullerini uygun görmüştür.[502]

Ayrıca Balkan Harbi esnasında savaş bölgesinden gelip, yatılı mekteplere geçici olarak yerleştirilen ve ücret vermeye kudreti kalmayan kimi babasız, kiminin ailesi kayıp muhacir öğrencilerin öğrenimlerinin kesilmesinin uygun olmadığı ve borçlarının yok sayılmasına da bu minval üzere karar verilmiştir.[503] Mahalli idarelerde de muhacir çocuklarının eğitimi için pratik çözümler üretiliyordu. Bunlardan biri de Çatalca'nın bazı köylerinden hicret eden Rum ve Bulgarlar tarafından terk edilip, muhacir iskân edilen iki katlı evlerin altındaki dükkanların maârif komisyonlarınca kiraya verilerek gelirinin muhacir çocukların eğitim masrafında kullanılmasıydı. Daha sonra Mâliye Nezareti tarafından işin malî tarafına açıklık getirilmesi istendiğinde "*bu gibi emlak ve arazinin şimdilik emval-i emiriyyeden addiyle bedel-i icarlarının Hazine-i celileye teslimi*" uygun görülmüştür.[504].

Eğitim noktasında öğrencileri düşünen Devlet, aynı şekilde muhacir öğretmenleri de gereği gibi değerlendirmek düşüncesindeydi. Hükümet, Rumeli'nden gelen öğretmenlerin vilayet-

[502] BOA., MV. 175/84, 13 Mart 1329 (26 Mart 1913) tarihli ve 47 numaralı Meclis-i Vükela kararı.

[503] BOA., MV. 196/66, 28 Kanunusani 1330 (10 Şubat 1915) tarihli ve 661 numaralı Meclis-i Vükela kararı.

[504] BOA., MV. 197/114, 22 Nisan 1331 (5 Mayıs 1915) tarihli ve 114 numaralı Meclis-i Vükela kararı.

lerde inşa olunup tahsisatı olmamasından dolayı açılamayan veya talebesinin çokluğu sebebiyle öğretmene ihtiyacı olduğu halde tahsisatının kifayetsizliğinden dolayı bir ya da iki öğretmenle idare olunan mekteplere naklen tayin edilmişlerdir. Bu öğretmenlerin tahsisatlarının, işgal edilen vilayetler bütçesinden gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[505] Bu da, Devletin maddi sıkıntılarının akılcı bir şekilde halledilmesi noktasında güzel bir örnektir.

Halkın muhacir öğrencilere karşı yaklaşımı çok sıcaktı. Okula giden bu öğrencilerin kitap ihtiyaçlarından başka giyecek eşyası, fes, baş örtüsü, havlu, yastık örtüsü, mendil gibi ihtiyaçları halk tarafından satın alınarak bu muhacir çocuklarına bağışlanmıştı[506].

3- MUHACİRLERİN SAĞLIK MESELELERİ

A-) Muhacirler Arasındaki Bulaşıcı Hastalıklar:

I- Kolera

Balkan Harbinin çıkışı esnasında hava şartlarının olumsuzluğu, hijyenik şartlara riayet edilememesi ve sair sebeblerden dolayı, (yerlerinden yurtlarından perişan bir şekilde çıkarılan) muhacirler yollarda atlattıkları tehlikelerden başka, birçok bulaşıcı hastalığa da yakalanıyorlardı. Kolera bunların en beteriydi. Sık ishal ve kusma ile, kendini belli eden ve ölümle neticelenebilen bir hastalıktı. Konunun önemine binaen Şehremaneti, bozgun neticesi Çerkesköy'den gelen muhacirlerde ve yaralı askerler arasında kolera ve dizanteri vakalarının görüldüğünü ve bu konudan Başkumandanlığın haberdar edilerek ordunun

[505] BOA., MV. 173/35, 17 Kanunusani 1328 (30 Ocak 1913) tarihli ve 878 numaralı Meclis-i Vükela kararı.

[506] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 87.

bu konuda acil tedbir alması noktasında uyarılmasını Dahiliye Nezareti'ne bildirmekteydi.[507]

Bulaşıcı hastalıkları savaşın olumsuz şartları neticesinde birinci derecede askerler ve ikinci derecede ise, bunlarla ilişki içinde olan muhacirler nakledildikleri şehirlere ve de özellikle İstanbul'a taşıyorlardı. Devlet bu konuda tedbir almakta gecikmedi ve 6 Kasım 1912'de olağanüstü bir komisyon kurdu. Bu komisyonun başkanlığını koleranın şehire yayılması sebebiyle Şehremini Cemil Paşa'nın yapması uygun görülmüştü. Üyeler ise Sıhhiye Nezareti, Meclis-i Umur-ı Tıbbıye-i Mülkiye ve askeri doktorlar ve Şehremaneti'nden ikişer memurun katılımından oluşuyordu.[508]

Orduda yayılan koleranın "*Dersaadet'e gelen muhâcirîn ve mecrûhin vesatatıyla İstanbul'a dahi sirâyet eylemesi*" dolayısıyla şüpheli hastaları anında tespit edip hastane ve müşahadehanelere sevk edilmeleri için askeriye ve belediyenin doktorlarından oluşacak bir teftiş heyeti kurularak, hastalığın şehre daha fazla yayılmasının önlenmesi düşünülüyordu.[509] Yine bu karışık dönemde İstanbul'da koleranın daha fazla yayılmasının önlenmesi için bir takım tedbirler alınması istenmekteydi. Hastalığın muhacirler ve İstanbul'a sevk edilen askerler aracılığıyla yayıldığı ve bu sebeple bunların İstanbul'a gelmeden önce uygun bir mahalde sıkı bir kordon ve dezenfeksiyona tabi tutulduktan sonra gelmelerine müsaade edilmesi; İstanbul'da bulunanların ise yerleşik ahali ile karışmalarının kesinlikle önlenmesi bu tedbirler arasında en dikkat çekici olanlarıdır.[510] Koleranın hızlı bir şekilde yayılma istidadı göstermesi üzerine Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne verilen bilgi doğ-

---

[507]BOA., DH.İD 164-2/1 lef 2, Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Teşrinievvel 1328 (6 Kasım 1912) tarihli tezkire.

[508] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 4, Sadaret'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Teşrinievvel 1328 (6 Kasım 1912) tarihli tezkire.

[509] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 12, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret, Harbiye ve Şehremaneti'ne gönderilen 28.Teşrinievvel 1328 (10 Kasım 1912) tarihli tezkire.

[510] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 47, Umur-ı tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhıye-i Umumiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrinisani 1328 (14 Kasım 1912) tarihli tezkire.

rultusunda Trakya ve İstanbul'da görülen koleralıların sayısının gitgide artması üzerine, adalardan birinin boşaltılarak koleralıların orada tedavi ve iskânları tedbir olarak düşünülmüştür.[511] Balkan Harbi'nin başlamasından 31 Aralık 1912'ye kadar İstanbul'daki toplam kolera vakası 2.342, bunlardan şifa bulan ve tedavi altında bulunanlar ise 1.195 kişiden ibarettir.[512]

'Ayrıca, muhacirlerin Anadolu'ya sevk edilmeden önce, gönderilecekleri mahallerde iskânlarının mükemmel bir şekilde gerçekleşmesi için aralarında çıkacağı tabii olan bulaşıcı hastalıklar için gerekli tecrithanelerin hazırlanmasının mahalli muhacir komisyon ve müdüriyetlerinin görevi olduğu belirtilmiştir.[513]

I. Balkan Savaşı'nın sona ermesiyle Devlet daha rahat hareket etmeye başlamış ve kolera konusu Bakanlar Kurulu gündemine taşınmıştı. 2 Nisan 1913 tarihli kararda, yaz mevsiminin yaklaşmasıyla kolera hastalığının her taraftan ortaya çıkması ihtimaline karşı gereken fenni tedbirlerin alınması için seyyar sıhhıye heyetleri oluşturularak gereken mahallere gönderilmesi ve bu işle uğraşmak üzere bir kolera komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında muhacirlerin iskân edileceği araziler sıhhi şartları dikkate alınarak seçilmiştir. Bu mahallere gönderilen muhacirlerin aşılanması çalışmaları için diğer bir komisyon teşkili kararlaştırılmış ve bunun için 50.000 liralık bir tahsisat istenmişse de, ancak 5.000 liranın verildiği görülmektedir. Buradan ve gördüğümüz diğer belgelerden devletin büyük bir malî kriz içinde olduğunu ve en hayati mesele olan bulaşıcı hastalıkların tedavisi için gerekli olan parada bile kesintiye gittiğini anlıyoruz.[514]

Bu arada sivil ve askerî kuruluşlar arasında da bir takım anlaşmazlık ve uyumsuzlukların olduğu anlaşılmaktadır. Bun-

---

[511] A. Halaçoğlu, a.g.e., s.98

[512] *a.g.e* s.98

[513] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 93, Dahiliye Nezareti'nden Meclis-i Tıbbıye-i Mülkiye ve Sıhhıye-i Umumiye Nezareti'ne gönderilen 18 Teşrinisani 1328 (1 Aralık 1912) tarihli tezkire.

[514] BOA., MV. 175-23. 20 Mart 1329 (2 Nisan 1913) tarihli ve 86 sayılı Meclis-i Vükela kararı.

lardan Şehremaneti ile Ordu arasında cesetlerin gömülmesi ve bulaşıcı hastalıkların yayılması konusundaki anlaşmazlık en dikkat çekici olanıdır. Şehremaneti, yaralı askerler arasında koleranın 15 günden beri yayıldığı ama ya farkına varılmadığı ya da gizlenmiş olduğu, her iki ihtimal dolayısıyla İstanbul şehrinin sağlığının bu hastalıkla tehlikeye atıldığını Dahiliye Nezareti'ne şikayet etmektedir.[515]

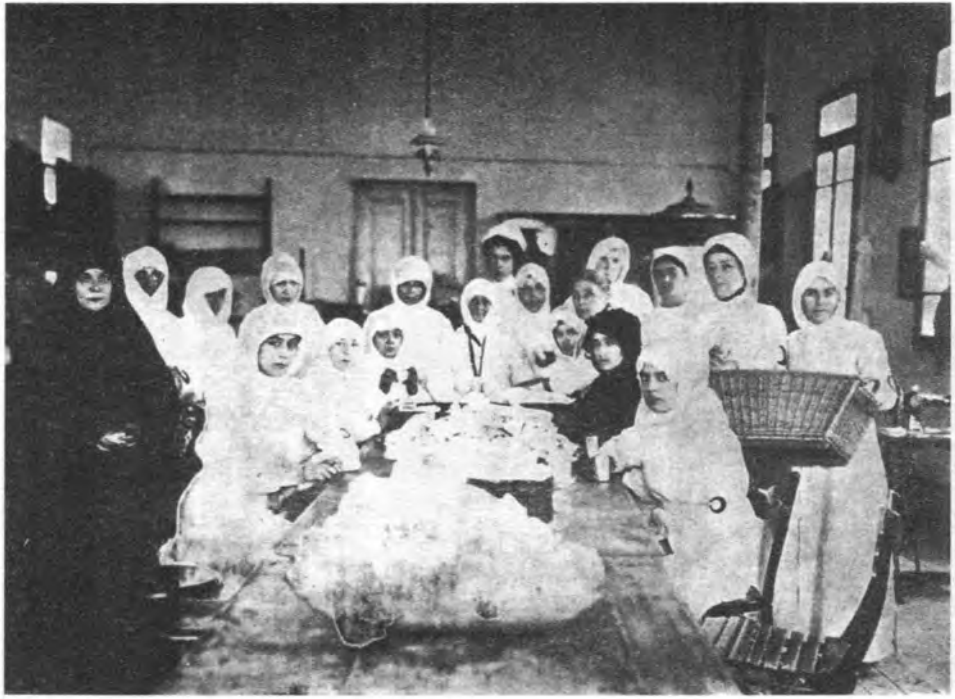
Yine aynı tarzda bir şikayet de Ayasofya Camiî ile Demirkapı Hastanesi'ndeki askerlerden kolera sebebiyle vefat edenlerin sayısının bir günde 500'ü aştığı gösterilen bütün gayrete rağmen ancak 110 tanesinin gömülebildiği ve diğerlerinin meydanda kaldığı, ölülerin gömülmesi işini yazışmalara rağmen her türlü imkana ve araca sahip olması gereken Ordu'nun bu işle ilgilenmediği belirtiliyordu. Şehremaneti'nin binlerce muhacir ve yaralının iskân ve iaşesiyle uğraştığından mevcut vasıtalarının ölü gömmeye müsait olmadığı ayrıca gömülemeyen koleralı cesetler yüzünden meydana gelecek sağlık problemlerinden Şehremaneti'nin sorumlu tutulamayacağı belirtilmekteydi.[516] Şehremaneti, Ordu'nun Sirkeci İstasyonu'na koleralı askerleri sevk ettiğini ve bu şekilde başkentte bulunan 1.200.000 nüfusun sıhhatini tehlikeye attığı ve bundan sonra kolera hastalarının yaralı asker adı altında İstanbul'a gönderilmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını Dahiliye Nezareti'nden istiyordu.[517]

---

[515] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 6, Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Teşrinievvel 1328 (7 Kasım 1912) tarihli tezkire.

[516] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 43, Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Teşrinisani 1328 (17 Kasım 1912) tarihli tezkire.

[517] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 30, Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Teşrinisani 1328 (12 Aralık 1912) tarihli tezkire.

RESİM 17: Balkan Harbi'nde yaralılar için Hilaliahmer hemşirelerinin sargı bezi imalatı

II- Çiçek Hastalığı

Muhacirler arasındaki bulaşıcı hastalıklarda koleradan sonra görülen en fazla vaka çiçek hastalığı idi. Bu hastalık, insanın bedeni üzerinde ağacın her yanını kaplayıp örten çiçekler gibi kabarcıklar halinde görülen ve yaralar açan ateşli ve bulaşıcı bir hastalıktır. Savaşın hemen akabinde İstanbul'a akın eden muhacirlerin toplu olarak geçici iskâna tabi tutuldukları Yedikule Surları haricindeki barakalarda bu hastalığın görülmesi üzerine, Osmanlı Hilaliahmer Cemiyeti aşılama çalışmalarına başlamıştı. Bu işte birtakım zorluklarla karşılaşılmış aşı olayını daha önceden görmemiş olan muhacirler aşılanmaya karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine polisten yardım talep edilmiş ve hatta aşı şehadetname kartı olmayana ekmek verilmeme tedbiri de düşünülmüştür. Yine Demirkapı'daki bulaşıcı hastalıklar için faaliyette olan baraka şeklindeki hastanenin Yenibahçe'ye nakli ve Hilaliahmer Cemiyeti'nin muhacirler için kurduğu 100 yataklı hastaneye bulaşıcı hastalık taşıyanların kabulünün sıhhi açıdan doğru olmadığı ve bu meselenin Şehremaneti'nin yetki sınırlarına girdiği belirtilmiştir. Şehremaneti ve Hilaliahmer arasındaki bu yetki anlaşmazlığı Sadaret'in devreye girmesi ile bitirilmiştir. Buna göre baraka şeklindeki hastanenin yıktırılarak bulaşıcı hastalıklar ile ilgili yeni bir hastanenin inşaatının Yenibahçe çayırında süratle bitirilmesi istenmiştir.[518]

Bu gelişmelerle birlikte, muhacir barakalarında çiçek hastalığının artarak devam etmesi, mevcut kullanılabilen hastanelerin hiç mesabesinde olması ve hatta muhacirler arasında cami ve sokak ortasında doğum hadiseleri yaşanması sebebiyle oldukça muntazam bir muhacirin hastanesi teşkil edilmiş, çiçek hastalığı gibi bulaşıcı hastalıklara yakalananların derhal tecrid ve tefrid

[518] BOA., DH.İD., 165/13, Osmanlı Hilaliahmer Cemiyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 17 Kanunusani 1328 (30 Ocak 1913) tarihli tezkire üzerine2 Şubat 1328 (15 Şubat 1913) tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne ve 11 Şubat 1328 (24 Şubat 1913) tarihinde Hilaliahmer Cemiyeti ve Şehremaneti'ne gönderilen tezkireler.

edilmesi tedbiri de ayrıca düşünülmüştür.[519] Muhacir Hastanesi, Parmakkapı'daki Reşit Paşa Konağı kiralanarak bütün ihtiyaçları karşılandıktan sonra, 8 Şubat 1913 tarihinde açılmıştır. Hastane kadın ve erkek olmak üzere iki bölümden müteşekkil ve yüz yataklıdır. Ayrıca hamile ve zayıf durumda olan muhacir kadınlar için Haseki Nisa Hastanesi'nde koğuşlar ayrılmıştır.[520]

RESİM 18: Bab-ı Ali caddesinde şehrin sağlığını tehdit eden muhacir kafileleri. (Resimli Kitap, Cilt 8)

B-) İstanbul Dışındaki Vilayetlerde Görülen Hastalıklar

Muhacirlerin İstanbul'dan diğer vilayetlere nakledilmesi sebebiyle kolera hastalığı tüm ülkeye yayılma tehlikesi gösteriyordu. Bunlar arasında İzmir, Ankara, İzmit, Hüdavendigar, Zonguldak ve Yunanlıların aldığı Selanik vilayetleri en önde gelen-

[519] BOA.. DH.İD., 165/14, Hilaliahmer Cemiyeti'nden gelen rapor üzerine Dahiliye İdare Kalemi'nden Şehremaneti'ne gönderilen 4.Rebiyülahır 1331 (13 Mart 1913) tarihli tezkire.

[520] A. Halaçoğlu, *a.g.e* s. 96

leri idi. Özellikle hastalığın yerleşik halka yayılmaması için bir takım tedbirlerin alınması gerekiyordu. Tabii olarak bu tedbirleri almak bir takım masrafları da beraberinde getiriyordu. Osmanlı devleti ise ekonomik olarak bunları karşılamakta çok güçlük çekiyordu.

Bu konuda Ankara Vilayeti'nden 16 Kasım 1912 tarihinde Dahililiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, muhacirlerden iki günde 9 kişinin öldüğünü ve diğer hastaların tecrid edildiğini öğreniyoruz. Ayrıca Beylikahuru İstasyonu'na iki günde 347 nüfus muhacir çıkarıldığını oysa bunların hastalığı yerli ahaliye bulaştırmamaları için merkez vilayette uygun bir mahalde tecrit edilmeleri gerektiği ve on gün içinde bir vukuat meydana gelmezse kafile kafile iskân ettirilmelerinin Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti'nin kararı olduğu hatırlatılıyordu. Vilayet, muhacirlerin doğruca Ankara'ya gönderilmelerini çünkü vilayete bağlı küçük yerleşim birimlerinde doktor bulunmadığını, doktor, gardiyan ve tıbbi malzeme vs. masrafların gönderilen iskân ve iaşe akçesinden karşılandığını, bundan sonraki masraflar için 50.000 kuruşun gönderilmesini istiyordu.[521]

Bir anda büyük bir yenilgiye sebep olan bir savaş ve bunun neticesi olarak memlekete akın eden muhacirler ve çeşitli imkansızlıkların bir araya gelmesi koleranın yayılması için yeterli sebepler zincirini oluşturuyordu. Yine Bursa'dan alınan bir telgrafta 23 Kasım'dan itibaren 5 gün içinde muhacirlerden 19 kişinin şüpheli hastalıktan vefat ettiğini öğreniyoruz. Vilayetlerden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bilgiler, nezaret tarafından acil olarak Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye Riyaseti'ne bildiriliyordu.[522] Ankara ve İzmit'e gönderilen muhacirlerin ayrılma ve tecrit altına alınmaları için tahsis edilmiş süvari ve piyade kışlalarının hasta ve yaralı askerlere de tahsis edilmesi sebebiyle muhacirlerin tefrit ve tecrit edilemedikleri Ankara Sıhhıye Müfettişliği'nden bildirilmiştir. Bununla beraber "*Ana-*

[521] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 52 Ankara Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Teşrinisani 1328 (16 Kasım1912) tarihli telgraf.

[522] BOA., DH.İD 165/2, Hüdavendigar Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Teşrinisani 1328 (23 Kasım 1912) tarihli telgraf.

dolu'da iskân ve ivaları ne derecede mültezem ise hastalığı etrafına intişar ve sirayet ettirmeyerek memleketi yeni baştan bu illet-i müdhişe istilasına maruz bırakmamak o derecede elzem bulunduğu" şeklinde bir ifade aynı belgede belirtiliyordu.[523] Keza vilayetlerde görülen hastalıklara bir örnekte Bolu'da görülen vukuattı. Zonguldak'a gönderilen ve köylere sevk edilemeyen muhacirlerden bir kişinin vefat ettiği de Bolu Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir.[524]

Balkan Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük şehir merkezi olan Selanik savaş yapılmadan Yunanlılara terk edilmiştir. Müstahkem bir şehir olmayan Selanik, Yenice-i Vardar Muharebeleri'nde yenilen Osmanlı Ordusu tarafından zaten savunulacak durumda değildi. Bu arada Berliner Tageblatt gazetesi muhabiri şehrin durumunu şöyle anlatıyordu :"*Her tarafta cesetler ve at leşleri var. Dün elli kaçak açlık ve soğuktan öldüler. Şehrin durumu pek yürekler acısı. Askerlerden başka Makedonya'dan kaçan 50.000 muhacir, aileleriyle birlikte sokaklara doluşmuşlar. İnsan bu sefalet kafilelerini seyrederken korkunç bir izlenim ediniyor.*" [525]

Şehir bu güç şartlarda Yunanlılara teslim edildi. Mütareke şartlarına göre Osmanlı asker ve subayları esir edilmeyecek, silahları savaştan sonra iade edilecekti. Tabii 9 Kasım'da şehre Yunan askerleri girince bütün anlaşma şartları unutulmuş ve yerli halka, muhacirlere, asker ve subaylara zulüm başlamıştı. Silahlar daha sonra iade edilmemiş ve askerler tümüyle esir addedilmiştir. Kölnische Zeitung muhabiri şehrin teslim alınmasından sonraki durumu şöyle ifade ediyor. "*Selanik'teki Aya Sofia Camiî üzerinde haç yükseliyor yeniden. Haç merhametin sembolüdür, ama Rumlar kanla lekelediler onu. Talan, katliam, ırza geçme, korkunç oranlara yükseldi. Çeteler civar köylerdeki*

[523] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 78, Dahiliye Nezareti'nden Muhacirin Komisyon-ı Riyaseti'ne gönderilen 13 Teşrinisani 1328 (26 Kasım 1912) tarihli tezkire.

[524] BOA., DH.İD 165/3 Dahiliye Nezareti'nden Bolu Mutasarrıflığı'na gönderilen 14 Teşrinisani 1328 (27 Kasım 1912) tarihli cevabi tezkire.

[525] Andonyan, *a.g.e.*, s. 400.

Müslümanlara yapmadıklarını komadılar. Çok sayıda muhacir açlıktan ya da süngüyle öldü." [526]

İşte bu şartlardaki Selanik'te de muhacirler arasında bulaşıcı hastalıklar baş göstermiş ve Osmanlı Bakanlar Kurulu buradaki 40.000 kadar muhacirin başka bir yere nakli için görüşmeler yapmış ve muhacirin tahsisatından 5000 lirayı buraya göndermiştir.[527] Balkanlar'ın en önemli ticaret ve ulaşım merkezi olan Selanik'e birçok muhacir kafileleri akın ediyordu. Devlet şehri Yunanlılara terk etmesine rağmen yine de buradaki muhacirleri başka yere nakletme, iskân, iaşe ve sağlık problemleri ile de uğraşıyordu. Keza İzmir ve İstanbul'da artarak devam eden koleranın Selanik'ten gelen muhacirlere de bulaştığını 10 Ağustos 1913 tarihli Dahiliye Nezareti tezkiresinden öğreniyoruz. Yine sağlık tedbiri olarak muhacirlerin *"muzdahimen ve müctemian duhullerinin meni ve şimdiye kadar gelmiş olanların mümkün mertebe süratle şehir haricinde müteferrik suretde çadırlarda ikamesi veya küçük ve münakalatı az ve sapa kasabalara sevki "* ile polis ve zabitanın kurulan sıhhi heyetlere yardımcı olması öngörülüyordu [528] Çünkü muhacirler küçük ve ulaşım açısından çok işlek olmayan kasabalara yerleştirilirse hastalığın bulaşma ve yayılma ihtimali de o derece de azalmış olacaktı. Aksi halde nüfusun yoğun olduğu büyük şehirler de zarar görecektir.

C-) Bulaşıcı Hastalıkları Önlemede Avrupa'dan Gelen Yardımlar:

Balkan Harbi'ni müteakip koleranın aniden yayılmasının etkisi sadece yurtiçinde değil, Avrupa'da kendisini göstermişti. Yurtdışında oluşan kamuoyu neticesinde Avrupa'dan gelen doktor ve heyetler çözümler üretip yardımcı olmaya çalışıyorlardı. Koleralı hastaları tedavi için İngiltere Kızılhaç'ından 3

[526] *a.g.e.*, s. 408.

[527] BOA., MV. 171/68, Karar rakamı 770, 20 Teşrinisani 1328 (3 Aralık 1912)

[528] BOA., DH.İD., 165/23, Dahiliye Nezareti'nden İstanbul Vilayeti ve Polis Müdüriyeti'ne gönderilen 28 Temmuz 1329 (10Ağustos 1913) tarihli tezkire.

doktorun, ecza ve tıbbi malzemelerle birlikte İstanbul'a gelecekleri ve bunlara yardımcı olunmasını, Dahiliye Nezareti, 28 Kasım 1912 tarihli tezkireyle Osmanlı Hilaliahmer'ine bildirmişti[529]. İstanbul'daki Fransa Sefiri'nin eşi Madam Bonpor, kolera temizliğinde kullanılmak üzere 50 fıçı kireç kaymağını Fransa Salibiahmer Cemiyeti namına Şehremaneti'ne göndermişti.[530]

Bu arada "*Beynelmilel Sıhhat-i Umumiye Heyeti'nin*" aldığı karar üzerine, koleranın ortadan kaldırılması için heyet başkanı ve başkatibinin, masrafları kendilerine ait olmak üzere Türkiye'ye gelmek istemişlerdi. Osmanlı Devleti'nin Paris Sefareti'nden bildirilmesi üzerine konu Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve bu heyetin gelmesine olumlu bakılmıştır. Konu Sadaret'ten Dahiliye Nezareti aracılığıyla ilgisi gereği Şehremaneti'ne de bildiriliyordu.[531] Avrupa'dan gelen bu heyetler haricinde Devlet başa çıkamadığı bu hastalığı önlemek için konunun uzmanlarını da yüksek ücretlerle ülkeye getirtmiştir. Aralık 1912'de Viyana'dan Kolera mütehassısı Mösyö Pollak'ın istediği ücretin 500 kronu Viyana'da, 500 kronu İstanbul'da ödenerek, hastalığı önlemek üzere getirilmesi için bir takım çabalar da sarfedilmiştir. [532]

D-) Şehrin Su Menbalarının Korunması:

İstanbul civarındaki su menbalarının koruma altına alınması sıhhi tedbirler arasında en önemlilerinden biridir. Eğer ki su kaynaklarına bir hastalık bulaşırsa bütün şehir tehlike altına girmiş olacaktı. İşte bu minval üzere Elmalı ve Kırkçeşme suları menbalarının çevresinde bir çok muhacir bulunduğu haberinin alınmasıyla ilgili makamlar telaşlanmış ve bu muhacirlerin bir

[529] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 92, Dahiliye Nezareti'nden Osmanlı Hilaliahmer'ine gönderilen 15 Teşrinisani 1328 (12 Aralık 1912) tarihli tezkire

[530] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 103.

[531] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 136, Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne gönderilen 4 Kanunuevvel 1328 (17 Aralık 1912) tarihli tezkire.

[532] BOA., DH.İD 164-2/1 lef 123, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 1 Kanunuevvel 1328 (14 Aralık 1912) tarihli tezkire.

an evvel başka yere iskân olunup bu menbaların da Terkos suları gibi muhafaza altına alınması istenmişti.[533] Ayasofya ve Sultanahmed camileriyle, resmi daireler ve evlere su sağlayan Halkalı sularının, Kalfa ve Eype(?) Köylerinde, isale hattındaki su dağıtım borularının muhacirler tarafından kırıldığı ve bunun halkın sağlığını tehdit ettiği yolundaki haberler üzerine Umum Jandarma Kumandanlığı'ndan buraların muhafazası istenmiştir.[534]

Bunun üzerine 6 Aralık 1912 tarihinde gelen cevapta, yapılan araştırmalar neticesinde bu köylerde muhacir bulunmadığı ve su yollarının da bozuk olmadığı, sadece suyun cereyanının azaldığı, teftişin artarak sürdürüldüğü belirtilmiştir.[535]Yine benzer bir şikayet neticesi yapılan araştırmada Göksu, Elmalı, Kayışdağı su menbalarının civarında koleralı asker ve muhacir bulunmadığı ve bu gibilerin buraya yerleşmelerine müsaade edilmeyeceği ve güvenliğin devriye gezen askerlerle sağlandığı İstanbul Vilayeti'nden bildirilmiştir.[536] Bu arada İstanbul'da hemen her gün çeşitli çeşmelerden alınan suların kontrol edilerek kolera mikrobu taşıyıp taşımadıkları kontrol edilmiştir.[537] Buradan çıkarabileceğimiz netice devletin su kaynaklarının korunması noktasında çok ciddi davrandığıdır. Yapılan şikayetlerin asılsız çıkmasının sebebi, yerleşik ahalinin muhacirlerin bölgede olmasından duyduğu rahatsızlıktan kaynaklanabileceğini akla getirmektedir.

---

[533] BOA., DH.İD., 164-2/1 lef 58, Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne gönderilen 5 Teşrinisani 1328 (18 Kasım 1912) tarihli tezkire.

[534] BOA., DH.İD., 164-2/1 lef 83, Dahiliye Nezareti'nden Umun Jandarma Kumandanlığı'na gönderilen 14 Teşrinisani 1328 (27 Kasım 1912) tarihli tezkire sureti.

[535] BOA., DH.İD., 164-2/1 lef 114, İstanbul Muhafızlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Teşrinisani 1328 (6 Aralık 1912) tarihli cevabi tezkire.

[536] BOA., DH.İD., 164-2/1 lef 95 ve lef 98, İstanbul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 25 ve 29 Teşrinisani 1328 (8 ve 12 Aralık 1912) tarihli cevabi tezkireler.

[537] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 102.

E-) Muhacirlerin Ölüm Raporları

Osmanlı Arşivi'nde bulunan Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Müdüriyeti evrakı içerisinde rastladığımız muhacirlere ait tutulan ölüm raporları dönem hakkında sınırlı sayıda da olsa bize oldukça zengin bilgiler vermektedir. Bulduğumuz 95 adet[538] ölüm raporunu çeşitli şekillerde yorumlamaya çalıştık. Bu raporlardan ölen muhacirlerin hastalıklarını, yaş ve cinsiyetlerini, nerelerden hicret ettiklerini ve nerelerde ikamet ettiklerini istatistik değerlere dökebiliyoruz.

Bu raporlara göre ölenlerin 39'u erkek, 56'sı ise kadındır.

Yaş gruplarına göre

14 kişi	1 yaşın altında bebek
20 kişi	1-2 yaş arası bebek
16 kişi	3-5 yaş arası çocuk
9 kişi	6-15 yaş arası çocuk
8 kişi	20-35 yaş arası yetişkin
29 kişi	45-90 yaş arası ihtiyar olmak üzere toplam 96 kişidir.

Görüldüğü üzere sivil halktan olan muhacirlerden ölenlerin % 35.4'ü 2 yaş altı bebek, % 26.4'ü 3-15 yaş arası çocuk, % 30.2'si yaşlı ve sadece % 8.3'ü yetişkindir. Bu 8 yetişkin içinde ise yalnız bir kişi 30 yaşında bir erkektir. Gelen muhacirlerin çoğu kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşmaktadır. Buradan da erkek nüfusun hemen hemen hepsinin savaşta olduğu veya savaş dışı kaldığı (ölü, yaralı, esir, kayıp) söylenebilir.

Ölümlerin % 34'ü kızamık, tifo, dizanteri, kabakulak, çiçek hastalığı gibi bulaşıcı hastalıklardan, % 17'si beslenme yetersizliğinden, % 12'si zatürrie ve diğer akciğer rahatsızlıklarından %11'i kalp hastalıklarından, % 7'si bağırsak iltihabından, % 4'ü doğum esnasındaki güçlüklerden, % 15'i ise kanser, boğaz iltihabı, yaşlılık, kaza vs. çeşitli hastalıklardan vefat etmişlerdir. Ölenlerin % 70'i camilerde ve ancak % 21'i mahallelerdeki ev

[538] Kuşkusuz muhacirler arasındaki ölüm hadiseleri daha fazladır. Ancak belki de diğer ölüm raporlarında muhacir sözü geçmediğinden veyahut bu belgeler bir başka yerde topluca bulunduğundan çıkardığımız istatistikler bu bağlamda değerlendirilmelidir.

ve baraka ortamında vefat etmişlerdir. Kalan % 9'u hastaneler, ile sur diplerinde, mezarlıklarda vs. şekilde yaşarken vefat etmişlerdir.[539] Camilerde bu kadar çok ölüm olması izdiham, pislik ve yetersiz beslenme ile alakalıydı. Hatta, camilerde leşe yakın pis kokulara dahi rastlanmaktaydı. Bu yüzden muhacirlerin güçlü kuvvetli olanları camilerde temizlikte görevlendirilmişlerdir[540].

Muhacirlerin yollarda gelirken karşılaştıkları soğuk, yağmur, kar vs. yanında, geçici iskân bölgeleri olan camilere gelince buraların izdihamdan dolayı meydana gelen pislik ortamından, en önemlisi yetersiz beslenmeden kaynaklanan ölüm sebepleri, muhacirlerin perişanlığına da bir delil teşkil etmektedir. 15 günlük bebeklerin bile yetersiz beslenmeden ölmeleri, bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı, yaşananların büyük çapta bir facia olduğunu belgelemektedir.

4- MUHACİRLERİN ASKERLİK MESELELERİ

Her şeylerini kaybetmiş olarak gelen muhacirlerden eli silah tutacak yaşta olanlar askere alınmak istenmiştir. Ancak bu kişiler aynı zamanda ailelerinin geçimini sağlayacak kişiler oldukları için çok güç durumdaydılar. Yabancı bir ortamda tutunmaya çalışan bu insanların başına bir de askerlik probleminin ilave olduğu düşünülürse, hallerinin daha beter olacağını söylemek yanlış olmaz. İşte bu noktada Devlet, muhacirlere her açıdan yardımcı olduğu gibi askerlik meselesinde de bir takım muafiyetler tanıyarak kolaylık göstermiştir. Devletin muhacirlerin kabul ve iskânlarını belli kanun ve nizamlara dayandırmak gayesiyle çıkarmış olduğu 30 Nisan 1329 (13 Mayıs 1913) tarihli İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin askerlik ile ilgili 28. maddesinde yer alan ifade aynen şöyledir:

---

[539] Ölüm raporlarının tam listesi için Bkz.Ekler kısmı Ek 3.

[540] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 95

"Muhacirinin tarih-i hicretlerinden itibaren altı sene tekalif-i askeriyeden muaf olmaları hakkındaki 20 Şubat 1303(1888) ve iskân edildikleri günden itibaren iki sene tekalif-i mâliyeden muaf tutulmaları hakkındaki 26 Kanun-ı evvel 1301(1886) tarihli iradat-ı seniye ahkamı bakidir. Hane ve saire esmanından dolayı kendilerine zimmet kayd olunan mebaliğ tekasitinin tahsiline ilk iki senenin faizi tekasit-i atiyyeye zam olunmak üzere üçüncü seneden itibaren mübaşeret olunur."[541].

Daha önceki yıllarda çıkartılan ve Balkan Harbi esnasında da devam eden diğer malî muafiyetler yanında, muhacirlerin, askerlikten 6 sene boyunca muaf olması özellikle harplerle geçen son dönemlerinde Devlet açısından büyük bir fedakarlıktır. Balkan Harbi'nde kaybedilen potansiyel askerî güçten sonra, Devlet'in asker kaynağı olan halk, 1914'te çıkan I. Dünya Savaşı sırasında iyice zor duruma düşmüştür. Bu insan kıtlığı zamanında muhacirlere verilen 6 sene askerlik muafiyeti devletin muhacirler namına yaptığı fedakarlığının en büyük delilidir.

Harpten evvel Aydın Vilayeti'nde bulunan ticaret veya bir iş için gelip de nakl-i mekan muamelesi yaptırmamış olan muhacirler hakkında ne muamele yapılacağı Vilayet'ten sorulmuş, harpten evvel gelenlerin askerlik muafiyetinden istifade edemeyecekleri cevabı Dahiliye Nezareti'nden tebliğ edilmişti. Bunun üzerine harpten evvel ailesini almak üzere Selanik'ten çıkıp İskenderiye yoluyla savaştan yalnız iki gün evvel İzmir'e gelen ve *nakl-i mekan* muamelesi yaptırmamış olanların da askerlikten istisnaları lazım gelip gelmeyeceğinin sorulması üzerine Harbiye Nezareti'nden gelen *"Harpten evvel gelmiş olanların karar-ı mezkur ahkâmından hiçbir suretle istifadelerine ve bu babda nakl-i mekan edip etmediklerinin taharrisine mahal olamayacağı"* konulu cevabı Vilayet'e tebliğ edilmiş ve İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nce Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi durumdan haberdar edilerek meselede herhangi bir

[541] BOA., Kavanin ve Nizamat Defteri No: 19, s. 195; Ayrıca Bkz. aynı nizamname için BOA., İrade Meclis-i Mahsus 1331/36 naklen, A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 113.

yanlışlığa meydan verilmemesi için mesele tüm vilayet ve sancaklara tamimen tebliğ edilmiştir[542].

Devlet, savaştan önce Rumeli'den *nakl-i hane* edenlerin sadece memleket içinde yer değiştirdiklerini ve onların herhangi bir kayıp içinde olmadıklarının bilincinde olarak onları normal vatandaş statüsünde değerlendirmiş, savaşta ve savaş sonrası her şeylerini kaybedip gelen muhacirlerle bu insanları bir tutmayarak adil davranmıştır. Buradan da Devlet'in, çektikleri sıkıntı ve zorluklar sebebiyle muhacirleri her zaman farklı değerlendirdiğini ve koruduğunu söyleyebiliriz.

Askerlik muafiyeti sadece çiftçilere değil, kasabalarda meskun esnaf muhacirlere de uygulanıyordu[543]. Muhacirlere bir kolaylık olarak bahşedilen muafiyet, belli kurallara uymamakta ısrar eden muhacirlere karşı bir tehdit olarak da kullanılmaktaydı. Devlet tarafından yasaklanmış mahallere (*mahall-i memnua*) gitmekte olan muhacirlerin askerî ve malî muafiyetlerden faydalanamayacakları noktaşında uyarılmaları isteniyordu[544].

Bu arada muhacirlerden de askere alınanlar olduğunu görüyoruz. Yalnız bunların askerlik muafiyeti süresini doldurarlarla ilgili olduğunu düşünüyoruz. Mesela, Antalya Taburu'na kayıtları Umum Jandarma Kumandanlığı Vekaleti'nce bildirilmesi üzerine gönderilen 33 muhacir erden birisi firar etmiş 10'u da jandarma kaydolunmak istemediklerinden serbest bırakılmış ve kalan 22 erin kayıtları icra edilmiştir[545]. Keza askerlikten muaf olmalarına rağmen, Balkan Harbi devam ederken, bazı muhacirler Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'ne müracaat ederek gönüllü yazılmak istemişlerdir. Bunun üzerine cemiyet

---

[542] BOA., DH.SN.THR. 57/7, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne gönderilen tezkire üzerine 21 Teşrinievvel 1330(3 Kasım 1914) tarihinde Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'nce tüm birimlere gönderilen tamimen tebliğ telgrafı.

[543] BOA., DH.İD. 21-2/16 lef 5, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Temmuz 1328 (14 Temmuz 1912) tarihli tezkire.

[544] BOA., DH.İD., 21-2/16 Lef 3, Dahiliye Nezaretinden Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na gönderilen 29 Ağustos 1328 (11 Eylül 1912) tarihli tezkire.

[545] BOA., DH İD., 159-2/21, Konya Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Haziran 1329 (22 Haziran 1913) tarihli tezkire.

gönüllü muhacir taburları oluşturmuştur. Bu gönüllü taburlar kafileler halinde cephe bölgesine sevk edilmişlerdir. Bu gönüllü muhacir taburlarından birinci kafile 20 Ekim, ikinci kafile ise 24 Ekim 1912 tarihinde cepheye gönderilmiştir[546].

Balkan Harbi esnasında Edirne ve çevresinin geçici olarak işgal altında kalması dolayısıyla buranın ahalisinden bazıları da Anadolu'ya hicret etmişler ve savaş bittikten sonra da yerlerine dönmemişlerdir. Bunların yerlerine dönmek istemeyişinin muhacirlere Devlet tarafından tanınan muafiyet ve yardımlar sebebiyle olduğu açıktır. Keza savaşın getirdiği psikolojik yıkıntı ve savaş korkusunun da dönmeyi engellediğini söyleyebiliriz. Fakat bunun bölge nüfusunda meydana getireceği ekonomik, siyasi ve askerî sıkıntılar yüzünden devlet bunları muhacir addetmemiş ve yerlerine geri dönmeleri için gereken tedbirleri almıştır.

Bu insanların dönmemesi durumunda Trakya'nın Müslüman nüfusu azalacak, azınlıkların ise bölgedeki hakimiyetleri çoğalacaktır. Nüfus yoğunluğunun azalması sebebiyle buradaki verimli araziden faydalanılamayacak, askerî muafiyet dolayısıyla askerî güç zayıf düşecek ve dolayısıyla bölgedeki Osmanlı hakimiyeti tehlikeye girecektir. Keza Devlet muhacirlik statüsünü kullanarak askerlikten kaçan bu insanlara engel olmaktaydı.

İşte bu yüzden Edirne ahalisinin muhacir sayılamayacağından bahseden bir belgede, savaş dolayısıyla Anadolu'ya hicret edenlerin yerleştirildikleri mahallerde, kayıtlarının sicillere yapılıp yapılmadığı bilinmediğinden, askerlik muamelelerinin doğdukları yerlerdeki askerlik şubelerince yapılmasının birtakım mahzurlar doğuracağının 2. Kolordu Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir. Bunun üzerine, memleketlerinin işgali sebebiyle hicret edenlerin dışındakilere muhacir denilemeyeceği, Edirne Vilayeti ahalisinden olup, harp bittikten sonra yerlerine dönmemiş olanların *muafiyet-i askeriyeden* yararlanamayacakları ve bunla-

[546] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 125

rın genel askerî kuvvet dışında kalmamaları için gereken kayıtlarının esas memleket şubelerine gönderilmesi istenmiştir[547].

Osmanlı Devleti bölgedeki konjonktür açısından elzem olan asker ihtiyacının suistimal edilmemesi için, muhacirlerin geliş tarihlerinin belgelendirilmesi istenmektedir. Aynı zamanda muafiyet bittikten sonra da muhacirlerin askerlik yapmalarının ve bu hususta bir boşluk meydana gelmemesi için kayıtlar düzenli tutulmaktadır. Devlet, asker ihtiyacı bakımından ilerisi için muhacirleri de önemli bir potansiyel güç olarak görmektedir. İşte bu yüzden 28 Ekim 1914 tarihli bir belgede, muhacirlerin ellerinde bulunan nüfus cüzdanlarında hicret tarihleri belirtilmediğinden dolayı, gerek askerlik şubelerinde ve gerekse nüfus idarelerinde daima zorluklar yaşanacağı ve hicret tarihlerinin tescil olundukları mahalden sorulacağından dolayı, hicret tarihlerinin bu cüzdanlara yazılması istenmektedir[548].

Muhacir ya da mülteci suretiyle gelenlerin askerlik muafiyetleri konusunda farklı görüşler, bürokratik işlemlerde de farklılıklar göze çarptığından Dahiliye Nezareti'nce, bu konuya Şura-yı Devlet tarafından açıklık getirilmesi istenmiştir. İstanbul Vilayeti Nüfus Müdüriyeti ,3 Kanunusani 1303 (15 Ocak 1888) tarihinde Meclis-i Vükela'ca alınan kararda muhacirlerin askerlik muafiyeti başlangıcı olarak hicret tarihlerinin esas alınacağı belirtilirken, hicret tarihi ile tescil tarihi farklı olan muhacirler bulunması sebebiyle 25 Teşrinisani 1326 (8 Aralık 1910) tarihli Şura-yı Devlet kararında tescil tarihi muafiyet başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Vilayet o zaman geçerli olan İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin 28. maddesinde ise hicret tarihinin esas alındığını belirtmiştir.

Bu karışık konuya açıklık getirilmesi için Dahiliye Nezareti, Harbiye Nezareti'yle haberleştikten sonra meseleyi Şura-yı Devlet'e havale etmiştir. Şura-yı Devlet ise yürürlükte olan ni-

---

[547] BOA., DH.SN.M., 43/108, 30 Mayıs 1330 (12 Haziran 1914) tarihli tamimen tebliğ.

[548] BOA., DH.SN.THR. 56/58 Lef 2, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne 5 Teşrinievvel 1330 (28 Ekim 1914) tarihinde gönderilen tezkire.

zamnamenin 28. maddesinde belirtildiği gibi, yaşadıkları bölgelerden izinli olarak gelen ve tabiyetlerini terk edip Osmanlı tabiyetine girenlerin askerlik muafiyet tarihlerinde hicret tarihinin esas alınacağını belirtmiştir. Ayrıca mülteci olarak gelip de muhacir olarak kabulleri istidasını veren ve tahkikat neticesi kabul ve iskân edilenlerin ise nüfusa tescil edildikleri tarihlerden itibaren askerlik muafiyetlerinin başlayacağını kabul etmiş ve kararı Dahiliye Nezaretine bildirmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Müdüriyeti meseleyi tüm kuruluşlara genel bir bildiriyle duyurmuştur[549].

Harp dolayısıyla İstanbul'a gelip nüfus sicillerine kaydedilen ve ellerinde nüfus cüzdanları bulunup nakil muamelesi yaptıran Rumeli ahalisinin, askerlik muamelelerinin, hangi tarihten itibaren olacağı ve harpten evvel gelenlere muhacir olarak bakılıp bakılamayacağı İstanbul Vilayeti'nce Dahiliye Nezareti'ne sorulmuştur. Bunun üzerine Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiye Müdüriyeti'nin, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 13 Teşrinisani 1329 (26 Kasım 1913) tarihli tezkiresi üzerine gelen 9 Kanunusani 1329 (22 Aralık 1913) tarihli cevabi tezkirede, harp dolayısıyla gelenlerin de daha önceki muhacirler gibi askerlikten muaf oldukları ve muafiyet tarihlerinin, tescil tarihlerinden 6 sene geçtikten sonra başlayacağının tabii olduğu belirtilmiştir. Keza daha önceden gelenlerden (harpten evvel gelenlerin) "*nakl-i hane*" yaptırmış olanlar, nakledildikleri yerin asli ahalileri gibi işlem göreceklerdir. Fakat ticaret ve diğer sebeplerle gelip hanelerini naklettirmeyenler kayıtları ve askerlik muamelelerinin, istilaya uğramış mahallerden sorulması lazım gelenlerden ise, harpten sonra gelen emsalleriyle bir fark bulunamayacağından kendilerine muhacir sıfatıyla bakılacağı belirtilmiştir[550]. Muhacirin Nizamnamesi'nin askerlikten ve *tekalif-i emiriyeden* muafiyete ait hükümlerinin uygulanmasına ait bir kanun layihasının

---

[549] BOA., DH.MB.HPS.M. 9/6 , Sicil-i Nüfus Müdüriyetinden 13 Teşrinievvel 1329 (26 Ekim 1913) tarihinde Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyetine gönderilen tamimen tebliğ.

[550] BOA., DH.SN.THR., Harbiye Nezaretinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Kanunuevvel 1329 (22 Aralık 1913) tarihli tezkire.

hazırlanması da Meclis-i Vükela'da I Nisan 1914 tarihinde kararlaştırılmıştır[551].

Hükümet'ten arazi verilerek iskân edilen muhacirlere tanınan askerî ve malî muafiyetlerin, kendi imkanlarıyla yerleşmiş ve hükümetten yardım talep etmemiş muhacirlere uygulanmadığının Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maârif Dairesi'nce tespit edilmesi ve görüşülmesi üzerine, bu mesele, Şura-yı Devlet'te karara bağlanmıştır. Bu karar da, kendi imkanlarıyla yerleşen ve devletten yardım talep etmeyen muhacirlerin de aynı haklardan ve muafiyetlerden istifadesinin sağlanması yönündedir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından konu ilgili kuruluşlara tamimen tebliğ edilmiştir[552]. Şura-yı Devlet'te görüşülen ve neticelendirilen kararlar bir meseleyi aydınlatmada büyük önem taşımaktadır. Devletin ana politikası en son bu müessese de oluşmaktadır. İşte bu yüzden bu mesele de, yardım istemeyen muhacirlerin hak ve muafiyetlerden istifade ettirilmesi en güçsüz olduğu Balkan Harbi sürecinde bile Osmanlı Devleti'nin bir Hukuk Devleti olduğunun en önemli göstergesidir.

5- MUHACİRLERLE İLGİLİ MALÎ MESELELER

Devlet, Balkan Harbi döneminden önceki muhacirlere bir takım vergi muafiyetleri tanımıştı. Osmanlı Devleti'nde görülen ilk muhacir iskânı meselesi 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması sonrasında gelen muhacirler ile ortaya çıkmış ve bu muhacirlere 10 yıl vergiden ve 25 yıl askerlikten muafiyet sağlanmıştı[553] Bilindiği üzere 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Devlet en büyük göç dalgalarından birine maruz kalmıştı. Bu

[551] BOA.,MV., 187/19, 19 Mart 1330 (1 Nisan 1914) tarih ve 49 sayılı Meclis-i Vükela karan.

[552] BOA., DH.SN.M., 34/108, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Sicil-i Nüfus Müdüriyeti'ne gönderilen 29 Temmuz 1330 (11 Ağustos 1914) tarihli tamimen tebliğ. DH.MB.HPS.M 16/22 numaralı evrakta aynı konudan bahsetmektedir.

[553] A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 125.

tarihten itibaren memlekete gelen muhacirler de bir takım vergilerden muaf tutulmuşlardı. Muhacirler, 1869'ta çıkartılan ve 16-60 yaş arası erkeklere uygulanan Yol İnşa Vergisi'ni, bir yere daimi olarak yerleşip geçimlerini temin edinceye kadar ödemekten muaftılar. Yine tüccarlar ve sanatkarlardan alınan temettuât vergisini küçük bir sermaye ile esnaflık yapan muhacirler, iskân tarihinden itibaren iki sene boyunca ödemekle yükümlü değillerdi. Bu tarihlerde muhacirler koyun ve keçilerden alınan ağnam resmini de ödememişlerdir. Ayrıca iskân edilen muhacirlerin zararlarını karşılayabilmeleri için geliş tarihlerinden itibaren üç sene öşür vergisinden muaf tutulmuşlardır. Bu sayede çiftçi muhacirler kendilerini toparlayıp üretici olacaklarından Hazine, göçmen masraflarından kurtulacak ve muafiyet sonrasında devletin aşar gelirleri de artmış olacaktı.

Bununla birlikte Devlet, Bulgaristan ve Şarki Rumeli'nden geleceklerin göçünü kolaylaştırmaması için 1881'den sonra geleceklerin muafiyet müddetini düşürmüş ve bir sene öşürden muaf tutulmasını uygun görmüştü[554]. Göç kolaylaştırılmayarak Bulgaristan ve Şarki Rumeli'deki Müslümanların varlığının sürmesi temin edilmiş oluyordu. Ayrıca, özellikle özerk bir vilayet olması hasebiyle Şarki Rumeli'de Türklerin göç etmesi demek, yerlerine Bulgarların geleceğini kabul etmek demektir, ki bu da vilayetin Bulgaristan'a ilhakı demek oluyordu.

Balkan Harbi'nden sonra gelen muhacirlerin vergilerden muafiyeti ise İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin 28.maddesine göre iki seneydi[555]. Bu maddede muhacirlerin iskân edildikleri günden itibaren iki sene muaf olmalarının 1303(1886) tarihli İrade-i Seniye hükümlerine dayandığı belirtilmektedir. Böylece daha önceki savaşlar neticesi memlekete gelen muhacirlerin, ekonomik açıdan kendilerine yetme tecrübesinden yararlanılmış ve ekonomik muafiyetin devamı öngörülmüş olmaktadır. Ayrıca yine malî muafiyetin "*hükümetten muavenet-i iskâniye talep ve*

[554] İpek. *a.g.e.*, s. 220-222.

[555] BOA., Kavanin ve Nizamat Defteri No:19, s.195 ; Ayrıca Bakınız aynı nizamname için A. Halaçoğlu. *a.g.e.*, s. 113'ten naklen BOA., İrade Meclis-i Mahsus 1331/36.

istihsal etmemiş olan gerek alelade ve gerek mülteci muhacirine şamil bulunduğu" da Şura-yı Devlet'in kararı ile bütün vilayet ve müesseselere gönderilen tamimen tebliğden anlaşılmaktadır[556]. Bu kararda, muhacirler arasında zengin-fakir ayırımı gözetilmemiştir.

Muhacirlerin malî muafiyetleri meselesinde tescil tarihinin mi, hicret tarihlerinin mi esas alınacağı noktasında tereddütler çıkması üzerine 10 Mart 1915'te yayınlanan bir tamimen tebliğde, muhacirlerin iskân edildikleri günden itibaren iki sene malî vergilerden affedildiği, hükümetin yardımına ihtiyaç duymadan yerleşenlerin ise muafiyet başlangıcı olarak nüfus sicillerine kayıt tarihlerinin esas alınması bildirilmiştir[557].

Devlet dairelerinde görecekleri bir takım işlerden dolayı bazı vergilerden muaf tutulmaları da devlet açısından muhacirler yararına yapılan bir fedakarlıktır. Fakat bu muafiyetin uygulanması için kanun maddelerinde değişiklik yapılması gerekmiştir. Savaş öncesi 6 Şubat 1912 tarihli bir belgede muhacirlerin takip edecekleri işler için verecekleri arzuhallerde puldan istisnaları hakkında kanunda bir açıklık olmamasına rağmen mülga Muhacirin Komisyonu tarafından verilen kanun maddesine aykırı bir kararla uygulandığı görülmüştür. Bu konuda toplanan Damga Komisyonu'nun değerlendirmesi neticesinde, verilecek dilekçeler damga vergisine tabi olduğu gibi, Hicaz Demiryolu ianesi pusulalarını da alması gerektiğinin Şura-yı Devlet kararı gereği olduğu bildirilmişti[558]. Ancak muhacirlerin çok zor durumda olmaları sebebiyle Mâliye Nezareti bu konuda bir geçici kanun maddesi hazırlamıştır. Buna göre 27 Mayıs 1329 (9 Haziran 1913) tarihinde iradesi çıkan kanun maddesinde :

---

[556] BOA., DH.SN.M. 34/108, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne gönderilen 29 Temmuz 1330 (11 Ağustos 1914) tarihli tamimen tebliğ.

[557] BOA., DH.MB.HPS.M. 20/52, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 10 Rebiülahır 1333 (25 Şubat 1915) tarihli tamimen tebliği.

[558] BOA., DH.İD. 122/20 Lef1/1, Dahiliye Nezareti'nden bütün vilayetlere gönderilen 24 Kanunusani 1329 (6 Şubat 1914) tarihli tamimen tebliğ.

"Muharebat-ı ahireden dolayı hicret edenlerin iskân ve iaşe hususatına müteallik bilcümle şuabat-ı hükümet ve meclis-i belediyeye verecekleri arzuhaller ve bunlara rabt edecekleri ilmühaber ve şehadetnameler ve etıbba raporu ve istila altındaki mahaller ahalisinin muhaceret etmiş kesana müteallik hususata dair gönderecekleri arzuhaller ve merbutatı muvakkaten Hicaz ilmühaberden ve damga resminden muaftır"[559] ifadesi yer almıştır. Benzer konulu 8 Kasım 1914 tarihli Bakanlar Kurulu kararında, muhacirler tarafından Osmanlı vatandaşlığını muhafaza veya kabul için verilen dilekçeler ile beyannamelerin, puldan ve hicaz ilmühaberinden muaf tutulması Dahiliye Nezareti tarafından bütün müessese ve vilayetlere tamimen bildirilmiştir[560].

Nüfus idarelerine kayıt ve nüfus cüzdanlarını almaları gereken muhacirlerden de işlemler için para alınmıyordu. Bu konudaki 31 Ağustos 1914 tarihli Sicil-i Nüfus İdaresi belgesinde nüfus vukuat ve muamelatını zamanında bildirmeyenlerden alınan para cezasının Rumeli muhacirleri ile daha önce ticaret ve sair sebepler için gerek ailesi ve gerekse yalnız olarak gelenlerden alınıp alınmaması Trabzon Vilayeti tarafından sorulmuştu. Bunun üzerine, savaş dönemi öncesi gelip kusuru olanlardan ceza alınması, fakat savaş dolayısıyla gelen muhacirlerden para cezası alınmaması cevabı verilmişti[561]. Belgeden, daha önce gelen bazı Rumeli insanının savaş döneminde gelmediği halde muhacirlere tanınan ayrıcalıktan istifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Böylece Osmanlı Devleti savaş öncesinde çeşitli sebeplerle iç göç yapanlarla, savaşın olumsuz şartlarıyla karşılaşan muhacirleri bir tutmayarak adaletli tutumunu da göstermiştir.

---

[559] BOA., DH.İD. 122/20 Lef 13, Mâliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Haziran 1329 (14 Haziran 1913) tarihli tezkire. Aynı konulu ve 27 Mayıs 1329 (9 Haziran 1913) tarihli kanun: BOA., Kavanin ve Nizamat Defteri No: 22, s. 61.

[560] BOA., DH.MB.HPS.M. 17/27, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyetinden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyetine gönderilen 26 Teşrinievvel 1330 (8 Kasım 1914) tarihli tamimen tebliğ.

[561] BOA., DH.SN.THR. 55-14, Dahiliye Nezareti'nden Trabzon Vilayeti'ne gönderilen 18 Ağustos 1330 (31 Ağustos 1914) tarihli cevabi tezkire.

Uygulamada görülen aksaklıklar ve bazı bölgelerde muhacirlerden para alınması üzerine İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti 28 Haziran 1915 tarihinde bir tamimen tebliğ kaleme almak mecburiyetinde kalmıştır. Bu tebliğde, "*nüfusa kayıtları yapılırken ve nüfus cüzdanları verilirken bazı mahalli memurların muhacirlerden para aldıkları görülmüştür*" dendikten sonra, hükümetten yardım talep etmeden sadece iskânlarını isteyen muhacirler hariç; diğerlerinin zaten fakir olduklarından iaşe, iskân ve diğer masraflarını Hükümet'in karşıladığı gibi bunların iki sene malî vergilerden de muaf oldukları hatırlatılıyor ve bunlardan kesinlikle para alınmaması duyuruluyordu[562].

Selanik, Kavala, Dedeağaç'tan gelenlere pasaport kanununun uygulanıp uygulanmaması meselesinin Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan sorulması üzerine Nezaret'ten verilen cevapta, eğer gelenlerin memleketlerinden alakalarını kesmek üzere gidip tekrar dönen muhacirler ise, bunlardan pasaport ve para cezası istenmemesi ve zor durumda bırakılmaması bildirilmişti. Bu arada sadece muhacirlerin bu meselede istisna tutulduğu, bunun dışındaki tüccar ve diğer kişilerden pasaportu olmayanlara para cezasının uygulanması gerektiği de hatırlatılıyordu[563].

Devlet tarafından muhacirlere gösterilen bir başka kolaylık ise gümrük vergisi muafiyetiydi. Bu konuda 7 Mart 1914 tarihinde çıkarılan bir kanunda Rumeli'nin işgal altındaki yerlerinden göç etmek isteyen tüccarların yanlarında getirecekleri eşyanın gümrük vergisinden muaf tutulacağı ifadesi yer almıştır. Bu kanuna göre istila öncesinde bulundukları yerlerde dükkanları olanlar ve Osmanlı vatandaşlığını koruyarak göç edenlerin, yanlarında getirecekleri eşya ve ticari malzemenin kanunun ilanından itibaren 3 ay boyunca bir defaya mahsus olarak gümrük vergisinden muaf tutulacağı belirtilmiştir. Kanunun yayınlanmasından önce gelip, depozitosu yatırılarak yurda sokulan

---

[562] BOA., DH.SN.THR. 64/50, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden tüm vilayetlere gönderilen 15 Haziran 1331 (28 Haziran 1915) tarihli tamimen tebliğ.

[563] BOA., DH.SN.THR. 48/51, Dahiliye Nezareti'nden Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na gönderilen 31 Kanunuevvel 1329 (13 Ocak 1914) tarihli cevabi tezkire.

ticari eşya sahiplerine ise ödedikleri depozitolar iade edilmiştir[564]. Yine muhacir ve yaralı askerlere gönderilecek bağış ve hediye eşyaların da gümrük vergisinden muaf olacağını 10 Mart 1913 tarihli bir kanundan öğrenmekteyiz[565].

Bir takım muafiyet ve kolaylıklar yanında muhacirlerden bazı durumlarda vergi alındığı da görülmüştür. Koyun ve keçilerden alınan ağnam vergisi bunlardan birisidir. 1877-1878 yılı göçmenlerinden bu hususta vergi talep edilmemesine rağmen 1912'de alındığını görmekteyiz. Muhacirlerin perişan durumlarına rağmen, ağnam vergisinin alınma gerekçelerinden Babaeski muhacirlerinden Ayşe Hanımın Dahiliye Nezareti'ne çektiği dilekçe telgrafta şöyle bahsedilmektedir:

"*İdare-i maişetimize medar birkaç koyun getirebildik...tadad resminin istihsali için tazyik ediyorlar. Zevcim Edirne'de düşmana göğsünü germekte, çoçuklar aç açıkta mahvoluyorlar İzmit Mutasarrıflığı'na emir buyurulması müsterhamdir*" diye beyanda bulunması üzerine Dahiliye'nin Mâliye'den bu konuda görüş istemesi ve verilen cevap üzerine İzmit'e yazılan 8 Nisan 1329 tarihli yazıdaki açıklamalar şaşırtıcıdır. Muhacirlerin tekalif-i mâliyeden aflarına ait kararda, ağnam vergisinden muaf olduklarına dair bir açıklık olmamasından ve bütün koyun ve keçilerden ağnam vergisi alınması kararının 10 Teşrinievvel 1317 tarihli Şura-yı Devlet kararı gereği olmasından dolayı muhacirlerden alınan verginin mecburiyet dolayısıyla alındığı belirtilmiştir[566].

Devlet, Balkan Harbi'ne askerî açıdan hazırlıksız yakalandığı gibi, yüzbinlerce muhacirin göçü neticesinde ortaya çıkan tablonun malî portresi de hiç iyi değildi. 1328 (1912-13) yılı bütçesinde muhacirlerin iskânı için ayrılan 10 milyon kuruştan az bir miktar kalması ve harp dolayısıyla İstanbul ve diğer vilayetlere gelen ve gelecek olan fakir ahalinin iskân ve iaşeleri için

---

[564] BOA., Kavanin ve Nizamat Defteri no: 22, s. 274. Kanun hakkındaki İrade-i Seniyye 22 Şubat 1329 (7 Mart 1914) tarihinde çıkmıştır.

[565] BOA., Kavanin ve Nizamat Defteri no: 19 s. 182, Kanun hakkındaki İrade-i Seniyye 25 Şubat 1328 (10 Mart 1913) tarihinde çıkmıştır.

[566] BOA., DH.İD. 181/3, Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 8 Nisan 1329 (21 Nisan 1913) tarihli tezkire.

fazla miktarda para harcanması gerektiğinden 1328 senesi Dahiliye Bütçesi'nin ilgili kısmına 10 milyon kuruş daha ilavesi ve bunun olağanüstü savaş masrafları kısmından karşılanması düşünülmüştür. Meclisin tasdikinden geçirilemediğinden, açıldığında tasdik ettirilmek üzere, kanun önem ve aciliyeti açısından 24 Ekim 1912 tarihinde icraya konulmuştur[567].

Yine 15 Mayıs 1913 tarihli bir kanunla Ziraat Bankası'nca muhacirlere üç milyon lira borç verilmesi öngörülüyordu. Bu miktarın beş yüz bin lirası muhacirlerin vilayetlere sevki ve iaşesi için kullanılacak, kalan ise bina inşası, zirai alet ve edevat ile tohumluk ve arazi satın alınması için kullanılacaktır. Muhacir için verilecek borç hesabı karşılanana kadar devlete ait ormanların gelirleri ilgili memurlar tarafından banka hesabına yatırılacak; eğer fazlası olursa fazla miktar Hazine hesabına geçirilecektir. Ancak Nizamat defterinin sayfa kenarına düşülen bir notta, bu kanunun icraya konmadığı, hükümlerinden yararlanılması düşünülmediğinden tasdik edilmediği ve Meclis-i Mebusan'ın 1 Kasım 1915 tarihli kararı ile reddedildiği yazılıdır[568].

27 Temmuz 1913 tarihli Bakanlar Kurulu kararında muhacir iskânı için alınması kararlaştırılan borcun akdine kadar idare edilmek üzere 1329 (1913-14) senesi bütçesi içindeki "*iskân-ı muhacirin tertibine on milyon guruşun tahsisat-ı munzama suretinde ilavesi ve sarfı*" düşünülmüştür. Ayrıca bu miktardan beş bin liranın Edirne Vilayeti'ne gönderilmesi, beş bin liranın ise iskâna ve yardıma muhtaç kimseleri araştırmak üzere gönderilecek komisyona verilmesi uygun görülmüştür[569]. Bu paranın da yetmemesi üzerine bütçeye ilave yapılma meselesi 9 Ekim 1913'te tekrar gündeme gelmiş ve Dahiliye Nezareti'nin

[567] BOA., Kavanin ve Nizamat Defteri no: 18 s. 178. 11 Teşrinievvel 1328 (24 Ekim 1912) tarihli kanun.

[568] BOA., Kavanin ve Nizamat Defteri no: 20 s. 245, 2 Mayıs 1329 (15 Mayıs 1913) tarihli kanun.

[569] BOA., MV. 179/41, 14 Temmuz 1329 tarihli Meclis-i Vükela kararı.

muhacir iskânı faslına 15 milyon kuruş daha ek bütçe olarak ilave edilmiştir[570].

Devlet, muhacirlerin nakledilmeleri için dış temsilcilikleriyle yazışmakta ve ne kadar para lazım olduğunu sorup çeşitli vasıtalarla göndermekteydi. Bu durumda gereken para Dahiliye Nezareti Bütçesi'nin İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti kısmından yani "*muhâcirin tahsisâtı*"ndan sarf edilmekteydi. Bu konuda ki bir belgede Sofya'daki muhacirlerin yurda getirilmesi için ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğu sorulmuş[571] ve muhacir masrafı olarak 1500 lira Doyçe Bank vasıtasıyla 28 Kasım 1914'te Sofya'ya gönderilmiştir[572].

Ancak devlet muhacirin tahsisatının yerinde ve zamanında kullanılması konusuna dikkat etmiş ve gelen talepleri ona göre değerlendirmiştir. 3 Şubat 1913 tarihli Bakanlar Kurulu kararında Harbiye Nezareti'nin, Rumeli'de kalan subay ailelerinin yurda getirilmesi için gerekli olan 500 liranın muhacirin tahsisatından karşılanmasını talebi üzerine verilen cevapta bu paranın Harbiye Nezareti'nde bulunan bazı yardım paraları faslından karşılanması gerektiği cevabı veriliyordu[573]. Buradan subay ailelerinin muhacir kabul edilmediği sonucunu çıkarabiliriz.

Bazen de, muhacirler için acil olarak sarf edilmesi gereken paralar bütçenin farklı kalemlerinden nakledilerek halledilmeye çalışılıyordu. Mesela Bulgar zulmü üzerine Usturumca, Menlik, Petriç ve civarından Selanik'e gelen muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Selanik Heyet-i İslamiyesi'ne gönderilen para, bütçede Rumeli'de kalan subay ve memur ailelerinin sevk masrafları için ayrılmış olan ve harcanmayan paradan karşılanmıştı[574].

---

[570] BOA., Kavanin ve Nizamat Defteri no: 22 s. 168. Kanun hakkındaki İrade-i Seniyye 26 Eylül 1329 (9 Ekim 1913)'te çıkmıştır.

[571] BOA., DH.ŞFR. 46/246, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Sofya Sefareti'ne çekilen 26 Teşrinievvel 1330 (8 Kasım 1914) tarihli şifre telgrafı.

[572] BOA., DH.ŞFR. 47/208, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Sofya Sefareti'ne çekilen 15 Teşrinisani 1330 (28 Kasım 1914) tarihli şifre telgrafı.

[573] BOA., MV. 173/47, 21 Kanunusani 1328 tarih (3 Şubat 1913) ve 89 sayılı Meclis-i Vükela kararı.

[574] BOA., MV, 180/34, Karar rakamı 503, 4 Eylül 1329 (17 Eylül 1329).

Muhacirlerle ilgilenen devlet kuruluşlarında bazı düzensizlikler de görülmekteydi. Mesela, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti İhsaiyyat[575] ve Memurin Şubesi'nden vilayetlere ve bakanlık bürolarına gönderilen bir tamimen tebliğde, muhacirlerin ödeneğinden harcanan paralara ait cetvellerin, memurların dikkatsizliği ve hataları yüzünden gereğince doldurulmadığı ve bazı hanelerdeki bilgilerin doldurulma esnasında dikkate alınmadığının tesbit edildiği belirtilmiştir. Belgenin devamında bu durum sürdüğü takdirde memurların ihtar, kınama ve maaş kesilmesi ile cezalandırılacağı belirtiliyordu[576]. Vilayetlerde muhacirler ile ilgilenen birim memurlarının lakaytliğine rağmen, merkezin kararlı tutumundan, hesaplardaki düzensizliğe hiç de tahammülü olmadığı neticesini çıkarabiliriz. Taşradaki memurların lakaytliği, devletin işlerinin yeterince ciddi gitmediği ve çöküşün yakın olduğunu düşündürtmektedir.

Muhacirlere gönderilecek para ve eşyanın kontrolünü sağlamak isteyen hükümetin bu konuda bir bakanlar kurulu kararı çıkardığını görüyoruz. 18 Kasım 1912 tarihli bu kararda Hilaliahmer'e gönderilecek yardımların Hilaliahmer Cemiyeti ismine gönderilmesi, İstanbul'daki muhacir ve yaralı askerlere gönderilecek olan yardımların ise doğrudan Hazine-i Mâliye'ye gönderilmesi isteniyordu. Ayrıca Hazine'ce Osmanlı Bankası'nda açtırılacak özel bir hesapta toplanılması istenen bu paranın, lüzumlu olan miktarının Muhacirin Komisyonu Reisi ve Şehremini Cemil Paşa'ya, Hazine'nin talimatı üzerine ödenmesi usulü getiriliyordu[577]. Lazım olduğunda gereken para buradan harcanacaktı.

---

[575] İhsaiyyat, lügat manasıyla İstatistik demektir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Dahiliye Nezareti belgelerinin büyük çoğunluğunun analitik tasnifi yapılmasına rağmen, bizim konumuzla ilgili olan İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyet evrakı, araştırmamız kaleme alındığında henüz tasnif edilmemiştir. Tasnif edilemeyen bu evrakın en önemli kalemlerinden olan istatistik kısmı da bunlardan biridir. Arşiv belgelerinde hiçbir yerde rastlayamadığımız dönemin resmi muhacir rakam ve istatistiklerine ait bilgiler muhtemelen buradan elde edilecektir.

[576] BOA., DH.MB.HPS.M. 28/56, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen 15 Kanunuevvel 1332 (28 Aralık 1916) tarihli tamimen tebliğ.

[577] BOA., MV. 171/23, 5 Teşrinisani 1328 (18 Kasım 1912) tarihli ve 724 numaralı Meclis-i Vükela kararı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDEKİ GÖÇLER

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİNDEKİ GÖÇLER

Osmanlı Devleti'nin tarihi mirası üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bir çok meselede olduğu gibi, göç meselesini de Osmanlı'dan devralmak zorunda kalmıştı. Hatta bunu nüfus yoğunluğunu arttırmada bir politik yöntem olarak teşvik dahi etti. Balkanlar'da terk edilmek zorunda kalınan yerlerdeki oldukça büyük sayıdaki Türk'ün, ülke vatandaşlığına tekrar girmesi için her türlü gayret gösterildi[578]. Hatta bu durum bir İngiliz elçilik raporunda şöyle geçmektedir. *"Osmanlılık reddedildiğinden ve Hilafet yıkıldığından beri, Türkiye'nin siyaseti Türk olmak ve Türk kazanmaktır."*[579]

Bu konuda Atatürk, Ankara Hükümeti'nin Balkanlara ilişik demografik beklenti ve niyetlerini şöyle dile getirmekteydi.

"Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez... Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz... hudud-ı milliye haricinde kalan aynı ırk ve harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müref-

---

[578] Bu konu bir İngiliz arşiv belgesinde geçmektedir. Nakleden Bkz: Erdoğan Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Ankara 1999, s. 35.

[579] Nakleden: E. Karakuş, *a.g.e.*, s. 48.

feh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır... bence Makedonya'dan ve Garbi Trakya'dan kamilen Türkleri buraya nakletmek lazımdır."

Yine 1935 CHP programı uyarınca nüfusu arttırma prensibini uygularken yurtdışından gelecek Türklere her türlü yardım ve kolaylığın gösterilmesi öngörülür. Bu, Balkanlardan kaynaklanan nüfus hareketlerine verilen önemin bir göstergesi idi. Ayrıca Yaşar Nabi Nayır'a göre göç, memlekete taze bir kan aşısı idi. Rumeli'nin Türk köylüleri medeni seviye itibarıyla orta ve şarki Anadolu köylülerimizden daha üstündür. Bunların Anadolu köylerine iskânı memlekette canlı bir hareket uyandıracak ve umumi köy seviyesinin kalkınmasına neden olacaktır.[580]

1923'den günümüze özellikle Türk soyu ve Türk kültüründen gelen, Arnavut, Boşnak, Çerkez, Pomak, Yunanistan Türkleri vb. sığınmacılar kavramından çok göçmen kavramı altında gruplandırılmış yerel yerleşim ve vatandaşlık haklarını almışlardır. Türkiye Osmanlı'dan devraldığı nüfus yapısını göçler sayesinde daha da çeşitlendirmiş, farklı kültürlerin farklı renkleri ile zenginleştirmiştir. Ağırlıkla komşu ülkelerden gerçekleşen göçler uzun süreli aralarla devam etmiş, önceki yıllarda göç edenler yeni gelenler için adeta ev sahibi rolünü üstlenmişlerdir. Rumeli göçmenleri kendilerinden önce gelmiş büyük göçmen grupları içinde önemli bir destek ve güvenlik ağı bulmuşlardır.

Rumeli'ndeki kaybedilen topraklardan Anadolu'ya akın eden insanlar cumhuriyet döneminde de vazgeçilmez anavatan olarak Türkiye'yi görüyorlardı. Bunda özellikle I. Dünya Savaşı sonunda yaşanan karanlık günlerden sonra, saldırgan ve işgalci Yunanlılara karşı verilen İstiklal Harbi'nin başarıyla bitmesinin büyük rolü vardır.

[580] Gencer Özcan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim: Balkanlar Örneği" *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar, Yay. Haz. Kemali Saybaşılı-Gencer Özcan, İstanbul 1997, s. 209-210.*

RESİM 19: Yaşlı bir karı-koca göçmen Trenden indiğinde (Yol kültürü, Sayı: 4)

Anadolu'nun gerek yakın ve gerek uzak tarihinde komşu ülkelerden Anadolu'ya göçlerde ortak özellik, paylaşılan bir kültürdür. Ortak kültürel kökenin var oluşu diğer göç alan ülkelerde olduğu gibi, yerli kültürün norm ve değerlerini sarsıcı, tehdit edici bir yapının ortaya çıkışını engellemiştir. Bu nedenle Türkiye diğer göç alan dünya devletleri ile mukayese edildiğinde, göçmen nüfusun entegrasyon sorunları ile en az uğraşan ülkelerden biri olmuştur[581]

RESİM 20: Bir göçmen ailesi (Yol Kültürü, Sayı: 4)

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1930'da yayınlanan bir istatistik yıllığından aktarma yapan McCarthy, göçmen miktarını aşağıdaki tablo ile açıklamaktadır. Ancak bunların nereden geldiğine dair bir açıklama yoktur. Bununla birlikte büyük bir çoğunluğunun Rumeli'den olması gerektiğini düşünüyoruz.

[581] Belkıs Kümbetoğlu, "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit; Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar", *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Yay. Haz: Kemali Saybaşılı-Gencer Özcan, İstanbul 1997, s. 229-230.

Tablo X : İller Bazında, Türkiye Cumhuriyeti'ne Yapılan Göçler (1921-1927)[582]

İL	GÖÇMEN	İL	GÖÇMEN
Adana	7628	İzmir	30095
Afyon	1045	İstanbul	35487
Aksaray	3286	Kars	2512
Amasya	3673	Kastamonu	769
Ankara	1779	Kayseri	6703
Antalya	4702	Kırklareli	27254
Artvin	46	Kırşehir	193
Aydın	6484	Kocaeli	20740
Balıkesir	37088	Konya	5020
Bayazıt	2856	Kütahya	1855
Bilecik	4126	Malatya	76
Bitlis	2329	Manisa	13829
Bolu	194	Mardin	0
Burdur	432	Maraş	1132
Bursa	34148	Mersin	3330
Cebelibereket	2718	Muğla	4045
Çanakkale	10856	Niğde	15671
Çankırı	0	Ordu	1123
Çorum	1575	Rize	0
Denizli	2459	Samsun	22579
Diyarbekir	298	Siirt	0
Edirne	49336	Sinop	1189
Elaziz	1452	Sivas	4892
Erzincan	97	Ş.Karahisar	5779
Erzurum	1095	Tekirdağ	30243
Eskişehir	2441	Trabzon	404
Giresun	596	Tokat	8209
Gümüşhane	596	Urfa	1
Gaziantep	811	Van	275
Hakkari	145	Yozgat	32
İçel	1000	Zonguldak	1241
Isparta	1096	**TOPLAM**	**431.065**

[582] McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar-Osmanlı Anadolusu'nda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, İstanbul 1998, s. 195.

Stephen Ladas adlı araştırmacıya göre Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun verilerine göre 388.146 Türk'ün mübadele ile Türkiye'ye göç ettiği açıklanmaktadır. Ayrıca, 1921-1928 yılları arasında Türkiye'ye, başta Yunanistan'dan olmak üzere Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Sovyetler Birliği'nden toplam 463.534 kişi göçmen olarak gelmiştir. Ladas da kaynak olarak 1928'de yayınlanan Devlet İstatistik Enstitüsü'nü göstermektedir[583].

Cumhuriyet döneminin en önemli ve en yoğun nüfus hareketlerinin yaşandığı yıllar tabii ki mübadele dönemidir. Bu dönemdeki göçler dünya tarihinde de nadir görülen zorunlu nüfus değişimi şeklinde olmuştur.

1- 1923 NÜFUS MÜBADELESİ VE YUNANİSTAN'DAN DİĞER GÖÇLER

A-) Mübadele Hazırlıkları

I- Mübadele Öncesi Durum:

Yunanistan ile Türkiye arasındaki nüfusun değişimine ancak 1923 yılı sonunda başlanabilmişti. Ancak bu tarihe kadar da önemli miktarda nüfus değişimi ve toplumsal hareketlenmeler gerçekleşmişti. Yunan Ordusu'nun Büyük Taarruz ile yenilmelerinden sonra, 1922 yılının Eylül ayından itibaren Türkiye Rumlarının büyük bir kısmı ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardı. İlk örgütlü Rum göçü 9 Eylül 1922'de İzmir'in geri alınmasıyla başlamıştır. Bir Türk uçağı şehrin üzerinde uçarak attığı bildirilerde Yunan askerleri ve Rumların en geç bir ay içinde şehri terk etmeleri istenmişti. 8 Ekim'e kadar olan bir aylık sü-

[583] *Republique Turque, Office Central de statistique Annuaire statistuque*, Angora 1928, pp 36'dan aktaran ve il il göçmen dağılımını kadın erkek olarak ayırarak veren bir tablo için Bkz: M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Ankara 1997, s. 322.

rede 300.000 Rum göç etmiştir. Mudanya Mütarekesi'nden sonra da Trakya ve İstanbul'dan 60.000 Rum göç etmiştir[584].

Birçok yerde ortaya çıkan idari boşluklar sebebiyle, Yunan ordusunun işgal zamanında bölge halkına yaptıkları kötülüklerin sonucu olarak, Batı Anadolu ve Marmara şehirlerinden ve daha sonra da Karadeniz ve Doğu Trakya'dan, 1922 yılının sonuna kadar 1.000.000 civarında Rum ülkeyi terk etmişti. Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a giden bu insanlar, ayrıldıkları yörede büyük boşluklar oluştururken, Yunanistan'da neden oldukları nüfus yığılması neticesinde, orada yaşayan Türklere yönelik baskının da önemli bir sebebi olmaktaydı. Ayrıca Rumların Türkiye'de bıraktıkları mallar da, Türkiye'de yeni toplumsal hareketlenmelerin gerekçesini oluşturuyordu.

Dönemin kaynaklarında Türkiye'de yeni demografik görünümün ortaya çıkmasına sebep olan bu insanlara *felaketzedeler* (Türk-Yunan savaşında zarar görmüş insanlar), *harikzedeler* (evi, ocağı yanarak savaştan zarar görmüş kesim), *mülteciler* (Türkiye'ye sığınan Müslümanlar) ve *şark muhacirleri* (I. Dünya Savaşı'ndan beri yerleştirilememiş Kars, Erzurum muhacirleri) adı veriliyordu. Bu grubun, toplam rakamını kesin olarak vermek mümkün değilse de, 300.000 civarında olduklarını belirtebiliriz. Bu insanlar Rumların bölgeyi boşaltmasıyla birlikte bu bölgelere doğru akın etmeye başlamışlardı. Bunların arasında gerçekten ihtiyaç sahipleri bulunmasına rağmen, terk edilen bu mallar öncelikli olarak Yunanistan'dan gelecek Türk mübadillere ayrılmıştı. 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Protokol ve Sözleşmesi* gereğince, Yunanistan'da bırakacakları ev ve diğer taşınmazlara karşılık, Rumların terk ettiği emval bu mübadillere dağıtılacaktı. Ancak otoritenin sağlanamadığı bir ortamda bu evler fuzulî olarak işgal edilmişti.

Bu dönemde terk edilmiş malları üçe ayırmamız mümkündür:

---

[584] Hakkı Akalın, *Ege'de Bahar, Gül mü Diken mi!..*, Ankara 2000, s. 91

1. Rumların bölgeyi terk etmesinden bir iki gün sonra bölge halkının işgal ettiği mülk.

2. Maliye Vekaleti'nin Rumların *emval-i metrukesinin* sorumluluğunu üzerine almasından sonra, Lozan'da imzalanan protokole kadar olan zaman diliminde, bizzat hükümetin sattığı ya da kiraladıkları mülk.

3. Askeriye veya mülkiye tarafından el konulmuş mülk[585].

Rumların bir kısmı, bulundukları şehirlerden ayrılırken, mallarını çok ucuz fiyata bölgelerinde bulunan fırsatçılara satmışlardı. Maliye Vekaleti'nin konuyla ilgilenmesine karar verilince bir *Emval-i Metruke Komisyonu* oluşturuldu. Bu komisyon Rumların geri dönüp dönmeyecekleri bile belli değilken, bu mülk ve malların birçoğunu açık arttırma yoluyla satmıştı. Evlerin bir kısmı da subay ve mülki memurlara, arazi, bağ ve bahçeler ise yöre halkına kiraya verilmişti. Oysa hukuken bunlar daha eski sahiplerine aitti. İlk, Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati'nin, TBMM'de yaptığı bir açıklamada, Rumlardan 100.000 civarında ev kaldığını, ancak bunlardan 25.000 kadarının hükümetin elinde olduğunu belirtmişti. Giden Rumların dörtte üçü kent kökenli olmasına rağmen, Rumlardan önemli ölçüde tarla, bağ, bahçe de kalmıştı. Ayrıca Rumların kent kökenli ve sanatkar olmaları dolayısıyla bıraktıkları mağaza, atölye, fabrika vs. de yağmalardan payını almıştı. Hükümetin bir türlü sonuç getirmeyen tutarsız politikaları yüzünden, şunun bunun işgalinde bulunan, terk edilmiş birçok mülkün önemli bir kısmı, bir süre sonra acınacak ölçüde yıkıma uğramıştı. Bu şekilde içtimai meseleleri çözümlemede kullanılabilecek bir kaynak olan Rum emvali bilinçsizce verimsizleştirilmiştir[586].

---

[585] Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul 1995, s. 8-9.

[586] An, *a.g.e.*, s. 12-14.

II- Lozan Barış Görüşmeleri ve Mübadele Meselesi

Lozan görüşmelerinde Türkiye ile Batılı devletler arasındaki savaş durumu sona erdirilirken, Uluslaşma hareketlerinin önemli bir etabı olarak görülen nüfus meselesinin yeni anlayışlarla ve ortaya çıkan topoğrafyaya uygun olarak ele alınması bekleniyordu. Milletler Cemiyeti barış görüşmelerinden önce Norveçli Dr. Nansen'i nüfus akışı sonucu ortaya çıkan yeni görüntüyü yerinde incelemekle görevlendirdi. Nansen'in ilk raporunun tartışılmasından sonra, her iki tarafın görüşleri dikkate alınarak 1 Aralık 1922 tarihinde yeni bir rapor hazırladı. Bu rapora göre her iki ülke ekonomisi için çok önemli olan topraklarının işlenmesi için mübadelenin Şubat ayına kadar gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmişti. Çünkü bu aydan sonra tarım mevsimine yetişmek imkansızdı.

Lozan Konferansı boyunca Yunan tezi, mübadelenin isteğe bağlı olmasını, Türk tezi ise mübadelenin zorunlu olması ve İstanbul Rumlarının da mübadele kapsamına alınmasına dayanıyordu. Neticede 30 Ocak 1923 tarihli sözleşme ve ek protokollerle mübadele anlaşması[587] imzalanmış ve yasal yönden yürürlüğe girmişti. Buna göre İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları haricinde, Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadelesine girişilecekti. Daha sonra kurulan *Muhtelit Mübadele Komisyonu*[588]da her iki ülkede temsilcilikleri vasıtasıyla mübadele işinin düzenli yürümesine nezaret edecekler ve çıkacak anlaşmazlıkları gidereceklerdi. Komisyona dünya savaşına katılmamış bağımsız ülkelerden bir

---

[587] Anlaşma metinleri için bakınız İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, 1.Cilt, s.177-192.

[588] Mübadele ile ilgili hukuki meseleler ve dava karar sonuçları için Bkz:

*-Mehmet Esat Atuner, *Mübadeleye dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza olunan Mukavelenameler, Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları, Bitaraf Azaların Hakem* Kararları, İstanbul 1937.

*-*Muhtelit Mübadele Komisyonu İpotekli Alacaklar Umumi Cetvel, Senetli Alacaklar* , Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1932.

başkan, iki üye ve Yunanistan ve Türkiye'den bir üye katılacaktı.

Göçmenler taşınmaz mallarını yanlarında götürebilecek, bu mallardan herhangi bir gümrük vergisi alınmayacaktı. Cami, tekke, medrese, kilise, manastır, okul, hastane, dernek, birlik gibi tüzel kişiler ve başka kurumlar personellerini kapsamak üzere kendi topluluklarının taşınır mallarını götürmeye serbest olacaklardı. Göçmenlerin bırakacağı taşınmaz mallar için komisyon, dört nüsha tanzim edeceği tasfiye senedi ile, mübadillerin gideceği ülkede karşılık olarak mülk sahibi olmalarını sağlayacaktı[589].

Lozan Konferansı'nın mübadele görüşmelerinde, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un yaptığı açıklamalarda, 1914'te Anadolu'da yaşayan 1.600.000 Rum'dan 300.000'inin I. Dünya Savaşı esnasında ölmüş ve ülkeyi terk etmiş olduğunu, ölüm ve göç nedeniyle eksilenlere 1919-1922 yılları arasında 200.000, 1922 Eylül ve Ekim aylarında da 500.000-600.000, İstanbul'da 320.000, Doğu Trakya'da 320.000 Rumun bulunduğunu, 120.000 Rumun da Anadolu'nun iç kesimlerine sürüldüğünü belirtiyordu. Ayrıca Batı Trakya'da 480.000 Müslümanın yaşadığı belirtiyordu. Bu arada iki ülke arasında önemli bir sorun olan savaş esirleri hakkında, Türklerin elinde 30.000 Yunan askerinin, Yunanlıların elinde ise 3800 sivil, 10.000 Türk askerinin tutsak olduğu belirtilmekteydi[590].

III- Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'nin Kuruluşu

Kurtuluş Savaşı yıllarında işgal edilen yörelerden iç bölgelere kaçan nüfusun buralarda yerleştirilmesi işi ile Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'ne bağlı olan Muhacirin Müdüriyeti ilgilenmişti. Kurulacak yeni bir müdüriyet ile bu kuruluşun yetkileri arttırılıp çözüme gidilmesi düşünülüyordu. Ancak, savaşın geçtiği yerleri gezen TBMM mebusları ve özellikle kendisi

[589] Arı, *a.g.e.*, s. 18-20

[590] H. Akalın, *a.g.e.*, s. 92-93.

de Bulgaristan muhaciri olan Kütahya Mebusu Tunalı Hilmi, bu kadar zor bir meselenin ancak yetkileri çok arttırılmış ve bürokrasiden kurtarılmış bir bakanlık ile çözümlenebileceğini savunuyorlardı. Tunalı Hilmi ve 132 arkadaşı tarafından verilen önerge kabul edilerek, 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti kuruldu. 15 Ekim 1923'te yapılan oylama neticesi İzmir mebusu Mustafa Necati 165 oydan 158'ini alarak ilk vekil olarak seçildi[591].

Mustafa Necati vekaletteki ilk görevleri hakkında şunları söylemekteydi: *"Vekaletin oturacak sandalyesi bile yoktu. Kanunumuzu biz ihzar ettik. Otuz talimatnameyi bir haftada hazırladık. Her biriniz gelir şaşardınız....140.000 muhaciri kendi vapurlarımızla getirdik. Kendi vapurlarımızda batıracaksın diye muhalefet ettiler. Her ay başında rapor neşrettik. Onbeş günde bir Meclis-i Ali'ye geldik..."*[592]

Mustafa Necati Bey'in 13.10.1923-6.3.1924 tarihleri arasında beş ay kadar süren ağır görevinde 140.000 kadar muhacir Türkiye'ye getirilmiştir, ki bu tüm mübadillerin üçte birine tekabül eder. Daha sonra bakanlığın 11/12/1924'te lağvedilmesine kadar geçen süre içinde Celal (Bayar), Refet (Canıtez) ve Recep (Peker) Beyler sırasıyla halef oldular[593].

a) Merkezdeki Teşkilatlanma ve Bütçe

Çıkarılan yasa gereği Mübadele ve İskân Müdüriyeti ile İmar Müdüriyet-i Umumiyesi olarak iki genel müdürlüğe ayrıldı. Bunlardan *Mübadele ve İskân Müdüriyeti*'nin teşkilatı şu şekildeydi:

1-Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi
2-Muhacirin Şubesi
3-İaşe Şubesi
4-İskân ve Emakin Şubesi

---

[591] Arı, *a.g.e.*, s. 22-28

[592] Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey" *Mustafa Necati Sempozyumu, 9-11 Mayıs 1991 Kastamonu*, Ankara 1991, s. 63.

[593] Çapa, a.g.m., s. 69.

İmar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin teşkilatı ise;

1-Muamelat Şubesi
2-İnşaat ve Tamirat Şubesi
3-Heyet-i Fenniye Şubesi

Ayrıca, Hukuk Müşavirliği, Heyet-i Teftişiye, Muhasebe Şubesi Müdüriyeti, İhsaiyyat ve Memurin Şubesi Müdüriyeti, Evrak ve Muhaberat Şubesi Müdüriyeti, Hıfzıssıhha Mütehassıslığı gibi birimler de vekalet bünyesinde yer almaktaydı. Taşradaki teşkilatlanma da bu hiyerarşik biçimiyle gerçekleşmekteydi.

1923 yılı Vekalet Bütçesi, 6.095.183 TL olarak belirlendi. Mustafa Necati Bey mübadele göçmenlerine öncelik veriyor, mübadele dışında kalan, ama yerleştirilmeleri gereken diğer göçmenlerin bunlardan sonra iskân edilebileceğini savunuyordu[594].

b) Mübadele İmar ve İskân Kanunu

Vekalet bürokratlarının ve özellikle Mustafa Necati'nin çabalarıyla 8 Kasım 1923 tarihinde çıkarılan Mübadele, İmar ve İskân Kanunu TBMM'de kabul edildi. 20 maddeden oluşan bu kanunun önemli maddeleri arasında şunlar zikredilebilir:

Vekalet, ahali mübadelesine dayanarak, ahalinin taşınma, beslenme, barınma ve yerleşmesini, göçmenlerden muhtaç olanlara iki ay boyunca yardıma devam edilmesini sağlayacaktı. Mübadele, onarım ve yerleştirme işlerinde Vekalet, mülki ve askeri araç-gereçlerden ve devlete ait diğer imkanlardan gerekli gördüğü oranda yararlanabilecekti. Vekaletin isteklerini mülki ve askeri erkan gerçekleştirmek zorundaydı. Aksi takdirde vekaletin isteğiyle bu görevliler işten el çektirilmesi, mahkeme edilmesi ve en ağır cezaya çarptırılmaları kararlaştırılmıştı. Terk edilen taşınmaz malların tahliye edilmesi de vekaletin sorumluluklarındandı. Alınan kararlar oldukça önemli olmasına rağmen, uygulamada çıkan aksaklıklar ile tam manasıyla başa çıkılamıyordu[595].

---

[594] An, *a.g.e.*, s. 31-32.
[595] *a.g.e.*, s. 33-34.

IV- İskân Alanlarının Tespiti ve Ön Hazırlıklar

Türkiye Cumhuriyeti mübadele meselesine hazırlıksız yakalanmıştı. Şüphesiz bu kadar kısa zaman içinde, göçmenlerin gelecekleri bölgelerde ne tür işlerle uğraştıkları, ne tür iklime alışık oldukları, örf, adet ve geleneklerinin tespit edilmesi oldukça zordu. Bunun yanında Türkiye'de boşalan yerlerdeki iklim şartları, arazinin yapısı, ne tür tarım ile uğraştıkları meselesinin kesin manada belirlenmesi çok uzun bir süreyi gerektirecekti. Bunlar fiili duruma dayanarak fevren on alan olarak belirlendi.

*Birinci Alan	: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum
*İkinci Alan	: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale
*Üçüncü Alan	: Balıkesir
*Dördüncü Alan	: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon
*Beşinci Alan	: Bursa
*Altıncı Alan	: İstanbul, Çatalca, Zonguldak
*Yedinci Alan	: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya
*Sekizinci Alan	: Antalya, Isparta, Burdur
*Dokuzuncu Alan	: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir
*Onuncu Alan	: Adana, Mersin , Silifke, Kozan, Ayıntab, Maraş[596]

olarak belirlenmişti. Göçmenlerin gelecekleri yerlerdeki mesleklerine göre, tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinci olarak kabaca gruplandırılmışlardı. Bu gruplar ve yerleştirilecekleri yerler kabaca şöyle idi.

[596] *a.g.e.*, s. 52.

Tablo XI : Mübadele Öncesi Düşünülen İskân Planı [597]

Gelecekleri Mahal	Tarım Grupları Dağılımı			İl Toplam	İskân Edilecekleri Yer
	Tütüncü	Çiftçi-Bağcı	Zeytinci		
Drama ve Kavala	30.000	-	-	30.000	Samsun ve havalisi
Serez	20.000	15.000	5.000	40.000	Adana ve havalisi
Kozana, Grebene, Nasliç, Kesriye	2500	15.000	5.000	22.500	Malatya ve havalisi
Kayalar, Karaferye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgili'nin Yunanistan bölgesi, Yenicevardar, Karacaabat	3.000	25.000	15.000	43.000	Amasya, Tokat ve Sivas
Zeytüncü, Drama, Kavala ve Selanik	4.000	20.000	40.000	64.000	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve havalisine
Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop	20.000	55.000	15.000	90.000	Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde ve havalisine
Preveze ve Yanya	-	15.000	40.000	55.000	Antalya, Silifke ve havalisine
Midilli, Girit ve diğer Adalar	-	30.000	20.000	50.000	Ayvalık, Edremit ve Mersin
TOPLAM	**79.500**	**175.000**	**140.000**	**GENEL TOPLAM: 394.500**	

[597] *a.g.e.*, s. 53.

Bu iskân tasarısını belirleyen en önemli etken Rumlardan geriye kalan terk edilmiş mal, mülk ve arazilerdir. Oysa gerçekleşen iskân daha farklı bir boyutta olmuş ve planlanana tam olarak riayet edilememişti. Fuzuli işgaller bu plandan yeteri ölçüde yararlanılmasını engelleyen en önemli sebeptir. Örnek olarak 64.000 kişinin yerleştirileceği belirtilen Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve Havalisine daha önceden gelen ve mübadeleye tabi bulunmayan muhacirlerden 40.000'i yerleştirilmişti. Bu misale göre gelen mübadiller fiili durumdan zarar göreceklerdi.

Mübadele Vekili Mustafa Necati Bey, mübadele başlamadan önce mıntıka müdürlükleri aracılığıyla iskân mahallerinden sürekli bilgi istiyor, gönderdiği genelgelerle aksaklıklara anında müdahalede bulunuyordu. Gönderilen genelgelerde, kaç hanenin müsait olduğu, kaçının fuzuli işgale uğradığı ve müdahaleyle kaçının boşaltılabileceği, hasarlı olanların tamirinin ne kadara mal olacağı, boş olanların korunması gibi konularla da ilgileniyordu.

İzmir bölgesinde tamiri gereken ağır hasarlı 1000 civarında Rum evi vardı. Karadeniz bölgesinde 500'den fazla Rum köyü bulunmaktaydı. Ancak Rumlar gittikten sonra bunlardan sağlam kalan 5 köy hatta 5 hane bile bulunmadığını bizzat Mübadele Vekili Refet (Canıtez) belirtiyordu. Bu köyler gerek Rumların, gerek yerli halkın tahribi ve Pontus çetelerinin takibi esnasındaki askeri harekatlar neticesi harab olmuştu[598]. Ayrıca bu tahrib olan bölgelerde yeni köylerin inşası da gündeme gelmişti. İzmir, Samsun, Antalya, Adana, Mersin ve Manisa'da 69 yeni köy kurulması için çalışmalar da yapılmıştı.

Türkiye Hilaliahmer Cemiyeti, Mübadele Vekaleti ile yapmış olduğu itilafname gereğince, Rum emval-i metrukesinden harap olan evlerin onarımı, mübadiller için misafirhaneler hazırlanması çeşitli ön hazırlıkların yapılması işini deruhte etmekteydi. Hilaliahmer Cemiyeti bu noktada poliklinik, hastane, aşhaneler açmış, kamyon, araba gibi nakil vasıtaları çadır, bat-

[598] a.g.e., s. 54-58.

taniye, palto, gömlek, ayakkabı vs. giyim eşyaları gibi ihtiyaç maddelerini temin etmişti. Mübadele Vekaleti ayrıca elinde bulunan gıda maddelerini cemiyete vererek, yemeklerin cemiyet eliyle açılacak aşhanelerde göçmenlere dağıtılması kararına varmıştı.

B-) Mübadele Göçmenlerinin Türkiye'ye Nakilleri Ve İskânları

Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Üyesi Tevfik Rüştü Aras'ın istek ve tavsiyesi üzerine mübadele resmen 10 Kasım 1923 tarihinde başlamıştır. Göçmenler Türkiye'ye gelmeden önce komisyonlar tarafından düzenlenen belgeler ile mallarının kayıtlarını yaptırmaları gerekiyordu. Bu belgeler dört nüsha olarak tanzim ediliyordu. Türkiye'de iskân edilecekleri zaman bu belgeler kendilerinden istenecekti. Ancak bu işlemin tam manasıyla yapılması yıllar süreceğinden, mübadil göçmenler kağıtlarını komisyona bırakıp Türkiye'ye gönderiliyor ve işlemler arkasından sürdürülebiliyordu. Bu meselenin bir takım yolsuzluk ve haksızlıklara yol açma ihtimali çok yüksekti. Kısacası *takdir-i kıymet komisyonları* bölgeye hiç uğramadan, sadece göçmenin beyanını esas alarak *tasfiye taahhüd senedini* doldurmaktaydı. Hatta bazı mübadillerin fırsatçılık yaparak, Türkiye'de büyük mal sahibi olmaları, bazı zenginlerin ise fakir hale duçar olmaları gibi garip durumlar yaşanıyordu. Bazı durumlarda ise göçmenler belgesiz Türkiye'ye geliyordu. Çünkü Yunanistan'daki toplumsal huzursuzluklar neticesi Türk nüfusa yönelik artan baskı politikası yüzünden, Türkler daha nakil zamanı gelmeden panik halinde limanlara yığılıyordu[599].

[599], *a.g.e.*, s. 71-75.

RESİM 21: Yunanistan'dan Türkiye'ye Mübadele neticesi denizyoluyla gelen mübadiller.
(Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi.)

Yunanistan'a bir milyon Anadolu Rumundan başka, Bulgaristan ve Rusya'dan 1.200.000 Rum daha gelmişti. Halkta para ve buna bağlı olarak yiyecek de yoktu. Çarşılarda mağaza ve dükkan sahipleri adeta tetik üzerinde duruyorlardı. Aniden dükkanlar kapanıyor, çarşılarda yağmalar ve kapışmalar başlıyordu. Yenilginin ezikliği içinde bulunan Yunanistan'ın böyle bir toplumsal yapısı içerisinde, Türklerin yaşaması, daha da zorlaşıyordu. Rum göçmenler, terhis edilmiş işsiz-güçsüz askerler, jandarmalar, Türklere yönelik baskının esas kaynağıydılar[600].

I- Mübadele Göçmenlerinin Türkiye'ye Getirilişi

Mübadeleye öncelikli olarak liman şehirlerine çeşitli sebeplerle yığılmış ve perişan bir şekilde bekleşen göçmenlerden başlanacaktı. Daha sonra da Yunanistan'ın iç kesimlerindeki göçmenler sırayla nakledileceklerdi. Kentli kesimin nakledilecekleri iskelelere trenle gelmeleri ve çoğu eşyalarını paraya çevirmeleri sebebiyle bunların nakillerinde fazla sorun yaşanmıyordu. Ancak kırsal kesimlerden gelenlerde durum tam aksineydi. Çünkü bunlar hayvanları dahil olmak üzere tarım araç ve gereçlerini de yanlarında götürmek istiyorlardı. Mesela Drama bölgesinin yollarının dağlık ve çok bozuk olması sebebiyle buradan gelecek göçmenler çok zorluklar çekiyorlardı.

Yunanistan'da Selanik ve Kavala, Girit'te ise Hanya, Kandiye, Resmo şehirleri yükleme limanları olarak belirlenmişti. Göçmenler gemilere bindirilmeden evvel Hilaliahmer Cemiyeti heyetlerince sağlık kontrolünden geçirilerek veba, çiçek gibi salgın hastalıklara karşı aşıları yaptırılmaktaydı. Ayrıca, vapurlara yüklenene kadar geçen zamanda, göçmenlerin rahatça bekleyebilmeleri için çadır kampları oluşturuluyor ve buralarda göçmenlerin sağlık, barınma ve yiyecek ihtiyaçları karşılanıyordu.

---

[600] Kemal An, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskân İşleri ve Mustafa Necati", *Mustafa Necati Sempozyumu, 9-11 Mayıs 1991 Kastamonu*, Ankara 1991, s. 47.

Bu kamplarda ve gemilere bindirilmeden önce, özellikle kırsal kesim göçmenleri sorgulanarak nüfusları, ne tür tarımla uğraştıkları ve alışkanlıklarının ortaya çıkarılmasına çalışılıyor ve bu konuda tablolar hazırlanıyordu. Ancak hazırlanan bu verilerden indirildikleri iskelelerde tam manasıyla yararlanmak mümkün olmamıştı. Ayrıca göçmenlerden bazıları da bu sorulara uzmanlıkları olmadıkları halde, tarım bilgileri konusunda yanıltıcı bilgiler vererek daha iyi bölgelere yerleştirilme yollarını aramaktaydı.

Göçmen yükleme ve taşıma işleri büyük çoğunlukla Türk gemileriyle deniz yolundan yapılmaktaydı. Göçmenlerin az bir kısmı ise demiryoluyla nakledildiyordu. Mübadele Vekili Mustafa Necati Bey, taşımayı gerçekleştiren Türk gemi şirketlerinden büyük bir memnuniyetle bahsediyordu. Bu şirketler asgari düzeyde nakil ücreti talep ediyor, çocuklardan para almıyordu. Para ödeyemeyecek derecede fakir olanların ücreti vekalet bütçesinden karşılanmaktaydı. Sayıları değişmekle birlikte, 17 adet Türk gemisi sürekli olarak nakil işlemini gerçekleştirmekteydi. Kamaralar hasta, yaşlı, kadın ve çocuklara ayrılmıştı. Güvertelerde su deposu bulunuyordu. Göçmenler kendi iaşelerini karşılıyor, ancak çocuk ve hastalara süt yada sıcak yemek verilebiliyordu. Gemilerde doktor ve sağlık hizmeti verilmeye çalışılıyordu. Yolculuk takribi olarak üç-beş, kötü hava şartlarında on gün kadar sürebiliyordu. Bazı limanların büyük tonajlı gemilerin yanaşmasına imkanı olmaması ve aktarma yapacak küçük mavnaların eksikliği ve kötü hava şartları yüzünden indirme işlemlerinde çeşitli sorunlar yaşanabiliyordu[601].

Anlaşmada geçen Yunan uyruklu müslümanlar ifadesinden dolayı bazı Türk olmayan Müslümanlar da yurda getirilmiştir. Bunlar Yanya ve civarındaki bazı Arnavutlar, Rumca konuşan kıbtiler idi. Bunların getirilmesi mecliste muhalefetle karşılanınca, Mübadele vekilleri onların Türk olduklarını iddia ederek savunmaya geçmişlerdi. Oysa Vehbi Cem isimli bir öğretmen, mübadil talebelerine sen nesin diye sorduğunda Arnavut'um

[601] An, *a.g.e.*, s. 76-86.

cevabını alınca çok üzüldüğünü ve onlara Türklüğü öğreten şiirler okuttuğunu belirtmektedir[602]. Bu olay bize daha sonra da uygulanmaya devam eden Türkleştirme politikalarını[603] hatırlatmaktadır. Ayrıca Girit'ten gelen Müslümanların büyük çoğunluğu da Türkçe bilmiyorlardı. 1948 yılında Ayvalık'ta vefat eden bir Girit göçmeninin hatıralarında bu durum bütün açıklığıyla dile getirilmiştir: *"Anadilimiz olması gereken Türkçe'yi tam bilemeyişimizden bir burukluk duymuşumdur hep...bizi buralara serpmişler, fakat dilimizi, geleceğimizi hesaba katmamışlardı...En kabadayımızın elli kadar Türkçe sözcük bildiğimizi söylersem sakın ayıplamayın beni. Hele okuryazar olanlarımız o kadar azdı ki, iki elin parmaklarını geçmezdi."*[604]

Yine başka bir kaynakta, Girit Müslümanları'nın kökenleri konusunda değişik görüşler bulunduğu, Girit'ten gelen göçmenlerin ekmek, su isteyecek kadar bile Türkçe bilmedikleri belirtilmektedir. Ayrıca Bursa'nın Mudanya ilçesine yerleştirilen Girit göçmenlerine, Rumca konuşmaları dolayısıyla, para cezası kesildiği, olayları yaşayanlar tarafından aktarılmaktadır[605]. Mübadele ile Yunanistan, anlaşmada Müslüman kelimesi geçmesi sebebiyle Çingeneleri de Türkiye'ye göndermekteydi. Bu yüzden Yunanistan'da bir çok sınır komşusundan daha az miktarda Çingene yaşamaktadır[606].

Türk gemileri sadece Müslümanları getirmiyor, Yunanistan'a dönüşlerinde Rum göçmenleri de taşıyordu. Rumların mübadelesine Niğde, Kayseri gibi iç Anadolu şehirlerinden başlanmıştı. 1924 yılının Ekim ayına kadar Yunanistan'a gönderilen Rumların sayısı 109.000 idi.

---

[602] Çapa, a.g.m., s. 68-69.

[603] Cumhuriyet döneminde gayrimüslimlere ve de Türk olmayan unsurlara karşı uygulanan Türkleştirme Politikaları ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz: Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul 2000.

[604] Not: Yazar bu hatıra defterlerini roman haline getirmiştir. Bkz: Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları-Girit'ten Sonra Ayvalık*, İstanbul 1998, s. 10-13.

[605] Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, İstanbul 1999., s. 63-65.

[606] R. Kaplanoğlu. *a.g.e.*, s. 72-73.

Yine Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun verdiği rakamlara göre 1924 yılının Ekim ayına kadar Türkiye'ye nakledilen Türk göçmenler 370.000'e ulaşmıştı. Girit bölgesinden yapılan nakliyat Yunanistan'a nazaran daha önce bitirilmişti. Kademeli olarak artan sayı bir başka kaynakta 456.700 olarak açıklanıyordu. Ayrıca mübadeleyi beklemeden sığınmacı olarak gelenler de dahil edildiğinde Türkiye 500.000 civarında göçmen gelmişti. Pek seyrek de olsa sevkiyat 1925 yılının ilk aylarına kadar uzamıştı.

Mübadele vekilinin açıklamalarına göre Türkiye'ye nakledilirken yolda ölenlerin sayısı 278, misafirhanede ölenler ise 870 kişidir. İskân edilişlerinden sonra yaşamını yitirenler ile bu sayı 3.819'a ulaşmıştı. Yani oran binde yarım idi. Ancak muhalefet temsilcileri bu rakamları inandırıcı bulmuyorlardı[607].

II- Mübadele Göçmenlerinin Geçici Beslenme ve Barınma Sorunları

Göçmenler limanlara indirildiklerinde iki tip misafirhanede ağırlanmaktaydılar. Bunlardan ilki göçmenlerin temizlik ve sağlık ihtiyaçlarının karşılandığı tahaffuzhanelerdi. İstanbul'da Tuzla, İzmir'de Klazumen misafirhaneleri en büyükler arasında yer almaktaydı. Ayrıca Samsun, Mersin, Aydın, Gelibolu, Çanakkale, Fethiye, Ayvalık, Erdek, Çeşme ve Bayındır misafirhaneleri de anılmaya değer olanlardandır. Tahaffuzhanelerde temizlikleri yapılan işlemleri tamamlanan göçmenler gerçek misafirhanelere geçiyorlardı. Buralarda üç gün kalan ve iaşeleri sağlanan göçmenler daha sonra sevk edilecekleri yerler hazır ise gönderiliyorlardı.

Mübadele Vekilinin verdiği bilgilere göre, 1924 yılı Ağustos ayına gelindiğinde 458.000, kişinin iaşesi sağlanmaktaydı. Bu neredeyse göçmenlerin tamamına yakındı. Bu misal de gösterdiği kadarıyla göçmenlerin kendi kendilerine yeter hale gelmeleri epey uzun zaman almıştı. 1924 yılında göçmenlerin iaşesi

[607] Arı, *a.g.e.*, s. 87-93.

için harcanan para miktarı ise 4.952.208 Türk lirasını bulmaktaydı[608].

III- Mübadele Göçmenlerinin Yerleştirilmeleri ve Karşılaşılan Sorunlar

Göçmenler misafirhanelerden sonra daimi iskân yerlerine sevk ediliyorlardı. Bir kısım göçmen fuzuli işgal altındaki evlerin boşaltılmasıyla yerleştiriliyor, bazıları ise sıkışıklık nedeniyle başka taraflara gönderiliyordu. O zamanın ulaşım şartlarının zorluğunda bu olaylar göçmenleri perişan ediyordu. Çoğu zaman nakil vasıtaları bulunamamış ve göçmen kendi eşyasını kendi nakletmek zorunda kalmıştı. Bu arada, eşyasını çaldırma veya kaybetme gibi olaylar göçmenlerin başına sıkça gelmekteydi. Dönemin basınında bu konulardaki şikayetleri içeren birçok haber yayınlanarak hükümetin dikkati çekilmek istenmiştir.

Ortaya çıkan diğer bir sorun da parçalanmış, bölünmüş köy, akrabalıklar ve ailelerdi. Bunun en önemli sebebi daha göçmenler vapurlara bindirilirken olan düzensizliklerden kaynaklanıyordu. 400 nüfusluk bir köy, nakledilecekleri vapurda 200 kişilik yer olunca bölünüyor ve bu ahali neticede Türkiye'de farklı iskelelere indirilebiliyordu. Ayrıca bir iskân mahalli dolunca kalan aynı köyün ahalisi çok uzak başka bir mahalle gönderilebiliyordu[609].

Fuzuli işgale uğrayan evleri boşaltmakta da büyük sorunlar yaşanıyordu. İzmir'de çıkan Türk İli adlı gazetede yayınlanan bir habere göre İzmir'in seçkin semtlerinden birinde, Rumların terkettiği evlerden 44'ünde memurların, 27'sinde harikzedelerin, 14'ünde kendisine harikzede süsü veren fırsatçıların, en güzellerinden 13'ünde ise mebusların ve ancak 52'sinde mübadillerin oturduğu haberini veriyordu. Bu durum yurtta ev kiralarının aşırı derecede yükselmesine de sebep olu-

[608] *a.g.e.*, s. 96-99.
[609] *a.g.e.*, s. 110-113.

yordu. 1923 yılında 100 liraya yıllık kiraya verilen bir hanenin kirası 1924 yılında 1000 liraya kadar yükselebilmişti[610].

Mübadele göçmenlerine dağıtılan toplam ev sayısı 88.700 idi. Mübadele kapsamına girmeyen ve iskân yasasının kapsamındaki sığınmacı göçmenlere de 20.797 ev dağıtılmıştı[611].

Türkiye nüfusu 1913'te 15.8 milyondu. 1923'te yaklaşık olarak 12 milyona düşen nüfus 1927'e kadar ancak 13.6 milyona çıkabilmişti. Nüfus savaşta ölenler, azınlıkların kitle halinde göçleri ile azalmıştı. İşgücündeki azalma nüfustaki düşüş oranına göre çok daha fazlaydı.

1928 Yunanistan nüfus sayımına göre Türkiye'den göç eden ve ankete cevap veren 880.000 Rum'dan 250.000'i tarım sektöründen gelmekteydi. 1926'da Yunanistan'daki tütünün üçte ikisini bu göçmenler üretmekteydi. Türkiye'de 1923-1929'a kadar kuru üzüm ve incir dışsatımımızın % 40'ını karşılamaktaydı. Bu ürünlerin üretiminde, uzmanlaşmış Rumların en büyük katkıyı yapması ve Rumların Yunanistan'a gitmeleri orada bağcılığın gelişmesine yol açtı ve uluslararası piyasalarda Türkiye'nin rekabet gücü ise azaldı.

Giden Rumların 1.200.000 civarında, gelen Müslümanların ise 500.000 civarında olmasına karşılık, giden Rumların % 30'u tarımla uğraşmasına rağmen, gelen Müslümanların ise % 90'ı tarım sektöründendi. Dolayısıyla giden nüfus fazla olmasına karşılık bıraktıkları toprak ise tam tersine azdı. Bu da gelenler açısından büyük bir sorun teşkil etmekteydi[612].

---

[610] *a.g.e.*, s. 116.

[611] *a.g.e.*, s. 126.

[612] *a.g.e.*, s. 128-130.

Tablo XII: Mübadillerin Yerleştirildikleri İllere Göre Aile ve Nüfus Miktarıyla Bunlara Verilen Taşınmaz Mallar (1924-1933)[613]

Sıra No	İller	Aile ad.	Nüfus	Ev	Dükkan	Arsa	Toprak (Dönüm)	Bağ (Dönüm)	Bahçe (Dönüm)
1	Adana	1640	5862	1640	344	41	45187	2870	84
2	Afyon K.H	109	358	74	-	-	3472	-	58
3	Aksaray	1076	3186	747	22	-	13561	2178	2273
4	Amasya	475	2087	448	43	5	14887	1549	-
5	Ankara	185	925	135	159	56	16426	286	290
6	Antalya	1087	4015	1033	228	-	106780	939	-
7	Aydın	2264	8312	1893	201	144	97256	-	12466
8	Balıkesir	7541	25515	7018	1583	958	131541	606	906
9	Bilecik	771	2665	-	-	-	11308	2696	3393
10	Bolu	14	122	5	9	-	3131	-	-
11	Burdur	102	380	98	8	-	2403	330	57
12	Bursa	7082	31558	5317	719	1844	150221	4445	33885
13	Çanakkale	2143	9646	2709	152	8	87894	1091	3492
14	Çankırı	2	5	2	-	-	-	-	6
15	Çorum	428	1680	181	83	42	18697	297	150
16	Cebelibereket	502	2396	486	48	16	13482	-	960
17	Denizli	490	1740	193	141	-	14511	-	-
18	Diyarbakır	3	8	2	4	-	296	-	-
19	Edirne	10354	24705	10354	128	243	400334	11998	3485
20	Elazığ	174	651	174	-	-	11484	-	-
21	Erzincan	272	945	272	-	-	11805	-	-
22	Eskişehir	855	1214	186	29	214	4633	1	-
23	Gaziantep	119	438	117	-	-	8082	-	-
24	Giresun	216	832	214	39	-	938	-	6118
25	Gümüşhane	17	130	839	-	-	11191	-	-
26	İçel	143	543	143	16	-	5674	-	32
27	İzmir	13234	62947	5000	3000	-	1000000	5000	5000
28	Isparta	264	984	254	39	-	6281	830	193
29	İstanbul	8610	33328	2553	2000	-	937441	12158	-
30	Kastamonu	97	333	94	27	-	771	13	-
31	Kayseri	1644	6150	1640	119	-	65244	3721	3008
32	Kırklareli	4729	19739	4437	192	-	151069	3005	-
33	Kocaeli	5071	17074	1688	295	27	111218	-	-
34	Konya	1021	4023	1021	156	-	33858	32	492
35	Kütahya	176	669	139	64	3	4145	-	-
36	Malatya	1	4	1	-	-	-	-	-
37	Manisa	3662	15468	2349	155	423	45572	22893	798
38	Maraş	103	842	103	-	-	5000	1711	274
39	Mersin	803	3091	680	115	11	23264	1075	942
40	Muğla	647	2401	641	99	-	27040	-	89
41	Niğde	3969	15750	-	120	-	134709	-	-
42	Ordu	332	1418	389	178	148	21174	-	24
43	Samsun	6288	23454	4209	511	544	112997	-	-
44	Sinop	225	920	204	41	-	8202	-	24
45	Sivas	486	1918	288	15	-	25636	-	-
46	Şebinkarahisar	1425	5617	1515	-	-	58450	-	-
47	Tekirdağ	6430	23221	3179	361	266	290571	18878	1722
48	Tokat	1630	6209	1325	25	-	75868	-	-
49	Trabzon	77	393	77	65	-	590	-	-
50	Urfa	1	3	1	-	-	-	-	-
51	Yozgat	1113	3911	698	67	3	56731	4	80100
52	Zonguldak	207	938	207	9	-	1542	-	3
-	TOPLAM	99.709	380.243[614]	66.872	11.609	4.996	4.482.567	98.606	160.300

613 Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)*, Ankara 1962, Ek Tablo: 5.

614 Türkiye'ye gelen toplam mübadil sayısı değişik kaynaklarda farklılıklar arz etmektedir. Mesela Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1929-1930 yıllığına göre bu sayı 456.720 iken İskân Tarihçesi adlı kitap toplam mübadil sayısını 499.239 olarak verir.

IV- Anadolu Rumları'nın Türkiye'den Ayrılışı ve Yunanistan'da Yaşadıkları

Anadolu'da bulunan Rumlar Türkiye'den ayrılmak istememişler, ancak mecbur oldukları için göç etmek durumunda kalınca da bunu hiçbir zaman unutamamışlardır. Onlar örf, adet ve geleneklerini yaşatmaya çalışmışlar ve daimi surette sıla hasreti yaşamışlardır. Yunanistan'a ilk gittiklerinde, Türk tohumu *diyerek dışlanmışlardı. Anadolu Rumları da onları: "Siz çingenesiniz. Ne para kazanmasını ne de yaşamasını bilirsiniz" diye itham etmişlerdi. Rumlar, örf ve adetleri ile farklılıklarını sürdürmüşlerdir. Mesela Türkiye'den giden Rumların çay içme alışkanlıkları Yunanlılarda yoktur ve onların sadece hastalandıklarında çay içtikleri söylenmektedir.*

Rumlar Yunanistan'a gittiklerinde çok eziyet çekmişler, en kötü ve pis işlerde çalıştırılmışlardı. 7-8 ay kadar çadırlarda kötü hayat şartlarında yaşamışlardı. Zenginlerin çoğu dayanamayıp intihar etmişlerdi. Bir çok çocuk sağlıksız ortamlarda ölmüşlerdi[615].

Rumların bir kısmı Yunanistan'a gittiklerinde Türkçe'den başka bir dil konuşmuyorlardı. Bu durum onların Yunanistan'da çok büyük sıkıntı çekmelerine sebebiyet veriyordu. Yunanistan'da bulunan bir iskân memurunun söyledikleri çok ilginçtir: " Bu nasıl iştir!, Rumca bilmeyen ve sadece Türkçe konuşan insanlar Yunanistan'a gelmiş. Türkçe bilmeyen insanlar da Türkiye'ye gidiyor!"[616]. *Bir Rum göçmen olan Nevşehirli Aleko:* "Biz Türkçe konuşurduk. Rum mektebinde biraz Rumca öğrenmiştim. Ama okul dışında hep Türkçe konuşurduk.... Buradaki hükümet bize zeybek türkülerini ve saz çalmayı yasak etti" *diyerek Anadolu Rumları'na, Yunanistan'da uygulanan baskıları anlatmaktaydı*[617].

---

[615] Ertuğrul Aladağ, *Andonia-Küçük Asya'dan Göç*, İstanbul 1995, s. 31-35.

[616] Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s. 129.

[617] Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları*. İstanbul 1998, s. 301.

Bu Rumca konuşamayan Rumlar Karamanlıca (Karamanlides) denen bir yazı ile okuyup yazmakta ve ibadet etmekteydiler. Bu da Grek alfabesi ile Türkçe idi. Özellikle kadınları sadece Türkçe konuşurlardı. Bunların Yunanistan'a giden tüm Rumlar içindeki sayısının 400.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Yunan Devleti bunlara ulusal bilinci ve dili kazandırabilmek için epey uğraşmıştı[618]*. Hatta bu insanların Türk asıllı Hristiyanlar olduğu da iddia edilmektedir.*

Bu durumu belgeleyen bir örnekte, mübadelenin yapılması üzerine Kosmas Çekmezoğlu adlı Rum şairin Karamanlıca yazdığı bir destandan[619] *bazı dizeleri aynen ve yorumsuz olarak vermek istiyoruz.*

Kapatttık mektebi, eklisiyaları (kiliseleri)
Çalmaya başladık kabanaları (çanları)
Mezarlara gömdük ikonaları
Orada bıraktık ana ve babaları
...
Okumaya başladık yol duaları
Teslim ettik muhacire evi, bağları
Erittik yürekte olan yağları
Çoğunun evinde kaldı malları
...
Çeşme gibi akar gözler yaşları
Tellerde kestiler sakal saçları
Denize attılar çok kardaşları
Durmasın ağlasın gözün yaşları
...
Gencimiz kalmadı ehtiyar olduk
Sıtmayınan dalaktan sarardık solduk
Gül gibi benzimiz ayvaya döndük
Nahak yere bizler hep kurban olduk

[618] Richard Clog, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul 1992, s. 74.

[619] Evangelia Balta-Herkül Milas, "1923 Mübadelesi'nin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler, Bir Destan ve Sözlü Tarih" *Tarih ve Toplum Sayı 149* Mayıs 1996, s. 6-7.

Anadolu Rumları Yunanistan'a göç ettiklerinde, bazen mübadele yapılacak Müslümanlar daha evlerinden ayrılmamış oluyordu. İşte bu durumda Müslümanlar ile Rumlar aynı köyü paylaşıyorlardı. Hatta bazılarının 9 ay birlikte yaşadıkları bile olmuştur. Birlikte yaşayan bu insanlar ifadelerinde çok iyi geçindiklerini belirtiyorlardı, ancak bazıları hiç anlaşamıyorlardı! Çünkü Türkler Rumca, Rumlar Türkçe konuşuyorlardı[620].

Yunanistan'ın yerli halkı Anadolu'dan gelen Rumlara "ülkemizden ne istiyorsunuz Türklerin oğulları, gidin ve arkadaşınız Venizelos'u bulun" *diyerek hakaretler ediyor, göçmenleri üstü açık ağıllara koyup, bebeklerinin üstünü örtmek için bir örtü bile vermiyorlardı*[621].

Anadolu'dan gelen göçmen Rumlar ile Yunanistan nüfusundan her 4 kişiye 1 fakir kişi daha eklenmişti. Bu durum Yunanistan'ı sürekli olarak Batı yardımına bağlı kalmasına sebep olmuştur. Politik güç olmamaları için değişik kasaba ve köylere yerleştirilen Rumlar, ahlaki ve kültürel özelliklerini gururlarını ve kendilerine olan güvenlerini korudular ve daimi surette kendilerini Yunanlılar'dan üstün gördüler. Anadolu Rumları, kendilerini asimile etmek isteyen ve Helenizm propagandası yapan Yunanistan Devleti'ne karşı çıktılar. Göçmenlere gereken yardımı yapmadığını düşünen devleti ihanetle suçladılar. Rumlar Yunanistan'da dürüstlükleri, saflıkları, endüstri, tarım ve işadamlığındaki yetenekleri ile büyük başarılar kazandılar. Kilim ve halıcılık sanatını, yeni ziraî yöntemlerini, yeni balık avlama tekniklerini Yunanistan'a getirerek üretimde ilerleme sağladılar[622].

Anadolu Rumları'nın başına gelen en önemli sorunlardan bir tanesi de parçalanmış aileler meselesiydi. Yunanistan'ın Anadolu'da yenilmesi ve Yunan Ordusunun çekilmesiyle birlikte 18-45 yaş arası Rum erkekleri sürgüne gönderilmişti. Bu yüzden mübadeleye tabi olan bazı kasabalarda Rum kafileleri

[620] Yalçın, *a.g.e.*, s. 66.

[621] Aladağ, *a.g.e.*, s. 99.

[622] Akalın, *a.g.e.*, s. 96-97.

sadece ihtiyar, yaşlı, çocuk ve kadınlardan oluşmaktaydı. Ayvalık doğumlu olan yazar ünlü edebiyatçı İlias Venezis'de bu sürgünlerden birisiydi. Başından geçen anılarını Numara 31328 *adıyla romanlaştırmıştır*[623].

Yine diğer önemli bir dışlanma sorunu da Anadolu'da gelen Rumlardan kız alınıp verilmemesi idi. Yunanlılar önceleri bunlar Türk diyerek kız alıp-vermekten kaçınıyorlardı. Bunu Kayserili bir Rum olan Karabaş'ın, Kemal Yalçın'a anlattıklarından bilmekteyiz[624].

Anadolu Rumları Atina'nın Nea Smyme semtinde (Yeni İzmir) kendi kültürel arşivlerini oluşturmuşlardı. Ocak adı verilen bu merkezde Anadolu ile ilgili kitaplar, arşiv belgeleri, fotoğraflar bulunmaktadır. Sırf bu olay bile onların geçmişe ne kadar bağlı olduklarını ispatlamaktadır[625].

Azınlıkların mübadelesinden ve Anadolu göçmenlerinin yerleşmesinden sonra Yunan Makedonyası'ndaki Yunanlıların oranı % 90'a çıkmıştı. Böylece Yunanistan komşusu Sırbistan ve Bulgaristan ile olan anlaşmazlıklarını gidermiş oluyordu. Ayrıca bu nüfus oranıyla Sırbistan'ın artık Yunanistan'dan toprak talebi de mümkün olamayacaktı[626].

Her şeye rağmen bazı Rumların ya din değiştirerek, ya da köylerinin dağlık arazide bulunmaları sebebiyle mübadele dışı kalmış oldukları ve Dönme olarak hayatlarını sürdürdükleri söylenmektedir. Bir Muğlalı "Dedem imammış, Rumlar gittikten sonra bazı köyler dedemi çağırmışlar. Para karşılığı kendilerine İslam dinini ve ibadetlerini öğretmelerini istemişler. Mübadeleden sonra İslam dinine dönenler, İslam dinini ve ibadet şeklini bilmediği için para karşılığı imamlar getirmişler köylerine. Zaten

---

[623] Venezis'in gerek bu romanıyla gerekse diğer eserleri hakkında yapılmış ve Yunan Edebiyatı'nda Türk İmajının nasıl yansıdığına dair güzel bir çalışması için Bkz: Herkül Milas, *Ayvalık ve Venezis, Yunan Edebiyatında Türk İmajı*, İstanbul 1998.

[624] Yalçın, *a.g.e.*, s. 76.

[625] Aladağ, *a.g.e.*, s. 39.

[626] Nikos Svoronos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, İstanbul 1988, s. 95.

o yıllarda jandarmanın bu dağ köylerine ulaşması ve onları Yunanistan'a göndermesi mümkün değildi" *demektedir*[627].

Yine Karadeniz bölgesinin Tonya civarında Pontus lehçesiyle Rumca konuşan Müslümanların varlığı bilinmektedir. Tonya ve köyleri 17. yüzyılda İslamiyeti seçmişlerdi. Hala bölgeye gelen eski göçmen Rumlarla bu insanlar dil yönünden hiçbir sıkıntı çekmeden anlaşabilmektedir[628].

C-) Mübadele Göçmenlerinin İçtimai Durumları

Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti, mübadiller iskân edilip, büyük çoğunluğu kendilerine yeter hale geldikten sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası muhalefetinin de etkisiyle 11 Aralık 1924'te bir yasayla kaldırıldı. Yürütmesi gereken görevler ise Dahiliye Vekaleti'ne bağlı İskân Müdüriyet-i Umumiyesi'ne devredildi.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki çeşitli sorunlar da 1926 Atina ve 1930 Ankara Anlaşmaları'yla neticelendirilmiş ve sorun tarihe tevdi edilmişti.

Gerek Türkiye'de ve gerekse Yunanistan'da bu zorunlu göç hadisesinden sonra, dünyada yükselen yeni değer olan ulusçuluk ideolojisi devletler nazarında gönüllü, halk nazarında zorunlu olarak uygulanmıştı. Böylece fiili olarak gerçekleşen etnik arındırma neticesi her iki ülke de durumundan memnun idi. Ancak pek çok kişi göç etmemek için çeşitli yollara başvurmuşlardı. Mesela, Antakya Ortodoksları, Antakya Valiliği'ne göç etmek istemediklerine dair başvuruda bulunmuşlardı. Gönülsüz olarak Türkiye'yi terk eden Ortodokslar, uzun yıllar Türkiye'yi gerçek vatanları olarak görmeye devam ettiler[629].

Mübadil göçmenler Türkiye'ye geldiklerinde büyük bir ekonomik kayba uğrayarak psikolojik olarak da yıkılmışlardı. Bu

---

[627] Aladağ, *a.g.e.*, s. 77-78. Ayrıca Türkleşmiş Rumları hikaye eden Aladağ'ın diğer bir kitabı için Bkz: *Sekene, Türkleşmiş Rumlar, Dönmeler*, İstanbul, 1997.

[628] Yorgo Andreadis, *Neden Kardeşim Hüsnü*, İstanbul 1992. Bu konu için kitabın tümünde bilgiler mevcuttur.

[629] K. An, *a.g.e.*, s. 165

yüzden devletin sağladığı kolaylıklar onların sosyal hayata daha kolay uyum sağlamalarına yardımcı olmaktaydı. Bu durum yerli halk ile göçmenler arasında kıskançlık ve çekemezlik yüzünden ayrılıklar meydana getirmekteydi. Kavga, dışlama, toprak anlaşmazlığı, göçmenlerin ağaçlarını kesme vb. sosyal uyumsuzluk örnekleri görülebilmekteydi.

Türkiye'de göçmenlere toprak dağıtılırken Girit, Preveze ve bazı Pomak köylülerinden dil bilmeyenlerin daha az toprak aldıkları görülmüştür. Bundaki en büyük sebep ise göçmenlerin dil bilmediklerinden kendi haklarını savunamayacak durumda olmalarıdır[630].

Rumeli'nden gerek Balkan Harbi'nden sonra gerekse daha sonraları gelen göçmenler bir takım yeni değerleri de Anadolu'ya kazandırmıştı. 1913 yılında Anadolu'ya bir seyahat düzenleyen Macar seyyahın notlarında göçmenlerin gelişinin yurda sağladığı yararlar şöyle sıralanmaktaydı: *"muhacirlerin gelmesi Anadolu için son derece yararlı bir gelişme. Bir yandan düşük olan nüfus yoğunluğu, öte yandan çalışkan ve kültürel olarak kalkınmış katmanlar ülkenin zenginleşmesini sağlıyor. Muhacirler geldikleri ülkelerden kendileriyle beraber Anadolu'dakinden kesinlikle daha gelişmiş iş araçları ve kaliteli tohumluk getiriyorlar. Ülkeye her gelen göçmen ailesine 25 dönüm ve her çocuk için 5 dönüm daha ilave olunuyor. Bu ekilen arazininin fazlalaşmasına da imkan veriyor ve ülke zenginleşiyor"*[631] Yine bu yenilikler arasında, iki tekerlekli kağnı ile mukayese edildiğinde daha seri hareket kabiliyetine sahip olan *muhacir arabaları*, evlerin damlarını düz dam yerine üçgen damlar haline getirmek, evleri kireç ile badana etmek, buğday ve tahıl üretimindeki yeni teknikler, patates ve tütün üretiminin artması vb. önde gelenler olarak sayılabilir[632].

---

[630] R. Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s. 111

[631] Bela Horvath, *a.g.e.*, s. 45.

[632] Arı, *a.g.e.*, s. 170-172.

RESİM 22: Anadolu'ya muhacirlerin getirdiği seri hareket kabiliyetine sahip dört tekerlekli muhacir arabaları.

Rumların Yunanistan'a gitmesiyle tenekecilik, peynircilik, manifatura ve tuhafiyecilik sektörü Yahudilerin eline geçmişti. Ancak kiremitçilik, tuğlacılık, camcılık, çanak-çömlekçilik, un, zeytinyağı, kereste fabrikaları vb. ticaret dallarında ise uzun süre giderilemeyen büyük boşluklar oluşmuştu[633]. Giden Rumlar 1920 yılında Yunanistan'ın üzüm, incir üretimini % 56'dan, 1929'da % 71'e çıkarmışlardı. Yunanistan'da tütün rekoltesi % 40'tan, Rumların gelişiyle % 50'ye yükselmişti. Yaklaşık 11.000 Rum göçmeni, Yunanistan'da halıcılığı başlatmış, üretilen halılar ve Türkiye'nin uğradığı üretim kaybı yüzünden Yunanlılar, dış pazarlarda Türkiye ile güçlü bir rekabete girişmişlerdi. Türk ipek sanayi, Rum atölye ve işçilerinin gidişiyle bir daha eski haline gelemedi. Bunun aksine Yunanistan'daki ipek ve ipekli kumaş üretimi ise üç kat artmıştır. Türkiye'de ise mübadil Türk göçmenler sayesinde sadece tütün ve pamuk üretiminin artarak ekonomiye önemli bir katkı sağlar haline geldiği görülmüştür[634].

---

[633] An, *a.g.e.*, s. 175-176.

[634] *a.g.e.*, s. 178-182.

D-) 1923 Mübadelesinin Değerlendirmesi

Sonuç itibarıyla, 1926 Yunanistan Nüfus sayımına göre, Anadolu'dan 626.954, Doğu Karadeniz'den 182.169, İstanbul'dan 38.458 ve Doğu Trakya'dan 256.635 kişi olmak üzere toplam 1.104.216 kişi Yunanistan'a göç etmiştir. Ancak bunların ne kadarının I. Dünya Savaşı ve ne kadarının daha sonra göç ettiğini tam manasıyla bilememekteyiz[635]. Stephen Ladas'da yukarıdaki rakamları doğrulamaktadır[636].

1923 Lozan Anlaşması'yla esnasında 30 Ocak 1923'te imzalanan *Rum ve Türk Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol* dahilinde 186.189 Rum'un Yunanistan'a göç ettiği bilinmektedir[637]. Anlaşma öncesindekiler de dahil edildiğinde yukarıda toplam sayısı verilen Rumların göç ettirilmeleri neticesinde Yunanistan, bir milyon iki yüz bin kişiyi aşan Anadolu Rumlarını yerleştirmek meselesiyle uğraşmıştır.

1912 ile 1922 yılları arasında çoğu Karadeniz Bölgesi'nden ya da Batı Anadolu'dan olmak üzere 300.000 kadar Rum açlık, hastalık ve cinayetler sonunda ölüm telefatına uğradı. Ancak ölüm istatistikleri konusunda ayrıntılı bilgi olmadığından hangi yıllarda ne kadar ölüm olduğu belli değildir. Bunların bir kısmı Anadolu'daki Yunan istilası sonrasında öldülerse de I. Dünya Savaşı yıllarındaki sefalet sebebiyle ölmüş olanların oranının da epey fazla olması gerekir. Yunanlıların Anadolu'yu işgali Türklere olduğundan çok Anadolu Rumlarına zarar vermiştir[638].

---

[635] McCarthy, *a.g.e.*, s. 336.

[636] Ladas'a göre bu tarihlerde Yunanistan'a yapılan diğer Rum göçleri için, Bulgaristan'dan 49.027, Sovyetler Birliği'nden 58.526, Sırbistan, On iki Ada ve diğer ülkelerden ise 10.080 olmak üzere toplam 117.633 kişi olarak vermektedir. Stephen Ladas'ın *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey, New York 1932* adlı eserinin 644. Sayfasından aktarma için Bkz: M.Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Ankara 1997, s. 326.

[637] H. Eren, "Cumhuriyet Döneminde Göç ve İltica", *Tarih Boyunca Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti)* Üçüncü kitap, İstanbul 1993, s. 358.

[638] McCarthy, *a.g.e.*, s. 345.

Konuyu daha iyi mukayese edebilmek için Müslümanların Rumeli'deki kayıplarına da bakmak lazımdır. 1911 senesinde Osmanlı'nın elinde bulunan Rumeli'nin Müslüman nüfusu 2.315.293 kişidir. Oysa ki Balkan Harbi sonrası farklı yıllarda yapılmış Yunan, Bulgar ve Yugoslavya kaynaklarında, bu ülkelerce Balkan Harbi'nde alınan topraklarda kalan Müslüman nüfusa bakıldığında bu nüfusun 870.114 kişi olduğu görülmektedir. Fark 1.445.179 kişidir ki böylece toplam nüfusun % 62'si eksilmiş olmaktadır. Bu metoda göre 1.445.179 kişiden Türkiye'ye göç edenlerin sayısı olan 812.771 kişi çıkarılınca Balkan Harbi ve sonrasında katliam sonucu ve diğer sebeplerden vefat eden Müslümanların sayısı 632.408 kişi olarak çıkmaktadır[639].

Mübadele sebebiyle her iki devletin avantaj ve dezavantajları olmuştur. Göçmenler yüzünden kısa vadede iskân, iaşe, işsizlik, hayat pahalılığı vb. büyük zorluklar yaşayan Yunanistan, uzun vadede büyük kalkınma hamlesi başlatmış ve ekonomik açıdan günümüzde Türkiye'den daha iyi bir yere ulaşmıştır. Bundaki en büyük amillerden biri, Anadolu Rumlarının müteşebbisliği, sanatkarlığı ve nitelikli vasıflara sahip bulunmalarıydı. Türkiye ise Anadolu Rumlarının gitmesiyle birlikte bazı sektörlerde uzun süre toparlanamamıştır.

Türkiye'ye gelen mübadillerin % 90'ının tarım sektöründen olması ise, Türkiye'ye sadece tarım sektöründe avantaj sağlamıştır. Ayrıca nüfus yoğunluğu açısından daha homojen bir yapıya kavuşan Türkiye, Osmanlı Devleti'nden beri süregelen azınlık meselesini de böylece halletmiştir. Ayrıca göçmenler Devletin daha sonraki yıllarda ihtiyaç duyacağı asker potansiyelinin en önemli kaynaklarından olmuşlardır.

Zorunlu göç, insanların hatıralarında derin yaralar açmış, unutulmaz izler bırakmış ve bu meseleler uzun yıllar tartışılmıştır. Ancak yıllar sonra bir mübadil Rumun söylediği bir ifade dikkat çekicidir: *"Atatürk ve Venizelos iyi yaptı. Yoksa şimdi Bosna gibi olabilirdik. Bir yerden patlak verirdi."*[640]

---

[639] *a.g.e.*, s. 184 - 192.

[640] Aladağ, *Andonia-Küçük Asya'dan Göç*, İstanbul 1995, s. 31.

Mübadeleye, insanî ve hissî açıdan yaklaşıldığında sonuç bir trajedidir. Ama reel-politik olarak baktığımızda, Türkiye ve Yunanistan'ın siyasi gelecekleri açısından her iki devlete de büyük yararlar sağlamıştır. Ulusçuluk ideolojisinin geliştiği bir ortamda ülkeyi yöneten elitler açısından, bu kadar büyük bir azınlık nüfusunun her iki ülkeye de barış getirmeyeceği kuvvetle muhtemeldi. Bu meseleye, suçlu tarafın kim olduğundan ziyade, suça yol açacak gelişmelerin engellenmesi bakımından bakmak netice olarak daha sağlıklı yorum yapmamızı kolaylaştıracaktır.

E-) Yunanistan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen Diğer Göçler

Mübadeleden sonra da Batı Trakya'da yaşanan baskı ve zulüm politikalarıyla göçler günümüze kadar sürmüştür. Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen büyük çaplı bir nüfus değişimi olan mübadele sonucunda, giden Rumların gözünde yaşanılan savaş ve olumsuzlukların sorumlusu Türk halkı değildi. Yunanistan'daki Türk düşmanlığı ulus devlet yaşamının bir ürünüdür. Medya ise bu düşmanlığı retorik ve politik açıdan desteklemiştir. Bu durum eğitim sistemleriyle de desteklenmektedir[641].

Böylece göç eden ve acı çeken esas kişiler olan Rumlar, Türkiye'yi özlemle ararken, onlardan sonra gelen ve barış döneminde rahat içinde yaşayan iki üç nesil arasında Türk düşmanlığı had safhaya çıkmaktadır. Bu da Batı Trakya'da yaşayan Türklere baskı ve insanlık dışı muamelenin artarak göç etmeleriyle neticelenmiş ve halen de devam edegelen bir süreç meydana getirmiştir.

Yunan Milli Emniyeti, Merkezi Haberalma Teşkilatı, Yabancılar Şubesi, Askeri İstihbarat gibi resmi teşkilatlar çok sistemli çalışarak Türkleri göçe zorlamışlardır. Bu teşkilatlar Batı

[641] Akalın, *a.g.e.*, s. 123

Trakya Türklerini tasfiye planını uygulamış ve 1923-1949 tarihleri arasında 12.369 Türk'ü öldürmüşlerdir[642].

1934-1960 yılları arasında Yunanistan'dan gelen göçmenlerin sayısı 23.788'dir. Çeşitli baskılar neticesi bu tarihten sonra gelenler ise daha çok iltica etmek suretiyle Türkiye'ye gelmek veya Türkiye'de ikamet etmekte iken Yunan yönetiminden Türk oldukları için vatandaşlıktan çıkarılmaları suretiyle Türkiye'de Haymatlos[643] olarak bulunmak zorunda kalmışlardı.

1960-1980 yılları arasında iltica veya vatandaşlıktan çıkarılmak suretiyle Türkiye'ye gelen Batı Trakya Türkü'nün 20.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. 12 Eylül 1980 Askeri Yönetimi Haymatlos olarak Türkiye'de yaşayan 8.000 civarındaki Batı Trakya Türkü'nü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına alınmasını kararlaştırmış ve peyderpey bu kişiler vatandaşlığa alınmıştır.

1980'den sonra da bir iki yüz civarında iltica olmuş, birkaç binde pasaportla ikamet ederken Yunan vatandaşlığından silinmiştir. Bu olay, Yunan Anayasası vatandaşlık kanunun meşhur 19. maddesi gereğince gerçekleştirilmektedir. Bu maddeye göre, Yunan sınırlarını terkeden ve Yunanistan devleti aleyhinde çalışacağı tahmin edilen kişilerin herhangi bir delil olmaksızın vatandaşlıktan çıkarılacağı bildirilmekteydi.

Baskılar sonucunda Batı Trakya Türkü'nün ilticalarının önüne geçmek maksadıyla Türkiye mecburi iskân politikası uygulamaya başlamış ve göç edenleri iç ve doğu Anadolu'da mecburi iskâna tabi tutmaya başlamıştır[644].

Son yıllarda özellikle Batı Trakya Türkünün yıllarca liderliğini yapmış Dr. Sadık Ahmet'in ve parlamentoya girmeyi başarmış diğer Türk asıllı milletvekillerinin, çalışmaları ve Türk unsura yapılan baskıları dünya kamuoyuna aktarmaları sayesinde göç ve ilticalar azalmıştır. Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ne girmesiyle birlikte Batı Trakya Türkünün bir takım hukuki hak-

---

[642] Nazif Baydar, "Balkanlardan Göç", Yeni Türkiye Dergisi No:16, Türk Dünyası Özel Sayısı, İstanbul 1997, s. 1769

[643] Dilimize Almanca'dan geçen kelime, Mehmet Doğan'ın Büyük Türkçe Sözlüğünde "*Vatansız, vatandaşlıktan çıkarılan kimse*" olarak geçmektedir.

[644] H. Eren, a.g.m., s. 379.

ları iade edilmiş ve baskılar azalmıştır. Ayrıca Yunanistan Türklerinin Avrupa Birliği Vatandaşı olmaları ve Avrupa'da bütün ülkeleri vizesiz gezebilmeleri vb. haklar sayesinde Batı Trakya Türklerinin göç ve ilticaları durma mesabesine gelmiştir.

2- BULGARİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLER

Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin seyrine göre Bulgaristan'dan göçler kimi zaman artmış, kimi zaman eksilmiş, ama daimi surette devam ede gelmiştir. Göçler Bulgaristan Krallığı zamanında daha az, özellikle Komünist yönetimin baskısını arttırdığı yıllarda ise daha fazla olarak devam etmiştir.

Sofya'da Türkçe çıkan Rehber gazetesinde *Hicret mi Felaket mi* diye soruyor ve göç etmek isteyen Bulgaristan Türkleri'ne şöyle ilginç bir şekilde sesleniyordu:

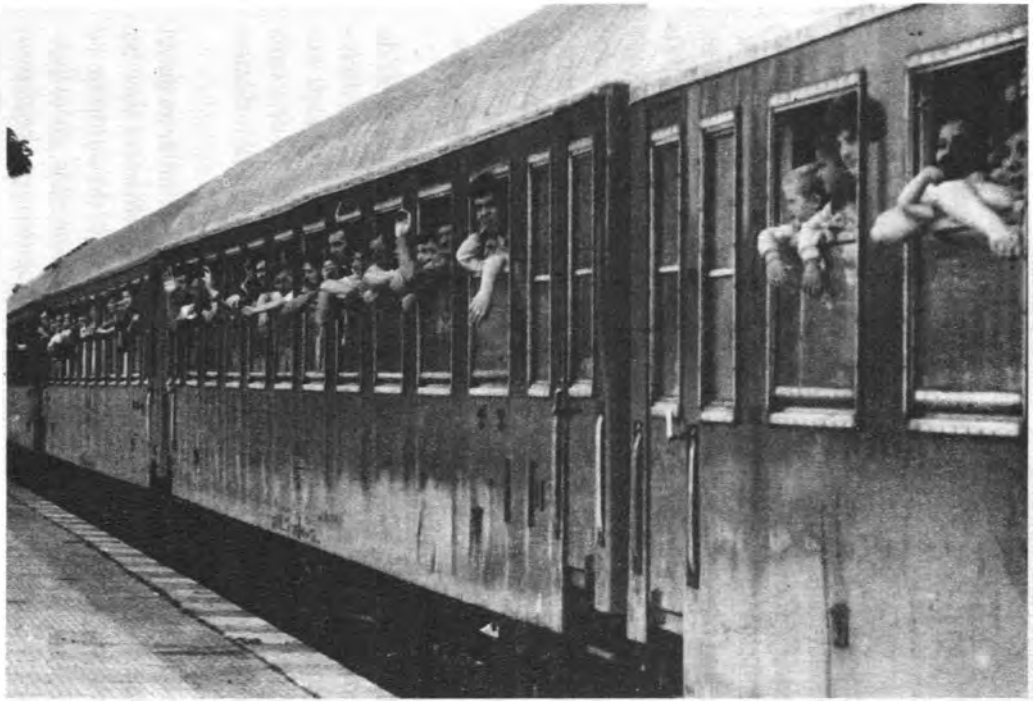
"Irkdaşlar ve Dindaşlar, Mal ve yurt kolay ele geçmez, aba ve ecdadından kalan sevgili yurdunun kıymetini biliniz. Bunlar elden çıktıktan sonra tekrar ele geçmez. Son pişmanlık fayda etmez. Hicret etmek düğüne gitmek değil, ateşten gömlektir, afettir".[645]

1923-1939 arasındaki toplam göçler 198.688 kişidir. Ortalama olarak yıl başına 17.000 kişi etmektedir.

1935-1940 yılları arasında Bulgaristan'dan 95.964 Türk göç etmiştir. II. Dünya Savaşı esnasında yani 1941'den 1949'a kadar Türk göçü azalmış ve sadece 14.390 Türk göç etmiştir. Bu tarihten sonra en büyük göç hareketi 1950-1951 yıllarında iki yıldan az bir zaman içinde 154.000 Türk göç etmiş, daha doğrusu tehcir edilmiştir. Bu tehcir politikası aniden patlak vermiş ve 1951 Kasım'ında yine birden bire durdurulmuştu.

1969-1978 yılları arasında ise Bulgaristan'dan Türkiye'ye 130.000 kadar Türk göçmen gelmişti[646].

[645] Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul 1986, s. 209.
[646] *a.g.e.*, s. 19-20.

RESİM 23: 1989 Bulgaristan'dan Zorunlu Göç'te trenle gelen kafileler
(Fotoğraf: Kazım Zaim)

Bulgaristan Türkleri'ne yönelik komünist idarenin baskısının arttığı yıllarda birçok Türk göç etmek için, Türkiye Cumhuriyeti Sofya Büyükelçiliği ve konsolosluklarına başvurularda bulunuyorlardı. Bu dilekçelerde göze çarpan özellik ekonomik, etnik, dini ayrımcılık ve baskı politikalarının yoğunluk kazanmasıydı.

31 Mayıs 1947 günlü TC. Bakanlar Kurulu Kararnamesi'ne göre, Bulgaristan Türklerinin iki devlet arasında yapılacak anlaşmalar ile sonuçlandırılması ve peyderpey sürdürülmesi şeklindeydi. O zamanlar göçmen işleriyle ilgilenen Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü, Tarım Bakanlığı'na bağlıydı. Bu müdürlükten Dışişleri Bakanlığı'na yazılan 31 Temmuz 1950 tarihli bir yazıda ise yılda 25-30 bin civarında göçmen alınması düşünülüyordu. 500.000 Türk ile 300.000 kadar Pomak'ın bir çırpıda alınıp yerleştirilmeleri ve kendilerine yeter hale geçip üretime katkıda bulunmalarının bütçe açısından da neredeyse imkansız olduğu vurgulanıyordu. Yılda 30.000 göçmen hesabıyla 1980 yılına kadar Bulgaristan'dan tüm Türklerin kabul edilebileceği ve böylece iki ülke arasında göç meselesinin kalmayacağı varsayılıyordu.

İşte bu yazıdan bir ay geçtikten sonra, 10 Ağustos 1950'de Bulgar makamları Türkiye'ye bir nota verdi. Bulgarların diplomatik nezaket kurallarına aykırı ve Türk Hükümeti'ni göçü engellediğinden dolayı suçlayan notasında 250.000 Türk asıllı Bulgar vatandaşının Türkiye'ce üç ay içinde kabul edilmesi isteniyordu[647].

Nisan 1951 yılında Türk Hükümeti 1950'den itibaren gelen tüm göçmenlerin iskânlı göçmen statüsüne alınmasına dair bir karar çıkardı. Bulgarlar bu tarihten sonra göçü durdurdular ve 1969 yılına kadar göç kelimesinin kullanılmasını bile yasakladılar. 1950-51 göçünde gelen 154.000 göçmenden bazılarına uygulanan anket neticelerine göre, göçmenlerin ancak % 11'i

[647] *a.g.e.*, s. 212-222.

kendi istekleriyle göç etmişti. Şahsen kötü muamele gördüklerini söyleyenlerin oranı ise % 74'tü[648].

1959-1960 ders yılında Türk azınlık okullarının Bulgar okullarıyla birleştirilmeleri ve diğer baskı ve zülüm politikaları neticesinde Türk azınlığın göç isteği arttı. 1963 yılında Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçi ve Konsoloslukları'na verilmeye başlayan dilekçelerdeki göç etmek isteyen göçmen sayısı bir yıl içinde yaklaşık olarak 400.000 kişi idi. Bulgarlar ise göç dilekçesi vermek isteyenleri dövüyor, hapis cezalarına çarptırarak göçün konuşulmasını bile yasaklıyordu. Bulgar basınında göç şayiasını yayanların vatan hainleri olduğu ve Bulgar Türklerinin Sosyalizm'den ayrılmak istemediklerine dair haberler yayınlıyorlardı. Jivkof ve onun desteğindeki güdümlü basında, göç isteyenlere karşı yürütülen kampanya, 1968 anlaşmasının imzalanmasına kadar sürdü[649].

1969-1978 yılları arasında ise yakın akraba göçü diye adlandırılan göç dönemi başladı. 1951'de göç durdurulunca parçalanmış aileler sorunu ortaya çıkmıştı. Bu aileler dış temsilciliklerimize göç etmek için dilekçeler veriyorlardı. Bunlara verilen cevapta ise Türkiye'nin bu ailelere öncelik tanıyacağı bildiriliyor ancak Bulgaristan tarafının izin vermediği için göç gerçekleşemiyordu.

22 Mart 1968'de resmi adı, *yakın akrabaları 1952 yılına kadar Türkiye'ye göç etmiş olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'ne göç etmeleri hakkında Anlaşma* olan protokol imzalandı. Bu anlaşma neticesinde yaklaşık olarak 30.000 kadar göçmen beklenirken 1978 sonunda yaklaşık 130.000 Türkün göç ettiği anlaşıldı. Buna rağmen Bulgaristan'da bunun on katı kadar daha Türk nüfus mevcuttu[650].

Bulgarlar klasik politikalarına zaman zaman ara veriyor, ancak göç hiç azalmadan devam ediyordu. Yüz yıldır süren göçlere rağmen, Türk nüfusu artmaya devam ediyordu. 1968

---

[648] *a.g.e.*, s. 229.

[649] *a.g.e.*, s. 268-271.

[650] *a.g.e.*, s. 327-338.

yılında Bulgaristan'da doğan 80.000 çocuktan ancak 25.000'inin Bulgar olduğu söylenmekteydi. Bu durum Bulgarları düşündürüyor ve baskı ve zulüm politikalarını arttırmalarına sebebiyet veriyordu. 1985 yılına gelindiğinde Türk ve Dünya kamuoyu, toptan yok etmeye yönelik yeni bir hareketin başladığına şahit oldu. Bulgarlar son taktikleriyle Türk nüfus meselesini toptan halletme yoluna gidiyorlardı. Türk adları Bulgar adlarıyla değiştiriliyor, Türklerin benlikleri siliniyor, köyler, kasabalar ve hatta mezarlıklar yıkılıyor ve direnenler acımasızca öldürülüyordu. 1985 Mart başına kadar 2500 Türk'ün can verdiği tahmin ediliyordu[651].

1989 yazında Kapıkule'de yapılan psikolojik bir araştırma neticesinde varılan sonuca göre Bulgaristan Türkleri için yapılan açıklamalar gayet ilgi çekicidir: "*Yüz yıllık ayrılığa rağmen, Türkiye'deki soydaşlarıyla tamamen benzeşen tutum ve davranışlar yapısına ve sosyal dokusuna hala sahip olduklarını, her türlü baskılara rağmen kendilerine güvenlerini hiç yitirmemiş, verdikleri kararlardan pişman olmayan sağlam birer karakter sergilediklerini bulmuş olduk. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin sahip oldukları bu kendilerine güven hissi mutlaka hayat tarzlarında İslamiyetin ve büyük bir milletin mensubu olmanın yapılaştırdığı kültür ve ahlak telakkisi ile ve Türklüğe olan bağlılıklarıyla mümkün olabildiğinden şüphe edilemez*"[652].

[651] *a.g.e.*, s. 340.

[652] Beğlan Toğrol, *112 Yıllık Göç(1878-1989) – 1989 Yazındaki Üç Aylık Göçün Tarih Perspektif İçinde Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1989, s. 67.

RESİM 24: 1989 Bulgaristan'dan Zorunlu Göç'te yüklerini indiren soydaşlar
(Fotoğraf: Kazım Zaim)

23 Ağustos 1989'a gelindiğinde Kapıkule sınır kapısından giriş yapan göçmen sayısı 310.000'e ulaşmıştı[653]. 10 Kasım 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra aynı akşam Todor Jivkof, Bulgaristan Komünist Partisi Genel Sekreterliği'nden istifa etmiş ve yerine Peter Mladenov geçmiştir. 12 Kasım 1989'da Mladenov, adları değiştirilen Türklere adlarının iade edileceğini bildirdi[654]. Bundan sonra ilişkilerin düzelmesiyle birlikte gelenlerin büyük bir kısmı devlet tarafından iskân edildi. Yüz bin kadar Türk[655] ise, iskân yerlerini beğenmeme, ekonomik zorluklar ve Bulgaristan'daki haklarını tekrar elde etmek vb. sebebler yüzünden Bulgaristan'a geri döndü. Başka bir araştırmada ise gelen 310.000 göçmenden 245.000'inin vatandaşlık hakkını aldığı, 65.000 kişinin ise Todor Jivkof'un iktidardan uzaklaştırılması, ekonomik sıkıntılar sebebiyle Türkiye'de yaşama zorlukları vs. çeşitli sebeblerden Bulgaristan'a geri döndüğü vurgulanmaktadır[656].

1989 sonrasında Türkiye'ye gelen Bulgaristan göçmenlerinin bir kısmı Bursa'nın Kestel ve Görükle ilçelerinde 1993-94 yıllarında devlet tarafından yapılan göçmen konutlarında iskan edilmişlerdi. Göçmen konutlarının merkezden uzak olmaları, yerli halkla karışmada geciktirici bir etken olmuştur. Yapılan bir anket çalışması neticesinde ortaya çıkan bulgular göçmen psikolojisi ve sosyo-ekonomik durumlarını algılamada önemli ipuçları vermektedir Türkiye'deki yeni yaşamlarında Bulgaristan göçmenleri daha önce gelmiş çeşitli göçmen gruplarına göre oldukça iyi bir şekilde desteklenmiş ve yardım görmüşlerdir. Türkiye'de karşılaştıkları sorunlar arasında Osmanlıca kelimeler kullandıklarından günlük dili anlamama, teknik terimler ve bürokraside kullanılan kelimeleri bilmemek şeklinde olmuştur.

---

[653] *a.g.e.*, s. 25.

[654] *a.g.e.*, s. III. Not: Kitap yayına verildikten üç gün sonra tarihin değişmesi ve Komünizmin sonu olarak nitelendirilen Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla, 12 Kasım 1989'deki tarihi açıklama için Bkz:Önsöz'e ilave.

[655] H. Eren, a.g.m., s .373.

[656] Kümbetoğlu, *a.g.e.*, s. 229.

Türk örf, adet ve kültürüne bağlı olmayı mecburiyet sayan birçok Bulgaristan göçmeni Türkiye'de örf ve adetlerin çok değiştiği, paranın en önemli değer olmasının insan ilişkilerini bozduğunu ve güvensizlik duygusu oluşturduğunu vurgulamışlardır. İşsizlik ve iş güvencesinin olmaması sosyalleşmiş bireylerde en çok şaşkınlık duyulan konulardan biri olmuştur. Ancak zorunlu göç sonrasında ilk beklenti güvenlik içinde yaşanacak yerdir. Bu beklenti çoğunlukla gerçekleştiğinden, Bulgaristan göçmenlerinin diğer beklentilerinin gerçekleşme düzeylerinin yüksek olmaması, bireylerde önemli olarak algılanmamaktadır[657].

Ekim 1991'de yapılan ilk demokratik seçimlerde Türklerin büyük oranda temsil edildiği Hak ve Özgürlükler Hareketi 24 milletvekili çıkartmıştır. Bulgaristan Parlamentosu'nda bir denge unsuru oluşturan partinin, demokratik hak ve özgürlüklerin takipçisi olması, Bulgaristan Türkleri'nin kaderinde önemli bir rol oynamıştır[658]. Bu tarihten sonra da Türkler gerek parti ve gerekse diğer demokratik kuruluşlar sayesinde kaybettikleri haklarını her geçen gün kazanmaktadır. Tabii olarak bu gelişmeler, Bulgaristan Türkleri'nin kitlesel manada olan göçünü engelleyici bir faktör olmuştur. Ancak bununla birlikte 1992 yılında 165.000'den fazla Bulgaristan Türkü'nün turist vizesiyle gelip, Türkiye'de kaldığı da söylenmektedir[659]. Şüphesiz bundan sonraki savaşların yoğunluğunun ekonomik düzeyde olacağının bilincinde olarak Bulgaristan-Türkiye ilişkilerinde yakın vade de göçün artık mesele oluşturmayacağı kanaatindeyiz. Hatta Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne katılması söz konusu olursa eski Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye'den Bulgaristan'a tersine göç de bulunabileceği de kuvvetle muhtemeldir.

---

[657] *a.g.e.*, s. 240-241.

[658] Nurcan Özgür, "1989 Sonrası Bulgaristan, Bulgaristan Türkleri ve Hak ve Özgürlükler Hareketi", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Yay. Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s. 101-150.

[659] H. Eren, "Balkanlarda Türk ve Diğer Müslüman Toplumları ve Göç Olgusu", *Bay Dergisi, Sayı 57*, Prizren (Kosova) 2000, s. 13.

RESİM 25: Jivkov'un devrilmesi , ekonomik vs. sebeplerden
Bulgaristan'a geri dönen muhacirler. 23 Ekim 1989.
(Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi.)

Tablo XIII: 1923-1960 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Türk Göçleri[660]

Yıllar	İskânlı		Serbest	
	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus
1923-1933	-	-	23.767	101.507
1934	1888	6.598	894	2.084
1935	5991	23783	447	1.185
1936	2750	11.064	236	666
1937	3056	11900	582	1590
1938	3246	11389	3.050	9153
1939	2690	10.640	2.112	7129
1940	188	420	1.882	6584
1941	11	24	1.023	3779
1942	2	3	733	2669
1943	6	17	340	1128
1944	2	5	157	484
1945	1	6	195	625
1946	6	28	260	678
1947	-	-	403	1763
1948	-	-	522	1514
1949	-	-	470	1670
1950	12.233	52.185	-	-
1951	25.188	102.208	-	-
1952	-	-	4	4
1953	1	1	1	1
1954	-	-	9	9
1955	-	-	3	4
1956	-	-	30	32
1957	-	-	-	-
1958	3	3	2	3
1959	-	-	10	25
1960	-	-	7	11
1969-1980 (Yaklaşık)	-	-	-	130.000[661]
Toplam	**57.262**	**230.270**	**37.139**	**274.297**
Genel Toplam	İskânlı ve Serbest göçmen olarak **504.567 kişi**			

[660] C. Geray, *a.g.e.*, Ek Tablo 2

[661] Bu sayı yaklaşık olarak verilmiştir. Bkz: Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara 1985, s.65.

3- YUGOSLAVYA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLER

1923-1933 yılları arasında Yugoslavya'dan 26.120 ailede 108.179 kişi serbest göçmen olarak gelmiştir. Ayrıca 1934-1940 yılları arasında 5.894 kişi de iskânlı olarak gelmiştir. 1934-1949 yılları arasında 3.139 kişi serbest göçmen olarak gelmiştir[662]. Ayrıca bir başka eserde, 1936-1947 arasında Yugoslavya'dan 2.277 kişinin göç ettiği belirtilmektedir[663]. Özellikle II. Dünya Savaşı yılları boyunca göç eden sayının (yaklaşık 300 kişi civarında) görece azlığı bize savaş şartlarının ne kadar zor olduğunu ve göçü ne oranda engellediğini göstermektedir.

RESİM 26: Yugoslayva'dan trenle gelen Göçmenler Haydarpaşa İstasyonu'nda, akrabalarının yanına giderken 3/4/1955.
(Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Arşivi)

Savaş yıllarından sonra kurulan Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti, komünist idareyi hakim kılmaya çalıştığı yıllarda, Tito rejimi propaganda amaçlı olarak komünizmin başarısızlığı olarak görüleceği ve rejimin iç durumu hakkında

[662] C. Geray, *a.g.e.*, Ek Tablo 2.

[663] M. De Vergottini, *Göçmen Hareketleri*, Çev: Nüzhet Yakut, Ankara 1949, s. 57.

göç edenlerin bilgi vermesi korkusu sebeplerinden göçe izin vermek istememiştir. Yugoslavya Türkleri'nin göç etmesinde birçok sebep bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemlileri aşağıda zikredilmeye çalışılmıştır.

Mali sebepler:100 dekardan büyük toprak sahibi olanların topraklarına el konulması, ticaretin tahdid edilerek esnafın malının müsadere edilmesi, işçilere ideolojik ayrım yapılması, verginin takdire tabi oluşu sebebiyle Türkler'e yüksek oranda vergiye tabi tutulması vb.

Sosyal Sebepler: Türk evlerinin mahremiyetine saygı duyulmayarak Türk olmayan unsurların ve komünistlerin evlere mecburi kiracı olarak yerleştirilmesi, kıyafetlere ve özellikle kadınların örtülerine müdahale edilmesi ve yasaklama getirilmesi, okullarda komünist propaganda, Slavlarla yaptırılmak istenen zorunlu evlilik, Türklerin Slav köylerine iskân mecburiyeti.

Dini ve Milli Sebepler: Dini tatillere hürmetsizlik, camilerin kapatılarak depo, işyeri vb. olarak kullanılmaları, camiye gidenlerin hapsedilmeleri, dini mekteplerin kapatılması vb.

Ayrıca Türklerin milli benliklerini koruyacak teşkilatlarını kapatmak, kurulmasını engellemek gibi örnekler de göçün en önemli sebepleri arasındadır. Bu konuda Yugoslavya Devleti'nin kurulmasından hemen sonra tüm Müslüman unsurların teşkilatlarına karşı benzer baskı ve sindirme harekatlarına girişilmiştir. Bosna'da Ali İzzetbegoviç'in de kurucuları arasında bulunduğu Genç Müslümanlar Teşkilatı, Prizrenli Türklerin kurdukları Genç Türkler ve Üsküp'te kurulan Yücel Teşkilatı bu baskıların odak noktasını oluşturmaktaydı[664].

[664] Sabahaddin Zaim, "Son Yugoslav Muhacirleri Hakkında Rapor", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası Cilt 19, sayı 1-4'den Ayrı bası*, s. 3-9.

RESİM 27: Yugoslavya Göçmenleri eşyalarıyla Trene doğru giderlerken.3/4/1955. (Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Arşivi)

Özellikle Üsküp Türkleri'nin en seçkin eğitimli gençleri ve eşrafı tarafından 1944 yılında kurulmuş olan Yücel Teşkilatı, Türklük ve Türkiye aşkı üzerine faaliyetler göstermek için kurulmuş ve faaliyetlerini daha çok kültürel düzeyde sürdüren bir teşkilattı. Teşkilat üzerinde gerçekleştirilen mahkeme ve idam süreci, bölge Türklerinin moralini derinden sarsmıştı. 1948 yılında cereyan eden mahkeme hoparlörler aracılığıyla bütün Üsküp'e dinletilerek Türklere karşı psikolojik savaş uygulanmıştı. 27 Şubat 1948 tarihinde teşkilat başkanı Şuayip Aziz ve merkez komitesinden Adem Ali Adem, Nazmi Ömer Yakup, Ali Abdurrahman Ali'nin idamı ve çoğu öğretmenlerden oluşan birçok Türk gencinin ağır hapis ve madende sürgün cezasına çarptırılması bölge insanında büyük üzüntü meydana getirdi. Cezalarını yatıp çıkan Yücel Teşkilatı mensupları göçün serbest bırakılması ile birlikte ne kadar mal mülkleri varsa satarak Türkiye'ye göç etmişlerdi. Bölge halkı da suçsuz yere idam edilen önderlerini unutmamış ve ilk fırsatta göç etmenin gerekli olduğu kararını vermişlerdi[665]

[665] Refik Özer, Yücelciler, Şehadetlerinin 50. Yılı Anısına (1948-1998), İstanbul 1998. Ayrıca bkz. Mehmed Ardıcı, Yücelciler 1947, Makedonya'da Müslüman Direnişi, İstanbul 1991.

RESİM 28: Yugoslavya Göçmenleri Haydarpaşa Tren istasyonunun önünde 7/4/1955.

RESİM 29: Yugoslavya Göçmenleri Kadıköy Arabalı vapur iskelesinde kamyonlarla nakil esnasında. 7/4/1955
(Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Arşivi)

RESİM 30: Yugoslavya Göçmenlerinden bir kafile 28 Şubat 1957
(Elveda Doğduğum Toprak. Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi.)

1950-1958 yılları arasında gelen 104.372 göçmenin Türkiye'nin Ege, Marmara ve Trakya bölgelerine yerleştiklerini görmekteyiz. Bunlardan 56.624'ünün ise İstanbul'a yerleştikleri görülmektedir. Bu tarihlerin ilk bölümünde daha çok tüccar ve sanatkar sınıfı gelmiş ve vasıflı olduklarından İstanbul, Bursa, İzmir gibi büyük şehirlerde iş bulmaları kolay olmuştur. Daha sonraya kalanlar ise fakir köylüler ve ziraatçiler olduğundan iktisadi hayata intibakları pek parlak olmamıştır. Gelenler serbest göçmen olmaları sebebiyle, basında fazla yer almamış ve Bulgaristan tehcirinde olduğu gibi kamuoyunun dikkati yeterince çekilmemiştir[666].

Hiçbir devlet yardımı alamayan bu insanlar kendi gayretleri ve çalışkanlıklarıyla muhacirliğin getirdiği zor şartlardan sıyrılmaya çalışmışlardır. Gelenler önceleri akrabalarının yanında

[666] S. Zaim, a.g.m., s. 12-13.

kalmış ve daha sonra kendi imkanlarıyla evlerine çıkabilmişlerdir. Bu dönemde gelenlerin anlattıklarından sadece bir tanesi bile durumun vehametini ortaya koymaktadır. İmkansızlıklar içinde Yugoslavya göçmenleri konserve kutularını yemek tabağı olarak kullanmaktaydılar.

1966 yılında Yugoslavya İçişleri Bakanı Rankoviç zamanında Türk ve Müslümanlara karşı yürütülen baskı ve zulümler üzerine birçok Türk, Boşnak ve Arnavut; Sancak, Kosova ve Makedonya bölgelerinden Türkiye'ye göç etmişlerdi.

Türkiye Köyişleri Bakanlığı'nın 7-13 Ekim 1968 tarihinde Avrupa Konseyi İskân Fonu İdare Meclisi ve İdare Komitesi toplantısında verdiği rakamlara göre, 1952-1967 yılları arasında tamamı serbest göçmen olmak üzere 175.392 göçmen gelmiştir. Bu göçmenlerden 107.262'si 1954-1958 arasındaki beş sene içinde gelmişti.

Türkiye Göçmenler ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, Yugoslavya'dan göç eden Türklerin meseleleriyle ilgilenmek üzere kurulan Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği'nin hazırladığı göçmenlerin dertlerinin düzeltilmesine yönelik dileklerini içeren metni zamanının Başbakan ve bakanlarına sunmuştur. Bu metinde serbest göçmen olarak gelen Yugoslavya göçmenlerinin devletten herhangi bir iktisadi yardım almadıkları belirtilmektedir. Ayrıca, Ağustos 1961 tarihinden sonra başvuranlara Ankara, İzmir ve İstanbul'da ikamet izni verilmediği, halbuki gelenlerin yarıdan fazlasının sanayici ve işçi oldukları ve bunlara yardım edecek akrabalarının bu üç büyük şehirde bulunduklarından bu yerleşme izninin tekrar verilmesi istenmekteydi. Vatandaşlığa alınmaları iki seneden fazla süren göçmenlerin, hüviyet cüzdanları olmadığından, ne askerlik ve ne de diğer işlerini normal surette yapamadıklarından muamelelerin hızlandırılması istenmektedir. Yugoslavya'da memur ve emeklilik hakları olanların, hukuklarının Türkiye'de tanınmadığı ve bunun için gereken işlemlerin yapılması istenmekteydi[667].

[667] Naim Öktem, "Rumeli Türklerinin Dilekleri", *Türk Dünyası Dergisi*, İstanbul 1968, Sayı: 9, s. 47.

RESİM 31: Yugoslavya Göçmenleri Sirkeci Arabalı Vapur İskelesinde 7/4/1955.
(Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Arşivi)

1950-1967 yılları arasında Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Türkistan ve diğer ülkelerden toplam 176.360 kişi gelmesine karşılık sadece Yugoslavya'dan 175.392 kişi gelmişti. Buna rağmen Yugoslavya'dan yapılan göçün kamuoyu ve basın tarafından yeterince ilgi görmemesi ve gelenlere devlet tarafından iktisadî bir yardım yapılmadığı için *Yugoslavya'dan Sessiz Türk Göç'ü* olarak da adlandırılmıştır[668].

Tablo XIV: 1952-1967 Yıllarında Yugoslavya'dan Gerçekleşen Göç Miktarı[669]

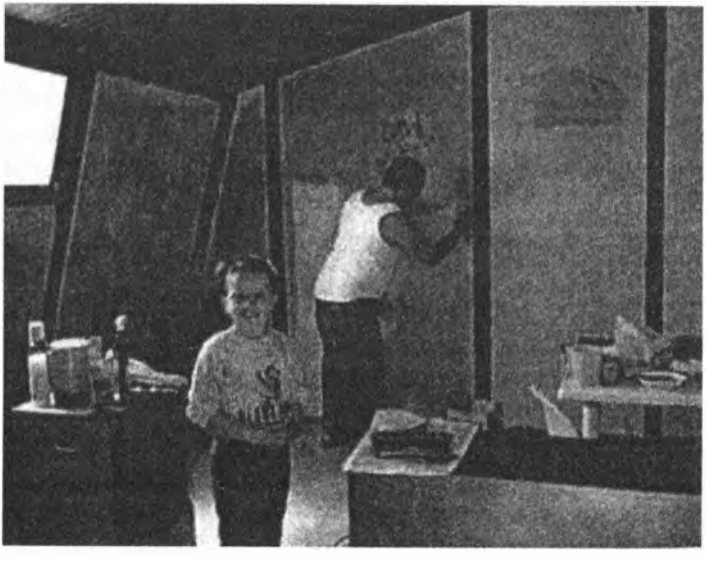
Yıl	Aile Miktarı	Nüfus Miktarı
1952	32	73
1953	303	1.113
1954	2.437	9.728
1955	4.047	17.000
1956	8.083	31.969
1957	8250	30.162
1958	8.741	18.403
1959	3.795	18.403
1960	3.417	13.304
1961	1.801	7.091
1962	1.286	3.399
1963	996	2.603
1964	318	1.288
1965	333	1.998
1966	783	3.672
1967	716	3.452
TOPLAM	**46.338**	**175.392**

[668] Şerafeddin Yücelden, "Yugoslavya'dan Sessiz Türk Göçü" *Türk Dünyası Dergisi, sayı 11*, İstanbul 1968, s. 12-16.

[669] Şerafeddin Yücelden, "Yugoslavya Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 1094.

RESİM 32: 1992 Sonrasında Bosnalı Göçmenler (Yol Kültürü; Sayı 4)

RESİM 33: 1995 Kırklareli'nde Bosnalı Göçmenler için kurulan misafirhane. (Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi.)

Daha sonraki yıllarda da Türklere ve diğer Müslümanlara uygulanan baskı ve sindirme politikaları sonucunda Yugoslavya'dan göçler kesilmemiştir. Özellikle Yugoslavya'nın parçalanması ve Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Makedonya gibi yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkmasından sonra göç hızlanmıştır. 1992 yılında Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilanı üzerine, Sırpların, etnik temizlik politikası altında kalan ve memleketlerini terketmek zorunda kalan 1.300.000[670] kişiden, 20.000 civarında Bosna-Hersek vatandaşı Türkiye'ye gelmiştir. Bunlardan büyük çoğunluğu İstanbul'un Pendik ve Bayrampaşa ilçelerinde akrabalarının yanında ikamet etmişlerdi diğerleri ise Kırklareli'ndeki göçmen kampına yerleştirilmişti.

RESİM 34: 1994 Sonrasında Gelen Bosnalı Göçmenler.
(Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi.)

[670] Kümbetoğlu, *a.g.e.*, s. 244'teki Birleşmiş Milletler'in verdiği sayılara göre Bosna'dan göç etmek zorunda kalan insanlardan, Almanya'da 275.000, Hırvatistan'da 184.000, Avusturya'da 54.700, İsveç'te 50.000, Slovenya'da 29.000, Türkiye'de 20.000, Danimarka'da, 18.500, İsviçre'de 11.000, Norveç'te 8.400, Makedonya'da 6.200, Belçika'da 5.000, Çekoslavakya'da 4.000, Slovakya'da 1.800 kişi geçici olarak barınmışlardı.

Bosna'dan göç eden bu insanlar üzerinde yapılan bir saha çalışması neticesindeki bulgulardan dikkat çekici olanlar şunlardır: Ortak kültürel geçmişin varlığı ve Müslüman ülke olması nedeniyle Türkiye, Bosnalılar tarafından güvenli bir ülke olarak nitelendirilmiştir. Gelenlerin büyük çoğunluğu kadın ve çocuklardır. Türkiye'ye yerleşme Bosnalı sığınmacılara yeni sorunları, bilinmeyen bir dil ve çevreyi, parasızlığı, evsizliği ve işsizliği de beraberinde getirmiştir. Sığınmacılar bu güçlüklerin çözümünde öncelikli olarak akrabaların, resmi kuruluşların ve derneklerin yardımlarıyla çözülmeye çalışılmıştır. Gelen göçmen grubunun birçoğunun kalifiye iş grubundan olmaları ve Türkiye'de kendi statülerine uygun iş bulamamaları önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır[671]. 1996 yılında imzalanan Dayton Antlaşması ile barış kısmen sağlanmış, sorunlar halledilmeden sadece ABD'nin her iki tarafa yaptığı baskı neticesi geçici olarak dondurulmuştur. Bunun üzerine Avrupa'nın diğer ülkelerine göç etmiş olan Boşnaklar gibi Türkiye'ye gelenler de Bosna-Hersek'e geri dönmüşlerdir.

1999 yılında ise Yugoslavya Ordusu'nun Kosova'ya girmesi üzerine çıkan savaşlarda çok sayıda Arnavut ve Türk göçmen Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'de akrabası olmayanlar Kırklareli Misafirhanesi'nde kalmışlar, ancak gelenlerin büyük çoğunluğu İstanbul, Bursa gibi şehirlerdeki akrabalarının yanında barınmışlardır. Geçici olarak da gelen bu insanlara Yugoslavya'dan daha önceden göç etmiş insanların kurdukları dernekler büyük yardımlarda bulunmuştur. Bunlardan 1950'de İstanbul'da kurulmuş olan Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği en önde gelenidir. Kosovalılar Kültür ve Dayanışma Derneği, Priştineliler Kültür ve Dayanışma Derneği, Türk-Arnavut Kardeşliği Derneği de gelen göçmenlere çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Ancak bu göçmenlerin büyük bir çoğunluğu savaşın bitmesi ve ABD, Almanya, Fransa vb. ülkelerin askerlerinin bölgeyi denetim altına alıp güvenliği sağlamalarından sonra geriye dönmüştür.

---

[671] *a.g.e.*, s. 243-252.

Mart-Nisan 2001 tarihinde Makedonya'da başlayan ve Haziran 2001'de devam eden olaylar sonucunda Makedonya Ordusu'nun Kalkandelen ve Kumanova şehir ve köyleri çevresinde Arnavutlara karşı giriştiği askeri harekatlar neticesi, Arnavut ve Türk bir kısım göçmen Türkiye'ye gelmiştir.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi 1990'lı yılların sonrasında, Eski Yugoslavya cumhuriyetleri içinde meydana gelen en ufak bir baskı, savaş ya da huzursuzluk neticesi, Türkler ve ortak kültürü yıllarca paylaştığımız Müslüman ve akraba topluluklar kendilerine sığınılacak ülke olarak Türkiye'yi görmektedirler. Ancak bunların büyük bir kısmı gerek savaşın bitmesi ve gerekse Türkiye'deki hayat şartlarının ağırlığı sebebiyle Türkiye'de daimi olarak kalmayı düşünmemiş ve geri dönmüşlerdir.

4- ROMANYA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLER

Cumhuriyet döneminde Romanya'dan önemli miktarda Türk nüfus da göç etmiştir. 1923-1938 döneminde Romanya'dan 75.771 iskânlı ve 38.009'u serbest olmak üzere toplam 113.710 Romanya'lı Türk, Türkiye'ye göç etmiştir.

Bu tarihten sonra göçler kısmen azalmış ise de 1939-1960 yılları arasında da 3.576'sı iskânlı, 4.055'i serbest olmak üzere toplam 7.631 göçmen gelmiştir[672].

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bükreş Büyükelçiliği esnasında Romen Hükümeti ile 4 Eylül 1936'da *Dobruca'daki Türk ahalinin Türkiye'ye Göçmesini Düzenleyen Anlaşma*'yı imza etmiştir. Bu anlaşmaya göre Dobruca'nın dört sancağında yaşayan Türkler, beş yıl içinde Türkiye'ye tamamen göçürülmüş olacaktı. Fakat anlaşmanın üçüncü yılında II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine süreç akim kalmış ve tamamen uygulanamamıştır. Bununla birlikte 1935-1940 yılları arasında Dobruca'nın

[672] H. Eren, a.g.m., s. 381.

dört sancağından göçen Türklerin sayısı 64.570 kişidir. II. Dünya Savaşı'ndan 1966'ya kadar Romanya'dan Türkiye'ye göç yok denecek kadar azdır. 1966 öncesinde yapılan nüfus sayımlarına göre Kuzey Dobruca'nın iki sancağında 36.000 kadar Türk nüfus yaşamaktadır. [673].

19 Mayıs 1938 tarihli bir İngiliz Arşiv Belgesinde, Romanya-Türkiye ilişkileri ve bunun göçe olan etkisi şu şekilde anlatılmaktadır.

"*Türkiye-Romanya ilişkileri, zorlamaya rağmen istenilen düzeyde değildi. Romanya'nın, Türkiye'nin Balkan ülkelerini mevcut durumu muhafaza esas alınarak bir siyasi anlaşmalar zinciri ile birleştirmek isteğine karşılık vermesi nedeniyle, 1933 yılında en iyi seviyesine yükseldi.*

Titulesco, Ekim ayında Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı ile bir Dostluk, Saldırmazlık, Tahkim ve Uzlaşma Antlaşması imzaladığında, çoşkulu bir şekilde karşılandı.

Şubat 1934 tarihinde Balkan Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren Türkiye ve Romanya ilişkileri çok iyi düzeyde kaldı ve birbirlerinin düşüncelerine saygı ve dostça yaklaşımlarının sonuncusu 1938 baharında Kral Karol'un İstanbul'u ziyareti gibi birçok ziyaretler gösterdiler. Binlerce Müslüman Türk'ün Romanya'dan Türkiye'ye göçü Türk yetkililerince teşvik edildi ve Romanya Hükümeti'nce de gerekli kolaylık sağlandı"[674].

Bir İngiliz belgesinde, yapılan göçlerle ilgili, Eski Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın açıklamalarına dayanılarak, özet bilgi sunulmaktadır. Buna göre 1935 yılında 28.557 Romanyalı Türk Türkiye'ye göç etmiş ve Trakya'ya iskân edilmiştir. Yine 1936'da Türkiye'ye gelen 31.945 göçmenden 20.114'ü Romanya'dandı. Gelenler Türkiye'nin 15'i aşkın iline dağıtılmış ve bu göçmenler için Trakya'da 4.118, Kocaeli'nde 808 ve diğer illerde 418 konut inşa edilmişti. Türk hükümeti göçmenlerin

[673] Müstecib Ulküsal, "Tarih Boyunca Türk Göçleri (Kınm'dan ve Dobruca'dan)", *Türk Dünyası Dergisi, Sayı 1*, İstanbul Şubat, Mart, Nisan 1966, s.24.

[674] Karakuş, *-a.g.e.*, s. 44.

Köstence'den nakil masraflarının tümünü karşılamış, onlara sadece öküz ve saban vermemiş , geçimleri için tahıl ekmeleri tohumlar ve çiftçilik için toprak da sağlamıştı. Ayrıca esnafa iş hayatına atılabilmeleri için sermaye verilmişti. Hem esnafa hem de çiftçilere bedava sağlık hizmeti verilmişti.

Ayrıca 1937 yılında da 15.000'i Romanya'dan olmak üzere toplam 25.000 göçmenin Türkiye'ye geleceği ve bunların 15.000'inin Trakya, geri kalanının ise Ege sahilleriyle İç Anadolu bölgesine dağıtılacağı bildiriliyordu. Bu yıllarda Balkan ülkelerinden gelip yerleştirilen yaklaşık 120.000 göçmene bir gazete haberine dayanılarak 8.500.000 TL harcandığı belirtilmekteydi[675].

1959'da kaleme alınan bir esere göre Romanya Türkleri Köstence, Pazarcık vs. yerlerde ikamet etmekte ve 500.000 civarında nüfusa sahip bulunmaktaydılar. Türk Kurtuluş Savaşı'na 20 Milyon Türk Lirası toplayıp yardım ettikleri belirtilmektedir[676].

Romanya'da Türk nüfusun göç etmesinde, özellikle Cumhuriyetin ilk döneminde Türk Büyükelçiliği ve konsoloslukların, Romanya hükümetleri nezdinde teşebbüsleri sonrasında Türklere uygulanan baskılar neticesi Türklerin göçü de gerçekleşmekteydi. Türk elçilik ve konsoloslukları Türkiye'de gerçekleştirilen inkılapların aynısını orada da gerçekleştirmek istediklerinden yaptıkları faaliyetlerle Türklerin ikiye hatta üçe ayrılmalarına sebebiyet verdikleri iddia edilmekteydi. Milli hudutların haricindeki milli camialar milli bütünlüklerini milli örf, tarih ve mazi sevgisi ile yaşatabilmekteydiler. Bu yüzden Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Romanya Türkleri Osmanlıca hurufat kullanan, dinine ve mazisine bağlı muhafazakar bir hayat sürdürmekteydi.

Büyükelçilik ve konsolosluklarımızın buradaki Müslüman Türkler üzerinde hukuki haklara sahip müftülerin mutlak otori-

---

[675] 28 Aralık 1937 tarihli İngiltere Ankara Büyükelçilik Raporu. Nakleden: E. Karakuş, *a.g.e.*, Ek K-1.

[676] Ahmet Aydınlı, *Türkiye'deki Göçmenler ve Şemsettin Günaltay'a Cevap*, İstanbul 1959, s. 6.

telerinin kırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunarak resmi tatillerini cumadan pazara alınması, Latince alfabeye geçilmesi, kıyafet yönünden Romenlere benzenilmesi vb. yönünde baskılarda bulunuyorlardı. Bu tutuma direniş gösterenler ve hatta sadece bu meseleleri konuşanların bile kara listeye alınarak daha sonraki yıllarda Türkiye'ye göçüne izin verilmediği iddia edilmiştir.[677].

1991'den sonra Romanya'dan 15.000 civarında Türk'ün turist vizesiyle Türkiye'ye gelip yerleştikleri tahmin edilmektedir[678].

[677] Aydınlı, *a.g.e.*, s. 6-11.

[678] Baydar, a.g.m., s. 1769.

NETİCE

Osmanlı Devleti, Orhan Bey zamanında 1346 yılında Gelibolu'daki Çimpi Kalesi'nin alınıp Rumeli'ye adım atılmasından sonra 17. Asra kadar sürekli fetihlerle büyümüştü. Bu büyüme esnasında Anadolu'daki Türk nüfusun önemli bir kısmı da Balkanlara yerleştirilmiş oluyordu. Fakat bu büyüme ilk defa 1689'da Üsküp gibi Türk ve Müslüman nüfusun yoğunlukta bulunduğu bir şehrin yakılıp halkının göçmen durumuna düşmesiyle durdu ve Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru bir göç süreci de başlamış oldu. Üç yüz yıldır yaşanan göçün en önemli sebepleri arasında Türk ve Müslüman unsurlara karşı yöneltilen akla hayale gelmeyecek mezalimler, dini baskı ve zulümler ve bölge Hıristiyanlarının, göç edecek muhacirlerin mal, mülk, çiftlik, tarla, hayvan kısaca her şeylerine sahip çıkma isteği sayılabilir.

Özellikle 1800'lü yıllara kadar yavaş ama sürekli bir şekilde seyreden göç akımı Mora'daki 1821 Yunan Ayaklanması'yla sistematik bir etnik soykırım şekline dönüştü. Bu ayaklanma neticesinde 25.000 kadar Müslüman kıyımdan geçirilmiş ve bu daha sonraki mezalimler için de bir metot teşkil etmişti. Mezalim ve göç 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde zirveye çıktı. Yarım milyondan fazla Müslüman bu savaş neticesinde Rus ve Bulgarlar tarafından katledildi. 1.250.000 kadar insan da yerinden yurdundan olup göç etmek zorunda kaldı.

Devlet, bu göçmenleri belli bir siyaset dahilinde Makedonya ve Batı Trakya bölgelerine ve Edirne ile Batı Anadolu'ya yerleştirdi. Böylece, özellikle buradaki Türk oranı, savaşlar öncesindeki orana göre, ezici bir çoğunluk gösterdi. Devletin göçmenlere muhtelif yardımlarda bulunarak belirli muafiyetler tanıması sayesinde dinamik olan bu insanlar daha sonraki savaşlarda devletin asker potansiyelini karşılamada önemli bir kaynak oluşturdular.

Balkan Harbi'nden sonra da yaşananlar da aşağı yukarı aynıdır. 1911 yılında Osmanlının Rumeli'deki Müslüman nüfusu 2.315.000 idi. Savaş neticesinde ise yaklaşık 600.000 kişi katledilmiş ya da soğuk, hastalık ve açlıktan göç yollarında can vermişti. Balkan Harbi'nden I. Dünya Savaşı'nın başına kadar 300.000-400.000 kadar muhacir de Anadolu ya göç ederek iskân edilmişti.

Bu arada Balkan Savaşları'ndan sonra başa geçen İttihad ve Terakki önderlerinin içinde bulunduğu Osmanlı hükümetleri de Türk ve Müslüman unsuru belli bölgelerde iskân siyasetini sürdürdü. Özellikle gelen muhacirlerin üçte ikisi Edirne ve Aydın vilayetlerine iskân edildi. Kalan miktar ise Hüdavendigar, Karesi, Sivas, Ankara, Adana Konya, Biga, Canik gibi Anadolu'nun muhtelif vilayet ve sancaklarına iskân edildiler. Trakya'daki Rum ve Bulgar nüfusun bir kısmı ise stratejik sebeplerle göç etmek zorunda bırakıldı. 1914 senesinde ise Yunanistan'ın ele geçirdiği yerlerdeki Türkleri göç ettirmesi üzerine Babıâli buna tarihte ilk defa anında aynı yoğunluk ile karşılık vererek Trakya ve Batı Anadolu Rumlarını el altından ürküterek, fakat herhangi bir öldürme olayı meydana getirmeden göç ettirdi. Tabi bu durum Anadolu ve Trakya'yı kendi hinterlandında gören Yunanlıların Rumluk ideallerine uygun düşmedi. Sonuçta Yunanlılar geri adım attılar ve Yunanistan'ın sahip bulunduğu Makedonya kısmındaki Türkler ile Trakya ve Batı Anadolu'daki nüfus mübadele anlaşması yapıldı. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu olay tam gerçekleşemedi.

Gerek boşalan Gayrimüslim köylerine, gerek yeni kurulan muhacir köylerine ve diğer yerleşik Müslümanlar yanına iskân edilen bu Türk ve Müslüman nüfus, Anadolu'nun Türk nüfus oranını daha da arttırdı ve İstiklal Harbi'ne giden süreçte milli bir Türk devletinin temellerinin de atılmasına katkıda bulundu. Ekonomik ve askerî açıdan gerekli olan potansiyel insan gücü açısından yıllardır savaşlarla azalan Anadolu nüfusu güçlenmiş oldu.

Balkan Harbi öncesinde Devlet karşılaştığı muhacir problemlerini idari teşkilatında bulunan Dahiliye Nezareti'ne bağlı Muhacirin İdaresi ile yürütmekteydi. Bu idarenin tam manasıyla ihtiyacı karşılayamaması üzerine, 1913 sonlarında teşkilat yapısı değiştirilip yeni ilave müdüriyetler ve imkanlarla Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur. Buna göre her vilayette bir iskân memuru ya da müdür ve memurları bulunacaktı. Ayrıca vilayetler bünyelerinde İskân-ı Muhacirin Komisyonu kurmakla mükelleftiler. Kısacası merkez ve taşra teşkilatıyla idari birimlerdeki en yüksek mülki amirler olan valiler, kaymakamlar dahil olmak üzere doktorundan mühendisine yüksek dereceli her memur muhacirlerin iskân meselesinde fahri olarak görev almışlardı. Ayrıca 13 Mayıs 1913 tarihindeki padişah iradesi ile çıkarılan *İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi*'yle Devlet muhacir işlerini daha düzenli bir halde yürütme gayesinde olmuştur. Yine bu komisyonlar önce geçici olarak iskân ettikleri muhacirleri daimi iskân yerlerine sevk etmiş, arazi, ev, hayvan, tohumluk zahire gibi gerekli şeyleri de bu muhacirlere zimmetleyerek vermişlerdi. İmkan dahilinde devlet kadrolarında bulunan boşluklar nispetinde muhacirler çeşitli memuriyetlere yerleştirilmiş ya da vasıfsız muhacirlere bir takım beceriler ve meslekler kazandırılmaya çalışılmıştır.

Devlet, her şeylerini kaybetmiş olarak gelen muhacir kitlesini iki yıl malî vergilerden, altı yıl da askerlikten muaf tutmuştu. Ayrıca daha sonra çıkartılan *Muhacirine Arazi ve Emlak Tevziine dair Talimatname* ile muhacirlere arazi ve emlakın nasıl dağıtılacağı belirlenmişti. Keza Gayrimüslimlerden kalan bağ, zeytinlik, portakallık, limonluk gibi çoğunlukla özel bilgi gerektiren

tarım sektöründe de devlet dağıtılacak bu arazilerde nasıl ve ne şartlarda tarım yapılacağını bu talimatname maddelerinde belirlemişti. Gayrimüslim nüfusun gitmesiyle iktisadî alanlarda beliren boşluk bu şekilde kapatılmaya çalışılmıştır.

Ancak hedef ile varılan noktalar farklı olmuş ve bu nizamnamelerde devletin istediği başarıya ulaşamadığı ve birçok muhacirin kalıcı iskân meselesinde birtakım zorluklar çekildiği anlaşılmaktadır. Devletin kadastro meselesini tam olarak halledememesi sebebiyle muhacirlere verilen memleketteki boş topraklara daima fuzuli müdahaleler ile yerleşik halkın bir takım talepleri neticesinde iskân işinde gereken hedefe varılamıyordu. Nispeten devlete ait çiftliklere iskân edilen muhacirler bu sıkıntıları yaşamıyordu.

İskân mahallerinde yerleşik halk ile muhacirler arasında görülen huzursuzluklar da Devlet'çe halledilmeye çalışılıyordu. Özellikle Gayrimüslim nüfusun bulunduğu topraklarda yapılan iskân, onların birtakım şikayetlerine sebep olmaktaydı. Mahalli memurların hatalı iskân politikalarıyla zaman zaman yaptıkları hatalar dışında genelde, Gayrimüslimlerin muhacirler ile olan ilişkilerindeki şikayetleri abartarak vermeleri devletin gözünden kaçmıyordu. Yine de genel de Gayrimüslim tebaanın hukukuna bir zarar gelmiş ise devlet bu yanlışı düzeltmeye gayret sarfetmekteydi.

Muhacirlere Devlet tarafından yapılan yardımlar ve verilen muafiyetlerin kıskanılması yerleşik Müslüman nüfusun haklı haksız bir takım şikayetlerine de sebep olmaktaydı. Bu süreçte muhacirlere de yerleşik halk tarafından bir takım zararlar verilmekteydi. Aynı durum Muhacirlerin bulundukları yerin örf adetlerine gösterecekleri uyum süreci geçinceye kadar bir takım sorunların kaynağını teşkil etmelerinde de görülmekteydi.

Bu dönemde Devletin gerek maddî yetersizlikler, gerekse yapısındaki bozulmalar mahalli memurların beceriksizlikleri de iskân konusunda karşılaşılan problemlerin sebebiydi. Rumeli'den göç meselesinde devlet bir ikilem yaşamaktaydı. Göçü kabul etse, bu Rumeli'deki Türk ve Müslüman varlığının sona

ermesi demekti. Kabul etmese mezalimle karşılaşan Rumeli Müslümanları yok olacaklardı. Sonuçta askerî ve ekonomik açıdan güçsüz olan Osmanlı devleti dindaş ve ırkdaşlarını yerinde sabitleyemedi ve böylece Rumeli de büyük oranda boşalmış oldu. Osmanlı Devleti kaybettiği topraklarda (Batı Trakya Türk Devleti'nin kuruluşundaki silahlı direniş örgütlenmesi gibi istisnalar dışında) yer altı direniş örgütü örgütleyemediğinden, ayrıca Gayrimüslimlerin tepkilerinin katliama varacağını hesaplayamayan Müslüman halkın da kendilerini koruyacak tedbirleri almaması neticesinde bölge Müslümanları büyük katliamlarla karşı karşıya kaldılar.

İttihad ve Terakki'nin Gayrimüslim unsurları göç ettirme ve mübadele siyasetinin, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de Türk-Yunan mübadelesiyle devam ettiğini ve milli devlete uzanan yolda İttihad Terakki'den Türkiye Cumhuriyeti'ne, bu konudaki ana siyasetin değişmediği görüşünü taşımaktayız. Yani imparatorluk bakiyesi çokuluslu devlet modelinden, ulus devlet modeline bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bununla birlikte savaşlar neticesinde azalan Türk nüfusu eski imparatorluk hinterlandından gelen Arnavut, Boşnak, Pomak gibi Rumeli kavimleriyle Çerkez, Çeçen, Abaza gibi Kafkasya orijinli kavimlerin de milli potamız içinde kabul edilip Türkleştirildiklerini görmekteyiz. Zaten Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmek isteyenler konsolosluk ve Büyükelçiliklerimizden gelebilmek için gerekli vesikaları tamamlayıp vatandaş olabilmeleri için Türk olduğunu belirtmek zorundaydılar. 2501 sayılı vatandaşlık kanununa göre, Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin Türk olmaları şartı getirilmektedir. Buna bir örnek olarak 1930'lu yıllar ve sonrasında bir kısım Boşnak muhacirin Türkiye'ye kabul edilmeleri için önce Yugoslavya'da Türklerin yaşadığı Makedonya'ya yerleşmesi ve daha sonra konsolosluğumuzdan *Türktür* belgesini aldıktan sonra Türkiye'ye göç etmelerini verebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin tarihi mirası üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bir çok meselede olduğu gibi göç meselesini de Osmanlı'dan devralmak zorunda kalmıştı. Hatta bunu nüfus yoğunluğunu arttırmada bir politik yöntem olarak teşvik dahi

etti. Balkanlarda terk edilmek zorunda kalınan yerlerdeki oldukça büyük sayıdaki Türk'ün ülke vatandaşlığına tekrar girmesi için her türlü gayret gösterildi. Hatta bu durum bir İngiliz elçilik raporunda, "*Osmanlılık reddedildiğinden ve Hilafet yıkıldığından beri, Türkiye'nin siyaseti Türk olmak ve Türk kazanmaktır* şeklinde geçmektedir.

Türkiye'nin *Türk* üst kimliğinde buluşan modern milletinin mayasında çok kuvvetli bir Balkanlar (Rumeli) mayası buluruz. Etnik anlamda Türk'ü, Boşnak'ı, Amavut'u, Tatar ve Pomak'ı buluşturan ve birbirlerine kenetleyerek Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk kimliğinde birleştiren ortak payda ise Müslümanlıktır. Bu anlamda Osmanlı havzası gibisinden kavramsallaştırabileceğimiz *Rumeli* Türkiye halkının büyük bölümü açısından coğrafi ve kültürel köken olarak ve de özellikle Müslümanlık zemininde tayin edici bir referans oluşturmaktadır[679].

Cumhuriyet dönemindeki en önemli göç hadisesi olan 1924 mübadelesinde, göçmen meseleleri ile Mübadele ve İmar İskân Vekaleti müstakil olarak ilgilenmiş ve daha sonra mübadelenin sona ermesiyle bakanlık lağvedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sonraki yıllarında göçmen işleriyle Toprak İskân Genel Müdürlüğü ilgilenmekteydi. Bu müdürlük önceleri Sıhhıye Vekaleti, daha sonra Tarım Bakanlığı ve İmar ve İskân Bakanlığı'na bağlı olarak görev yapmıştır. Son yıllarda ise göçmenler ile ilgili bir yoğunluk söz konusu olduğunda, sorumluluk bir Devlet Bakanlığı üzerine verilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ndeki Rumeli'den göç hareketlerini inceleyecek olursak nüfus itibarıyla en fazla göç Bulgaristan'dan gerçekleşmiştir. Daha sonra sırasıyla Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya gelmektedir. Yaptığımız tespitlere göre yaklaşık olarak, Bulgaristan'dan 850.000, Yunanistan'dan 500.000, Yugoslavya'dan 300.000, Romanya'dan ise 140.000 civarında insan Türkiye'ye göç etmiştir. Böylece Cumhuriyet dönemindeki kayıtlara geçen ve tahmini olarak ilave edilen

[679] Cengiz Çandar, "Türklük, Milliyetçilik, Osmanlı Havzası (Rumeli ya da Balkanlar), *Yeni Türkiye Dergisi No:16, Türk Dünyası Özel Sayısı*, İstanbul 1997, s. 1737.

rakamlara göre, Rumeli'den gelen göçmen sayısı 1.800.000 civarındadır. 1992'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan ve 1999'da Kosova'da ortaya çıkan Sırp zulmü ve 2001 Makedonya olayları neticesinde de Türkiye'ye bir kısım göçler olmuştur.

Ancak üç yüz yıllık göç tarihi incelendiğinde Rumeli'den Anadolu'ya iskân edilen ve kendi imkanlarıyla yerleştirilen insanların ve onlardan neşet edilen nesiller hesap edildiğinde Türkiye'nin 1/5'i kadar nüfusunun Rumeli kökenli olduğu varsayımımızı ileri sürebiliriz. Kuşkusuz köy, kasaba ve şehirlerde yapılacak bir demografi araştırması bu sayıyı daha kesin oranda neticelendirebilir. Ancak neredeyse tüm Trakya bölgesi, büyük ölçüde Marmara ve Ege Bölgeleri, kısmen Akdeniz ve İç Anadolu, Doğu Karadeniz bölgeleri ve çok az da olsa Batı Karadeniz ile Doğu Anadolu bölgelerinde de göçmen köyleri vardır. Bu durumda sayımızın gerçeğe yaklaşma ihtimali epey fazladır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet politikasında, göçü teşvik eden bir politika vardır. Özellikle Atatürk devrinde 1923-1938 tarihleri arasında ve çok partili hayata geçişten sonraki ilk Demokrat Parti iktidarı olan 1950 yılından günümüze kadar, göçlerin miktarındaki artışlar dikkat çekicidir. Göçmenler genellikle, azınlık olarak Balkan ülkelerinde çektikleri acılar yüzünden, devlete bağlı olmaktadırlar. Bu, Devletin cumhuriyete bağlı nesiller yetiştirme politikasıyla bire bir örtüşmektedir. Yine azınlık psikolojisi ve eziklik duygusu ile birleştiğinde, geldikleri şehirlerde tutunmak için göçmenlerin çok çalıştıkları ve kısa süre içinde kimseye muhtaç olmadan kendilerine yeterli hale geldikleri görülmektedir.

Türkiye'ye göçmenleri kabul eden iktidar partileri, göçmenleri tabii oy potansiyelleri olarak görmekte ve ilk seçimde de bunun ödülünü görebilmektedir. Göçmenlerin belli sürelerdeki vergi ve askerlik muafiyetlerinden sonra, Devletin potansiyel asker gücünü oluşturmada (özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki erkek nüfus azlığında bu oran dikkat çekici oranda yüksektir) ve tarım, sanayi ve diğer sektörlerdeki milli gelirin arttırılmasında büyük katkıları olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyolojik olarak göçmenler ile yerli halkın aralarında uyum güçlüklerine ve politik görüş farklılıklarına da rastlanmaktadır. Özellikle küçük kasabalarda ve yerli ile göçmen unsurun birlikte yaşadığı köylerde belediye başkanı ve muhtar seçimi gibi meselelerde kemikleşme ve kutuplaşmalar görülmektedir. Sivas'ın Şuşehri ilçesinde, mübadil göçmenlerin nüfusun yaklaşık olarak 1/3'ünü oluşturduğu ve her seçimde yerli-göçmen rekabeti yaşandığını bilmekteyiz.

Bu arada göçmenlerin yerleştirildikleri bölgelerde, toplu olarak kalabilmişler ise kültürlerini devam ettirdiklerini, serpiştirme usulünde iskân edilmişler ise kısa bir müddet sonra yerli halkla karıştıkları görülmektedir. Ayrıca zaman geçtikçe göçmenlik kültürel kimlik olarak ortadan kalkabilmektedir. Mesela 1878 göçmenleri, 1924 mübadele göçmenlerini mukayese ederken kendilerini yerli, gelenleri ise muhacir olarak görmekteydiler.

Şehirlerde yaşayanların örf, adet ve cemaat bilinçleri ise en çok üçüncü nesilde gitgide kaybolmakta ve sadece göçmen olduklarını söyleyebilmekte, ancak dedelerinin hangi şehir ve köyden geldiklerini çoğunlukla unutabilmektedirler. 1924 Yunanistan ve 1930 Yugoslavya göçmenlerinin özellikle şehirlerde iskân edilen torunlarıyla yaptığımız sohbetlerde bu duruma çoğunlukla rastladık.

Göçmenler ile ilgilenen devlet birimlerindeki disiplinsizlik, boşvermişlik, bilgisizlik ve bu işlerin başında devamlı surette bulunması gereken memur ve amir kadrolarının sürekli olarak değiştirilmesi takip edilen politikalarda genellikle istikrarsızlık doğurmaktadır. Bu konuda Yunanistan için bir örnek verecek olursak, Batı Trakya'da Türkler ile ilgilenen devlet görevlileri, okul müfettişleri vb. kişilerin 35-40 yıldır aynı adamlar olduğunu söylemememizin yeterli bir delil olacağı kanaatindeyiz.

Netice de Balkan ülkelerinden göç halen sürmekte ve kesileceğe benzememektedir. Göç meselesinde ülkemizde yeterince ilmi çalışmalar yapılmamakta ve Devlet'in de bu konuda esaslı politikalar üretemediği görülmektedir. Devlet tarafından yapıl-

ması gereken en önemli işin, ilmî çalışmalar ışığında göçü durdurarak soydaş ve dindaşlarımızı, bulundukları ülkelerde rahat etmesini sağlayacak kapsamlı politikalar geliştirmesi olmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti Balkanlar ile ilgilendiğini gösterir ve oradaki Türk ve Müslüman unsurları barış zamanında himaye edici politikalar uygular ve onların ekonomik, kültürel, siyasi örgütlenme vb. hususlarda gelişmesini sağlayabilirse, göçün kısmen azalabileceği düşüncesindeyiz.

EKLER

EK: 1 İskân-ı Muhâcirîn Nizâmnâmesi

Muhacirînin Suret-i Kabûlü

. Madde 1: Muhâcirîn kabulü ve tayin-i mahall ve suret-i iskânları hükümet-i seniyyenin yed-i ihtiyârındadır. Usul-i mahsusası dairesinde teba'iyyet-i Osmaniyeyi ihrâz etmeyen muhâcirîn kabul ve iskân olunamaz.

Madde 2: Muhâcirîn iki kısımdır. Birincisi hükümet-i metbû'alarından istihsal-i me'zûniyetle terk-i teba'iyyet ederek gelenler, ikincisi mülteci olarak gelüp de teba'iyyet-i Osmaniyeye dahil olmak istid'âsında bulunanlardan hükümetce muhâcir sıfatıyla kabulüne karar verilenlerdir.

Madde 3: Birinci kısım muhâcirîn hicrete hazır olduklarını, bulundukları mahallerdeki memurîn-i Osmaniye vasıtasıyla evvelce Dahiliye Nezâreti'ne bildirüp hükümet-i seniyye tarafından verilecek cevab ve karara tevfik-i hareket edeceklerdir. Bunlar hükümetce kabulleri cihetine gidildiği halde hükümet-i metbû'alarından istihsâl-i me'zûniyetle terk-i tâbi'iyyet eylediklerini mübeyyin evrakı hükümet-i seniyyeye gönderilmek üzere memurîn-i Osmaniyeye teslim etmekle mükellefdirler. Bu mükellefiyeti icra edenler tayin ve kendilerine tebliğ olunacak mahalle azimet ederler ve doğrudan doğruya tescîl ve iskân olunurlar.

Madde 4: Mültecilerden muhâcir sıfatıyla kabulleri istid'âsında bulunanlar muhâcirîn idaresince muvakkaten kabul ve münasib mahallere sevk olunarak lede'l-hâce haklarında hükümetce icra olunacak tahkikat neticesine göre kabule şayan görülürse bi't-tescîl tâbi'iyyet-i Osmaniyeye idhal ile iskân edilirler.

Madde 5: Muhâcir olarak kabul edilecek olanlar kendileriyle zevcelerinin ve evlad-ı sıgârının tâbi'iyyet-i Osmaniyeyi kabul eylediklerine ve bir daha tâbi'iyyet-i sâbıkalarına rücû' etmeyeceklerine dair o bâbdaki istid'âlarıyla beraber ale'l-usul taahhüd senedi i'tâ eyleyeceklerdir.

Madde 6: Kabul edilen muhâcirîn kendilerine tahsis olunan mahallere azîmetle sâkin olmağla mecburdurlar. Ancak gösterilen mahalle gitmeyüp de kendi paralarıyla arazi mübâya'a ederek diğer mahalde akrabası olan yerlerde tavattun talebinde bulunanlardan is'âf istid'âlarında hükümetce mahzur olmadığı takdirde bir gûnâ mu'âvenet-i iskâniyye talebinde bulunmayacaklarına dair ayruca senedât ahzından sonra bunların arzu etdikleri mahalle azîmetlerine müsaade olunur.

Madde 7: Kabul edilen muhâcirîn içinde tâbi'iyyet-i ecnebiyye iddiasında bulunanlar her halde haklarında ıskât-ı tâbi'iyyet muamelesi icra olunarak Memâlik-i Osmaniye'den ihrac edilürler. Bunlardan mazhar-ı mu'âvenet olanlara tahsis edilen emlâk ve arazi ve eşya istirdâd olundukdan sonra vuku bulan masârıf-ı saire dahi kendilerine kalacak emvâle bi'l-müracaa istîfâ olunur.

Madde 8: Memâlik-i Osmaniye'nin mümtaz veya muhtâriyet idareyi hâiz aksâmından diğer cihetlerine nakl-i mekân edecekler hakkında hükümetce müttehaz mukarrerâta tevfik-i muamele olunur.

Vezâif

Madde 9: Muhâcirîn muamelât-ı umumiyesi Dahiliye Nezâreti'ne merbût Muhâcirîn Müdiriyeti'nce idare olunur. Bu müdiriyetin vazifesi talimatnâme ile muayyendir.

Madde 10: Muamelât-ı iskâniyesi kesîr olan vilayâtda bir muhâcirîn müdür veya memuru ile bir kâtibden mürekkeb ve Muhâcirîn Müdiriyetine merbût bir idare şubesi teşkil veya bunlardan yalnız biri tefvîz edilir.

Madde 11: Muamelât-ı iskâniyesi kesîr olan vilayâta tayin olunacak muhâcirîn müdür ve memurları mesbûku'l-hademe kaymakamlar meyânında Dahiliye Nezâreti'nce intihab ve memuriyeti bâ-irade-i seniyye icra olunur. Kâtib vesair memurîn-i muvakkate bu memurun inhâsıyla İskân-ı Muhâcirîn Komisyonlarınca tayin olunur.

Madde 12: Her vilayet ve müstakil livâlarda vali ve mutasarrıfların riyâsetleri altında defterdâr ve muhasebeci ile Meclis-i İdare ve Belediye azasından birer veya ikişer zatdan ve Defter-i Hakanî ve Ziraat ve Sıhhiye müdürlerinden ve Nâfi'a sermühendisinden ve hükümet tabibi bulunmayan yerlerde Belediye tabibinden mürekkeb birer İskân-ı Muhâcirîn Komisyonu vardır.

Madde 13: Mülhak liva ve kazalarda teşkiline vilayet komisyonunca lüzum gösterilecek şubeler mutasarrıf veya kaymakamların riyâsetleri tahtında olmak üzere yine bu suretle zevât-ı münasibeden teşkil olunur.

Madde 14: İskân-ı Muhâcirîn Komisyonu riyâsetiyle azalığı bir hidmet-i fahriyyedir. Fakat iskân veya sair muhâcirîn muamelâtına memuren komisyonlarca harice i'zâmlarına lüzum gösterilecek zevâta harcırâh karamâmesine tevfîkan muhâcirîn tahsisatından yevmiye veya harcırâh verilir.

Madde 15: Muhâcirlerin muvakkaten iâşesi ve sevk ve iskânı ve bunlara verilecek arazinin taksimi ve lede'l-hâce mebânî inşası ve vilayete muhavvel tahsisatın hüsn-i idare ve sarfı ve vilayet dahilinde şerâit-i iskâniyyeyi hâiz arazi taharrîsi ve'l-hâsıl iskân-ı muhâcirîne müteferri' hususât hakkında mukarrerât ittihâzı İskân-ı Muhâcirîn Komisyonlarının vazifesidir. Bi'l-umum sarfiyat vilayât ve müstakil livâ komisyonlarının karar ve havalesiyle icra olunur.

Madde 16: Vilayât muhâcirîn memurlarının vezâifi talimatnâme ile muayyen olup İskân-ı Muhâcirîn Komisyonlarında aza-yı tabi'iyye olarak bulunurlar ve komisyonlar mukarrerâtının tamamî-i icrasından mesuldürler.

Madde 17: Muhâcirîne aid umûr-ı tahririyye ve hesabiyye kaza ve livâ ve vilayetin heyet-i mâliye ve tahririyyesinden münasib memurlar tefrîk olunur.

Madde 18: Muamelât-ı iskâniyyenin tekessürü ve toptan inşaat vukuu gibi ahvâlde vilayât komisyonları kararıyla Dahiliye Nezâreti'nden alınan tahsisat ve me'zûniyet üzerine münasib yevmiyye ile memurîn-i muvakkate istihdâmı câizdir. Dersaadet'de bu yolda yevmiye i'tâsı ve muvakkat memur istihdâmı Muhâcirîn Müdiriyeti'nin müzekkeresi üzerine Dahiliye Nezâreti'nin emir ve işaretine mütevakkıfdır.

Madde 19: Muhâcirîn sevk ve iskânı muamelâtında jandarma ve lüzumu halinde polis memurları istihdâm olunur.

Madde 20: Muhâcirîn tahsisâtından vuku bulacak sarfiyât zîri komisyonlar tarafından musaddak evrak ve senedât üzerine mal sanduklarınca icra olunur. Ve her üç ayda bir kere masârıf cedvelleri zîri komisyonca musaddak olduğu halde muhâcirîn müdür veya memurları ve bulunmayan yerlerde komisyonlar tarafından muhâcirîn müdüriyetine gönderilir.

Suret-i İskân

Madde 21: Dersaadet'de muhâcirîn müdiriyeti ve taşrada muhâcirîn komisyonları gelen muhâcirîni vürûdları anında taht-ı nezâretlerine alarak muvakkaten mahall-i münasibeye yerleştireceklerdir.

Madde 22: Muhâcirîn yegân yegân hükümet veya belediye etibbâsı tarafından muayene olunarak ilel-i sâriye ile malûl olanlar bi't-tefrîk en yakın hastahaneye nakil ve tedavi olunur.

Madde 23: Muhâcirîn idare ve komisyonlarının vazife-i esasiyyesi muhâcirîni iskândan ibaret olmasıyla zaruret

olmadıkca iaşe için masraf ihtiyâr edilmeyecek ve bunlardan istitâ'at-ı bedeniyyesi olanlara sevk ve iskân zamanına kadar iş bulup yevmiyye kazanmağa komisyonlarca delâlet edilecektir. Zaruret-i iâşe mess eden muhâcirînin oniki yaşına kadar olanlarına yevmiye yarımşar ve daha yukarı yaşda bulunanlara birer kıyye ekmek veya bedeli verilir ve kışın ihtiyaca göre zaruret mikdarınca odun veya kömür i'tâ olunur.

Madde 24: Komisyonlar ma'rifetiyle muhâcirînin her hanesine nüfus ve arazinin kuvve-i inbâtiyyesi nazar-ı dikkate alınarak derece-i kifayede arazi-i tefrîk ve aile reisi namına muvakkat senedle teslim olunur. Her halde verilecek arazinin ihtiyac ile mütenâsib olmasına komisyonlarca itina edilecekdir.

Madde 25: Muhâcirîne tahsis olunan arazi meccânen tefvîz olunamayacak aksâmdan ise bedeli hazinece uzun vadeli taksidler ile tahsil olunabilir.

Madde 26: Komisyonlarca iskân edilecek muhâcirîne Dahiliye Nezâreti'nce ta'mîm edilen plana tatbikan bir hane inşa ve iki re's çift hayvanıyla tarz-ı cedîd âlât-ı zira'iyye ve tohumluk zahire iştirâ olunduğu takdirde bunların hasıl-ı nakdîsi kefâlet-i müteselsile usulüyle karyece kefâlete rabt ve hazinece aile reisine zimmet kayd olunup uzun vadeli taksidlerle bilâhare istirdâd olunmak meşrûtdur.

Madde 27: Yeni bir karye teşkîl edecek suretde bir mahalle toplu muhâcir iskân edildiği takdirde inşası lazım gelen cami-i şerif ile mekteb binası ve çeşme için ihtiyâr olunacak masraf ve lede'l-hâce köy namına alınacak damızlık hayvan ve âlât-ı zira'iyye esmânı karye hanelerine tevzî' ve taksim olunarak her hanenin hissesine isabet eden mikdar her haneye mahsus olan zimemâtı ile birlikde hazinece âtiyen tahsil olunur.

Madde 28: Muhâcirînin tarih-i hicretlerinden itibaren altı sene tekâlîf-i askeriyeden ma'füvv olmaları hakkındaki 20 Şubat 1303 ve iskân edildikleri günden itibaren iki sene tekâlîf-i mâliyeden ma'füvv tutulmaları hakkındaki 26 Kânûn-ı Evvel 1301 tarihli irâdât-ı seniyye ahkâmı bâkîdir. Hane vesaire esmânından dolayı kendilerine zimmet kayd olunan mebâliğ

takâsitinin tahsiline ilk iki senenin faizi tekâsit-i âtiyeye zam olunmak üzere üçüncü seneden itibaren mübâşeret olunur.

Madde 29: Bir hanede ziraate kâdir erkek bulunmaz veya bulunup da alîl veya mess olur ise icara ve müzâra'a suretiyle intifâ' etmek üzere böylelerine ancak meccân kısmından arazi taharrî ve teslim olunabilir. Ve kefalet-i müteselsile ile ehl-i karyece tekeffül olunursa bedeli mevâdd-ı anîfedeki şerâit dairesinde tahsîl olunmak üzere hane dahi inşâ edilebilir.

Madde 30: Erbâb-ı sanatdan olan muhtacîn muhâcirîne şerâit-i anîfe dairesinde bir hane inşâ ve kefalet mukabilinde veya müctemi'an sâkin oldukları takdirde yekdiğere müteselsilen kefil olmak suretiyle araziye bedel-i sanatının icabâtından olan en mübrem âlât ve edevât ve kendisine asgarî olarak iktizâ eden sermaye malzemeleri komisyonca bi'l-mübâya'a kendilerine teslim olunur. Şu kadar ki bunun mikdarı hiçbir vakit iki bin guruşu tecavüz edemez.

Madde 31: Muhâcirînin vürûdunu müteâkib geldikleri yerlerin tesirât-ı iklimiyyesi ve kendilerinin ziraat veya sanatdan hangi kısmına mensub bulundukları Dahiliye Nezâreti'yle bi'l-muhabere tayin olundukdan sonra aded-i nüfuslarını ve şerâit-i iskâniyyelerini mübeyyin cedvel tanzim olunur (Muhâcirîn meyânında yekdiğerine akraba bulunanların birlikde veya yekdiğerine yakın yerlerde iskânlarına dikkat olunacakdır).

Madde 32: Bir mahalden toplu olarak gelen muhâcirlerin muntazam ve kaide-i sıhhiyeye muvafık bir karye teşkîliyle iskânı temin olunmak üzere tefrîk olunan araziye tabib ve mühendis i'zâm ve cami ve mekteb ve çeşme ve karakol ve bir köye mahsus hane başına onar dönüm itibarıyla mer'â mahalli ve birer dönüm orman mahalli ve kabristan ve pazar yeri gibi ihtiyacât-ı umumiye içün münasib mahaller intihâb ve tefrîk olunur.

Madde 33: İnşâsı takarrür eden mebânî ile iştirâsı lazım gelen eşya içün komisyonlar kararıyla ve malumat-ı vâzıha i'tâsıyla Dahiliye Nezâreti'nden tahsisat-ı lâzıme taleb ve ancak verilecek me'zûniyet dairesinde sarfiyata mübaşeret olunur.

Madde 34: Muhâcirîn için yapılacak hanelerin inşâsı münâkasaya konulur veya zarûret mess ederse emaneten inşâ olunur. Bunların kerpiç ahşab ve kârgîr olarak inşâsı ilcâât-ı mahalliyeye tâbi'dir. Muhâcirînden kudret-i bedeniyyesi olanların münâkasa halinde münasib yevmiye ile müteahhid tarafından emanet halinde münasib bir ücretle hükümetce inşââtda istihdâmı mücâzdır.

Madde 35: Muhâcirînin inşâ olunacak hanelere nakilleri icra ve arazileri kendülerine tefrîk ve i'tâ olunduğunu müteakib derhal her haneye müteselsil numara vaz'ıyla orada sâkin ailenin mikdar-ı nüfusunu ve ism ü şöhret ve sinleri ve tahsis olunan arazinin dönüm ve zirâ'ını nâtık iki defter tanzim edilecek ve Muhâcirîn İdaresi Müdiriyeti'ne gönderilecekdir.

Madde 36: Hükümet-i mahalliye madde-i ânifede mezkur defter üzerine nüfus memuru ma'rifetiyle tekrar yoklama icra ve tezâkir-i Osmaniye i'tâ etdirecek ve tahakkuk edecek hale göre cihet-i askeriyeye ve Dahiliye Nezâreti'ne mezkûr defterin musaddak suretlerini tevzî' ve irsâl edecekdir. İşbu defter otuzbirinci maddede tanzimi irâe olunan cedvel ile birleştirilecekdir.

Madde 37: Muhâcirînden hazinece meccânen arazi almış olanlar arazinin kendilerine teslimi tarihinden itibaren on sene geçmedikce bu araziyi âhara ferâğ edemezler. Hazinece arazi i'tâ edilmekle beraber bedelâtı takâsite rabt olunmak suretiyle kendülerine hane inşâ ve malzeme-i saire iştirâ olunan muhâcirîn arazileriyle hane ve malzeme-i mezkûre Hazine-i Mâliye'ye medyûn oldukları parayı tesviye etmedikce bey' ve ferâğ olunamaz.

Madde 38: Topluca muhâcirîn iskân edilecek yerlerde teşkîl olunacak kurâya münasib isimler verilerek ve imam ve muhtar ve muallimler tayin ve mer'î ve baltalıklar bir suret-i vâzıha ve sâlimede bi't-tefrîk dönümleri mikdârıyla nukât-ı ma'lûmeyi irâe eden dört kıt'a harita tanzim olunup biri Dahiliye Nezâreti'ne gönderileceği gibi biri komisyonda diğeri Defter-i Hakanî İdare-

si'nde ve dördüncüsü de karye muhtarında kalacak ve hudud nizâ'ı tahaddüsünde fasl-ı dava içün müracaat olunacakdır.

Madde 39: Muhâcirîn ebniye ve tohumluk ve hayvanat ve malzeme takâsiti bilâ-mazeret te'diye etmezlerse işbu arazi ve ebniye ile hayvanat ve malzeme-i mezkureden mevcud olanları istirdâd ve hükümetce başkalarına şerâit-i muayyene ile tefvîz olunur.

Madde 40: Tarih-i muhâceretlerinden itibaren iki sene zarfında hükümete müracâat etmemiş olanlar işbu nizâmnâme ahkâmından istifâde edemezler.

Mevâdd-ı Müteferrika

Madde 41: İskân-ı muhâcirîn müdür ve memurları ve lüzumu tahakkukunda veya devr ve teftiş esnasında kaymakam ve mutasarrıf ve sıhhiye ve ziraat müdür veya memurları ve maârif müfettişleri ve nâfi'a sermühendisi veya mühendisleri muhâcir iskân edilen yerleri bilhassa teftiş ve iktisâd ve tekessür-i nüfus ve hıfzu's-sıhha nokta-i nazarından muzır olan ahvâlin ta'dîli ve ihtiyacâtın tehvîni esbâbını istikmâle sarf-ı gayret edecekler ve netâyic-i icrâât ve meşhûdâtları hakkında vilayete raporlar vereceklerdir.

Madde 42: Muhâcirîn arazi-i emiriyye-i hâliye ve mahlûlede veya lede'l-hâce satın alınabilecek çiftlikler ile Mâliye Nezâreti'nin muvafakatıyla hükümete aid çiftliklerde iskân edileceklerdir.

Madde 43: Vilayâtdaki komisyonlar muhâcir iskânı içün bulacakları arazinin madde-i sâlifede gösterilen araziden kangısı olduğunu ve sahibli veya sahibsiz bulunduğunu ve ikamete ve karye ittihâzına mevki'an ve sıhhaten sâlih ve sâlim ve ziraate elverişli olup olmadığı ve muhâcir iskânıyla ahali-i kadîmenin ihtiyacâtı tazyik edilüp edilmeyeceğini tedkik etmek ve muhâcirîn-i vâridenin vatan-ı aslîlerini nazar-ı dikkate alarak alışdıkları âb u havaya mümkün mertebe muvafık olacak mahaller tefrîk ve tahsis eylemek vazifesiyle bilhassa mükellefdirler. Bu suretle muhâcirîn iskânı içün bulunacak arazi tafsilat-ı lazımeyi câmi'

olarak Dahiliye Nezâreti'ne bildirilür ve Muhâcirîn Müdiriyeti'nce ve mahallî komisyonlarca defâtir-i mahsusaya kayd edilir.

Madde 44: İşbu nizâmnâme tarih-i neşrinden itibaren mer'iyyü'l-icrâdır.

Madde 45: İşbu nizâmnâmenin icrâsına Dahiliye nâzırı memurdur.

İşbu nizâmnâmenin mevki-i mer'iyyete vaz'ını ve nizamât-ı devlete ilavesini irade ederim.

6 Cemâziyelâhir 1331/30 Nisan 1329

Mehmed Reşad

EK: 2/1 Muhâcirîne Arazi Ve Emlâk Tevziine Dair Talimatnâmedir

Komisyonun Suret-i Teşekkülü

Madde 1: Kazalarda ve kaza itibarıyla sancak ve vilâyet merkezlerinde kaza tapu memuru ve memurîn-i mâliyeden bir efendi ile meclis-i idare veya Muhâcirîn Komisyonu aza-yı müntehabesinden ve bir messâh bir kâtibden mürekkeb olmak üzere taksim ve tevzi komisyonu teşkil edilecekdir.

Arazisi taksim olunacak karyenin muhâcirînden mürekkeb heyet-i ihtiyariyyesi efradı dahi işbu komisyonun âzâ-yı muâvine ve fahriyesindendir. Ber-vech-i muharrer komisyonun meclis-i idare veya Muhâcirîn Komisyonu âzâ-yı müntehabesinden birisinin riyasetinde teşkili mümkin olamadığı halde mahallî idare meclisinin tensîb ü takdiri ile ahvâl-i mahalliyeye vâkıf okur yazar bir zatın riyâsete tayini câiz olduğu gibi Defter-i Hakanî veya mal memurlarının vezâifi başından ayrılmaları

mümkün olamadığı takdirde de bunların yerine kezâlik haricden münasib zevât intihâb ve tayin olunur. Keyfiyet-i tayin muhâcirîn müdür veya memurunun arz u inhâsı üzerine mahallin en büyük mülkiye memuruna aiddir.

Madde 2: Masârıf-ı zaruriye mukabili olmak üzere işbu komisyon âzâsına messâh ve kâtib dahi dahil olduğu halde derece-i mesailerine göre günde 15 kuruştan 30 kuruşa kadar yevmiye i'tâ olunur. Galâ-yı es'âr münasebetiyle yevmiyenin 50 kuruşa kadar tezyîdi mümkin ise de esbâb-ı mûcibesiyle nezâretden istîzân olunmak lazımdır.

Karyenin Hududu

Madde 3: Komisyon taksim edilecek arazinin evvel emirde öteden beri mevcud ve müte'âref olan hududunu tayin ve tahdîd edecekdir. Şöyle ki civar köyler ve mahalleler heyet-i ihtiyariyyeleri hazır olduğu halde celb edilecek erbâb-ı vukûfun delâletiyle kuyûd-ı hakaniyeye müstenid hududnâmelere veya erbâb-ı vukûfun mukni' ifadâtına tevfîkan mezkûr hudûdun güzergâhı tayin edilir. Mezkûr heyet-i ihtiyariyye hudûdun hîne't-tayininde bir hak dermeyân ederlerse vesâik-i resmiye ibrâzı suretiyle isbat-ı müdde'â etmelidir. Arazisi kâmilen taksime tabi tutulacak mahallin civarında mesela birkaç sene mukaddem teşkil edilip de arazisi gerek kendi ziraatlerine gerek hayvanlarını idareye gayr-ı kâfi bir köy mevcud ise taksimâtı icra olunacak köy veya mahall-i arazinin müsaadesi ve vüs'ati nisbetinde o köy namına dahi meclis-i idare-i kaza kararıyla arazi tefrîk olunarak hudûd o suretle tahdîd edilir.

Madde 4: Esnâ-yı tahdîdde ibtidâr edilen nokta ile ondan sonra takib edilecek nokta beynindeki mesafede metroları terkîm edilecek ve buna göre zabıt varakası tanzim olunacakdır. Ber-vech-i muharrer tahdîd olunacak hudûd-ı umumiye krokileri 1/10.000 veyahud 1/20.000 mikyâsında tanzim olunarak zîri komisyon heyeti tarafından musaddak olduğu halde defterin zeyline ilsâk olunacak ve hudud-ı muharrere ber-tafsil defterin birinci. sahifesine yazılacakdır. Tahrîr ve tevzii icra edilen mahal

veya karye ittisâlinde bulunan diğer bir mahal veya karye dahi tahrîr ve tevzi olunacak mahal veya kurâdan olduğu halde yekdiğerinin birer dıl'ini teşkil edecek hudud her iki karye hududunda aynen yazılacakdır. Her ikisi de taksim ve tevzie tabi mahal veya kurâdan olup da beynlerinde öteden beri ma'lûm bulunan hududun ibkâsı daimî mahzur ise bunun halen ve istikbalen hudud-ı tabi'iyye halinde kalabilecek bir tarzda ta'dîl ve tahdîdi câiz olup şu kadar ki bu cihet tanzim olunacak zabıtnâmede sarâhaten zikrolunacakdır.

Madde 5: İşbu arazide ahali-i kadîmeye aid olanlar var ise esnâ-yı tahdîdde kendilerine heyet-i ihtiyariyyeler ma'rifetiyle vesair vasıtalar ile malûmât verilip vesâik-i tasarrufiyesini hâmilen arazinin başına gelmesi tefhîm olunarak hîn-i tahrîrde nazar-ı dikkate alınır. Sened ve kayıd ibrâz edemeyenlerin hukuk-ı tasarrufiyeleri hakkında mahallince tahkikat icra edilerek bunların tasarruflarına kanaat hasıl olur ise meclis-i idarece taht-ı tasdik ve karara alınmak üzere mahallî kaymakamlığına tebliğ-i keyfiyet olunacakdır. Aks-i halde müdde'înin iddia-yı vâkı'anın ilam veya hükme rabt etmesi lazımdır. Va ahali-i kadîmenin taht-ı tasarrufunda olduğu sabit olan emlâk ve arazi dahi tevzi defterindeki hane-i mahsûsuna derc olunur.

Koru ve Mera

Madde 6: Arazisi taksim edilecek köy merası dahilinde koru, pırnallık, meşelik, ve dişbudaklık gibi ormana müteallik ne var ise kamilen tahdîd ve mesâha edilerek köy hududnâmesi zîrine derc edilir . Şayed o köyün koru ve baltalığı yok ise yeniden tesis edilebilmek üzere münâsib bir mahalde ve köyün vüs'ati nisbetinde bir mikdar arazi tefrîk edilerek koru mahalli namıyla tahdîd ve deftere tastîr ve 4. madde vechile tanzim edilecek krokiden işbu koru ve baltalık mahalleri irâe olunacakdır.

Madde 7: Öteden beri köy hayvanatına mahsus meraya yeni iskân olunan veya arazinin vüs'atine göre âtiyen iskân olunacak muhâcirînin ihtiyacâtı nisbetinde kısmı bi't-tefrîk

tahdîd olunacakdır. Fazla kısmı tarla haline ifrağ olunmak üzere taksime tabi tutulur. Şayed mevcud mera ihtiyac nisbetinde değil ise yeniden hisse tefrîk olunamaz. Mevcud mera ile iktifâ olunur.

Arazi ve Suret-i Ta'csimi

Madde 8: Taksim ve tevzi olunacak arazi a'lâ, evsat, ednâ olmak üzere tarla ve çayır ve zeytinlik, dutluk, bağ ve bağçe gibi envâ' ve mevâki' itibarıyla ayrı ayrı bi't-tefrîk mesâha veya ta'dâd edilir.

Arazinin mikdar-ı umumîsi bu suretle tayin eyledikten sonra kuvve-i inbâtiye itibarıyla işbu arazinin kaç hane muhâciri idare edeceği komisyonca tahdîd ve tesbit edilerek her haneye her nev'den ne kadar arazi isabet edeceği tayin edilir. O karye veya mahalde iskân edilmiş olan muhâcirînin yalnız aile reisleri esâmîsi ufak ufak kâğıdlara yazılıp bükülerek bir keseye vaz' olunur ve heyet-i ihtiyariyye hazır olduğu halde taksimi icra olunacak tarlanın başına gidilir ve işbu keseden bir kâğıd çekilir, kimin ismi zuhûr etdi ise ilk ölçülen tarla ve isme yazılır ve tarlaya da birinci numara vaz' edilir. Bundan sonra çekilecek numaralar teselsül etdirilir ve arazi-i musîbe kurâ ashâbına teslim edilerek âna göre deftere kayd olunur.

Madde 9: Her haneye verilecek arazi elli dönümden dûn 120 dönümden efzûn olamaz. Şöyle ki, herhangi bir karye veya mahaldeki araziden lâ-ekal kaç dönümü kuvve-i inbâtiyesi veya mahsulün derece-i feyz ve bereketi itibarıyla bir hane-i muhâciri edebileceği 8. madde vechile tevzi komisyonunca tayin edileceğinden işbu komisyon elli ile yüz yirmi dönüm arasında bir hadd-i ekal takdir eder. Mesela bir mahal veya karyede lâ-ekal 60 dönüm tarlanın bir haneyi iaşeye kâfi geleceği tayin olunduktan sonra üç nüfusdan sonrası için beher nüfusa onar dönüm ilave edilir. Yani dört nüfuslu aileye yetmiş, beş nüfusluya seksen, altı nüfusluya 90... ilh. verilip şu kadar ki mikdar-ı nüfus her ne olursa olsun tarlanın mecmû'-ı mikdarı 120 dönümü tecâvüz etmez. Komisyon hadd-i ekal tayininde serbest ise de

her halde civar ve mahallî erbâb-ı vukûfunun da mütalalarını istimâ' ederek muhâcirîni idareye kâfi gelecek derecede arazi i'tâsına itina eylemelidir.

Madde 10: Zeytinlikler dahi sekizinci madde vechile a'lâ, evsat, ednâ itibarıyla üç müsâvî parçaya ayrıldıktan sonra kezâlik kurâ keşîdesiyle ta'dâd olunarak tevzi olunur ve mikdarı da yüz ağaçdan dûn, 250 ağaçdan efzûn olamayıp dokuzuncu maddedeki nisbet dairesinden dördüncü nüfusdan itibaren her fazla için 25 ağaç tezyîd itmek suretiyle iki yüz elli ağaç kadar i'tâ olunabilir.

Madde 11: Zeytin eşcârı arasında mahsul vermesi bir çok senelere mütevakkıf olan ufak fidanların ikisi, üçü bir ağaç itibar olunabileceği gibi zeytin eşcârı arasında kalan ve ziraate sâlih olan arazi dahi şu kadar zeytin ağacını hâvi arazi tabiriyle ve derece-i feyz ve bereketi itibarıyla ayrı bir nev' olarak i'tâ olunur.

Madde 12: Bir karye arazisinin ekseriyet-i azîmesini zeytinlik teşkil ediyor ise esas olarak zeytinliği taksim olundukdan sonra haricde kalacak ziraat arazisi ile bağlık, bağçelik her hanenin nüfusu nisbetinde taksim edilir. Kezâlik arazinin esasını ziraat arazisi teşkil ediyor ise esas o arazi ittihâz edilir. Bunun haricinde kalacak zeytinlikler nüfus nisbeti dairesinde verilir. Her iki takdirde dahi verilecek mikdar bâlâda zikredildiği vechile muhâcir ailesinin idaresini temine kâfi gelecek hadden efzûn veya dûn olamaz.

Madde 13: Portakallık ve limonluk olan mahallerin dahi taksim ve tevzii örf-i mahallî mûcebince bir ailenin kaç ağaç veya dönüm portakal ve limonlukla ihtiyacı temin olunur ise komisyon zeytinlikler hakkında bâlâda muharrer madde mûcebince takdir ederek işine devam eder.

Madde 14: Dutluk, bağ, bağçe memleketlerinde bağçevanlık ve bağcılık ve böcekçilik ile iştigâl etmiş bulunan muhâcirîne taksim ve tevzi edilecekdir. Sırf dutçuluk ve bağçevanlıkla iştigâl etmiş bu insanlara azamî olarak on dönüme kadar dutluk veya bağ ifraz olunur. Sebze bağçeleri dahi her

muhâcir bağçevana beş dönümden dûn ve 25 dönümden efzûn olmamak üzere tevzi olunur. Şu kadar ki bunların yalnız bu mikdar bağ ve dutluk ve bahçe ile temin-i ma'îşet edemeyeceği anlaşılırsa diğer erbâb-ı zürrâ'a verilen tarla veya zeytinlerin nihayet nısfı derecesinde arazi ve zeytinlik dahi verilir. Bahçe mevcud olup da bağçevanlıkla iştigâl edecek muhâcirîn mevcud değil ise âtiyen gönderilecek muhâcirîne tevzi olunmak üzere mevki ve mikdarı sebt-i defter olunur.

Madde 15: Harman yerlerine ihtiyac olan mahallerde her hane için azamî bir buçuk dönüm harman yeri tefrîk ve i'tâ kılınır. Evvelce harman yerleri mevcud ise harman yeri olarak bunlar taksim edilir.

Madde 16: Derece-i feyz ve bereketi ve kuvve-i inbâtiyesi sebze bağçeleri mertebesinde olan arazi dahi on dördüncü maddede muharrer olduğu vechile tevzi olunur.

Madde 17: Bir karye veya mahalleye iskân edilen muhâcirîne verilen arazi mikdarı bâlâdaki mevâdda muharrer nisbetler dairesinde tevzi olunup her ne suretle olursa olsun hiç bir muhâcir yekdiğerinden fazla veya eksik arazi alamayup beynlerindeki fazlalık veya noksanlık ancak nüfuslarına göre tahavvül edebilir.

Emlâk ve Suret-i Taksimi

Madde 18: Emvâl-i metrûkeden olan haneler her muhâcir ailesinin nüfusuna göre tevzi olunacaktır. Baba ile oğul ve kayınvalidesi ile damad veya iki birader derecesinde yekdiğerine bir sıhriyeti olan aileler bir hanelerde cem' edilebilirse de sıhriyet ve mahremiyeti bu derecede olamayan iki aileye bir hane verilemez. Ancak tevziatın icrası sırasında bir hanede ikâmet edebilecek sıhriyeti müteaddid aileler bulunur ise kura keşîde olunur. Fakat böyle ailelerden birisi öteden beri o haneyi işgal ediyor ise artık kura keşîdesine lüzum kalmaz, ona verilir.

Madde 19: Bir karye veya mahalleye iskân edilecek muhâcirîn mikdarı mevcud hanelerin adedine tabi olmayıp arazinin derece-i vüs'atine ve gerek ihtiyacât-ı mahalliyeyi gerek kendi

maîşetlerini temin edebilecek erbâb-ı sanatın adedine tabidir. Binaenaleyh karyeye mevcud hanelerden ziyade daha ne kadar hane muhâcir iskân edilmek üzere ol kadar arsa tefrîk olunup bâ-kura taksim harici kalan veya bilahare berâ-yı iskân sevk edilecek olan muhâcirlere hane inşâ edilmek üzere verilir. Bir mahalle hadd-i istiâbiyyesinden fazla muhâcir gönderilmiş ise bunlar mahall-i âhara naklolunurlar. Henüz iskân edilemeyerek boş kalan haneler ise âtiyen gelecek muhâcirîne verilmek üzere komisyonca birer numara vaz' edilerek deftere kayd olunur.

Madde 20: Muhâcirler komisyonun tayin ve irâe edeceği hanelere derhal nakletmeğe mecburdurlar. Komisyonun işbu kararını icradan istinkâf eyleyenlerin mahall-i iskânları derhal tebdîl olunarak inde'l-icab zabıta ma'rifetiyle diğer karye ve mahalleye sevk olunurlar. O kaza dahilinde mahall-i iskân kalmamış ise kazaları dahi tebdîl olunur.

Madde 21: Erbâb-ı sanatdan olan muhâcirîne, mevcud ise birer dükkân verilir. Şu kadar ki yalnız sanatıyla temin-i maîşet edemeyecek olanlara diğer muhâcirîne verilecek arazinin bi'n-nihaye nısfını tecâvüz etmemek üzere bir mikdar arazi dahi verilebilir.

Madde 22: Komisyonlar mabed ve mektebi aynıyla kayd ve muhafaza edeceği gibi şayed mabed ve mekteb yok ise mevcud ebniye ile içinde mekteb ve cami haline ifrâğı münasib olacak mebânîyi bulur ve onları mekteb ve cami olarak kaydeder. Öteden beri mabed ve mekteb namına idare edilmekde olan dükkân ve değirmen ve yağhane ve fabrika gibi emvâl-i gayr-ı menkûle kemâkân mabed ve mekteb namına sebt-i defter edilüp işbu müessesât namına evvelce hiçbir şey mevcud değil ise idâme-i mevcudiyetlerine gelebilecek mikdarda arazi ve emlâk tefrîk ve tahrir olunur.

Suret-i Tahrir

Madde 23: Arazi ve emlâk peder valideyle bir veya müte'addid evlâddan mürekkeb olan bir ailenin yalnız reis ve reisesi yani zevc ve zevce namına münâsefeten kayd olunur.

Reis veya reisesi fevt olup bunlardan biriyle bir veya müte'addid evlâddan müteşekkil bir ailenin efrâd-ı mevcuduna mütesâviyen kayd olunur. Mesela bir valideyle bir kız ve erkek evlâddan müteşekkil 3 kişilik bir ailenin her üçü namına yazılacaktır.

Madde 24: Her müteehhil bir aile itibar olunup teehhül çağında olup da henüz bekâr bulunanlar peder veya validelerine tab'an iskân olunabilüp ayrıca bir hane ad ve itibarı gayr-ı caizdir.

Madde 25: Yetim kız ve çocuklara dahi arazi ve emlâk kayd olunur. Şu kadar ki işbu arazi ve emlâkin suret-i idaresi hakkında ahkâm-ı şer'iyye carî olunur.

Madde 26: Komisyon muhâcirîn namına kaydetdiği arazi ve emlâkin kıymetlerini dahi takdir ve tahrir eder. İşbu takdir kıymet-i keyfiyeti aynı zamanda tahakkuk etdirilecek vergiye dahi esas ittihaz edilecekse 14 Haziran sene [1]326 tarihli Musakkafât Kanunu ile 1302 tarihli Emlâk Vergisi Nizamnâmesi'nde muharrer olan salâhiyetin hükümât-ı mahalliyece komisyon âzâsına i'tâsı lazımdır.

Madde 27: Tevzi defterleri iki nüsha olarak tanzim edilüp biri mahallî muhâcirîn müdür veya memurluğunda ibkâ, diğeri de Aşâir ve Muhâcirîn Müdiriyeti'ne isrâ kılınır.

Madde 28: Bir karye veya mahallin tevziatı hitam bulunca orasının muhâcirîn memur veya müdürü suret-i tasarrufu mübeyyin olmak üzere merkezden gönderilmiş vesâiki sürat-i mümkine ile imlâ ederek muhâcirîne tevzi eyleyecekdir.

Madde 29: Tevziat ve taksimât defa'ât-ı mahsûsası üzerinde icra edilüp işbu defterlerin ilk sahifesine mevâdd-ı mahsûsasında muharrer olduğu üzere hudud-ı umumiye ve ikinci sahifesine koru, baltalık ve meraların hudud ve mikdarı terkîm olunacakdır. Kavâ'id-i tahririye dairesinde yazılacak musakkafât arazi ve bağ ve bağçelere rakam-ı ebvâb ve aded-i umumîleri yazılacağı gibi mezkur defterlerin her sahifesine 23. madde vechile mütefevvizlerin ismi yazılacak ve bu sahifeye hududları muvazzahan işaret edilecek olan hane ve arazi

vesairenin kıymet ve dönümleri toplatarak nihayet bulduğu mahall-i reis-i aile ile muhtar tarafından tahtîm olunacakdır. Ve bu sahifelere o muhâcir ailesinin kâffe-i efrâdı esâmîsi yazılmakla beraber sahifenin bâlâsına Muhâcirîn İdaresi'nden mu'tî iskân vesikası tarih, numarası da işaret olunacaktır. Ve defterin en nihayet sahifesine dahi talimatnâmeye merbût cedvel mûcebince tevziatın hülasası irâe olunacak ve zîr-i komisyon ve heyet-i ihtiyariyyece tahtîm edilecekdir.

Vezâif-i Müteferrika

Madde 30: Komisyon bir karye ve mahallede iskân edilmiş muhâcirîne arazi ve emlâk irâesinden mukaddem vesâikini dahi tedkik ederek sıfat-ı muhâcereti tayin etmeyenleri taksim harici bırakacakdır. Taksim harici kalan muhâcirîn mensub olduğu Muhâcirîn İdaresi'ne müracaatla sıfat-ı muhâceretini isbat ederek vesika alması lazımdır.

Madde 31: Sıfat-ı muhâcereti hâiz olmayan kimselere arazi ve emlâk i'tâsı gayr-ı câiz ve aks-i hal komisyonun mesuliyetini mutazammındır.

Madde 32: Muhâcirîn-i kadîmeden olup da başkasının arazisini istîcâr suretiyle fiilen çiftçilik etmekde bulunanlara dahi bulundukları mahalde arazi mevcud ise muhâcirîn-i saire misillü i'tâ kılınır.

Madde 33: Komisyonların layıkıyla ifa-yı vazife edüp etmedikleri mahallin en büyük mülkiye memurunun nezâreti altında olmak üzere muhâcirîn müdür veya memurlarınca daimî suretde teftiş edilecek tekâsül ve ihmali görünenler derhal tebdîl olunacakdır.

Madde 34: Hususât-ı zâtiyyesi içün mahall-i âharda bulunup da komisyonda bulunmayan âzâ işbu günler için yevmiye alamaz.

Madde 35: Komisyonların ip, kırtasiye, zincir mübâya'ası vesair mesâha ve tevzie ta'alluk eden bi'l-cümle masârıfı muhâcirîn faslından tesviye olunacakdır.

EK: 2/2 Muhâcirîne Verilen Bağ, Zeytinlik, Dutluk Ve Emsali Yerlerin İmarı Ve Hüsn-i Muhafazası Zımnında İstihdâm Edilecek Ustalara Dair Talimatnâme

1-Zeytin , portakal , bağ ve dutluk gibi imarı ve timarını bilmediği araziye iskân edilen muhâcirîne karye itibarıyla birer usta tayin edilecekdir. Cesîm olan karyelere iki kişi de tayin olunabilir.

2-Ustaların muhâcirlerin bulunduğu karyenin ahali-i kadîmesinden olmasında bir beis olmadığı gibi her halde tayin edilecek mahalle civar kurâ ahalisinden olması ve kendisinin dahi zeytinlik veya dutluk veya bağ işletmiş bulunması ve'l-hasıl öğreteceği sanatın bizzat âmili olması meşrût olup okumak yazmak bilmesi bir sebeb-i rüchân olabilir.

3-Ustalara on kuruşdan yirmi kuruşa kadar muhâcirîn tahsisatı iskân faslından yevmiye verilüp bu yevmiye ile mütehassıs kimse bulunamıyorsa tezyidi içün esbâb-ı mûcibesiyle beraber nezâretden istîzân olunmak lazımdır.

4-Ustaların azamî müddet hizmeti her mahsulün ilk timarından idrakine kadar imtidâd edebilüp daha fazla istihdâma lüzum görülürse nezarete iş'âr-ı keyfiyet olunmak lazımdır. Fakat bunların mahsulün ve muhâcirînin ihtiyacına göre mevsim mevsim mesela bir ay istihdâm edüp üç ay sonra yine görülen lüzum üzerine bir ay daha kullanmak gibi şekillerde istihdâmı caiz ve her halde müsmir neticeler istihsâlini müstelzim her teşebbüs şayan-ı kabul ve takdirdir.

5-Ustalar çalışacakları mahallin merbût bulunduğu muhâcirîn müdiriyet veya memuriyetinin ziraat memurunun nezâreti altında iş göreceklerdir. Bunların matlûb derecede ifa-yı vazife edüp etmediklerini tedkik ve bulundukları kurâyı bu nokta-i nazardan teftiş eylemek ziraat memurlarının akdem vezâifidir. Henüz ziraat memuru tayin edilemeyen yerlerde ziraat memurlarına muhasses olan maaş mikdarını tecavüz etmemek şartıyla ziraatle müteveggil bazı zevât yevmiye ile istihdâm olunabilirler. Fakat bunların müddeti de usta müddet-i hizmetinin azamî

derecesini tecavüz etmeyüp temdîd-i memuriyetleri lazım geliyorsa nezâretden istîzân edilmelidir.

6-Ustalar mahallî en büyük Mülkiye memurunun muvâfakatıyla muhâcirîn müdür veya memuru tarafından tayin olunurlar.

7-Her usta tayin olunduğu karyenin heyet-i ihtiyariyyesine hitaben muhâcirîn müdür veya memuriyetinden yazılmış bir vesika ile mahall-i memuriyetine giderler. İşbu ustaya ifa-yı vazife etdiği müddet zarfında ikâmet ve beytûtet eylemek üzere münasib bir mahal irâesine köy heyet-i ihtiyariyyesi mecburdur. Azîmet ve avdet müddeti bir buçuk saati tecâvüz etmeyen mahaller ahalisinden olan ustalar geceleri kendi karyelerinde yatabilirler ise de herhalde günün lâ-ekal on saatini memur bulunduğu karyede geçirmeğe mecburdurlar.

8-Usta tayin olunduğu karyeye gittiği zaman o karyenin arazisini köylüden birkaç kişi yanına alarak gezer. Ağaçlarını, bağlarını ve'l-hasıl hizmete muhtac olan bütün eşcârın heyet-i mecmû'asını tedkik eder ve üç günden fazla devam etmeyecek olan işbu tedkik neticesinde ağaçların heyet-i umumiyesinde ne gibi noksan gördüğünü ve ne yapmak ve nasıl yapılmak lazım geldiğini köyün münasib mahallerinde icab etdiği kadar anlatır. Kazmak ve budamak ve kesmek gibi mevâsime tabi ameliyâtın sırası geldiğini ve filan günden itibaren işe çıkmak icab etdiğini muhâcirlere tefhîm eder. Ve bu müddet gelinceye kadar geçdiği günleri de daima bu işe dair izahat ile geçirir.

9-İş günü hulûl edince usta lazım gelen âlâtını müstashiben tarlaya çıkar ve evvelce tarif etdiği vechile timar edilüp edilmediğini teftiş eder. Usulü vechile yapamayanlara birkaç defa gösterir ve muhâcire de yaptırır. Ve'l-hasıl öğretinceye de kadar tekrar eder. Ve herkes bu suretle tarlasında iş görmeğe ve işin nasıl olacağını göstermeğe mecburdur.

10-İş mevsiminin hulûl etdiği halde henüz tarlasına gitmeyenler varsa usta yirmi dört saat zarfında tarlaya gitmesini o köylüye yani muhâcire ihtar eder. (İş mevsiminden maksad her mahsulün muhtelif zamanlara aid timarları için azamî ve asgarî

mî'âdıdır. Mesela bağlar o mahalle göre Mart'ın 15'inden nihayetine kadar muktezî ise bu işin mevsimi daha doğrusu zaman-ı imtidâdı 15 gün demek olup ilk haftasında işinin başına gitmeyenlere işbu ihtarın icrası lazımdır. Binaenaleyh kazmak, kesmek, diplerini temizlemek gibi muhtelif timarların muhtelif zaman-ı imtidâdları o işin mevsim-i icrası demektir.)

11-İşbu ihtarı üzerine işinin başına gitmeyip verilen zeytinlik, dutluk, bağ ve bağçeyi mu'attal bırakdığını usta mensub olduğu muhâcir memuruna bildirir. Keyfiyeti tebliğ edüp şifahen olduğu gibi kendisi tarafından tahriren veya başkasına yazdırup göndermek suretiyle olabilir.

12-Muhâcirîn müdür veya memuru malını imar etmediği görülen eşhâsın esâmîsi ile beraber keyfiyeti bir müzekkere ile mensub olduğu en büyük mülkiye memuruna bildirerek onların merkez-i hükümete celbi ile tekrar işlemekden imtinâ' eylediği takdirde mâlik nez' edileceğinden tefhîmini arz eder. Ve merkûmlar en seri vasıta ile celb ve keyfiyet muhâcirîn müdür ve memuru tarafından kendilerine ihtar ve nasâyih-i lazıme icra kılınır.

13-İşbu ihtarât ve nasâyih üzerine de eşhâs-ı mezkûre imar ve timar etmemekde ısrar etdiği takdirde hakk-ı muhâcereti ıskât edilerek hane dahi dahil olduğu halde verilen emvâli istirdad olunur.

14-Hastalık ve buna mümâsil i'zâr-ı makbûle dolayısıyla timar edemeyenler hakkında 12 ve 13. maddeler ahkâmı carî olamaz.

15-Muhâcirîn müdür veya memurları ve bilhassa ziraat memurları ve inde'l-hâce iskân ve sevk memurları işbu ustaların bulunduğu kurâyı teftiş ile ifa-yı vazife edüp etmedikleri ahaliden ve bizzat muhâcirlerden tahkik ile ifa-yı vazife edüp etmedikleri ahaliden ve bizzat muhâcirlerden tahkik edecekleri ve kurâyı sık sık teftişe tabi tutacaklardır.

16-Ziraat memurları kurâyı teftiş etdiği müddetce işbu ustaların bilemediği bazı hususât-ı fenniye de muhâcirîne anlatacak ve ağaçlara ve bağlara ârız olan hastalıkların suret-i tedavisi

hakkında izahat verecek ve masârıfı müeddî bazı tedâbir ittihâzı lazım gelirse esbâb-ı mûcibesiyle müdirînine veya memurînine vereceği rapor üzerine usulen mübaya'âtda bulunulacakdır.

17-Ustaların ifa edeceği vazife zaman ve mevsim ile mukayyed bulunduğu cihetle azar-ı makûleye müstenid dahi olsa iki günden fazla işinin başında bulunamayan ustanın derhal nisbeti kat' olunarak yerine başkası tayin olunur.

18-Ustaların vücuduna lüzum kalmadığı takdirde keyfiyet kendilerine tebliğ edilerek tarih-i tebliğinden itibaren yevmiyeleri kat' olunacakdır.

19-Talimatnâmenin vusûlünü müteakib mevsim ve mevki itibarıyla derhal tatbik olunarak nerelerde ve hangi günlerden itibaren başlandığı peyderpey muhâcirîn memurları cânibinden merkeze bildirilecekdir.

20-İşbu talimatnâmenin adem-i tatbiki mülkiye ve muhâcir memurlarının mesuliyetini müstelzemdir.

21-Ziraat memurları işbu talimatnâme ahkâmının ustalara anlatmağa mecbur olduğu gibi fennin iktizası olan hususâtı da ayrıca izah edecekdir.

22-Mahallin icabâtı olarak işbu talimatname ahkâmı haricinde diğer tedâbîrin dahi ittihâzı lazım gelirse keyfiyetin evvel emirde nezârete iş'ârı muktezîdir.

EK: 3 MUHÂCİRLERİN ÖLÜM RAPORLARI

Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Müdüriyeti Evrakına Göre Muhacirlerin Aralık 1912-Mart 1913 Tarihleri Arasındaki Ölüm Raporları

Sıra No	Dosya No	Gömlek No	Cinsiyeti	Yaşı	Tarih	Hastalığı	İkameti	Memleketi
1	24	70	K	80	1331.M.5	Kalb	Şehzade Camiî	Kırkkilise
2	24	94	K	50	1331.M.6	İltihab-ı ema (bağırsak iltihabı)	Edirnekapı haricinde mezarlıklarda iskân	-
3	25	22	K	4	1331.M.7	Kızamık	Şehzade Camiî	Kırkkilise
4	25	23	K	2 aylık	1331.M.7	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camiî	Kırkkilise
5	25	31	K	68	1331.M.7	Kalp	Mirgun muhacir mahallesi	-
6	25	47	K	15 günlük	1331.M.8	Zaaf-ı viladi	Topkapı İskender Ağa Mahallesi	Çorlu
7	25	57	K	70	1331.M.8	İltihab-ı ema	Alibeyköyü'nde	Çatalca
8	25	59	K	80	1331.M.8	Fuhul-ı şehmi	Edirnekapı Hadice Sultan Mah. Mesih Paşa Camii şerifi	Çorlu
9	25	71	K	1.5	1331.M.9	İltihab-ı ema	Osmanağa mah., Haydarpaşa'daki depoda ikamet	Çorlu
10	25	77	E	2	1331.M.9	Kızamık	Şehzade Camiî	Çorlu
11	25	81	K	30	1331.M.9	Humma-yı tifo	Cerrahpaşa Camii'nde ikamet	Kırkkilise
12	25	96	E	2	1331.M.10	Kızamık	Şehzade Camiî	Kırkkilise
13	25	112	K	30	1331.M.11	Pnömöni azuene	Güngörmez mahallesinde hastane ittihaz edilen evde	Kırkkilise
14	25	115	K	15	1331.M.11	Kızamık neticesi iltihab-ı kasabatürrie	Şehzade Camiî	Vize
15	25	116	K	6	1331.M.11	Kızamık neticesi zatürrie	Şehzade Camiî	Çorlu
16	25	117	E	30	1331.M.11	Zatürrie	Şehzade Camiî	Çorlu

Sıra No	Dosya No	Gömlek No	Cinsiyeti	Yaşı	Tarih	Hastalığı	İkameti	Memleketi
17	25	118	K	5	1331.M.11	Kızamık	Şehzade Camii	Çorlu
18	25	123	K	2	1331.M.11	Tifo	Bergos muhacir mahallesi	Çorlu
19	26	29	K	70	1331.M.12	Dizanteri	Haseki Nisa Hastanesi	Çorlu
20	26	53	K	52	1331.M.13	Zatürrie	Sancakdar Hayreddin Mahallesi	Zağra-i Atik
21	26	81	K	3 aylık	1331.M.14	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camii	Kırkkilise
22	26	93	K	1 aylık	1331.M.15	Beslenme Yetersizliği	Mirgün muhacir mahallesi	-
23	26	105	E	4	1331.M.15	Kızamık	Şehzade Camii	Vize
24	26	107	E	10	1331.M.15	Zatürrie	Şehzade Camii	Çorlu
25	26	108	E	1	1331.M.15	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camii	Çorlu
26	26	109	K	48	1331.M.15	İltihab-ı emâ-yı müzmine (bağırsak İltihabı)	Fethiye Camiinde ikamet	Karaağaç
27	26	111	E	9 aylık	1331.M.15	Sui tagaddi	Hobyar mahallesi Şeyhülharem Camii	Vize
28	26	121	K	10 aylık	1331.M.16	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camii	Kırkkilise
29	26	122	E	8 aylık	1331.M.16	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camii	Çorlu
30	26	123	K	3	1331.M.16	İltihab-ı nakban	Hadice Sultan Mah. Karagümrük Camii	Çorlu
30	26	161	E	2.5	1331.M.17	Kızamık	Şehzade Camii	Vize
31	26	132	K	78	1331.M.17	Kalb	Selimiye duvardibi caddesi	Edirne
31	26	173	K	60	1331.M.18	İntifah-ı rie (ciğer şişmesi)	Davutpaşa mahallesi Şah Sultan Camii	Vize
32	26	151	K	3	1331.M.17	Kızamık	Şehzade Camii	Burgaz
32	26	174	K	35	1331.M.18	Usret-i Vilad neticesi (doğum zorluğu)	İbrahim Paşa Camii derununda	-
33	26	160	K	2	1331.M.17	Kızamık	Şehzade Camii	Çorlu
33	26	178	E	6	1331.M.18	Kızamık	Şehzade Camii	Kırkkilise

Sıra No	Dosya No	Gömlek No	Cinsiyeti	Yaşı	Tarih	Hastalığı	İkameti	Memleketi
34	26	184	K	30	1331.M.19	Kalp	Üsküdar Gülfem hatun mahallesi	Kırkkilise
35	26	195	E	70	1331.M.19	Şeyhuhet (Yaşlılık)	Davutapşa mahallesi cami-i şerifde	Vize
36	26	201	K	2	1331.M.19	Çiçek	Şehzade Camii	Babaeski
37	26	202	E	3	1331.M.19	Kızamık	Şehzade Camii	Kırkkilise
38	26	203	E	2	1331.M.20	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camii	Kırkilise
39	26	204	K	1.5	1331.M.19	Kızamık	Şehzade Camii	Kırkkilise
44	27	101	K	60	1331.M.23	Asistoma	Haseki Nisa Hastanesi	Çatalca
45	27	104	E	5	1331.M 23	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camii	Çorlu
46	27	131	K	3	1331.M.24	Kızamık	Şehzade Camii	Çorlu
47	27	17	K	-	1331.M.20	Kalp	Topkapı Mustafa Çavuş mahallesi	Kırkkilise Üsküpdere
48	27	171	E	60	1331.M.28	Kalp	Üsküdar Tophanelioğlu sokağı, Solak Sinan Mektebi	Kırkilise
49	27	176	K	2	1331.M.26	İltihab-ı hançere (Boğaz iltihabı)	Hobyar mahallesi Şeyhülharem Camii	Çatalca
50	27	191	K	11	1331.M.26	Kızamık neticesi iltihab-ı kasabattürrie	Şehzade Camii	Kırkkilise
51	27	192	K	60	1331.M.6	Kalp	Şehzade Camii	
52	27	193	K	29	1331.M.26	Yerkan-ı intani (sarılık)	Haseki Nisa Hastanesi'nde vefat	Kırkkilise
53	27	213	E	1.5	1331.M.27	Kızamık	Şehzade Camii	Vize
54	27	220	K	80	1331.M.28	Kalp	Sahra-yı cedid	Çatalca
55	27	232	E	1	1331.M.28	Kızamık	Şehzade Camii	Vize
56	27	233	K	5	1331.M.28	Zatürrie	Şehzade Camii	Çorlu
57	27	25	E	1	1331.M 20	Beslenme Yetersizliği	Kumkapı Muhsine Hatun Mahallesinde iskân olunan	-
58	27	49	K	7 aylık	1331.M.21	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camii	Kırkkilise
59	27	50	K	1.5	1331.M.21	Kızamık neticesi kabakılak	Şehzade Camii	Kırkkilise

Sıra No	Dosya No	Gömlek No	Cinsiyeti	Yaşı	Tarih	Hastalığı	İkameti	Memleketi
60	27	51	K	11	1331.M.21	Kızamık	Şehzade Camiî	Kırkkilise
61	27	52	K	2	1331.M.21	Kızamık	Şehzade Camiî	Çorlu
62	27	71	E	3	1331.M.22	Kızamık	Kumkapı İbrahim Paşa Camiî	Koçana
63	27	76	K	8	1331.M.22	Da-i Berayet	Şehzade Camiî	Vize
64	27	77	E	1.5	1331.M.22	Kızamık neticesi iltihab-ı kasabatürie (ciğer boruları iltihabı)	Şehzade Camiî	
65	27	78	E	1.5	1331.M.22	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camiî	Vize
66	27	79	E	1.5	1331.M.22	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camiî	Kırkkilise
67	27	80	E	2	1331.M.22	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camiî	Kırkkilise
68	27	84	K	4	1331.M.22	İshal-ı tıfıl	Hobyar mahallesi Şeyhülharem Camiî	-
69	27	94	K	1	1331.M.23	İshal-ı tıfıl	Davutpaşa'da Çavuşzade Camiî	-
70	27	97	K	5	1331.M.23	Kızamık neticesi da-i berayet	Şehzade Camiî	Kırkkilise
71	27	98	E	5	1331.M.23	Zatürrie	Şehzade Camiî	Kırkkilise
72	27	99	E	60	1331.M.23	Maraz-ı uzvi-i kalb	Şehzade Camiî	Çorlu
73	28	107	E	80	1331.S.3	Kalp	Bulgurlu köyü	Kırkkilise
74	28	120	E	63	1331.S.3	Seretan (Kanser)	Mehmed Paşa dergahı	-
75	28	130	K	8	1331.S.3	Razbastı	Kumkapı İbrahimpaşa Camiî	Kosova
76	28	131	E	2	1331.S.3	İltihab-ı kasabat-ı şiriye	İbrahim Paşa Camiî	Kavala
77	28	133	E	55	1331.S.3	Zatürrie	Babıali'de Acımusluk sokağı	Çatalca
78	28	18	K	45	1331.M.29	İltihab-ı ema ve müzmine-i feşki	Beyoğlu Taksim civarı ikamet,	Silivri
79	28	21	K	90	1331.M.29	İltihab-ı ema-ı şeyhuhi	Canbaziye Camii'nde ikamet	Vize
80	28	38	K	21	1331.M.30	Tederrün-i rievi (akciğer veremi)	Davudpaşa Camiî ikamet	-
81	28	39	K	70	1331.M.30	İltihab-ı külliye	Macuncu yakınlarında Uzunyusuf mahallesi	Çatalca

Sıra No	Dosya No	Gömlek No	Cinsiyeti	Yaşı	Tarih	Hastalığı	İkameti	Memleketi
82	28	40	K	5	1331.M.30	Kabakulak	Şehzade Camii	Havsa
83	28	41	K		1331.M.30	Kızamık ve iltihab-ı kasabat üTie	Şehzade Camii	Lüleburgaz
84	28	43	E	52	1331.S.1	Kalp	Üsküdar Gülfen Hatun mahallesi	Tekfurdağı
85	28	49	K	20	1331.M.30	Havale-i nifas ve ölü doğan bir bebek	Üsküdar Murad Reis mahallesi	Babaeski
86	28	50	E	9 aylık	1331.M.4	Beslenme Yetersizliği	Edirnekapı Hadice Sultan Mh	-
87	28	61	E	1.5	1331.S.1	Beslenme Yetersizliği	Şehzade Camii	Kırkkilise
88	28	62	E	10	1331.S.1	Kızamık	Şehzade Camii	Kırkkilise
89	28	63	E	70	1331.S.1	Zatürrie	Şehzade Camii	Kırkkilise
90	28	65	K	65	1331.S.1	İltihab-ı ema-yı nezlevi	Muradpaşa Camii'nde ikamet,	Kırkkilise
91	30	26	E	55	1332.Ra.23	Tramvay kazası	Ortaköy'de Dereboyu	Çatalca
92	30	86	E	4 aylık	1332.Ra.26	Zatül kasabat-ı şiriye	Hüseyin çelebi mahallesi	Edirne
93	31	19	E	55	1332.Ra.29	Zatürrie	Hocapaşa Camii	-
94	32	83	E	80	1332.R.8	Fuhul-ı şemmi	Hocapaşa Camii	-
95	33	24	E	1 aylık	1332.R.12	Beslenme Yetersizliği	Hocapaşa Camii	Nevrekop

EK : 4 BULGAR MEZALİMİ İNTİKAM LEVHASI[680]

Bulgar Mezalimi İntikam Levhası "Kulağında Küpe Olsun Unutma" isimli şiir. (Muhacirlere yardım toplamak amacı ile Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti taraf'ından neşr edilmiştir.)

[680] Bu belgenin elimize ulaşmasını ve kitabımızda yayımlamamızı sağlayan genel merkezi İstanbul'da bulunan Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği eski Başkanı Sayın Lütfü Türkkan ve dernek üyesi Sayın Kerim Kutal'a teşekkür ederiz. Şiirin Türkçesi için Bkz: s. 158

BİBLİYOĞRAFYA

1. ARŞİV BELGELERİ[681]

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

A-Babıali Evrak Odası Tasnifi

B-Dahiliye Nezareti Tasnifi

a) Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi
b) Hukuk Müşavirliği Kalemi
c) İdare Kalemi
d) İdare-i Umumiye Müdüriyeti
e) Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
f) Dahiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı
g) Sicil-i Nüfus Müdüriyeti
h) Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi
ı) Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
i) Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik
j) Şifre Kalemi

C- Meclis-i Vükela Mazbataları

D- Kavanin Ve Nizamat Defterleri

[681] Not: Arşiv Vesikalarının Numaraları dipnotlarda gösterildiğinden burada tekrar verilmemiştir.

2. YAYINLANMIŞ BELGELER

Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919). Ankara 1992, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay.

İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, İstanbul 1329, Matbaa-i Amire, (BOA. Kütüphanesi Demirbaş no: 5139)

Talimatname, 1-Muhacirine Arazi ve Emlak Tevziine Dair, 2-Muhacirine Verilen Bağ, Zeytinlik, Dutluk ve Emsali Yerlerin İmarı ve Hüsn-i Muhafazasına Dair, Dersaadet 1333, Garoyan matbaası, s.1-16, (BOA Kütüphanesi demirbaş No: 5471.)

3. SALNAMELER

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi 1329-1331 (1913-1915) Dersaadet.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Dersaadet Sene 1325,

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1327 Rumi (1911-12), Dersaadet, 1327.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1328 Rumi (1912-13), Dersaadet, 1328

4. DÜSTUR

Düstur 2.Tertip, Dersaadet 1336, Cilt 7, s. 15-75

5. HATIRALAR

1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı (Tahlil ve Metin), Hazırlayan: Recep Çelik, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991,

Cemal Paşa, *Hatırat,* Yay. Haz. Metin Martı, İstanbul 1996, 5.Baskı,

Hasan Cemal, *Tekrar Başımıza Gelenler,* (Çev: Murat Çulcu), İstanbul 1991,

Halil Paşa, *İttihad ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş,* (Yay. Haz. Taylan Sorgun), İstanbul 1997, 2. Baskı,

İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Anılarım,* (Yay. Haz. Bülent Demirbaş), İstanbul 1987.

Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi, Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusu'nun muharebeleri,* (Yay. Haz. M. Ziyaeddin Engin), İstanbul 1979,

Menteşe, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, (Giriş ve Yay. Haz. İsmail Arar), İstanbul 1986.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul 1988.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene*, İstanbul 1949,

Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1979,

6. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Ahmed Cevad, *Balkanlarda Akan Kan, Kırmızı-Siyah*, (Yay. Haz.: Şevket GÜREL), İstanbul (tarihsiz).

Akalın, Hakkı, *Ege'de Bahar, Gül mü Diken mi!..*, Ankara 2000.

Akkayan, Taylan, *Göç ve Değişme*, İstanbul 1979.

Akkuş, Tacettin, *Gönen Köyleri ve Tarihçesi*, İstanbul 2001.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul 2000.

Aladağ Ertuğrul, *Andonia-Küçük Asya'dan Göç*, İstanbul 1995.

Aladağ, Ertuğrul, *Sekene, Türkleşmiş Rumlar, Dönmeler*, İstanbul, 1997.

Alp, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi(1878-1989)*, Ankara 1990.

Andonyan, Aram, *Balkan Harbi Tarihi*, (Çev: Zaven Biberyan), İstanbul 1975,

Andreadis Yorgo, *Neden Kardeşim Hüsnü*, İstanbul 1992.

Arı, Kemal, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskân İşleri ve Mustafa Necati", *Mustafa Necati Sempozyumu, 9-11 Mayıs 1991 Kastamonu*, Ankara 1991, s.47.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, İstanbul 1995,

Arslan, Ali "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası İle Osmanlı Devleti'nin Adalardaki Halkla İlişkileri ve Yardımları(1913-1919)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 12*, İstanbul 1998, s.24-36.

Arslan, Hüseyin, *16.yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul 2001.

Artuç, İbrahim, *Balkan Savaşı*, İstanbul 1988,

Atuner Mehmet Esat, *Mübadeleye dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza olunan Mukavelenameler, Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları, Bitaraf Azaların Hakem Kararları*, İstanbul 1937.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul 1986, Cilt II.

Aydın, Mahir. *Osmanlı Eyaleti'nden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na*, İstanbul 1996.

Aydın, Mahir, "Prenslikten Krallığa Bulgaristan" *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Yay. Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s. 35-49.

Aydınlı, Ahmet, *Türkiye'deki Göçmenler ve Şemsettin Günaltay'a Cevap*, İstanbul 1959.

Babuna, Aydın. *Bir Ulusun Doğuşu, Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul 2000.

Balta Evangelia–Milas, Herkül, "1923 Mübadelesi'nin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler, Bir Destan ve Sözlü Tarih" *Tarih ve Toplum Sayı 149* Mayıs 1996, s. 6-7.

Baydar, Nazif, "Balkanlardan Göç", *Yeni Türkiye Dergisi No:16*, Türk Dünyası Özel Sayısı, İstanbul 1997, s.1769

Bardakçı, İlhan, *Bir İmparatorluğun Yağması, Balkan Bozgunu ve 1. Dünya Harbi.*, Ankara (tarihsiz).

Barkan, Ömer Lütfü, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuasından Ayrı Basım*, (Cilt 13, No:1-4), İstanbul 1954.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkilabı Tarihi*, Cilt II, Kısım I - III, Ankara 1991,

Beyoğlu, Süleyman, "Girit Göçmenleri (1821-1924)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 2*, İstanbul 2000, s.123-138

Beydilli, Kemal. "Balkanlar'da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Yay. Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s. 25-34.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, cilt I, Ankara 1987

Bilge, Mustafa L., "Arnavutluk" maddesi, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul 1988, s.383-390.

Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Yugoslavya'da Türk Kültürü*, İstanbul 1987,

Bora, Tanıl, "Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu", *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Yay. Haz., Kemali Saybaşılı - Gencer Özcan, İstanbul 1997, s. 183-206

Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi*, İstanbul 1995, 2.Baskı.

Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, Dahiliye Nezareti Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından : 6, İstanbul 1337,

Clog, Richard. *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul 1992

Çandar. Cengiz. "Türklük. Milliyetçilik, Osmanlı Havzası (Rumeli ya da Balkanlar)", *Yeni Türkiye Dergisi No:16, Türk Dünyası Özel Sayısı*. İstanbul 1997

Çapa Mesut, "Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey" *Mustafa Necati Sempozyumu, 9-11 Mayıs 1991 Kastamonu*, Ankara 1991, s. 63.

Çelik, Gülfettin, "Osmanlı Türkiyesi'ne 19. yy. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Tahlili", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler;* İstanbul 1996, s.117-130.

Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996

Dündar, Fuat, *İttihat veTerakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul 2001.

Engüllü, Suat, *Pırnalı'dan Çıktık Yola*, Üsküp 1989.

Engüllü, Suat, "Balkan Savaşlarından Sonra Makedonya'da Türkler" *Makedonya'da Rumeli Türkleri'nin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı*, İzmir 1996, Makedonya Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay.

Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992,

Eraslan, Cezmi, "I. Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Karşılaştığı Siyasi Ve Sosyal Problemler" *Kafkas Araştırmaları Dergisi, Sayı II*, İstanbul 1996, s. 67-94.

Eren, A. Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul 1966.

Eren, Halit. *Batı Trakya Türkleri*, İstanbul 1997.

Eren, Halit, "Cumhuriyet Döneminde Göç ve İltica", *Tarih Boyunca Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları(Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti)* Üçüncü kitap, İstanbul 1993, s. 357-381.

Eren, Halit, "Balkanlarda Türk ve Diğer Müslüman Toplumları ve Göç Olgusu", *Bay Dergisi, Sayı 57*, Prizren (Kosova) 2000, s. 9-15.

Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi, İstanbul 1995.

Geray, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı, 1923-1961*, Ankara 1962.

Güler, Ali, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayrimüslimler*, Ankara 1996,

Gülsoy, Ufuk, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, İstanbul 1993.

Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995.

Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988.

Hatipoğlu, M. Murat, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Ankara 1997.

Hoca Nazif, "Üsküp" maddesi, *MEB. İslam Ansiklopedisi*, cilt 13, İstanbul 1986, s. 122-127.

Horvath, Bela, *Anadolu 1913*, İstanbul 1997.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994,

Karakuş, Erdoğan, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Ankara 1999,

Kassab, Sawsan Agha, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Vilayetlerine İskân Edilen Giritli Göçmenler", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 7, s.698. Ankara

Kaplanoğlu, Raif, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri*, İstanbul 1999.

Kaplanoğlu, Raif, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, İstanbul 1996.

Keskioğlu, Osman, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara 1985,

Kocabaş, Süleyman, *Balkanlarda Panislavizm*, İstanbul 1986,

Koloğlu, Orhan, "Türkün Çözemediği bir Taktik:Propaganda Aracı Olarak Şiddet (1890 Armenie Örneği), *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler;* İstanbul 1996, s.131-146.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987, 2. Baskı,

Kümbetoğlu, Belkıs, "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit; Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar", *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*..., Yay. Haz: Kemali Saybaşılı-Gencer Özcan, İstanbul 1997.

Lauzanne, Stephane, *Balkan Acıları (Hastanın Başucunda Kırk Gün)*, İstanbul 1990,

McCarthy, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar-Osmanlı Anadolusu'nda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, İstanbul 1998

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev: Bilge Umar), İstanbul 1998,

Mısıroğlu, Kadir, *Türkün Siyah Kitabı Yunan Mezalimi*, İstanbul 1997.

Milas, Herkül, *Ayvalık ve Venezis, Yunan Edebiyatında Türk İmajı*, İstanbul 1998.

Muhtelit Mübadele Komisyonu İpotekli Alacaklar Umumi Cetvel, Senetli Alacaklar , Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1932.

Nivet, Hanry, *Balkan Haçlı Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi*, (Çev. Ragıp Rıfkı), İstanbul, tarihsiz.

Oran, Baskın, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 48, No: 1-4*, Ocak-Aralık 1993, s. 109-120.

Orhonlu Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987.

Özcan, Gencer, "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim: Balkanlar Örneği", Yeni Balkanlar Eski Sorunlar, Yay. Haz. Kemali Saybaşılı, Gercer Özcan, İstanbul 1997, s. 207-227.

Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyet-i Hayriyesi Müellifâtından No:1, *Alâm-ı İslâm, Bulgar Vahşetleri İslâmiyenin Enzâr-ı Basîretine ve İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine*, Dersaadet 1328.

Öktem, Naim, "Rumeli Türklerinin Dilekleri", *Türk Dünyası Dergisi*, İstanbul 1968, Sayı: 9, s. 47.

Önder, Selahattin, "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi" *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:3, S:1, s.207-225, Eskişehir 1991.

Özer, Refik, Yücelciler, Şehadetlerinin 50. Yılı Anısına (1948-1998) İstanbul 1998.

Özgür, Nurcan, "1989 Sonrası Bulgaristan, Bulgaristan Türkleri ve Hak ve Özgürlükler Hareketi", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Yay. Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s. 101-150.

Öztuna, Yılmaz, *Rumeli'ni Kaybımız, 93 ve Balkan Savaşları*, İstanbul 1990,

Saray, Mehmet, "Türkiye'nin Dış Türkler Dramı ve İnsan Hakları" *Tarih Boyunca Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti) Üçüncü kitap*, İstanbul 1993. s.141-151.

Sloane, William M., *Bir Tarih Laboratuarı Balkanlar*, (Çev: Sibel Özbudun), İstanbul 1987.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları* , 1.Cilt, s.177-192

Svoronos Nikos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, İstanbul 1988.

Şimşir Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul 1986.

Şimşir, Bilal N, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu" *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara 1985, s. 47-66.

Şimşir, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, c. 3, Ankara 1989.

TC. Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi*, 1.cilt, Ankara 1970.

TC. Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi, (Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu)* , 3.Cilt 1.Kısım_Ankara 1993, 2. Baskı

Toğrol Beğlan, *112 Yıllık Göç(1878-1989) - 1989 Yazındaki Üç Aylık Göçün Tarih Perspektif İçinde Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1989, s. 67.

Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu Jöntürk İhtilali'nin Kökenleri (1903-1908)*, İstanbul 1996.

Tokay, Gül, "Makedonya Sorunu (1878-1913)", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Yay. Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s. 51-66.

Toprak, Zafer, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*. İstanbul 1995.

Troçki, Leon, *Balkan Savaşları*, İstanbul 1995.

Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Türkiye Uyan*, Dersaadet 1329.

Uçarol, Dr. Rifat, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, cilt 1*, Ankara 1982,

Ülküsal, Müstecib, "Tarih Boyunca Türk Göçleri(Kırım'dan ve Dobruca'dan)", *Türk Dünyası Dergisi*, Sayı 1, İstanbul Şubat, Mart, Nisan 1966, s.24

Vergottini, M. De, *Göçmen Hareketleri*, Çev: Nüzhet Yakut, Ankara 1949.

Yaşar Nabi. *Balkanlar ve Türklük II*, Cumhuriyet Yay., İstanbul 1999.

Yalçın, Kemal, *Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları*, İstanbul 1998.

Yazıcı, Nesimi, "Salih Asım'ın Eserlerinde Üsküb", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler*, İstanbul 1996, s.49-62.

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İstanbul 1995.

Yol Kültürü, Sayı 4, İstanbul 1996.

Yorulmaz Ahmet, *Savaşın Çocukları-Girit'ten Sonra Ayvalık*, İstanbul 1998.

Yücelden Şerafeddin, "Yugoslavya'dan Sessiz Türk Göçü" *Türk Dünyası Dergisi*, sayı 11, İstanbul 1968, s. 12-16

Yücelden Şerafeddin, "Yugoslavya Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 1094.

Zaim, Sabahaddin. "Son Yugoslav Muhacirleri Hakkında Rapor", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası Cilt 19, sayı 1-4'den Ayrı bası.*

DİZİN*

-A-

Abbaszadeler. 237

Abdullah Paşa (Şark Ordusu Komutanı), 50

Abdülhamid II, 101, 102, 108

Abdülkerim Efendi (Mülazım-ı Sani), 148

Açeabad(Maydos), 129

Adakale, 111

Adana, 40, 108, 110, 116, 135, 156, 183, 185, 189, 232, 279, 287, 288, 289, 298, 338

Adapazarı, 147

Adem Ali Adem (Yücel Teşkilatı Şehidi), 322

Adliye Nezareti, 234

Adriyatik Denizi, 25, 47

ağnam vergisi, 269

Ahiçelebi, 112

Ahmed Efendi (Selanik Müftüsü), 216

Ahmed oğlu Hilmi Efendi (Müftü), 77

Ahmed Reşid Bey Dahiliye Nazırı, 57

Ahmed Saib Bey (İskân-ı Muhacirin Memuru), 153

Ahmet Ağa Tımirski, 36

Ahmet Rasim, 184

Akdeniz, 25, 102, 343

Akyazılı Sultan Türbesi, 89

Ali Abdurrahman Ali, 322

Ali Ağa (Memişli köyünden), 71

Ali İzzetbegoviç, 321

Alman demiryolu memuru, 35

Alman gazeteciler, 66

Alman işgali, 62

Almanya, 26, 56, 75, 77, 136, 202, 330, 331

Almanya Büyükelçiliği, 209

Almanya Konsolosluğu, 215

Almanya Selanik Konsolosluğu, 77

Amerika (ABD), 26, 220, 221, 331

Anadolu, 13, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 27, 32, 33, 38, 39, 57, 59, 60, 74, 93, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 112, 118, 119, 120, 122, 124, 126, 128, 133, 136, 137, 138, 139, 152, 160, 161, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 185, 186, 188, 192, 209, 213, 219, 221, 229, 247, 253, 261, 275, 276, 278, 281, 284, 291, 292, 294, 299, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 309, 318, 325, 329, 330, 334, 337, 338, 339, 343, 377, 378, 379

Anadolu Rumları, 138, 299, 301, 302, 306

Anap adlı Macar gazetesi, 69

Anarşa köyü, 135

Anavarza çiftliği, 156

Andınn Nahiyesi, 114

Andranik Ozanyan (çeteci), 74

Ankara, 15, 27, 33, 34, 35, 37, 38, 45, 47, 48, 69, 71, 99, 101, 103, 105, 114, 116, 117, 124, 145, 166, 174, 175, 176, 185, 186, 189, 192, 198, 229, 231, 237, 241, 242, 251, 252, 275, 279, 280, 281, 285, 292, 298, 306, 319, 320, 326, 328, 333, 334, 338, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380

Ankara Anlaşması, 303

Ankara Sanayi Mektebi, 240

Ankara Sıhhıye Müfettişliği, 252

* Muhacir, Göç, Göçmen kelimeleri hemen hemen her sayfada geçmesi sebebi ile dizine alınmamıştır.

Ankara Vilayeti, 231
Antakya Ortodoksları, 303
Antalya, 160, 167, 169, 188, 189, 279, 287, 288, 289, 298
Antalya Taburu, 260
Antoniades, 128, 190, 191
Arabistan çiftliği, 184
Araçamard gazetesi, 230
Arazi Kanunu, 237
Arda havzası, 75
Armanak Badolyan, 236
Armutlu Nahiyesi, 199
Arnavut, 26, 28, 39, 43, 69, 79, 80, 81, 82, 108, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 131, 225, 276, 293, 326, 331, 332, 341, 342
Arnavutlar, 28, 46, 80, 81, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 293
Arnavutluk, 28, 46, 47, 51, 55, 58, 67, 90, 112, 115, 137, 167, 376
Arşiv belgeleri, 191
askeri doktorlar, 246
Askeri İstihbarat, 308
askerlik, 37, 51, 142, 144, 145, 169, 202, 203, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 326, 343
Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, 152
Atatürk (Mustafa Kemal), 61, 120, 275, 307, 343
Atik Ali Paşa, 218
Atina, 48, 49, 56, 190, 208, 302
Atina Anlaşması, 145, 303
Atina Elçiliği, 49
Atina Sefareti, 48
Averof (Göriceli bir Rum), 60
Averof Zırhlısı, 58, 60
Avlonya muhacirleri, 189
Avlonya-İstanbul, 167
Avrupa, 12, 17, 25, 26, 32, 35, 42, 43, 45, 48, 54, 55, 56, 61, 62, 63, 70, 75, 79, 99, 110, 162, 181, 214, 220, 254, 255, 309, 317, 331, 375, 379
Avrupa Konseyi İskân Fonu İdare Meclisi, 326
Avrupa Tarihi, 17, 61
Avusturya, 31, 32, 36, 37, 38, 45, 46, 58, 59, 62, 81, 100, 105, 106, 135, 167, 181, 208, 215, 220, 221, 330
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 37, 45, 58, 100, 105, 208
Ayasofya Camiî, 248, 253, 256
Ayastefanos Antlaşması, 36, 226
Aydın, 27, 38, 39, 103, 113, 115, 116, 127, 132, 135, 136, 154, 168, 169, 175, 185, 188, 189, 192, 193, 201, 202, 211, 232, 243, 259, 279, 287, 295, 298, 338, 376
Aydın Mekteb-i İbtidaiyyesi, 243
Ayvalık, 110, 288, 294, 295, 302, 378, 380
Aziz Bey (Edirne Telgraf Müdürü), 157
Aziziye, 175

-B-

Babaeski, 91, 93, 129, 197, 269, 369, 371
Babıali, 22, 23, 54, 106, 370, 373
Babıali Baskını, 54
Babıali Evrak Odası, 22, 23, 373
Bafra, 116
Bağdat, 103
Bahr-i Amal vapuru, 167
Bahriye Nezareti, 136
Bakanlar Kurulu, 143, 166, 170, 172, 174, 184, 197, 215, 221, 244, 247, 255, 267, 270, 271, 312
Bakırköy, 172, 196
Balalimno köyü (Girit), 66
Balıkesir, 39, 190, 243, 279, 287, 298
Balıkesir Mekteb-i Sultanisi, 240, 241, 243
Balkan Devletleri, 12, 44, 48, 51, 214
Balkan Harbi, 13, 18, 21, 22, 24, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 67, 69, 70, 71, 74, 82, 84, 91, 93, 94,

95, 99, 105, 106, 107, 108, 111, 120, 125, 126, 127, 139, 141, 151, 153, 156, 159, 160, 163, 165, 166, 167, 174, 176, 177, 184, 186, 187, 191, 208, 209, 212, 217, 220, 236, 238, 244, 247, 249, 253, 254, 259, 260, 261, 264, 265, 269, 304, 307, 338, 339, 374, 375, 377, 379, 380

Balkan limanları, 48

Balkan Yarımadası, 25

Balkanlar, 13, 17, 19, 21, 25, 26, 28, 38, 39, 52, 59, 85, 106, 118, 119, 120, 170, 210, 254, 275, 276, 278, 317, 337, 342, 345, 376, 377, 378, 379, 380

Bandırma, 133, 167

Bane karyesi, 211

Bari Limanı, 116

Baron Von Wangenheim (Almanya İstanbul Büyükelçisi), 202

Basra, 103, 155

Başkumandanlık, 110

Batı Anadolu, 128, 306, 338

Batı Trakya, 36, 69, 71, 111, 128, 154, 185, 186, 212, 283, 284, 308, 309, 338, 341, 344, 377

Batmanoğlu Ahmet, 233

Bayram oğlu Ahmed, 147

Bayrampaşa, 330

Belçika, 330

Belgrad, 91, 229

Bergama, 125, 135, 232

Bergama harabeleri, 232

Berlin Antlaşması, 36, 38, 39, 59, 100, 317, 376, 379, 380

Berlin Duvarı, 316

Berliner Tageblatt, 213, 253

Beşire kazası, 86

Beykoz çiftliği, 184

Beylan, 176

Beylikahuru, 231, 252

Biga, 27, 175, 186, 193, 219, 233, 338

Birinci Balkan Savaşı, 58

I. Balkan Savaşı, 55, 247

Birinci Dünya Harbi, 84, 116, 117

I. Dünya Savaşı, 44, 55, 60, 128, 137, 138, 144, 155, 201, 202, 209, 212, 229, 259, 276, 281, 284, 306, 338

Birinci Dünya Savaşı, 18, 21, 59, 109, 123, 131, 133, 134, 169, 182, 191

biyolojik savaş, 66

Bizans, 26

Blunt, Albay, 34, 163

Bogomil mezhebi, 28

Bogot köyü, 211

boğaz iltihabı, 257

Boğazlar, 45

Bolayır, 26

Bolu, 116, 135, 253, 279, 287, 298

Boman Paşa (Jandarma Genel Müfettişi), 215

Bosna-Hersek, 36, 37, 38, 45, 58, 85, 100, 101, 102, 105, 106, 208, 307, 321, 330, 331, 343, 374

Boşnak,-lar, 26, 36, 37, 38, 82, 85, 100, 101, 106, 108, 112, 114, 116, 117, 118, 225, 276, 326, 331, 341, 342, 376

Boyanofça Nahiyesi, 106

Bozcaada, 54, 127

Brüksel, 214

bulaşıcı hastalıklar, 215, 245, 247, 250, 254

Bulgar Eksarhlığı, 85

Bulgar karakolları, 78

Bulgar komitacıları, 72, 88, 93

Bulgar Milli Kilisesi, 85

Bulgar muhasarası, 53

Bulgar ordu, 93

Bulgar Patrikhaneleri, 49

Bulgar Sobranya Meclisi, 155

Bulgar zulmü, 71, 75, 128, 185, 271

Bulgaristan, 12, 14, 24, 34, 35, 36, 39, 40, 44, 48, 49, 52, 55, 56, 58, 67, 69, 77, 83, 85, 86, 88, 102, 105, 107, 111, 112, 118, 121,

122, 123, 128, 133, 140, 155, 162, 167, 168, 177, 186, 200, 208, 210, 211, 212, 217, 239, 265, 278, 280, 285, 292, 302, 306, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 325, 328, 342, 376, 378, 379

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, 313

Bulgaristan Hükümeti, 87, 133

Bulgaristan Komünist Partisi Genel Sekreterliği, 316

Bulgaristan Krallığı, 310

Bulgaristan Türkleri, 317, 379

Bulgarlar, 13, 42, 44, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 82, 85, 86, 87, 89, 93, 94, 101, 121, 122, 129, 211, 213, 244, 312, 313, 337

Bulgar-Yunan anlaşması, 49

Burgaz, 167, 168, 175, 368

Burhaniye, 123

Bursa, 24, 101, 104, 116, 189, 190, 199, 205, 219, 240, 241, 252, 279, 287, 294, 298, 316, 325, 331, 378

Bursa Mekteb-i Sultanisi, 240, 241

Bursa Sanayi Mektebi, 240, 241

Bükreş Barış Antlaşması, 56

Büyük Taarruz, 280

-C-

Cağaloğlu, 151

Canik, 135, 169, 200, 338

Cavit Bey (Maliye Nazırı), 181

Cebel-i Bereket Sancağı, 233

Celal (Bayar), 285

Cemaat-i İslamiye, 210

Cemal Paşa (Bahriye Nazırı), 94

Cemil Paşa (Muhacirin Komisyonu Reisi ve Şehremini), 272

Cenevre, 219

Cerrahpaşa Camii, 218

CHP, 276

Cuma-i Bala, 72, 77, 239

Cumaibala, 88

Cumhuriyet Tarihi, 19, 24

-Ç-

Çamdere mevkii, 75

Çanakkale boğazı, 101, 131, 177

Çanakkale Rus konsolosu, 115

Çanta Köyü, 235

Çatalca, 50, 52, 69, 89, 93, 112, 115, 132, 135, 141, 142, 193, 200, 226, 229, 235, 244, 287, 288, 367, 369, 370, 371

Çatalca muharebeleri, 52

Çekmece Kazası, 135

Çekoslavakya, 330

Çelebi Sultan Mehmed, 27

Çerkesköy, 245

Çerkezköy, 13, 165, 222

Çerkezköy İstasyonu, 220

Çeşme, 125, 295

Çeteler, 253

Çınarlı Köyü, 229

Çırağman Köyü, 228

Çırahman Köyü, 229

Çiçek Hastalığı, 250

Çifteler Çiftliği, 221

Çimpi, 26, 337

Çinebane, 86, 211

Çingeneler, 118, 294

Çinit Köyü, 229

Çorlu, 13, 33, 34, 126, 129, 161, 163, 220, 227, 367, 368, 369, 370

Çukurköy, 86, 211

Çukurova Çiftliği, 184, 232, 233

-D-

Dahiliye Bütçesi, 270

Dahiliye Nezareti, 15, 22, 23, 77, 78, 86, 87, 91, 107, 108, 110, 111, 115, 122, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 142, 143, 145, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 168, 170, 172, 176, 177, 178, 183, 184, 191, 197, 198, 199, 201, 202, 205, 207, 209,

210, 211, 212, 216, 221, 222, 226, 227. 228. 229, 231, 232. 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 246, 247, 248. 250, 252, 253, 254, 255. 256, 257, 259, 260, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 339, 367, 373, 376

Dahiliye Nezareti Şifre Fonu, 189

Daily Telegraph gazetesi, 35, 74

Damat Ferit Paşa (Heyet-i Ayan üyesi), 221

Damga Komisyonu, 266

Danimarka, 330

Darülaceze, 148

Darüşşafaka, 243

Davutpaşa Camii, 218

Dedeağaç, 73, 167, 175, 186, 218, 268

Defter-i Hakani, 178, 237

Değirmenköy, 235

Demirhisar, 89, 288

Demirkapı Hastanesi, 248

Demirköy, 129, 133, 238

Denizli, 279, 288, 289, 298

Dersaadet, 67, 72, 112, 143, 150, 151, 153, 172, 181, 194, 197, 204, 205, 208, 227, 246, 349, 374, 379, 380

Devlet İstatistik Enstitüsü, 278, 280, 298

dezenfeksiyon, 246

Dışişleri Bakanlığı, 82, 312

Didez Efendi (Binbaşı), 154

Dikili, 125

Dimetoka, 56, 70, 129, 133, 134

Divan-ı Harb, 228, 236

Diyarbakır, 103, 117, 298

Diyarbekir, 38, 109, 113, 114, 116, 279

dizanteri, 66, 245, 257

Dlıga köyü (Makedonya), 83

Dobruca, 55. 56, 89. 332, 333, 380

Doğu Rumeli, 36, 39

Doğu Trakya, 56, 71. 128, 137, 281, 284, 306

93 Harbi, 33, 35, 39, 63, 67, 101, 102, 103, 104, 184, 185, 186, 187, 191

Donço (Eşkiya lideri), 72

Don-Volga, 34

Doyçe Bank, 271

Doyran kazası (Makedonya), 78

Dönme, 302

Dr. Nansen (Norveçli), 283

Drama, 27, 73, 118, 162, 163, 186, 204, 288, 292

Dranova, 86, 211

Durkova, 86, 211

dutluk, 181, 194, 195, 205, 206, 357, 358, 363, 365

-D-

Edirne, 12, 13, 31, 33, 35, 36, 38, 42, 53, 54, 55, 56, 69, 74, 76, 84, 89, 93, 101, 103, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 118, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 129, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 142, 144, 163, 166, 169, 175, 185, 186. 192, 193, 197, 198, 199, 219, 221, 222, 226, 227, 228, 235, 238, 239, 241, 261, 269, 270, 279, 287, 298, 338, 368, 371

Edirne-İstanbul, 163

Edirnekapı, 166, 218, 221, 367, 371

Edremit, 110, 123, 236, 288

Ege Adalan, 54, 56, 59, 127, 192

Ege Denizi, 25, 48

Eğridere, 75

El-Mahruse vapuru, 167

Elmalı suyu, 255, 256

Emniyet Kalemi, 15, 22, 373

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 22, 129, 133, 134, 135, 174, 227, 229, 234, 235, 236, 373

Emval-i Metruke Komisyonu, 282

Enez, 33, 56

Enver Bey, 54, 59

Enver Paşa, 59, 60, 126, 155, 376
Erdek, 133, 172, 295
Ereğli Şirket-i Osmaniyesi, 170
Erikköy, 115
Erikköy Nahiyesi, 115
Ermeni, 18, 43, 63, 74, 102, 108, 114, 116, 118, 132, 136, 137, 153, 225, 229, 376
Ermeni tehciri, 230
Ermenice, 229
Esat Paşa, 51
Esat Toptani Paşa, 51
Esirler, 118
Ethem Paşa, 34
Evkaf Nezareti, 198, 241
Eype(?) Köyü, 256
Eyüp, 228, 235

-F-

Fatih Sultan Mehmed, 28
Fazıl Mustafa Paşa, 32, 99
Felah Gazetesi, 184
felaketzedeler, 281
Fener Patrikhanesi, 85
Ferizoviç(Firzovik), 81
Fetva Emini, 218
Filibe, 27, 86, 162, 163, 176, 211
Filibe Mahallesi, 176
Filibe Sancağı, 86
Fon Andertin (Topçu Muallimi), 215
Fransa, 45, 46, 62, 136, 186, 220, 221, 235, 331
Fransa Salibiahmer Cemiyeti, 255
Fransız İhtilali, 100
Fransızlar, 62
Franz Ferdinand (Avusturya Arşidükü), 202

-G-

Galip Kemali Bey, 48, 49
Gayrimüslimler, 104, 192, 377
Gazi Evrenos Çiftliği, 212
Gelibolu, 22, 26, 110, 115, 129, 160, 167, 186, 197, 218, 287, 295, 337
Gemlik, 167
Genç Müslümanlar Teşkilatı, 321
Genç Osmanlılar, 119
General Dimitriyef, 52
General Savof, 78
George Finlay (tarihçi), 64
Germen, 26
Girit, 13, 40, 41, 42, 66, 110, 137, 169, 202, 243, 288, 292, 294, 295, 304, 376, 380
Göç Tarihi, 19, 138, 161, 164, 165, 170, 188, 291, 318, 325, 329, 330, 377
Göçmenlere Yardım Milletlerarası Komitesi, 220
Gökçeada, 127
Göksu su menbası, 256
Göksun Kazası, 114
Gönen, 39, 40, 375
Görice Sancağı, 148
Graçko Köyü, 209
gülyağı, 103
Gümülcine, 75, 87, 89, 112, 163, 204, 212
Gümülcine Müftülüğü, 212
Gündüzköy, 86, 211
Güreller köyü (Makedonya), 83
Gürün Kazası, 230
Güzel Girid vapuru, 168
Gyurgyevo köyü, 73

-H-

Hacı İsmail Efendi, 36
Hakimiyet-i Milliye, 61
Hakkı Bey (Eczacı), 218
Hak ve Özgürlükler Hareketi, 317
Halep, 103, 174, 176, 186
halıcılık, 243, 301
Halil Menteşe, 121, 124, 125, 126, 375
Halka Doğru, 60

Halkalı suyu, 256
Hamdi Bey (Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi Müdürü), 95
Hamdullah Suphi Tannöver, 332
Hamidiye, 40, 175
Hapishaneler Müdüriyeti, 15, 201, 202
Harbiye mezunları, 57
Harbiye Nazırlığı, 59
Harbiye Nezareti, 107, 234, 246, 259, 262, 263, 271
Hareket Ordusu, 56
Hariciye Nezareti, 144, 208, 210, 211, 212
harikzedeler, 281
Harmanlı, 68
Harmanlı Katliamı, 68
Hasan Bekiraki, 13, 66
Hasan Fahri Beyefendi, 126
Hasan Rıza Paşa, 51
Haseki Nisa Hastanesi, 251, 368, 369
Hasköy, 89
Hatunca köyü, 73
Havsa, 71, 74, 371
Haydarpaşa, 14, 320, 323, 367
Haymana, 176
Hayrabolu, 129, 176
Hekimoğlu Ali Paşa, 219
Heyet-i Vükela, 107
Hıristiyan, 27, 36, 38, 41, 51, 61, 73, 74, 84, 86, 88, 89, 100, 106, 111, 160, 211, 225, 232
Hıristiyan ahali, 38
Hıristo Matev, 105
Hırvat, 32, 100
Hırvatistan, 330
Hidayet Paşa, 36
Hidiviye Kumpanyası, 167
Hilafet, 160, 275, 342
Hilaliahmer, 13, 187, 188, 216, 217, 218, 219, 221, 249, 250, 251, 255, 272, 289, 292
Hilaliahmer Hastanesi, 218
Hilmi Kamil Paşa Prens, 221
Hindistan, 220, 221
Hiristosiomosi (Çorlu Metropolidi), 132
Hobyar, 219, 368, 369, 370
Hollanda, 220, 221
Hristostovomos, 227
Hukuk Müşavirliği Kalemi, 15, 22, 373
Hüdavendigar, 103, 104, 110, 114, 134, 135, 154, 169, 175, 193, 199, 205, 207, 251, 252, 338

-İ-

İane Bileti, 157
İaşe Komisyonu, 219
İç Anadolu, 102, 343
İdare Kalemi, 15, 22, 91, 145, 154, 212, 251, 373
İdare-i Umumiye Müdüriyeti, 15, 22, 263, 373
İkdam gazetesi, 159, 219
2. Kolordu Kumandanlığı, 261
II. Dünya Savaşı, 310, 320, 332
İlbasan, 28
İlicane, 211
İmalat-ı Harbiye İdaresi Fişek fabrikası, 200
incir üretimi, 305
İngiliz Arşiv Belgeleri, 23, 67,86
İngiltere, 34, 45, 46, 56, 59, 82, 127, 154, 163, 167, 214, 220, 221, 254, 334
İnöz, 129
İpsala, 91, 129
İrade-i Seniye, 176, 265
İsfendiyaroğullan, 28
ishal, 245
İskân Planı, 12, 288
İskân Siyaseti, 23, 99, 378
İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, 108
İskân-ı Muhacirin Komisyonu, 149, 178, 187, 197, 231, 237, 241, 339

İskân-ı Muhacirin Muhtelit Komisyonu, 122
İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, 22, 138, 140, 141, 177, 179, 180, 198, 258, 262, 265, 374
İskenderun, 167
İslam dini, 28
İslambeyli Köyü, 238
İslamiyet, 28, 85, 86, 210
İstanbul, 13, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 63, 65, 70, 71, 74, 75, 78, 79, 81, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 113, 115, 119, 121, 122, 126, 128, 132, 136, 137, 142, 144, 145, 147, 148, 149, 153, 154, 156, 158, 160, 162, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 185, 186, 187, 188, 190, 192, 193, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 217, 218, 219, 220, 222, 226, 227, 228, 229, 236, 238, 241, 242, 243, 244, 246, 248, 250, 251, 254, 255, 256, 263, 269, 272, 276, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 287, 294, 295, 298, 299, 300, 302, 303, 306, 307, 309, 310, 314, 317, 322, 325, 326, 328, 330, 331, 333, 334, 342, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380
İstanbul Konferansı, 87, 210
İstanbul Muahedenamesi, 212
İstanbul Polis Müdüriyeti, 226
İstanbul Üniversitesi, 18
İstanbul Vilayeti Nüfus Müdüriyeti, 148, 262
İstanimeka, 86, 88
İstiklal Harbi, 117, 276, 339
İstimalet Politikası, 28
İsveç, 330
İsviçre, 330
İşkodra, 42, 51, 82, 90, 93, 101, 185
İştip, 71
İtilaf Devletleri, 136
İttihad ve Terakki, 18, 24, 40, 46, 50, 55, 57, 59, 60, 89, 94, 112, 115, 118, 119, 120, 121, 124, 126, 127, 338, 341, 374
İttihatçılar, 54, 57
İzmir, 13, 40, 59, 82, 108, 112, 113, 125, 128, 134, 138, 160, 167, 169, 174, 188, 190, 201, 209, 219, 221, 222, 251, 254, 259, 279, 280, 285, 287, 288, 289, 295, 296, 298, 302, 325, 326, 377
İzmit, 110, 115, 130, 131, 135, 148, 189, 193, 221, 231, 234, 238, 251, 252, 269, 287
İzmit Mutasarrıflığı, 131, 135, 148, 269

-J-

Jan Trikopi, 236
Jandarma Genel Kumandanlığı, 154
Japonlar, 45
Jön Türk hareketi, 119
Jöntürk İhtilali, 45, 105, 380
Jöntürkler, 47

-K-

Kafkaslar, 21
Kafkasya, 21, 105, 341
Kala-i Sultaniye, 115, 131, 135, 235, 260, 268
Kale-i Sultaniye, 132
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 15, 22, 111, 115, 122, 123, 126, 130, 131, 134, 135, 136, 169, 181, 210, 211, 216, 373
Kalfa Köyü, 256
Kalıkova Türk köyü, 83, 84
Kalikratya (Mimarsinan) köyü, 135
Kalkandelen, 235, 332
Kamil Paşa, 54, 55, 58 Sadrazam, 54
Kamus-ı Türki, 143
kanser, 257

Kapıkule, 314, 316
Kara Mehmed Köyü, 89
Kara Yusuf Cavuş, 36
Karaağaç, 13, 76, 114, 368
Karacaköy, 229
Karadağ, 44, 49, 50, 51, 56, 58, 63, 79, 167, 168, 200, 217
Karadağ-Bulgar Anlaşması, 49
Karadağlı askerler, 82, 90
Karadağlılar, 44, 47, 82
Karadeniz, 25, 137, 169, 192, 200, 281, 289, 303, 306, 343
Karadurmuşlu köyü, 176
Karaferye, 27, 288
Karamanlıca, 300
Karamela vapuru, 130
Karamürsel-Orhangazi, 116
Karesi, 27, 108, 110, 116, 123, 132, 134, 135, 154, 175, 185, 189, 236, 243, 338
Karesi Mutasarrıflığı, 123
Karlofça Anlaşması, 21
Karol (Romanya Kralı), 333
Kastamonu, 28, 38, 103, 116, 135, 147, 185, 193, 279, 285, 292, 298, 375, 377
Kastamonu Hapishanesi, 147
Kaşif Efendi, 153
Katolik, 25, 28, 43, 82, 108
Katrin Kazası, 106
Kavala, 27, 56, 74, 91, 93, 118, 163, 167, 268, 288, 292, 370
Kavala Şehbenderliği, 91
Kayalı köyü, 72
Kayışdağı su menbası, 256
Kazak askeri, 68
Kazaklar, 34
Kazım Bey (Belediye Dairesi Tahrirat Katibi), 219
Kemaliye, 176
Kemerburgaz Köyü, 226
Kesriye Kazası, 148
Kestel, 316
Keşan, 89, 91, 129
Kırcaali, 35, 36, 70, 74, 75, 89
Kırçova-Pirlepe savaşları, 53
Kınm, 32, 33, 99, 120, 149, 333, 380
Kırkçeşme suyu, 255
Kırkkilise, 121, 129, 235, 287, 367, 368, 369, 370, 371
Kırklareli, 14, 52, 56, 93, 166, 190, 219, 222, 235, 279, 298, 329, 330
Kırklareli Göçmen Kampı, 330
Kırklareli Misafirhanesi, 331
Kievskaya Mysl gazetesi, 80
Kilik Köyü, 133
Kiliseler, 46
Kirazlı Köyü, 229
Kirli nahiyesi, 75
Klazumen misafirhaneleri, 295
Kocaeli, 116, 279, 298, 333
kolera, 53, 57, 66, 102, 245, 247, 248, 251, 255, 256
komitacılar, 79
Komitacılar, 80, 81
Komünist yönetim, 310
Konya, 110, 113, 114, 116, 117, 153, 173, 175, 185, 189, 219, 222, 243, 260, 279, 287, 298, 338
Konya Hükümet Konağı, 173
Korudeğirmeni, 176
Kosova, 39, 42, 47, 85, 106, 107, 175, 185, 198, 204, 212, 243, 317, 326, 331, 343, 370, 377, 379
Koşukavak, 89, 112
Kölnische Zeitung gazetesi, 34, 213, 253
Köstence, 145, 167, 221, 334
Köstence Şehbenderliği, 145
Krilovak, 84
Kumanova, 53, 77, 79, 80, 83, 332
Kumanova Meydan Muharebesi, 53
Kumanova Şeri Mahkemesi, 240
Kumkale, 131
Kumkapı, 166, 369, 370
Kurova, 86

Kurtuluş Savaşı, 116, 284, 334
Kuruova. 211
kusma, 245
Kusturum boğazı, 78
Küçük Kaynarca Antlaşması, 32, 99, 264
Küçükçekmece, 226
Kürdler, 153
Kürdparsengi Köyü, 233

-L-

Lalapaşa, 129
Layard, (İngiliz Büyükelçisi), 34
Leon Troçki (Rus gazeteci), 70, 74, 79
Limni, 54, 67, 124
Londra, 54, 55, 127, 191
Londra Barış Antlaşması, 55
Londra Konferansı, 54, 127
Lord Curzon, 284
Losvar gazetesi, 214
Lozan, 111, 137, 281, 282, 283
Lozan Anlaşması. 306
Lozan Konferansı, 283, 284
Lülebergos. 129
Lüleburgaz, 52. 89, 93, 220, 231, 371

-M-

Maârif Nezareti, 243
Macid Mehmed Karakaş Efendi, 219
Macuncu, 232
Madam Bonpor (Fransa Sefiri'nin eşi), 255
Madam De Bovurier (İzmir Felemenk Hastanesi Başmüdürü), 222
Madam Lowther (İngiltere Büyükelçisi'nin Hanımı), 220
Mahmud İbrahim Efendi (Pirlepe Adliye Memuru), 157
Mahmudiye, 175. 176
Mahmut Muhtar Paşa, 52
Mahmut Şevket Paşa, Sadrazam, 54, 55, 81. 109, 110, 188, 189, 375
Makedon çeteleri. 82
Makedonya, 22, 27, 45, 46, 47, 49, 51. 55, 59, 60, 63, 69, 71, 74, 79, 82, 83, 85, 90, 105, 106, 109, 124, 127, 137, 155, 160, 173, 185, 186, 213, 217, 237, 253, 276, 322, 326, 330, 332, 338, 341, 343, 375, 376, 377, 379, 380
Makedonya İhtilalci Devrimci Örgütü (VMRO), 45, 59, 105
Mâliye Nezareti, 23, 148, 173, 181, 182, 183. 184. 205, 244, 266, 267
Malkara, 91. 129
Mamure Köyü, 231
Manastır, 39, 53. 80, 90, 174, 198, 204, 212
Manastırağzı, 170
Manchester Guardian, 34
Mandıra Köyü, 133
Maraş, 114, 115, 116, 279, 287, 298
Marmara, 19, 38, 102, 110, 167, 169, 192, 281, 325, 343
Marmara Adalan, 110
McCarthy, 33, 42, 64, 67, 72, 73, 82, 85, 88, 91, 93, 128, 129, 137, 138, 189. 191, 213, 214, 217, 278, 279, 306, 378
Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti, 22, 23, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 151, 173, 174, 180, 194, 196, 197, 209, 210, 266, 272, 373
Meclis-i Ali, 285
Meclis-i Ayan, 95
Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye, 252
Meclis-i Umur-ı Tıbbıye-i Mülkiye, 246
Meclis-i Vükela, 15, 23, 107, 122, 132, 166, 168, 169, 171, 172, 174, 183. 184, 198, 222, 230, 234, 244, 245, 247, 262, 264, 270, 271, 272. 373. 379
Meclis-i Vükela Mazbataları, 15. 23, 373
mecrûhin, 246
Mekteb-i Sanayi, 242
Melek Hanım Prenses, 221

Memişli köyü, 71
Menemen Rumları, 125
Menlik, 72, 77, 216, 271
Menteşe, 121, 135, 147, 188, 287 288, 289, 375
Meriç, 13, 56, 68, 69
Mersin, 167. 279, 287, 288, 289, 295, 298
Mesrob Simonyan (İzmir Ticaret Odası Reisi), 136
Meşrutiyet, 39, 95
Mısır, 167, 188, 220, 221
Midilli, 54, 67, 110, 124, 127, 174, 288
Midilli Hapishanesi, 174
Midye-Enez çizgisi, 55
Mihalıççık Kazası, 231
Mike Grigoryadis, 229
Millili Köyü, 233
Milyutin (Rusya Harbiye Nazırı), 68
Misak Mozokyan (Meclis İdare azası), 136
Molla Gürani, 157
Mora, 65, 337
Mora ayaklanması, 65
Morning Post gazetesi, 35
Mösyö Barfild (Aydın Şimendiferleri Direktörü), 222
Mösyö Jakop Jeiye (Alman Tebasından), 209
Mösyö Landesberger (Anglo-Avusturyen Bankası Müdürü), 181
Mösyö Pollak (Kolera Mütehassısı), 255
Mösyö Yenifok (İsviçreli tacir), 219
Mudanya, 167, 169, 207, 281, 294
muhacir çocukları, 243
Muhacir Hastanesi, 251
Muhacir Komisyonu, 100
Muhacirin İdaresi, 113, 142. 143, 144, 147, 151, 176, 339
Muhacirin Komisyonu. 149, 150
Muhacirin Müdüriyeti, 23, 109, 110, 113, 114, 116, 117, 123, 130, 131, 132, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 151, 153, 169, 173, 177, 178, 180, 182, 183, 191, 194, 196, 199, 200, 205, 209, 210, 259, 260, 262, 264, 266, 268, 271, 272, 284
Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, 153
Muhacirin Nizamnamesi, 263
Muhacirin Tahsisatı, 198
Muhtelit Mübadele Komisyonu, 128, 280, 283, 290, 295, 375, 378
Mukaddemiye Camisi, 174
Muratlı İstasyonu, 221
Muratpaşa Camii, 218
Mustafa Necati, 285, 286, 289, 292, 293, 375, 377 (İmar ve İskan Vekili), 282
Mustafapaşa, 71, 129
Musul, 103
Mübadele, 12, 14, 24, 94, 119, 128, 280, 282, 283, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 299, 303, 307, 342, 375, 377, 378, 380
Mübadele, İmar ve İskân Kanunu, 286
Mübadele ve İskân Müdüriyeti ile İmar Müdüriyet-i Umumiyesi, 285
Mübadele vekilleri, 293
Mübadele. İmar ve İskân Vekaleti, 284, 285, 303
mülteci, 143, 144, 145, 262, 263, 266, 346
Mürefte, 129
Müslüman, 12, 17, 18, 26, 28, 32, 33, 35, 36, 38, 41, 43, 45, 51, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 69. 72. 73, 77, 82, 85, 87, 88, 89, 90, 94, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 112, 114, 115. 118, 119, 120, 121, 122. 123, 124, 126, 128, 129, 130, 133, 135, 137, 139, 149, 159, 160, 190, 192, 199. 209, 211, 213. 214, 219, 225. 229, 230. 232. 261. 283. 294, 307, 317, 321. 322. 331, 332, 333, 334. 337, 338, 339, 340, 345. 377

-N-

Naciye Sultan, 59
nakl-i hane, 260, 263
nakliyat, 170, 295
Nasliç, 199, 288
Nazım Bey, Doktor (Genç Türklerden), 106
Nazım Paşa (Selanik Valisi), 216, 215
Nazım Paşa (Harbiye Nazırı), 54
Nazmi Ömer Yakup (Yücel Teşkilatı Şehidi), 322
Nevrekop, 77, 88, 288, 371
Niğde, 243, 279, 287, 288, 294, 298
Nikola (Karadağ Kralı), 51
Nizamat Defterleri, 23, 373
Norveç, 330
Nukuştak köyü (Makedonya), 83

-O-

Orhan Bey, 26, 337
Ormançiftlik, 73
Ortaköy, 86, 211, 371
Ortodoks, 25, 43, 64, 84, 85, 88, 283
Ortodoks kiliseleri, 85
Ortodokslar, 303
Osmandede Çiftliği, 230
Osmaniye, 77, 112, 121, 145, 150, 151, 216, 230, 346, 347, 352, 374
Osmanlı Arşivi, 15, 18, 22, 37, 118, 132, 143, 189, 200, 257, 272, 374
Osmanlı Bakanlar Kurulu, 214, 215, 254
Osmanlı Bürokrasisi, 50
Osmanlı Devleti, 17, 18, 21, 23, 24, 26, 31, 33, 36, 39, 40, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 58, 59, 60, 62, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 111, 121, 122, 123, 124, 133, 134, 140, 142, 149, 155, 175, 192, 202, 210, 212, 213, 215, 216, 220, 222, 228, 253, 255, 262, 264, 267, 275, 307, 337, 341, 375, 377
Osmanlı Hükümeti, 46, 77, 85, 127, 130, 181, 229
Osmanlı İmparatorluğu, 21, 27, 94, 99, 149, 378, 379
Osmanlı Meclisi, 51
Osmanlı Ordusu, 33, 50, 53, 54, 56, 160, 253
Osmanlı-Alman ittifak anlaşması, 202
Osmanlı-Avusturya Savaşları, 31
Osmanlıcılık, 119
Osmanlıla'r, 28, 64, 221
Osmanlı-Rus Harbi, 32, 33, 35, 45, 63, 101, 116, 149, 162, 175, 1177, 184, 220, 264, 337, 377

-Ö-

Ölüm raporları, 23
ölüm sebepleri, 258
Örenli Köyü, 239
Özicek mevkii, 114

-P-

Palahura(?) köyü, 209
pamuk, 103, 305
Panslavist, 61, 68, 119
Parga çiftliği, 107
Paris Antlaşması, 36, 45
Parmakkapı, 251
Parsbey Köyü, 231
pasaport, 91, 268
Paşa Yiğit Bey, 27
Pazarcık, 334
Pendik, 330
Pester Lloyd, 35
Peştire kaza, 88
Petar (Sırp Kralı), 79
Peter Mladenov (Bulgaristan Kominist Partisi Genel Sekreteri), 316
Petriç, 72, 73, 77, 216, 271
Pınarhisar, 93, 129, 239
Pınarhisar-Lüleburgaz savaşları, 52

Piccolomoni (Avusturyalı General), 62
Pierre Loti, 74
piyangolar, 220
Plevne, 39, 55
Podima köyü, 229
Polatlı İstasyonu, 237
Pomak, 70, 85, 199, 225, 276, 304, 312, 341, 342
Pomak köyü, 70
Pomaklar, 86, 112, 210
Pontus meselesi, 229
Pozantiyan Gazetesi, 229
Prens Maria adlı vapur, 168
Preşova Kazası, 106
Preveze, 107, 167, 288, 304
Priştine, 46, 91
Priştineliler Kültür ve Dayanışma Derneği, 331

-R-

Rabova Köyü, 78
Radovişte (Makedonya), 71
Rakilova, 86, 211
Rankoviç (Yugoslavya İçişleri Bakanı), 326
Razgrat, 35
Razlık, 77, 86, 88, 210, 211, 239
Recep (Peker), 285
Redif subayları, 57
Refahiye, 106, 176
Refet (Canıtez), 285, 289
Refik Saydam, 333
Rehber gazetesi, 310
Resimli Kitap, 41, 66, 68, 69, 70, 76, 92, 162, 171, 187, 251
Resmo, 13, 66, 292
Reşadiye, 106, 175, 177
Reşit Paşa Konağı, 251
Rıfat Efendi (Hilaliahmer Hastanesi Baştabibi), 218
Robçoz, 77
Rodop, 35, 36, 70, 87
Rodop Türkleri, 36
Rodoplar, 35, 111, 185, 186
Roma, 25, 26
Romanya, 48, 55, 56, 107, 111, 145, 167, 168, 280, 328, 332, 333, 334, 335, 342
Romenler, 44, 55, 89
Rum, -lar, 13, 18, 32, 41, 42, 43, 46, 49, 60, 65, 66, 73, 76, 85, 89, 93, 100, 101, 108, 110, 115, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 153, 160, 192, 205, 213, 225, 226, 227, 228, 229, 244, 253, 280, 281, 282, 283, 284, 289, 292, 294, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 308, 338, 375, 376
Rum evleri, 228
Rum halkı, 228
Rum kilisesi, 226
Rum Mektebi, 226
Rum metropolit, 72
Rum Patrikhanesi, 46, 85, 126, 127, 226, 228
Rumca, 293, 294, 299, 300, 301, 303
Rumeli, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 44, 49, 51, 57, 60, 61, 65, 67, 82, 84, 94, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 118, 119, 120, 136, 138, 141, 145, 146, 149, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 167, 168, 175, 176, 177, 182, 183, 184, 185, 186, 191, 203, 217, 234, 236, 239, 244, 260, 263, 265, 267, 268, 271, 276, 278, 304, 307, 320, 322, 324, 326, 327, 331, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 372, 377, 378, 379
Rumeli Dökümantasyon Merkezi, 20
Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti, 65, 155, 157, 160 183, 217, 260, 372
Rumeli Muhacirîn-i İslamiye Cemiyeti, 155

Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 20, 320, 322, 324, 326, 327, 372
Rus Ordusu, 33
Rus ve Bulgar mezali, 63
Ruslar, 34, 35, 45, 68, 163
Rusya, 26, 32, 34, 45, 46, 59, 61, 67, 102, 119, 167, 202, 215, 220, 292, 377, 378

-S-

Sadaret, 51, 99, 110, 153, 159, 173, 176, 177, 182, 205, 208, 216, 217, 222, 229, 230, 246, 250, 255
Saftişta, 86, 211
Sait Halim Paşa Sadrazam, 55, 59, 202
Sakız,
Sakız Adası, 54, 124, 201
Salaheddin Mazhar Mısırlı, 157
Salih Bey (Siroz Ziraat Müdürü), 157
Samakovcuk, 32
Samanlı Dağları, 116
Samsun, 27, 167, 169, 189, 190, 200, 226, 228, 279, 287, 288, 289, 295, 298
Sancak, 47, 326
Saray, 129, 239, 379
Saraybosna, 111, 204
Sarayköy, 222
Saruhan, 27
Sason, 74
Sava ırmağı, 25
Seferberlik, 57
Selanik, 27, 39, 42, 53, 67, 73, 77, 78, 79, 88, 90, 91, 93, 100, 101, 105, 106, 107, 108, 123, 130, 160, 162, 167, 168, 169, 174, 175, 185, 188, 189, 198, 201, 204, 209, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 221, 242, 243, 251, 253, 254, 259, 268, 271, 288, 292
Selanik Alman Konsolosluğu, 209
Selanik Heyet-i İslamiyesi, 77, 78, 216, 271
Selanik İslam Komitesi, 213
Slovakya, 330
Serez, 27, 32, 56, 71, 72, 73, 99, 162, 163, 288
Serfice, 53
Seydibey Mahallesi, 157
Seyhan Kazası, 156
Seymenli, 129, 133
Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti, 284
Sıhhiye Nezareti, 170, 246
Sıhhiye Riyaseti, 252
Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti, 252
Sırbistan, 39, 44, 47, 48, 49, 52, 56, 58, 59, 111, 112, 118, 137, 202, 208, 209, 212, 302, 306
Sırbistan Maslahatgüzarlığı, 209
Sırp, 32, 43, 45, 46, 49, 53, 58, 59, 63, 71, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 90, 91, 94, 100, 108, 111, 119, 145, 160, 202, 209, 217, 240, 343
Sırp Hükümeti, 78, 209
Sırp ordusu, 82
Sırpça, 85, 208
Sırplar, 44, 47, 51, 53, 55, 82, 84, 173
Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, 147, 148, 259, 260, 262, 266
Sicil-i Nüfus İdaresi, 200, 202, 267
Sicil-i Nüfus Müdüriyeti, 15, 22, 23, 113, 136, 144, 145, 146, 257, 263, 264, 373
Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi, 15, 22, 142, 373
Silistre, 32, 55, 56
Silivri, 33, 141, 235, 370
Sinop, 28, 116, 167, 279, 287, 298
Sirkeci, 13, 14, 166, 171, 172, 187, 238, 248, 327
Sisam Adası, 123
Sivas, 113, 114, 116, 117, 175, 186, 189, 230, 279, 288, 298, 338, 344

Sivrihisar Tekiyye Çiftliği, 229
Slav, 26, 34, 85, 321
Slavlar, 47
Slovenya, 330
Sofilis, 124
Sofulu, 91
Sofya, 32, 49, 74, 88, 99, 212, 271, 310
Sofya Büyükelçiliği, 312
Sovyetler Birliği, 280, 306
soykırım, 17, 63, 337
Söğüt, 27, 40
Sör Adam Block (Duyun-ı Umumiye İdaresi Meclisi Reisi), 222
Stanmeka kazası, 211
Stefanos Yerasimos, 229
Stephen Ladas, 280, 306
Struma/Karasu ırmağı, 73
Sultan I. Murad, 27
Sultanahmet Camii, 218
Sultanahmet Sanayi Mektebi, 240
Sultançiftliği Köyü, 227
Süleyman Askeri Bey (Kurmay Yüzbaşı), 155
Süleyman Paşa, 26, 34, 36, 163

-Ş-

Şahinler mevkii, 75
Şark Demiryolları Şirketi, 166
Şarki Rumeli, 101, 186, 265
Şarköy, 55, 129
Şehremaneti, 100, 149, 154, 172, 187, 198, 201, 205, 219, 221, 236, 238, 245, 246, 248, 250, 251, 255, 256
Şehzade Camii, 241, 367, 368, 369, 370, 371
Şifre Kalemi, 15, 22, 373
Şirket-i Hayriye vapurları, 170
Şuayib Aziz (Yücel Teşkilatı Başkanı), 322
Şumnu, 34, 185, 186
Şura-yı Devlet, 150, 176, 262, 264, 266, 269
Şuşehri, 344
Şükrü Paşa, 53

-T-

Tahsin Paşa, 53
takdir-i kıymet komisyonları, 290
Taksim ve Tevzi Komisyonu, 194
Talat Paşa, 114, 117, 120, 124, 125, 127, 132, 134, 242, 243
Tarım Bakanlığı, 312, 342
Tatarpazarcık, 35
Tatlıkuyu mevkii, 229
Tavıdemir, 176
TBMM, 282, 284, 286
tehcir politikası, 310
Tekfurdağı, 129, 130, 131, 287, 371
Tekirdağ, 22, 130, 131, 167, 169, 190, 199, 279, 288, 298
Tekirdağ Limanı, 130
Tekirdağ Mutasarrıflığı, 130
Tekke Köyü, 89
Terkos suyu, 256
Tesalya, 28
Teşkilat-ı Mahsusa, 155
Teşrih gazetesi, 219
Tevkeris Köyü, 229
Tırhala, 101
Tırnofçe Köyü, 106
Tırnova, 39, 70
Tırnovacık, 122
Ticaret ve Ziraat Nezareti, 157, 234, 241, 242, 243
tifo, 66, 102, 257, 367
Tikveş, 199, 204, 209
Tirilye Nahiyesi, 207
Tito rejimi, 370
Titulesco (Romanya Dışişleri Bakanı), 333
tiyatrolar, 220
Todor Jivkof, 316, 318
Todorov Bulgar yöneticisi, 70
Tophane kışlası, 243

Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü, 312
Torbeş, 82, 85
Toynbee, 128, 191
Trabzon Sanayi Mektebi, 240, 241
Trabzon Vilayeti, 241, 267
Trakya, 22, 27, 33, 38, 47, 55, 56, 69, 74, 89, 93, 102, 109, 111, 112, 124, 125, 128, 130, 132, 141, 155, 160, 162, 169, 170, 175, 176, 192, 247, 261, 276, 281, 309, 325, 333, 334, 338, 343, 376
Trakya Türkleri, 33, 36, 377
Tripolitza, 64
Tuna nehri, 111
Tunalı Hilmi, 285
Türk Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol, 306
Türk-Arnavut Kardeşliği Derneği, 331
Türk Cumhuriyeti, 154
Türk Derneği Mecmuası, 60
Türk İli gazetesi, 296
Türk ipek sanayi, 305
Türk Yurdu, 60
Türkiye, 12, 14, 15, 18, 19, 21, 24, 25, 32, 38, 55, 60, 61, 72, 75, 77, 84, 94, 101, 103, 104, 117, 120, 122, 132, 136, 137, 153, 167, 186, 191, 192, 193, 208, 255, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 322, 325, 326, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 341, 342, 343, 345, 375, 376, 377, 378, 379, 380
Türkiye Cumhuriyeti, 12, 18, 21, 61, 117, 120, 137, 275, 279, 287, 306, 309, 310, 312, 313, 341, 342, 343, 345, 377, 379
Türkmen Aşiretleri, 153
Türk-Yunan, 24, 59, 94, 341
Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Protokol ve Sözleşmesi, 281
Türk-Yunan savaşı, 281
tütün, 57, 103, 304
tütün rekoltesi, 305

-U-

Udova, 84
Umum Jandarma Kumandanlığı, 256, 260
Umur-ı Ecnebiye Müdüriyetleri, 147
Urla, 125
Usturumca, 22, 71, 77, 78, 82, 84, 89, 90, 216, 237, 271
Uzakdoğu, 45
Uzunköprü, 129, 132, 234
3. Kolordu, 52

-Ü-

Üsküp, 31, 32, 38, 46, 53, 62, 72, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 99, 101, 147, 204, 222, 321, 322, 337, 377, 378
Üsküp Mahallesi, 176

-V-

Van, 103, 279
Vardar Vadisi, 56
Varna, 32, 167, 168, 175, 185, 186
Vasiligoz muhacirleri, 241
Vehbi Efendi (Kazasker), 219
Venizelos, 49, 124, 125, 127, 301, 307
Vilayet İdare Meclisi, 232
Viyana, 26, 31, 74, 208, 255
Viyana Kuşatması, 31, 175
Viyana Sefareti, 181
Vize, 129, 239, 367, 368, 369, 370

-W-

Wiener Tageblatt, 35
William M. Sloane, (Amerikalı gazeteci), 26, 44

-Y-

Yabancılar Şubesi, 308
Yahudi evleri, 71
Yakova, 46
Yalova, 135
Yanya, 42, 54, 65, 93, 101, 185, 198, 210, 218, 240, 288, 293
Yanya Müslümanları, 210
Yaşar Nabi Nayır, 276
Yedikule, 22, 166, 188, 218
Yedikule İstasyonu, 166
Yedikule Surları, 238, 250
Yenice Köyü, 234
Yenice-i Vardar Muharebeleri, 253
Yenicevardar, 53, 288
Yeniköy Rumları, 131
Yenişar Köyü, 115
Yenişehri, 28
Yerkesiği çiftliği, 115
Yerköprü, 86, 211
Yeşilköy, 172
yetersiz beslenme, 258
Yıldırım Bayezid, 27
Yol İnşa Vergisi, 265
Yorgi
Yunan Prensi, 40
Yosi vapuru, 168
Yovakim Efendi (Çatalca Metropoliti), 229
Yörük Türkleri, 27
Yörükler Köyü, 73
Yugoslavya, 12, 14, 24, 38, 84, 94, 111, 280, 307, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 341, 342, 344, 376, 380
Yumurtalık, 40, 233
Yunan Anayasası, 309
Yunan askerleri, 88, 253, 280
Yunan ayaklanması, 63, 64, 175
Yunan Ayaklanmasının Tarihi, 64
Yunan Denizi, 107
Yunan Hükümeti, 125, 213, 221
Yunan Makedonyası, 124, 127, 128, 302
Yunan Milli Emniyeti, 308
Yunan Ordusu, 66, 78, 137, 242, 280
Yunan-Bulgar anlaşması, 49
Yunanistan, 13, 14, 39, 40, 44, 48, 49, 52, 56, 58, 59, 60, 64, 91, 107, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 134, 136, 137, 138, 167, 175, 199, 205, 208, 210, 212, 215, 234, 276, 280, 281, 283, 284, 288, 290, 291, 292, 294, 295, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 328, 338, 342, 344, 375, 377, 378, 379
Yunanistan Merkezi Haberalma Teşkilatı, 308
Yunanistan Parlamentosu, 236
Yunanlı Başpiskopos Germanos, 64
Yunanlılar, 44, 47, 53, 54, 55, 57, 59, 65, 91, 133, 134, 156, 167, 168, 301, 302, 305, 338
Yücel Teşkilatı, 321, 322

-Z-

Zaven Praspikos (Ermeni Patriği), 230
Zeytinburnu, 200
zeytinlik, 23, 181, 194, 205, 206, 339, 357, 358, 359, 363, 365, 374
Zincirlikuyu, 218, 232
Ziraat Bankası, 131, 270
Zonguldak, 251, 253, 279, 287, 298
Zorunlu göç, 24, 303, 307, 311, 315, 317

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi

GÖÇ

H. Yıldırım Ağanoğlu

Rumeli'den Anadolu'ya yönelik üç yüz yıldır devam eden göç süreci, Avrupa Tarihi'ndeki nüfus hareketlerinin en önemlilerindendir. Boyun eğdirme, göç, şiddet kullanma ve savaş silsilesinin en haysiyetsiz merhalesi, göçe zorlamadır. Şüphesiz göç hadisesi, hangi millet ve din mensubunun başına gelirse gelsin bir insanlık dramıdır.

Bu bağlamda, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne, zaman zaman kesilse de Balkanlar'daki soydaş ve dindaşlarımızın makûs talihidir. Araştırmamızda 1687'deki ilk göçlerden günümüze kadar olan göçler özet olarak verilmiştir. Balkan Harbi'nden I. Dünya Savaşı'na kadar olan mezalim, göç, iskan politikaları, iskandan sonra ortaya çıkan problemler ve muhacirlerle ilgili meselelerin, sosyal projeksiyonu ve arşiv belgeleri ve ayrıntılarıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca Cumhuriyet dönemindeki 1923 mübadelesi, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan gerçekleşen göçlerin de fotoğraflar ve detaylı tablolarla genel bir çerçevesi çizilmiştir.

ISBN 975-8414-31-3

KUM SAATİ YAYINLARI

www.kumsaati.com